19106

VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS KULTUREGYESÜLETE ÉS A VASVÁRMEGYEI MUZEUM

II. ÉVKÖNYVE

ANNALES

SOCIETATIS CULTURALIS COMIT. CASTRIFERREI
ET CIVIT. SABARIAE
ET
MUSEI COMIT. CASTRIFERREI

II.

1926—27.

SZERKESZTETTE
DR. VÁRADY IMRE
A KULTUREGYESÜLET
FŐTITKÁRA

SZOMBATHELY, 1927.
VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS KULTUREGYESÜLETÉNEK
KIADÁSA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS KULTUREGYESÜLETE ÉS A VASVÁRMEGYEI MUZEUM

II. ÉVKÖNYVE

ANNALES

SOCIETATIS CULTURALIS COMIT. CASTRIFERREI
ET CIVIT. SABARIAE
ET
MUSEI COMIT. CASTRIFERREI

II.

1926—27.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

SZERKESZTETTE
DR. VÁRADY IMRE
A KULTUREGYESÜLET
FŐTITKÁRA

SZOMBATHELY, 1927.
VASVÁRMEGYE ÉS SZOMBATHELY VÁROS KULTUREGYESÜLETÉNEK
KIADÁSA.

Hung. 128 en

A M.N.MUZEUM KÖNYVTÁRA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

R 2

19.106/2

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
1927 év. 389 sz.

R 1965

DUNÁNTULI NYOMDAVÁLLALAT RT.
SZOMBATHELY

ELŐSZÓ.

Kulturegyesületünk első évkönyvét 1925-ben adta ki. Ez vázlatos történetét tartalmazta az egyesület huszonhétéves tevékenységének s ismertette a Vasvármegyei Muzeum multját és két osztályának, a régiségtárnak s a természetrajzi tárnak gazdag anyagát. Ezenkivül vármegyénkre vonatkozó tudományos szakdolgozatokat is közölt annak a kettős célnak megfelelően, melyet az egyesület évkönyveivel szolgálni kiván, hogy t. i. egyfelől időnként beszámoljon a nyilvánosságnak saját életéről s ezáltal mind szorosabbá és közvetlenebbé téve kapcsolatát a nagyközönséggel, a jövőben egyre szélesebb rétegek érdeklődése biztositsa sokoldalu közművelődési programmjának megvalósitását, másfelől pedig organuma legyen a helyi vonatkozásu tudományos munkának s ezzel is hozzájáruljon a helyi kultúra erősitéséhez, amiben a magyar jövő ujraalapozásának egyik legfontosabb tényezőjét kell látnunk.

Az 1925-ös évkönyv mindkét tekintetben igazolta az egyesületnek hozzá fűzött várakozásait: része volt abban, hogy Szombathely város és a vármegye közönsége fokozott megértéssel és elismeréssel viseltetett a közben elmult másfél év folyamán a Kulturegyesület törekvései iránt, muzeumunk látogatóinak száma örvendetesen megszaporodott, a hazai archeologiai és természettudományi szakkörök dicsérettel üdvözölték az évkönyv tudományos részét, a közleményeinkhez füzött németnyelvü összefoglalások révén pedig az ausztriai és németországi tudományosság érdeklődését keltettük föl, tehát muzeumi munkánk eredményei számára tudományos nyilvánosságot teremtettünk s évkönyvünkért csereképen nagyszámu értékes hazai és külföldi tudományos kiadványhoz jutottunk.

Az elért eredményeket az idei évkönyv, mely teljesen az első terve szerint készült s közel két esztendő munkájáról ad hirt, hihetően még növelni fogja s erkölcsiekben visszatériti majd a kiadásával járó anyagi áldozatokat, amelyek vállalására a Kulturegyesület csak abban a reményben határozhatta el magát, hogy nemcsak tagjai, hanem a város és vármegye egész közönsége ép ugy, mint a hivatalos körök az eddiginél is nagyobb szeretettel és áldozatkészséggel fogják támogatni további feladatai elvégzésében.

Az első évkönyv előszavában ismertetett programmtól csak egy pontban volt kénytelen eltérni az egyesület: megfelelő anyagi fedezet hijján irodalmi szakosztályának munkálataiból, melyeknek eredetileg külön kiadványt szánt, szintén e helyen közöl néhány mutatványt. E közleményeket, valamint az egyesület és a muzeum belső életére vonatkozókat nem kisérik idegennyelvű kivonatok, a szaktudományi cikkek mellé azonban — tudományos folyóirataink jól bevált példájára — annál terjedelmesebb német összefoglalásokat csatoltunk, mert a magyar tudós munkájának tudomásul vétele a szük haza határain túl csak egy világnyelv közvetitésével biztositható. K. Ronniger bécsi botanikus német nyelven irt dolgozatát nem tartottuk szükségesnek magyarra forditani, mert kizárólag szakembereknek szól, ezeknek pedig eredeti alakjában is hozzáférhető.

Végül még azt jegyezzük meg, hogy évkönyvünk természettudományi részének szerkesztésében lekötelező szivességgel Dr. Gayer Gyula egyetemi m. tanár és Pauer Arnold prem. gimnáziumi tanár támogatták a szerkesztőt.

Szombathely, 1927. május hó.

Vasvármegye és Szombathely Város
Kulturegyesülete.

Országos Széchényi Könyvtár

A Kulturegyesület működése 1925. októberétől 1927. juniusáig.

Irta: Dr. Várady Imre.

Kulturegyesületünk huszonhétéves története, melyet 1925-ben megjelent évkönyvünk ismertetett, Kapi Béla dunántúli evangelikus püspök, az egyesület elnökének váratlan lemondása napján, 1925. szeptember 30-án zárult. E sajnálatosan emlékezetes dátumot megelőző hat esztendő fáradságos ujjáépitő munkájának ő volt megindítója, szervezője, bölcs vezére és leglelkesebb napszámosa egy személyben.

A Kulturegyesület a háboru és a forradalmak éveiben tétlenségre kényszerült, a közönséggel való kapcsolatai megszakadtak, hamarosan léte is feledésbe merült és szervezete szálainak központi csomója is szertehullott. Jóformán egyetlen képviselője, dr. Ujváry Ede, Szombathely város polgármester-helyettese, viselte szivén az egyesület sorsát és buzgólkodott föltámasztásáért. Csak az ő hitét, a Kulturpalota épületét és a muzeum évtizedek óta felgyüjtött kincseit hagyta meg többé-kevésbbé épen a világverő háborús vihar. A kihalt csarnokokba, pókhálós muzeumi tárakba, néma hangverseny- és előadó-termekbe a kommün bukása után Kapi Béla hivó szavára és az ő biztos vezetése alatt vonult be újra az élet.

Az egyesület ujjáalakitása, szervezetének kiépitése, anyagi erőinek megalapozása, munkaterének tetemes kiszélesitése voltak vezérsége első évének szinte csodálatos eredményei. A gazdaságilag és erkölcsiekben egyaránt kusza viszonyok között az egyesület békebeli lassúbb és szükebbkörü tevékenységének ujrafölvétele is érdem lett volna, az uj program azonban magasabbra tűzte ki céljait, nem tért ki a változott körülmények folytán ráháramló súlyosabb feladatok elől, a lelkek felborult egyensulyának helyreállitását, a megértés, megbocsátás, a társadalmi és felekezetközi béke szellemének terjedését és megerősitését kivánta szolgálni. Ha az egyesületnek és elnökének e nemes törekvései olykor múló félreértéssel találkoztak is, ma már általánosan elismert az a nagy nevelő hatás, melyet erkölcsi céljainak megfelelően rendezett tanfolyamaival,

irodalmi, tudományos és népművelő előadásaival, hangversenyeivel és kiállításaival a Kulturegyesület a város közönségére gyakorolt.

Amikor jelen évkönyvünkben e hat év bármelyikénél is elevenebb működésről, pezsgőbb életről és jelentősebb eredményekről számolhatunk be, nem szabad megfeledkeznünk a kezdet nehézségeivel viaskodó, talajlazító munka érdeméről, mely elsősorban Kapi Bélát, idei aratásunk bőmarkú magvetőjét illeti.

Mielőtt azonban e vetés kikelhetett volna, majdnem egy esztendő telt el tétova bizonytalanságban, melyet az elnök távozása, az egyesület legbelsőbb életének ezzel járó megrázkódtatása, személyének pótolhatatlansága s az általános elkedvetlenedés okozott.

Ebben a szomorú időszakban jóformán egyébre sem szorítkozott a vezetőség gondja, mint hogy a közelmúltban történt beszerzésekkel vállalt anyagi kötelezettségeinek eleget tehessen s a muzeumi munka zavartalan folytonosságát, mely az egyes tárak őreinek szünetlen buzgósága mellett szintén csak pénzkérdés volt, biztosithassa. Az elnök lemondása kínos visszhangokat keltett a város társadalmában, különböző táborokra tépte az egyesület eddig homogén közönségét és igy anyagilag kilátástalanná tette rendezéseit. Az eddig bevált módon, előadásokkal, hangversenyekkel, a társadalom áldozatkészségének igénybevételével lehetetlen volt a szükséges jövedelemhez segiteni az egyesületet. Egyetlen biztos jövedelmi forrásul helyiségeinek bérbeadása kinálkozott, ehhez volt tehát kénytelen hónapokon keresztül folyamodni. Hangversenytermét tánctanfolyamok céljaira engedte át vagy idegen rendezéseknek, kiállításoknak stb. adott — legtöbbször kedve és elvei ellenére — otthont. E főleg gazdasági tevékenységben érdemes részt vett Gyulai Imre igazgató-gondnok, akinek önzetlen fáradozása az előző években is már őszinte hálára kötelezte az egyesületet, melynek kötelékéből csak 1926. januárjában távozott, amikor a Zeneszerzők és Szövegirók Országos Egyesülete dunántuli körzetigazgatójává választotta meg.

1925. év őszén csak egyetlen alkalommal, az október 6-i gyászünnepéllyel lépett az egyesület a nyilvánosság elé s bár az előkelő műsorú rendezés általános elismerésre talált, a szokásos idénykezdő ünnepség január 6-ig folytatás nélkül maradt. E napra hivta meg az egyesület Stéfániai Imre zongoraművészt, ő szólaltatta meg szépsikerű estéjén először az egyesületnek pár hónappal előbb beszerzett kitünő hangversenyzongoráját. Egy liceális előadás, melyet a régi Sopron, Kismarton és Eszterházáról január 10-én tartott dr. Csatkai Endre iró és egy kamarazene-délután a követ-

kező hó elején vezetnek át az egyesületen kivül álló okokból bekövetkezett pangás nehéz hónapjaiból az 1926 év első negyedébe, amikorra hosszú időn át láttatlanul folytatott előkészitő, az ellentéteket kiegyenlitő, félreértéseket és félreértésekben gyökerező nehezteléseket eloszlató munka árán végre sikerült az egyesületen belül a munkatársak összhangját megteremteni és a város társadalmának minden rétegét egyetértő szeretetben az egyesület s vele a város kulturéletének szolgálatára egyesiteni.

Az egyesület kényszerű elcsendesedésének félesztendeje folyamán a társadalom mind több számottevő tagja eszmélt rá azokra a fontos kulturális érdekekre, amelyek az egyesület működésének sürgős folytatását követelik s a nagyközönség és a sajtó is egyre élénkebben nyilatkozott meg amellett, hogy az a komoly hivatás, amelyet a Kulturegyesület eddig betöltött, nem maradhat tovább elláttatlan. Eddig elért eredményei nyomtalanul elsikkadnak, a városnak általa megelevenült szellemi életében hamarosan újból a lanyhaság és közöny tünetei fognak jelentkezni, ha a Kulturegyesület nem válik minél előbb ismét életképessé. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha ügyét minden arra hivatott tényező a magáévá teszi és a hivatali tekintély képviselői sem maradnak ki a reorganizáció munkájából.

Amilyen örömmel állapitható meg tehát, hogy a város közönsége egyszerre, sokfelől és spontánul lépett sorompóba kulturális élete elért szinvonalának védelmére, annyira jóleső tudat a Kulturegyesület számára, hogy a köz érdekét mindenki egyértelműnek tartotta az egyesület érdekével, talpraállásától mindenki a város és vármegye egész kultúrájának nyereségét várta, létét ennek szempontjából féltette s igy közvetve sokkal nagyobb és osztatlanabb elismerés jutott az egyesületnek, mint amilyen munkálkodását eddig kisérte.

Az ujjászervezést megelőző tárgyalások folyamán, amelyeket a társadalom egyöntetű megmozdulásának eredményeképen Dr. Horváth Kálmán alispán és Kiskos István polgármester vezettek, nem is merültek föl elvi ellentétek az egyesület vezetősége és azok között, akiknek közreműködését az egyesület eddigi életében sajnálattal nélkülözte, a jövőre azonban lehetőleg megnyerni igyekezett. A kölcsönös megértés és megbecsülés sok fölemelő és ünnepélyes megnyilatkozása volt az ujra meginditandó munka sikerének záloga. E siker buzgó óhaja, felfrissült munkakedv és a legszebb reménnyekre jogositó békesség szelleme töltött el mindenkit, aki az 1926. évi február 21-re összehivott közgyülésen, az egyesület legujabb érájának születésnapi ünnepén, megjelent.

A közgyűlésnek — formai feladatai elvégzése után — első ténye az volt, hogy a lemondott elnöknek, Kapi Bélának, egyhangú lelkesedéssel hálás köszönetet mondott 6 évi önfeláldozó és nagyeredményű vezéri tevékenységéért és megválasztotta az egyesület tiszteletbeli tagjává.

Köszönetének ugyanezzel a jelével adózott ezután gróf Széchenyi Rezsőnek, aki a Vasvármegyei Muzeumnak ajándékozta velemszentvidi és tömördi leletekből álló, évtizedeken át nagy szakértelemmel egybehordott gazdag archeologiai gyüjteményét s e fejedelmi adománnyal feledhetetlenné tette nevét a Kulturegyesület és a muzeum történetében.

Ezután az egyesület alapszabályait módositotta a közgyűlés a m. kir. belügyminiszterium idevonatkozó rendelkezéseinek figyelembe vételével és a múlt tapasztalatai alapján különösen a tagok jogait és kötelességeit, valamint a pénzkezelést és az elnöki tanács s a vezető tisztviselők hatáskörét szabályozó pontokra nézve határozott el néhány lényegesebb változtatást.

Az igy módosított alapszabályok alapján megejtett tisztujitás eredménye a következő volt.

Az elnöki tisztség betöltésétől a közgyűlés eltekintett. Az egyesület helyettes elnökei az alapszabályok szerint a vármegye mindenkori alispánja és a város polgármestere, személyük tehát nem esett választás alá. Alelnök *dr. Ujváry Ede* polgármesterhelyettes, főtitkár *dr. Várady Imre* reáliskolai tanár, főjegyző *Sárközy Sándor* reáliskolai tanár, pénztáros *dr. Horváth Róbert* premontrei gimnáziumi tanár, ellenőr *Chriastélyi Árpád* polgáriiskolai c. igazgató, a muzeum igazgatója *báró Miske Kálmán*, a régiségtár őre *Horváth Tibor Antal* prem. gimnáziumi tanár, a természetrajzitár őre *dr. Gayer Gyula* törvényszéki biró, egyetemi m. tanár, segédőre *Benda László* műegyetemi tanársegéd, a könyvtár őre *dr. Pavel Ágoston* leánygimnáziumi tanár, a néprajzi tár őre *dr. Várady Imre*, a képtár őre *Fábián Gyula* reáliskolai tanár, ügyész *dr. Rohrer Ödön* ügyvéd, a zenei szakosztály elnöke *dr. Stadler Izidor* ügyvéd, alelnöke *Knebel Jenő* fényképész, titkára *Lomoschitz Károly* polgáriiskolai tanár, jegyzője *Csatkai József* reáliskolai tanár, az irodalmi szakosztály elnöke *Jánossy Gábor* várm. árvaszéki elnök, alelnöke *Finta Sándor* elemi iskolai c. igazgató, titkára *dr. Ribó Zoltán* p. ü. titkár, jegyzője *Fóthy Ernő* hirlapiró, a közművelődési szakosztály elnöke *dr. Várady Imre*, alelnöke *dr. Krisztin Ernő* leánygimnáziumi tanár, titkára *Németh József* polgáriiskolai tanár, jegyzője *Milos István* elemi iskolai tanitó, a képzőművészeti szakosztály elnöke *Vass Béla* gimnáziumi tanár, alelnöke *dr. Giay Frigyes*

nyug. táblai biró, ügyvéd, titkára *Fábián Gyula*, jegyzője *Pogány Aladár* elemi iskolai tanitó lett. A gazdasági bizottság tagjául *Katona Józsefet*, a Szombathelyi Takarékpénztár vezérigazgatóját, *Rauscher Miksa* műépitészt, *Niessner Aladár* városi műszaki tanácsnokot, *dr. Vidos Árpád* vármegyei főjegyzőt és *Zoltán Elek* kereskedőt, végül a számvizsgáló bizottság tagjául *Horváth Lajos* városi főszámvevőt, *Klein Arthurt*, az Egyházmegyei Takarékpénztár pénztárosát és *Szalay István* vármegyei számvevőségi főtanácsost választotta meg a közgyűlés.

Folytatólag az igazgatóválasztmányi tagságok betöltése következett, ennek eredményét a választmányi tagok alább közölt névsora tartalmazza, amelyből csak Borsits Béla m. kir. kormányfőtanácsos, a Szombathelyi Takarékpénztár elnökének és Radó Gyula nyug. vármegyei főjegyzőnek neve hiányzik, akiknek elhunytával a Kulturegyesület őszinte, áldozatkész barátait veszitette el.

Az igazgató választmány képviselőiként az elnöki tanácsba a következő tiz tagot választotta a közgyűlés: *dr. Boda János* kanonok, püspöki helynök, *Dezső Lipót* kir. tanfelügyelő, *szergényi Geist Jenő* nagykereskedő, *Herbst Géza* Vasvármegye nyug. alispánja, *Laki Kornél* iparfelügyelő, *Lingauer Albin* országgyűlési képviselő, *Müller Ede* m. kir. kormányfőtanácsos, *dr. Náray-Szabó László* m. kir. kormányfőtanácsos, az ügyvédi kamara elnöke, *dr. Pető Ernő* egészségügyi főtanácsos, a Vasvármegyei Közkórház igazgató főorvosa és *szentmártoni Radó Lajos*, felsőházi tag.

Végül a terembizottság tagjai: *dr. Boda János*, *Herbst Géza*, *dr. Náray-Szabó László*, *szentmártoni Radó Lajos*, *dr. Stadler Izidor*, *dr. Ujváry Ede* és *dr. Várady Imre* lettek.

(Az itt közölt határozatok egy részét alapszabályszerű érvénynyel az 1926. március 1-én tartott rendkivüli közgyülés erősitette meg.)

E választás egyrészt az egyesület régi tisztikara iránt a legteljesebb bizalmat fejezte ki, másrészt pedig általános megelégedést és örömöt keltett azzal a nyereséggel, amelyhez az uj vezetőtisztviselők és választmányi tagok személyében juttatta az egyesületet. Közülök csak Jánossy Gábor háritotta el sokoldalú egyéb elfoglaltságára hivatkozva az irodalmi szakosztály elnöki tisztét s elhatározása előtt az egyesület sajnálattal bár, de kénytelen volt meghajolni. Helyébe a szakosztály bizalmából Finta Sándor, a vasi irógárda országos nevű kitünő vezére került. Ugyanakkor alelnökké dr. Ribó Zoltánt, titkárrá pedig Balogh Anna irónőt tette meg a szakosztály, míg a Fóthy Ernő elköltözésével nemsokára megürült jegyzői tisztség mindmáig betöltetlen maradt.

Az uj tisztikar haladéktalanul s a jelentősebb változás nélkül fenntartott egyesületi program minden irányában hozzáfogott a munkához. Hamarosan megindult a szakosztályok élete s a március 15-i ünnepségen már nagyszabású irodalmi és zenei műsor tanúskodott a régi és uj erők lelkes összefogásáról. Néhány nappal utóbb a közművelődési szakosztály rendezésében megnyilt az első analfabéta tanfolyam is, melyen Benda László elemi iskolai tanitó vezetése alatt 60 órán át 18 katonai és polgári egyén nyert ingyenes kiképzést az irás-, olvasás- és elemi számtanban. Mire azonban e szakosztály vezetősége a tervbe vett népművelő előadássorozatok anyagi fedezetét biztosithatta, előadókról gondoskodott és a technikai előkészités teendőit elvégezte, már elmúlt a liceális rendezésekre alkalmas téli idő, úgy hogy csak dr. Czeizel János négy egészségtani és Bezzegh Gyula egy földrajzi előadása volt megtartható s az iskolánkivüli népoktatási munka szélesebb keretek között való intenzivebb folytatását 1926 őszére kellett halasztani.

A zenei szakosztály dr. Stadler Izidor lendületes vezetése alatt a zenekar és a kamarazene-együttesek megszervezésére fordította a tavaszi hónapokat és a Szombathelyi Dalosegyesülethez való viszonyát tette a közös zenei célok érdekében az eddiginél szorosabbá.

A szakosztály elnökének első nagy érdeme az volt, hogy az egyesület zenészgárdáját kitünő uj erők megnyerésével teljesitőképesebbé tette, a régiekbe lelkesedésével és példás odaadásával uj kedvet öntött, a komoly munkához nélkülözhetetlen fegyelmet megerősitette és a zenekari munka mellett a kamara-zene tervszerű művelésének régi gondolatát már az első hónapokban a megvalósulás utjára segitette. Hangversenyek rendezésére az idény előrehaladottsága miatt már nem gondolhatott a szakosztály, de kész szervezettel, meggazdagodott hangjegy-anyaggal és hangszertárral nézett az őszi munkaévad elé.

Az irodalmi szakosztály tevékenysége fonalát egy Herczeg Ferenc ünnepély rendezésével óhajtotta fölvenni s erre az egyesület a jubiláns irót is meghivta. Mivel azonban Herczeg Ferenc kitért az ünneplés elől, május elejére pedig Berzsenyi Dániel születésének 150-ik évfordulóját készült az egyesület országos jellegű irodalmi emlékünneppel megülni, a Herczeg-est megtartásáról kénytelen volt lemondani és nagy apparátussal hozzákezdett a május 7-iki szombathelyi és május 9-i celldömölki Berzsenyi-ünnep előkészületeihez. Az utóbbit mintegy Szombathely város házi ünnepeként a városház-téren levő Berzsenyi-szobor előtt tartotta az összes polgári, egyházi és katonai hatóságok, valamint sok ezer főnyi

közönség jelenlétében, mely alkalommal dr. Horváth Kálmán, Vasvármegye alispánja mondott megnyitó, dr. Szunyogh Xavér kőszegi bencés gimnáziumi tanár ünnepi beszédet, Giay Frigyes és Tompa Kálmán irodalmi szakosztályi tagok ünnepi ódával áldoztak Vasmegye legnagyobb poétája emlékének, Tóth Kálmán a Magyarokhoz című ódát szavalta el, a Szombathelyi Dalosegyesület énekszámokkal nyitotta és zárta be a felemelő hangulatú ünnepet, dr. Vidos Árpád vármegyei főjegyző és Kiskos István polgármester pedig a megye és város nevében megkoszorúzták a költő szobrát. A két nappal utóbb Celldömölk község erkölcsi és anyagi támogatásával a város főterén, majd pedig polgári iskolája disztermében rendezett ünnepségek fényét a vallás és közoktatásügyi miniszter, a Tudományos Akadémia, a Kisfaludy és Petőfi Társaságok, a győri Kisfaludy-Kör és a soproni Frankenburg-Kör képviselőinek megjelenése emelte s a Kulturegyesület rendezésének, melyhez hasonlóval seholsem emlékeztek meg a magyar óda legnagyobb mesterének másfélszázados születési évfordulójáról, valóban országos jelleget adott. Az ünnepségek műsorán dr. Papp Ferenc, dr. Vargha Damján, dr Baán Aladár, dr. Kuntz Jenő, dr. Szántó Endre és dr. Berecz Dezső idézték föl remekbe készült megemlékezésekkel Berzsenyi Dániel alakját, mig Celldömölk közönsége részéről Gyömörey György országgyülési képviselő és Pálffy Ferenc bencés gimnáziumi tanár méltatták Kemenesalja büszkeségének erkölcsi és költői nagyságát, a Kulturegyesület irodalmi és zenei szakosztálya pedig dr Krisztin Ernő leánygimnáziumi tanár (alább közölt) ünnepi beszédével, dr Giay Frigyes és Tompa Kálmán költeményeivel, Tóth Kálmán művészi szavalatával, Ősz Iván poétikus alkalmi novellájával és Wiener Lily hegedűművésznő, Kartner Gitta zongora tanárnő által kisért szóló számaival járult hozzá az estély sikeréhez, melyért Kemenesalja egész előkelőségének élén a Berzsenyi család legidősebb élő tagja, dr. Berzsenyi Jenő takarékpénztári elnök mondott köszönetet a Kulturegyesületnek és a celldömölki rendező bizottságnak, mely dr Pletnits Ferenc m. kir. kormányfőtanácsos elnöklete alatt nagy szeretettel és körültekintő buzgósággal látta el a helyi előkészités fáradságos munkáját.

E rendezésekkel, valamint 1925-ös évkönyvünkkel és az egyesületnek és muzeumnak a budapesti Embervédelmi Kiállitáson való szereplésével a fővárosi sajtó is elismerő hangon foglalkozott, dr. Nevelős Gyula kultuszminiszteri osztálytanácsos, az iskolánkivüli népművelés miniszteriumi ügyosztályának vezetője pedig ittléte alkalmával ismeretterjesztő tevékenységünket minősitette példaszerűnek és a Szombathely határain túl fölkeltett érdeklődés az

egyesület iránt jótékonyan hatott vissza a város közönségére is. A széles mederben meginditott taggyűjtő akció hamarosan várakozáson felüli eredménnyel járt s mielőtt még a tulajdonképeni rendszeres munka ideje, az őszi évad, elérkezett volna, az egyesület tagjainak száma megkétszereződött s ma már igen közel jár a 2000-es számhoz, melyet a mult évi februári közgyülésen mondott megnyitójában dr. Ujváry Ede csak jámbor óhajtásként mert programjában hangoztatni.

Az egyesület vezetősége nemcsak azon iparkodott, de immár joggal is remélhette, hogy a város társadalmának minden rétege a magáénak fogja vallani a jövőben a Kulturegyesületet, rendezései tehát nemcsak számosabbak, de jóval látogatottabbak is lesznek, többféle igényt kell majd kielégitenie, munkálkodása az eddiginél is több ágú lesz, amivel az adminisztrativ teendők nagymérvü gyarapodása jár majd, minélfogva elodázhatatlanná vált egy központi iroda felállitása, amelyben vezetőjén, a főtitkáron kivül állandó irodai munkaerőre is szükség van. Bár ennek alkalmazása a havi kiadások tételét tetemesen növelte, az egyesület nem zárkózott el e nagy anyagi áldozat meghozatala elől, az irodatiszti állást pályázat utján hamarosan betöltötte, központi irodájába utalta a muzeum adminisztrativ teendőit is s ezzel az uj szervével nemcsak egyre összetettebbé váló ügymenete rendjét és gyors lebonyolitását biztositotta, hanem a nagyközönséggel való kapcsolatait is új láncszemmel szaporitotta, amennyiben az eddig közvetlenül szinte hozzáférhetetlen egyesületnek és muzeumnak állandó és egész nap az érdeklődők rendelkezésére álló hivatalos képviseletet teremtett. Az egyesület élénk szerepéről a város közéletében beszédes képet ad az a szünetlen forgalom, amelynek immár egy év óta szinhelye a két szobában csinosan berendezett központi iroda. Ugyancsak a közönség jogos igényét kivánta szolgálni az egyesület hangversenytermének, az estélyeken ruhatárul is szolgáló olvasóteremnek s a hozzávezető lépcsőháznak, folyosónak és előcsarnoknak tatarozásával, női öltöző létesitésével és néhány helyiségének használhatóbbá tételét célzó átalakitásokkal. Ugyanekkor szükségessé vált a nagyterem régi kályháinak kicserélése s uj hangverseny és előadó dobogók beszerzése is. A közel harmadfélszázmilliós kiadásoknak azonban alig negyedrésznyi fedezete volt csak, a hiányzó összegeket alapitó tagsági dijakból és főleg hat szombathelyi takarékpénztár 150 milliót kitevő előnyös kölcsönéből teremtette elő az egyesület dr. Stadler Izidor, szentmártoni Radó Lajos és szergényi Geist Jenő urak jóvoltából, akik a tartozásért a pénzintézeteknél személyes felelősséget vállaltak. Utóbb Vasvármegye

törvényhatósága és Szombathely város járultak hozzá két ízben tetemes összegekkel a tatarozás és átalakitás költségeihez, melyeket közben a nagyszerü virágzásnak indult könyvtár központi fütéssel való ellátása további 40 millió koronával szaporitott.

A Kulturpalota, melynek korhadozó ablakaihoz, ajtóihoz, füstös falaihoz és viharvert tetőzetéhez évtizedek óta nem ért mesterember szerszáma, két hónapon át volt hangos kőművesek, ácsok, asztalosok, bádogosok, festők és üvegesek munkájától. Mikor régi fakó szineiből kitisztultan 1926 októberében ismét megnyitotta kapuit, a közönség örömmel látta a megújulás e külső jeleiben a réginél frissebb lendületü belső élet igéretét.

Mielőtt azonban ennek történetére térhetnénk át, egy nem kevésbbé feljegyzésre méltó adattal kell lezárnunk az 1925—26-os idény krónikáját.

Jánossy Gábornak az irodalmi szakosztály által örömmel üdvözölt javaslata alapján a Kulturegyesület elhatározta, hogy a vármegye s különösen Kemenesalja közönsége számára a mohácsi vésznap négyszázados fordulója alkalmával a Celldömölk melletti Sághegy tetején, melyről a fél vármegye területén végig nyilik festői kilátás, mohácsi gyászemlékünnepet rendez. Hosszú és gondos előkészületek után, melyekben különösen Lázár Ferenc ur, a sághegyi bazaltbánya r. t. igazgatója áldozatkészségének s a celldömölki, alsósági és izsákfai közigazgatási és egyházi hatóságok közreműködésének látta nagy hasznát az egyesület, augusztus hó 29-én délután 3 órakor kezdődött a hegytető két oldalt bazalt sziklákkal övezett, templomi hangulatot keltő sikján a gyászünnep, amelyre bucsujárók módján száz kilométeres távolságokból vasuton, kocsikon és gyalog több mint tizezer főnyi lelkes résztvevő özönlött. Az ünnepet rendező Kulturegyesület képviselőihez nagyszámú szombathelyi közönség is csatlakozott s a hatóságok és testületek kiküldöttein kivül megjelent s az ünnep műsorán közreműködött a szombathelyi Máv. Haladás Dalárda is Jarisch János karnagy vezetése alatt. Az irodalmi szakosztály derék gárdájának majd minden számottevő tagja értékes alkotásokkal gazdagította a rendkivüli alkalomhoz méltóan összeállitott programmot, az ünnepi áhitattal eltelt tömegek lelkébe legmélyebben mégis Jánossy Gábor ünnepi beszéde, Finta Sándor és Schöck Gyula költeményei és a tisztes agg izsákfai plébános, Kisfaludy Kálmán zárószavai markoltak bele.

Hogy a megható ünnepség emlékét nemcsak az elhangzott beszédeket és költeményeket tartalmazó s több ezer példányban kiosztott „Emléklapok“ őrzik, hanem minden hallgató maradandó

benyomásokkal tért vissza a Ságtetőről otthonába, az a sok nehéz kézzel rótt, egyszerű, de megható hangú levél bizonyitja, amellyel tizenegy falu népe mondott köszönetet a Kulturegyesületnek e rendezéséért.

A vidék mind sürűbb belekapcsolása az egyesület munkájába nem maradt hatástalanul anyagi tekintetben sem. Egyre növekvőben van a vidéki tagok száma s a vármegye községei közül is *114* járul hozzá hat és tizenkét pengős tagdijakkal az egyesület kulturmunkájának költségeihez.

Kedvezően alakult közhangulat, rendezett adminisztráció, kielégítő anyagi helyzet és hivatásának megfelelőbbé átalakitott székház várta és segitette tehát a következő 1926—27-es idény munkáját, mely a régi szokáshoz híven, október hó 6-i gyászünnepélyünkkel kezdődött. Ezt követte néhány nappal utóbb évnyitó kulturesténk az ujjászervezett zenekar első felléptével. Ekkor mutatkozott be a zenekar élén az egyesület uj karnagya Hajós Endre, akit 20 pályázó közül zenei életünk legnagyobb tekintélyeinek egyhangú ajánlata alapján szerződtetett a Kulturegyesület, s aki nemcsak mint nagy képzettségű, finom izlésű zenei szakember, hanem mint elsőrangú pedagógus is rendkivül értékes szolgálatokat tesz az egyesület s általában a város zenei életének Tekintélye és szeretetremélő egyénisége egyaránt nagy mértékben járult hozzá a zenekari tagok munkakedvének fokozásához. Hajós Endre egyuttal a Szombathelyi Dalosegyesületnek is karmestere és e kettős minőségében leghivatottabb ápolója és kimélyitője a két testvér-egyesület hosszú évek óta zavartalan harmoniájú együttműködésének.

Amióta hivatalát átvette, a zenekar s a kamarazene-együttesek munkája szakadatlan folyik, s a hetenként négy estén tartott próbák nemcsak egy-egy hangverseny számainak előkészitését szolgálják, hanem alkalmat nyujtanak a tagok rendszeres továbbképzésére is és a zenekar teljesitő képességének és szinvonalának állandó emelése mellett hovatovább gazdag repertoárt teremtenek, amely már a jövő esztendőben lényegesen meg fogja könnyiteni az egyesület szimfonikus zenei rendezéseit.

A megnyitó estélyen kivül a zenei szakosztály — legnagyobb részt saját erőiből — öt nagysikerű zenekari előadást és kamarazeneestélyt rendezett, melyek közül kettő rendkivül mérsékelt árú, három pedig az egyesületi tagok számára teljesen ingyenes volt. Utóbbiakat jóleső meglepetéssel és örömmel fogadta a közvélemény s bennük az egyesület önzetlen törekvéseinek annál meggyőzőbb bizonyságát látta, mert e hangversenyeken a szakosztály nem harmadrangú munkával lépett föl, hanem képességeinek legjavát

nyujtotta. Tagjai közül valóban áldozatos fáradságukért főként Bárdos Alice és Wiener Lily hegedűművésznőket illeti őszinte köszönet, akik lekötelező önzetlenséggel ajándékozzák szabadidejük nagyrészét a Kulturegyesületnek s nemcsak a zenekar legerősebb támaszai, hanem a kamarazene-program megvalósításából is a legnagyobb részt vállalták.

A zenei szakosztály munkálkodásának másik ágát idegen művészek hangversenyeinek rendezése képezi. E téren is általánosan elismert eredményeket ért el s magánvállalkozók üzleti alapú rendezéseit teljesen kiküszöbölte a város zenei életéből. Koncz János, Lhevinne József, Sauer Emil, Szegheő János, Hubay Jenő, a bupapesti Palestrina-kórus, a Waldbauer—Kerpely vonósnégyes, Medek Anna, a Filharmonikus Társaság és Dohnányi Ernő szerepeltek az év folyamán a Kulturház hangversenytermének dobogóján, mig a Societa Polifonica Romaná-nak a megszokott méreteket erkölcsileg és anyagilag egyaránt sokszorosan fölülmúló hangversenye gróf Mikes János megyéspüspök jóvoltából a székesegyház falai között harmadfélezer ember jelenlétében hangzott el.

E kiváló művészek estélyeit is a társadalom minden rétegének hozzáférhetővé igyekszik tenni az egyesület, ami csak úgy lehetséges, hogy általában beéri kiadásainak fedezésével. Ha mégis tekintélyes jövedelemhez jutott hangversenyei révén, ez elsősorban Hubay Jenőnek köszönhető, aki kivételesen magas helyárakkal rendezett hangversenye bevételének háromnegyedét a Kulturegyesületnek adományozta zenei célokra. Ennél nem sokkal kisebb összegű a római bazilikák énekkarainak hangversenyén befolyt tiszta jövedelem.

Ugy ez utóbbinak technikai rendezése körül, mint általában a zenei szakosztály adminisztrálásában őszinte hálára kötelező érdemeket szerzett Lomoschitz Károly szakosztályi titkár, elnökének s az egyesületi főtitkárnak mindenkor készséges és nagy leleményű segitőtársa. Ő végezte el a hangjegytár rendezését is, mely 14 kamara-zenedarab, 11 vonószenekari- és 34 szinfonikus zenekari mű partiturájából és összes szólamaiból áll.

Nem volna teljes a zenei szakosztály munkájáról vázolt kép, ha fel nem emlitenők értékes segitségét, mellyel úgy a helybeli, mint vidéki irodalmi rendezések műsorait tette — főként kamarazene-számokkal — változatosabbakká.

Az irodalmi szakosztály hét évi, sokáig komor közönnyel küzdő munkásságának ez évben aratta bőséges elégtételt nyujtó gyümölcseit. Mig 1919—20-ban alig harminc-negyven hallgatója akadt szépirodalmi vagy irodalomtörténeti és esztétikai tárgyú

előadásoknak s e szám az évek folyamán sem nőtt túl soha a százon, az elmúlt esztendő irodalmi délutánjain kivétel nélkül öthatszor akkora hallgatóság szorongott a Kulturház nagytermében s ezenfelül olykor a százat is elérte azoknak száma, akiknek még állóhely sem jutott már. Ilyen lelkes részvéten buzdulva a szakosztály tagjai Finta Sándor elnök vezetése alatt szinte versengve fáradtak ujabb és ujabb irodalmi előadások megszervezésében. Majd minden szakosztályi ülésnek, mely belső ügyein kivül rendesen az irodalom országos eseményeivel is foglalkozott, egy-egy szines és vonzó műsorú irodalmi délután volt az eredménye. — Ezeknek sem volt kötelező belépődijuk, a közönség egy töredéke csak szerény önkéntes adományokkal járult hozzá a költségek fedezéséhez. Az öt délután keretében tizennégy vasi iró költői és szépprózai munkái vagy irodalmi tárgyú dolgozatai kerültek bemutatásra és keltettek tiszteletet és elismerést a szakosztály nem egy olyan tagja iránt, akit irodalmi körök már régen érdeméhez méltóan fémjeleztek, legszűkebb hazájában azonban mindeddig ismeretlen volt. A legmelegebb fogadtatásban mégis Bakó József, a nemescsói cipészlegény csodálatos erejű, gazdag és eredeti költészete részesült, melynek felfedezése ugyancsak a Kulturegyesület érdeme. E rendkivüli tehetség a Kulturegyesület néhány vezetőjének támogatásával jutott kibontakozását lehetővé tevő életviszonyok közé s rövid három esztendő tanulmánya közben rohamosan kiforrott termelésével a legelőkelőbb fővárosi folyóiratok figyelmét is magára vonta. Ma már egész kötetre való, formailag is teljes értékű verse van készen, melyeket Müller Ede m. kir. kormányfőtanácsos, e nemes izlésű műbarát gyűjtéséből rendelkezésére álló támogatással a Kulturegyesület a közeljövőben fog megjelentetni a Franklin-társulat kiadásában.

Az egyesület vidéki szerepléseiben, miként az elmult évek folyamán, az idén is a szépirodalmi szakosztályra hárult a munka nagyobbik része. Kizárólag az ő tagjai látták el a Szentgotthárdon 1927. január 5-én rendezett kulturestély magas szinvonalú szépirodalmi részét és nevüknek elismerést, a Kulturegyesületnek sok uj barátot szereztek.

A szentgotthárdi kiszállást dr. Vargha Gábor udvari tanácsos, országgyűlési képviselő meghivására határozta el az egyesület, s sikerét személyes szereplésükkel úgy ő, mint Matthiász Artur reálgimnáziumi igazgató és Holpert Gyula tanár, a szentgotthárdi közművelődési egyesület alelnöke nagyban fokozták.

A második vidéki kulturestélyt február 11-én Kőszegen tartotta az egyesület. Előkészitése ugyancsak az irodalmi szakosztály műve

volt, műsorát néhány tagjának java alkotásaiból válogatta össze s Kincs István kőszegi apátplébános, a kitünő iró, szintén mint a szakosztály tagja és volt elnöke szerepelt az osztatlan tetszéssel fogadott estélyen, mely Szombathely és Kőszeg intenzivebb kulturális együttműködésének alapját volt hivatva megvetni.

A szakosztály régi programjához hiven irodalmunk klasszikus értékeinek ápolásán és a vasi irodalmi élet föllendítését célzó tevékenységen kivül arra is törekedett, hogy az egyesület közönségének irodalmunk élő nagyságaival való bensőbb kapcsolatait is szaporitsa s evégből Sik Sándort és Kosztolányi Dezsőt hivta meg szerzői esték tartására. Mindkettő ünnepi külsőségek között nagy és előkelő közönség lelkes részvételével ment végbe. Sik Sándorról a szakosztály elnöke, Kosztolányi Dezsőről Bárdosi Németh János mondott bevezető beszédet, mindkét szerző műveiből a szakosztály legjobb előadói, Paukovits Rózsi, Tóth Kálmán és Pék Károly mutattak be néhány jellemző darabot.

A képzőművészeti szakosztály nagyobb arányú munkásságát megfelelő műterem hiánya akadályozza. Tagjai közül sokan otthonukban egyáltalán nem dolgozhatnak, ezek számára az egyesület által berendezett és fenntartott munkahelyiség valóban jótétemény volna. Ennélkül a szakosztály ifjabb tehetségeinek irányítására sincs alkalma a vezetőknek és a képzőművészetek iránt mind általánosabbá való érdeklődés tervszerű fejlesztése is csak a jövő feladata lehet majd. A műterem céljaira egyedül alkalmas helyiséget az egyesület annak idején épen a szakosztály kebelében felállított iparművészeti tanfolyam fényképészeti osztálya számára engedte át, utóbb pedig anyagi kényszerűségből s részben a muzeum érdekében az osztály vezetője kezén hagyta mint fényképező műhelyt, amely felől aztán a lakástörvény megszorító intézkedései következtében nem rendelkezhetett többé szabadon. Amint ezek érvényüket veszitették, a Kulturegyesület azonnal élt a fölmondás jogával, s hónapokon belül végre ismét otthonhoz s ezzel az ön- és egymást képzés lehetőségéhez fogja juttatni a szakosztályt.

Igy sem múlt el eredménytelenül az itt tárgyalt másfél esztendő a szakosztály számára. A múlt év folyamán Sopronban rendezett kiállításon tagjai szép számmal s feltünést keltett képanyaggal szerepeltek, többjük fővárosi tárlatokon is részt vett s az 1926. december 16-tól 24-ig rendezett helyi kiállítás is tisztes erkölcsi és anyagi sikerrel zárult. Vass Béla szakosztályi elnök a redukált munkalehetőségek között idegen művészek kiállításainak rendezésével igyekezett a nagyközönség képzőművészeti nevelését szolgálni. Javaslatára az egyesület készséggel engedte át nagyter-

mét Wagner Géza festőművész 1926. április folyamán rendezett pasztell és keramiai kiállítására, a következő hónapban Krusnyák Károly festőművészt támogatta pompás kiállítása létrehozásában, juniusban pedig a Nemzeti Szalon művészeinek engedte át helyiségeit. E kiállításnak nagy nevelő hatása félreismerhetetlen. A közönség érdeklődése alkalomról-alkalomra nagyobb lett, s a műízlés előnyös változása és vele együtt a régóta ellankadt vásárló kedv újraéledése különösen egy jeles mesterek alkotásaiból rendezett vásár alkalmával — ez év tavaszán — volt megfigyelhető.

Mig a képzőművészeti szakosztály ilyetén csak részben tudott hivatásának eleget tenni, a joggal elvárhatónál is nagyobb tevékenységet fejtett ki a közművelődési osztály, amelynek elnökét, az egyesületi főtitkárt, dr. Krisztin Ernő leánygimnáziumi tanár, szakosztályi alelnök támogatta sokoldalú munkájában.

Erre a szakosztályra hárult a városi iskolánkívüli népművelési bizottság határozatából a népművelés összes feladatainak elvégzése.

Mindenekelőtt az analfabéta tanfolyam sikere érdekében kezdett széleskörű propagandát. Hogy ennek nem volt kellő eredménye, az magyarázza, hogy a város analfabétáinak több mind 90%-a meglettkorú, vagy épen öreg ember — főként nő, — akiknek már sem kedvük, sem módjuk, de még szükségük sincsen ifjúságuk mulasztásainak pótlására. A fiatalabb nemzedék analfabétái közül is főként a katonai kötelékekbe tartozók voltak hozzáférhetők. Ezek számára rendezett tanfolyamunk 1926. november 29-től 1927. március 29-ig tartott. Résztvevőinek száma 15, előadója Wernitz József gyógypedagógiai tanár volt, akinek 80 órán át nagy szakértelemmel és szeretettel folytatott munkáját meglepő siker koronázta.

A tanfolyammal egyidőben kezdődtek népies ismeretterjesztő előadássorozataink is. Ezek rendezésében a múlt év tapasztalatai alapján új rendszert követett az egyesület. Nem arra igyekezett — az általános szokás szerint, — hogy a körülbelül azonos műveltségi fokon álló, de különböző foglalkozású érdeklődőket egy terembe gyűjtse többé-kevésbé jól megválasztott tárgyú előadások meghallgatására, hanem a foglalkozások szerint s rendesen valami körben, testületben is egyűvé tartozó rétegeket saját otthonukban kereste föl előadóival, az előadások tárgyát pedig az egyes körök vezetőségével egyetértőn a hallgatóság sajátos érdeklődési irányának megfelelőleg állitotta össze. Igy egyszeribe népszerüvé és az eddigieknél többszörösen látogatottabbakká váltak ismeretterjesztő liceális rendezései. Közülük szorosan szakirányú a Szombathelyi Gazdaszövetségben rendezett, 60 előadásból álló sorozat volt,

melynek szervezési munkáját példás körültekintéssel Horváth István okl. gazda, a szövetség titkára végezte. Ezeknek az előadásoknak átlag 40—50 főnyi állandó hallgatója volt. Száz körül mozgott a Szombathelyi Iparoskörben rendezett 17 előadás résztvevőinek száma, akik főként társadalmi és közgazdasági kérdések iránt érdeklődtek, de irodalmi és egészségtani tárgyú előadásokat is örömmel fogadtak. A Szombathelyi Kereskedelmi Kör szabadliceumát, melynek hallgatósága 30—40 főnyi szokott lenni, 10 különböző, a kör vezetősége által kijelölt tárgyú előadással látta el a szakosztály. A szociáldemokrata Összmunkás Dalárda tagjai számára rendezett és állandóan nagy érdeklődéssel kísért 25 előadás négy tárgykört ölelt fel kimerítőbb tárgyalásban. Fizikai és kémiai alapismeretek, testtani és egészségtani ismeretek, a XIX. század magyar irodalmának nagyjai és Magyarország földrajza képezték az előadások témáit. Végül 8 alkalommal tartottak a szakosztály tagjai szépszámú hallgatóság előtt különböző erkölcstani, irodalomtörténeti és földrajzi kérdésekről előadásokat a Keresztény Szocialisták Szakszervezetében, mely helyiségváltoztatás és vezetőségének másoldalú elfoglaltsága miatt nem volt képes a tervbe vett egész liceális munkaprogrammot lebonyolítani.

E 120 népies ismeretterjesztő rendezésen kivül az egyesület támogatásával ment végbe a Csecsemővédő Egyesületnek „anyák iskolája“ címen tartott 10 előadása, végül a művelt közönség számára részben az irodalmi délutánok és kulturesték keretében, részben önállóan további 6 tudományos felolvasást rendezett a szakosztály. Ezek között szerepelt Csányi Károly, az Iparművészeti Muzeum igazgatójának vetített képekkel kísért előadása a bútor történetéről, dr. Bognár Cecil egyetemi m. tanárá „A lelki élet egészségtaná“-ról és Glatz Oszkár festőművészé, aki „A képzőművészet, mint az emberi kulturák kifejezője“ cimen értekezett.

Sem a munkásgimnázium, mely annak idején négy esztendőn át működött, sem a liceális előadásoknak azután követett módja nem vezetett megközelitőleg sem olyan eredményre, mint a rendezéseknek ez a decentralizálása. Ha már a kezdeményezés évében 136 értékes előadás számára sikerült komoly, okulni vágyó közönséget szerezni, bizton remélhető, hogy a szakosztály ez irányú működése a jövőben még szélesebb mederben folyhat majd, hiszen tiznél több olyan egyesülete, köre és népes asztaltársasága van még a városnak, melyeket egyelőre nem sikerült bevonni népművelési munkánkba, amelyeknek idegenkedése vagy közönye azonban bizonyára föl fog engedni az idei munka sikerének jótékony hatása alatt.

Az egyesület legfelsőbb vezetéséről, a szakosztályok sokszor nagy anyagi áldozatokat igénylő tevékenységének megkönnyítéséről, az egyesületi munka egészének szellemi egységbe kapcsolásáról az elnöki tanács gondoskodott, amelynek élén dr. Ujváry Ede alelnök nagy ügyszeretetével, bölcs mérsékletével és kitünő gyakorlati érzékével minden feladat megoldásában vezető szerepet vitt. Az elnöki tanácsban — a tisztikaron kivül — legbuzgóbb munkatársai Dezső Lipót kir. tanfelügyelő, dr. Náray-Szabó László m. kir. kormányfőtanácsos, az ügyvédi kamara elnöke, Rauscher Miksa műépitész, szentmártoni Radó Lajos főrendiházi tag és dr. Vidos Árpád, Vasvármegye főjegyzője voltak, akiknek sok értékes iniciativát, tanácsot, anyagi és erkölcsi támogatást köszönhet az egyesület. Megkülömböztetett köszönetet érdemel végül az egyesület buzgó pénztárosa, dr. Horváth Róbert prem. gimnáziumi tanár, aki évek óta a legnagyobb lelkiismeretességgel és sok gazdasági érzékkel vezeti a Kulturegyesület pénzügyeit; gazdálkodásunk alább közölt eredményei nagyrészt az ő gondos sáfárkodásának köszönhetők.

Működésünk egészének kényelmes áttekintéséül szolgál az alább következő munkanaptár. Ebbe saját rendezéseinktől megkülömböztetve azok az előadások is fölvétettek, melyekre csak helyiségeit engedte át ingyen vagy bér ellenében az Egyesület, s ezek nagy számából kitünik, hogy Szombathely kulturális életének az a része is, melyet nem az egyesület irányit, kevés kivétellel szintén a Kulturpalota falai között zajlik le, ez az épület tehát a lehető legnagyobb mértékben megfelel rendeltetésének, melyre huszonhét évvel ezelőtt az akkori vallás és közoktatásügyi miniszter, gróf Apponyi Albert jóvoltából fölépült.

A virágjában levő egyesület tehát őszintén érzett háláját fejezte ki székházának nagy alapitója iránt, amikor első közgyűlésén, melyet gróf Apponyi Albert Vasmegyébe költözése óta tartott, egyhangú lelkesedéssel a Kulturegyesület tiszteleti tagjává választotta.

E felemelő ünnepi aktussal és a május hó 28-án rendezett kulturestével végződött az egyesület 1926—27-i munkaéve, melynek tisztes eredményeiből joggal fakadhat minden munkása és barátja lelkében egy még szebb jövő reménye.

Az egyesületi munka naptára

1925 október hó 3-tól 1927 junius 1-ig.

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1925 X. 3.	Elnöki tanácsülés				
6.	Gyászünnepély a Kulturházban				
	Ünnepi beszéd	Dr. Vidos Árpád	v. főjegyző		
	Énekszámok	Szombathelyi Dalosegylet			
	Szavalatok	Móhr Sári	szinművésznő Budapest		
	„	Tóth Kálmán	polg. isk igazgató		
	„	Pék Károly	banktisztviselő		
	Gounod: „Ave Maria“	Wiener Lily	hegedűművésznő		
	„	Laub Vilma	zongoratanárnő		
	„	Langer Matild	banktisztviselő		
	„	Göncz Sári	zongoratanárnő		
15.	Elnöki tanácsülés				
20.	„ „				

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1925 X. 22.	A Vasmegyei Népgondozó szinielőadása				Nem egyesületünk rendezése
16-24	Edvi Illés Aladár képkiállitása				„
„	A Szombathelyi Ipartestület „Karácsonyi Vásár"-a				„
X-től 1926 II.-ig	A Szocialdemokrata Szakszervezet hat ismeretterjesztő előadása				„
1926 I. 6.	Stefániai Imre zongoraművész hangversenye				
9.	Elnöki tanácsülés				
19.	A régi Sopron, Kismarton és Eszterháza	Dr. Csatkai Endre	iró Sopron	Kulturház	
II. 2.	Kamarazene-délután				
		Havas Annus	hegedű-művésznő	Kulturház	
		Radványi László	reáliskolai tanár	„	
		Takács Kalmán	mérnök	„	
11.	Elnöki tanácsülés				
19.	Igazgató választmányi ülés				
II. 21.	Közgyülés				
23.	Elnöki tanácsülés				
III. 1.	„ „				

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 III. 1.	Igazgató választmányi ülés				
„	Rendkivüli közgyülés				
6—7	Fiú Felsőkereskedelmi Iskola szinielőadásai				Nem egyesületünk rendezése
10.	Elnöki tanácsülés				
13.	Képzőművészeti szakosztályi ülés				
15.	Emlék ünnepély a Kulturházban				
	Ünnepi beszéd	Dr. Várady Imre	reálisk. tanár		
	Szavalatok	Tóth Kálmán	polg isk. igazgató		
	„	Paukovits Rózsi	magántisztviselő		
	Beethoven-trio	Bárdos Alice	hegedűművésznő		
		Szikla Adolf	ny. operaházi karnagy Budapest		
		Dr. Windholz Pál	orvos		
16	Mécs László szerzői estje				„
19.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László	elemi isk. tanitó	Kulturház	
20.	„	„	„	„	
21.	„	„	„	„	
22.	„	„	„	„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 III. 26.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László	elemi isk. tanító	Kulturház	
26.	Elnöki tanácsülés				
26-27	Róm. kath. lelkigyakorlatok				Nem egyesületünk rendezése
27.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László		Kulturház	
29.	„	„		„	
30.	„	„		„	
IV. 1—7	Wagner Géza festőművész kiállitása				Nem egyesületünk rendezése
5.	Kovács Klára, Alice és Soós Dusi balletestje				„
6.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László		Kulturház	
9.	„	„		„	
10.	„	„		„	
12.	„	„		„	
13.	Muzeumi bizottsági ülés				
„	Testtani és egészségtani ismeretek	Dr. Czeisel János	orvos	Kulturház	
16.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László		„	
17.	„	„		„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 V. 17.	Testtani és egészségtani ismeretek	Dr. Czeisel János	orvos	Kulturház	
19.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László	elemi isk. tanító	„	
20	Testani és egészségtani ismeretek	Dr. Czeisel János		„	
23.	Analfabéta tanfolyam	id. Benda László		„	
24.	„	„		„	
24.	Testani és egészségtani ismeretek	Dr. Czeisel János		„	
26.	Analfabéta tanfolyam	id. Benda László		„	
28.	Vasvármegye gazdasági és kulturális élete	Bezzegh Gyula	reálisk. tanár	„	
30.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László		„	
V. 1.	„	„		„	
1—8	Krusnyák Károly képkiállítása				Nem egyesületünk rendezése
3.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László		Kulturház	
4.	„	„		„	
5.	Elnöki tanácsülés				
7.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László		Kulturház	
7—8	A Premontrei Gimnázium szinielőadása				„

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 V. 7.	Berzsenyi-ünnepély a Főtéren				
	Megnyitó	Dr. Horváth Kálmán	Vasvárm. alispánja		
	Ünnepi beszéd	Dr. Szunyogh Xaver	benc. gimn. tan. Kőszeg		
	Dr. Giay Frigyes: Ünnepi óda	Tóth Kálmán	polg. isk. igazgató		
	Alkalmi költemény	Tompa Kálmán	ny. szin-igazgató		
	Énekszámok	Szombathelyi Dalosegyesület			
	Koszoruzó beszéd	Dr. Vidos Árdád	Vasm. főjegyzője		
	„	Kiskos István	kir. kormány-főtanácsos polgármester		
8	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László	elemi isk. tanító	Kulturház	
9.	Berzsenyi ünnepélyek Celldömölkön				
	Ünnepi beszéd	Gyömörey György	országgyül képviselő		
	„	Pálffy Lőrinc	bencésgim. tanár		
	„	Dr. Krisztin Ernő	leánygimn. tanár		
	Üdvözlő beszéd	Dr. Papp Ferenc	c. főigazgató Budapest		
	„	Dr. Vargha Damján	egy. tanár Pécs		
	„	Dr. Baán Aladár	a Petőfi Társaság tagja Budapest		
	„	Dr. Szántó Endre	kultuszminiszteri titkár Budapest		

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 V. 9.	Berzsenyi ünnepélyek Celldömölkön				
	Üdvözlő beszéd	Dr. Kuntz Jenő	Győrvármegye alispánja Győr		
	„	Dr. Berecz Dezső	a Frankenburg-kör titkára Sopron		
	Hubay: Csárdajelenetek	Wiener Lily	hegedű művésznő		
	„	Kartner Gitta	zongoratanárnő		
	Szózat Berzsenyihez. Költemény	Dr. Giay Frigyes	ny. táblai biró		
	Berzsenyi: „Magyarokhoz“	Tóth Kálmán	polg. isk. igazgató		
	Berzsenyi: Fohászkodás	Tompa Kálmán	ny. szinigazgató		
	Estélyi harangszó. Novella	Ősz Iván (dr. Mészáros Hugó)	városi főjegyző		
10.	Analfabéta tanfolyam	idb. Benda László	elemi isk tanitó	Kulturház	
11.	„	„	„	„	
12.	„	„	„	„	
13.	„	„	„	„	
14.	„	„	„	„	
15.	„	„	„	„	
16.	A városi zeneiskola hangversenye				Nem egyesületünk rendezése
17.	Magy. Asszonyok Szentkorona Szövetségének alakuló ülése				„

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 VI. 4—5	Az áll. reáliskola Herczeg Ferenc ünnepélye				Nem egyesületünk rendezése
20-29	A Nemzeti Szalon képzőművészeti kiállítása				
26.	Elnöki tanácsülés				
VII. 1.	A Szépirodalmi Szakosztály ülése				
„	Magyar Asszonyok Szentkorona Szövetségének ülése				„
6.	Igazgató választmányi ülés				
11.	Az „Ido“ Szövetség közgyülése				„
VII. 12.	Igazgató választmányi ülés				
VIII. 10.	Elnöki tanácsülés				
29.	Mohácsi Gyászemlékünnep a Sághegyen				
	Ünnepi beszéd	Jánossy Gábor	árvaszéki elnök		
	Kisfaludy K.: Mohács	Tóth Kálmán	polg. isk. igazgató		
	Ünnepi óda	dr. Giay Frigyes	ny. táblai bíró		
	„	Tompa Kálmán	ny. szín-igazgató		
	Irredenta-vers	Schöck Gyula	ev. lelkész		
	Énekszámok	Dr. Polgár István	Máv. titkár		
	„	Dr. Dombay Alajos	törvszéki jegyző		

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 VIII. 29.	Énekszámok	Szombathelyi Máv. „Haladás" Dalárda			
	„	Celldömölki Dalárdák			
	„	Sági Dalárda			
	Mohácsi sir. Novella	Ősz Iván			
	Üdvözlő-beszéd	Dr. Ujváry Ede	polgármest. helyettes		
	„	Dr. Várady Imre	reáliskolai tanár		
	Hazafias versek	Finta Sándor	elemi isk. c. igazgató		
	Sajó Sándor: Magyar ének 1919-ben	Tóth Pál	jegyző-gyakornok Alsóság		
	Záróbeszéd	Kisfaludy Kálmán	plébános Izsákfa		
IX. 4.	Elnöki tanácsülés				
X. 3.	A Szentferenc-rend jubileuma				Nem egyesületünk rendezése
5.	A Szépirodalmi Szakosztály ülése				
6.	Gyászünnepély a Kulturházban				
	Ünnepi beszéd	Dr. Csupor Sándor	ügyvéd		
	Popper: Requiem	Dr. Windholz Pál	orvos		
	„	Dr. Stadler György	ügyvéd-jelölt		

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 X. 6.	Popper: Requiem	Takács Kálmán	mérnök		
	„	Hajós Endre	karnagy		
	Szavalat	Pék Károly	banktiszt-viselő		
	Énekszámok	Szombathelyi Dalosegyesület			
6.	Gyászünnepély a hősök síremlékénél				
	Ünnepi beszéd	Dr. Székely László	theol. tanár		
	Ünnepi óda	Schöck Gyula	ev. lelkész		
	Szavalat	Pék Károly			
	Énekszámok	Máv. „Haladás“ Dalárda			
X. 9.	Kulturestély				
	Megnyitó beszéd	Dr. Ujváry Ede	polgármester helyettes		
	Énekszámok	Szombathelyi Dalosegylet			
	Költemények	Finta Sándor	elemi isk. c. igazgató		
	A modern drámairodalom főirányai	Dr. Várady Imre	reálisk. tanár		
	Ősz Iván: Mocsár. Novella	Kiskos Márta			
	Sulzbach: Négy apróság	A Kulturegyesület vonós zenekara			
		Karnagy: Hajós Endre			

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 X. 10.	A Máv. „Haladás“ Dalárda jubileumi ünnepe				Nem egyesületünk rendezése
12.	Elnöki tanácsülés				
17.	Irodalmi délután				
	Irodalom és magyar sors	Jánossy Gábor	árvaszéki elnök	Kulturház	
	Költemények	Dr. Giay Frigyes	ny. táblai biró		
	Szavalat	Paukovits Rózsi	magántisztviselő		
	Rachmaninoff: Prelude Mozart: Pastorale variée	Kartner Gitta	zongoratanárnő		
	Fábián Gyula: Novella	Fábián Gyula	reáliskolai tanár		
19.	Rusnyák Rafael előadása assisi Szent Ferencről				„
23.	A régi és modern Japán	Imaoka Dsuicsiro	iró Budapest	Kulturház	
24.	„	„	„	„	
„	Dr. Maday Gyula előadása Finnországról				„
„	A Győrtankerületi Tanárikar közgyülése				
26.	Képzőművészeti Szakosztály ülése.				
26.	A rádió jelene és jövője	Kereszturi György	reáliskolai tanár	Kereskedelmi Kör	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 X. 27.	A társadalom lényege és alkotó tényezői	Dr Kőszegfalvi Flóris	fiu keresk. isk. igazg.	Iparoskör	
XI. 3.	A társadalmi életformák	"	"	"	
4.	Elnöki tanácsülés				
6.	Koncz János hegedüművesz hangversenye				
	Zongorakiséret	Kósa György	zongoraművész Budapest	Kulturház	
10.	Vasi ész és sziv a magyar irodalomban	Vadász Norbert	prem. gimn tanár	Kereskedelmi Kör	
"	Társadalomfejlődési elméletek	Dr. Kőszegfalvi Flóris		Iparoskör	
11.	Testtani és egészségtani ismeretek	Bezzegh Gyula	reáliskolai tanár	Összmunkás Dalárda	
14.	Lhevinne József zongoraművész hangversenye				
16.	Testtani és egészségtani ismeretek	Bezzegh Gyula		Összmunkás Dalárda	
17.	Vegytani alapismeretek	Csatkai József	reáliskolai tanár	Kereskedelmi Kör	
"	Az emberi élet végső tört. célja	Dr. Kőszegfalvi Flóris		Iparoskör	
"	Hit és tudomány	Dr. Gaál Sándor	apátplébános	Gazdaszövetség	
"	Hazánk mai gazdasági helyzete	Horváth István	okl. gazda	"	
18-22	Dr. Lányi Viktor Opera Staggione előadásai				Nem egyesületünk rendezése
19.	Testtani és egészségtani ismeretek	Bezzegh Gyula		Összmunkás Dalárda	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 XI. 20.	Az állattenyésztés és mezőgazdaság története	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	Gazdaszövetség	Nem egyesületünk rendezése
„	A fiu felsőkereskedelmi iskola „Gyulai“ ünnepélye				
21.	Az ember lelki és erkölcsi világa	Dr. Gótzy Mihály	prem. gimn. tanár	Iparoskör	
21.	Irodalmi délután				
	Az emberi gondolkodás félszegségei	Dr Székely László	theol. tanár	Kulturház	
	Finta Sándor, Giay Frigyes dr. és Ősz Iván versei	Schöck Gyula	ev. lelkész	„	
	Rozman József: „Falusi kisértet“ humoreszk	Pék Károly	banktisztviselő	„	
	Beethoven-trió	Gratzl Ferenc	keresk. isk. tanuló	„	
	„	Lomoschitz Pál	„	„	
	„	Tóth Gyula	„	„	
	Testtani és egészségtani ismeretek	Bezzegh Gyula	reál. isk. tanár	Összmunkás Dalárda	
23.	Zenekari hangverseny				
„	Händel: Concerto Grosso	A Kulturegyesület zenekara		Kulturház	
„		karnagy: Hajós Endre			
„	Folkmann: Serenade	Maurer Károly	gordonkaművész Wien	„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 XI. 23.	Grieg: Warren, Hajetsar	A Kulturegyesület zenekara		Kulturház	
	Popper: E-moll Concert	Maurer Károly		„	
	„	Payr Róbert	hárfaművész, Wien	„	
	Sulzbach: Három apróság	A Kulturegyesület zenekara		„	
24.	Talajkialakulás, talajnemek	Horváth István	okl. gazda	Gazdaszövetség	
„	A vitaminok	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	„	
„	Az ember lelki és erkölcsi világa	Dr. Götzy Mihály	prem. gimn. tanár	Iparoskör	
„	A XIX. szd. gazdasági fejlődése	Dr. Krisztin Ernő	leánygimn. tanár	Kereskedelmi Kör	
26.	Testtani és egészségtani ismeretek	Bezzegh Gyula	reálisk. tanár	Összmunkás Dalárda	
26.	A Képzőművészeti Szakosztaly ülése				
27.	Konyhakerti vetőmagvak szántóföldi termelése	Básze l Elek	ny. gazd. egy. titkár	Gazdaszövetség	
„	A talajművelés célja és eszközei	Horváth István		„	
28.	A lelki élet egészségtana	Dr. Bognár Cecil	egyet. m. tanár Pápa	Kulturház	
„	Szemelvények a magyar irodalomból. Szavalóest	Tompa Kálmán	ny. szinigazgató	Ker. Szoc. Szakszervezet	
29.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	elemi isk. tan gyógypedagógiai tanár	III. ker. elemi iskola	
30.	„	„		„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 XI. 30.	Testtani és egészségtani ismeretek	Bezzegh Gyula	reálisk. tanár	Összmunkás Dalárda	
XII. 1	Az ember lelki és erkölcsi világa	Dr. Gótzy Mihály	prem. gimn tanár	Iparoskör	
„	A gyümölcs téli kezelése és ápolása	Básze l Elek	ny. gazd. egy. titkár	Gazdaszövetség	
„	A nehéz ellések okai és elhárításuk	Laszczik Gyula	ny. állateg. felügyelő	„	
2.	Róma müvészete	Dr. Várady Imre	reálisk. tanár	Kereskedelmi Kör	
3.	A vegytan alapelemei	Csatkai József	„	Összmunkás Dalárda	
„	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi iskola	
4.	Az ellések körüli teendők	Laszczik Gyula		Gazdaszövetség	
„	Védekezés a búza kőüszögje ellen	Horváth István	okl. gazda	„	
5	„A butor története"	Csányi Károly	Iparmüvészeti Muzeum igazg. Bpest	Kulturház	
„	Az ipar és kereskedelem a nemzet gazdaságban	Dr. Kőszegfalvi Flóris	keresk. isk. igazgató	Ker. Szoc. Szakszervezet	
6.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi iskola	
7.	„	„		„	
„	A vegytan alapelemei	Csatkai József		Összmunkás Dalárda	
„	A nagy orosz regényirók	Dr. Pavel Ágoston	leány.gimn. tanár	Kereskedelmi Kör	
8.	A gabonafélék gombaparazitái	Horváth István		Gazdaszövetség	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 XII. 8.	A mételykór	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	Gazdaszövetség	
10.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi iskola	
10.	A vegytan alapelemei	Csatkai József	reálisk. tanár	Összmunkás Dalárda	
11.	Baromtitenyésztés	Boltizár József	gazdasági felügyelő	Gazdaszövetség	
„	Gazdasági éghajlattan	Fischi István	keresk. isk. tanár	„	
12.	A sajtó	Movik Zsigmond	hirlapiró	Ker. Szoc. Szakszervezet	
13.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
14.	A vegytan alapelemei	Csatkai József		Összmunkás Dalárda	
„	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
15.	XIX. század regényirodalma	Havassy Gábriella	polg. isk. tanárnő	Iparoskör	
„	Az elektromosság	Kereszturi György	reálisk. tanár	Kereskedelmi kör	
„	Az istállótrágya összetétele és kezelése	Horváth István		Gazdaszövetség	
„	Zenekari hangverseny				
	Schubert: Forellenquintett	Bárdos Alice	hegedűművésznő	Kulturház	
		Hajós Endre	karnagy	„	
		Dr. Winholz Pál	orvos	„	
		Lomoschitz Károly	polg. isk. tanár	„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 XII. 15.		Knebel Mártha	zongora-művésznő	Kulturház	
	Oberthür: Tündérlegenda	hárfaszóló: Payr Róbert	hárfaművész, Wien	„	
	Kodály-duo	Bárdos Alice	hegedűművésznő	„	
	„	Maurer Károly	gordonka-művész, Wien	„	
	Debussy: Danses	A Kulturegyesület kamara-zenekara		„	
	„	Payr Róbert		„	
	Hauser: Magyar rapszódia	„		„	
		Bárdos Alice		„	
		Maurer Károly		„	
16-24	A Szombathelyi Ipartestület „Karácsonyi Vásár"-a.				Nem egyesületünk rendezése
16.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker elemi isk	
17.	„	„		„	
„	A vegytan alapelemei	Csatkai József	reálisk. tanár	Kereskedelmi kör	
17-24	A Képzőművészeti Szakosztály kiállitása.				
18.	Védekezés a gyümölcsfák vértetüje ellen	Baszel Elek	ny. gazd. egy. titkár	Gazdaszövetség	
„	Gazdasági éghajlattan	Fischi István	keresk. isk. tanár	„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. címe	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1926 XII. 19.	A politikus nő	Dr. Boross Imre	ügyvéd	Ker. Szoc. Szakszervezetek	
20.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi isk.	
21.	„	„		„	
22.	Baromfitenyésztés	Boltizár József	gazd. felügyelő	Gazdaszövetség	
„	Tudnivalók a buza és rozstermelésről	Horváth István	okl. gazda	„	
„	Műveltségünk klasszikus elemei	Schummer Szilárd	reáliskolai tanár	Kereskedelmi kör	
28.	Palesztrina Kórus hangversenye				
	Megnyitó előadás	Dr. Koudela Géza	A Szt. István bazilika karnagya Bpest	Kulturház	
		Karnagy Deményi Dezső	Budapest	„	
29.	Izolálás, vesztegzár az állattenyésztésben	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	Gazdaszövetség	
„	Különféle természetes trágyák	Horváth István		„	
1926. XII. 29-1927I.2	Farkas Géza fényképész kiállítása				Nem egyesületünk rendezése
	1927.				
I. 1.	Tudnivalók az árpa- és zabtermelésről	Horváth István		Gazdaszövetség	
„	A vérkeringés	Laszczik Gyula		„	
2.	A csecsemő ápolása és táplálása, a gyermekhalandóság okai	Dr. Niedermayer Gellért	igazgató-főorvos	Kulturház	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 l. 5.	Bőrférgek és tetvek az állatgyógyászatban	Laszczik Gyula	nyugalm. állateg. főfelügyelő	Gazdaszövetség	
„	A gazdasági növények élősködőinek irtása	Horváth István	okl. gazda	„	
„	Kulturestély Szentgotthárdon				
	Megnyitó beszéd	Holpert Gyula	reálgimn. tanár Szentgotthárd		
	Üdvözlő beszéd	Dr. Ujváry Ede	polgármester helyettes		
	Énekszám	Szentgotthárdi Dalosegylet			
	Költemény	Finta Sándor	elemi isk. c. igazgató		
	Magyar irredentizmus	Vakarcs Kálmán	reálgimn. tanár Szentgotthárd		
	Vonósnégyes	Mathiasz Artur	reálgimn. igazg. Szentgotthárd		
	„	Forberger Andor	reálgimn tanár Szentgotthárd		
	„	Szabó Ferenc	tanító Szentgotthárd		
	„	Eisenstein Géza	tanuló Szentgotthárd		
	Finta Sándor, Giay Frigyes dr. és Ősz Iván versei	Paukovits Rózsi	magántisztviselő		
	Dr. Giay Frigyes: „Krinolin és Éton“ párosjelenet	Breznay Pálné Kiskos Márta			
	Ünnepi beszéd	Dr. Vargha Gábor	országgy. képviselő Szentgotthárd		

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 I. 5.	Költemények	Ruzsonyi Béla	reálgimn. tanár Szentgotthárd		
	Humoreszk	Ősz Iván			
7.	Analfabeta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk	
8.	Az észszerű életmód	Dr Matits Jenő	járás orvos	Gazdaszövetség	
„	A gyümölcsfák trágyázásáról	Básze l Elek	ny. gazd. egy. titkár	„	
9.	Gyermekbetegségek a gyermek táplálása az első hetekben	Dr. Lenk Rezső	orvos	Kulturház	
„	A régi főrendiház és az uj országgyülés felsőháza	Dr. Ujváry Ede	polgármester helyettes	„	
10.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi isk.	
11.	„	Wernitz József		„	
12.	A műtrágyázás fontossága	Horváth István	okl. gazda	Gazdaszövetség	
„	Baromfitenyésztés	Boltizár József	gazdasági felügyelő	„	
„	Egy modern város műszaki követelményei	Zimmermann Károly	mérnök	Kereskedelmi Kör	
„	A XIX. század regényirodalma	Havassy Gábriella	polg isk. tanárnő	Iparoskör	
14.	Fizikai alapismeretek	Kereszturi György	reálisk. tanár	Összmunk. dalárda	
„	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
15.	A baktériumok	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	Gazdaszövetség	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 I. 15.	A műtrágyák leirása	Horváth István	okl. gazda	Gazdaszövetség	
	Anya és gyermekvédelem	Jánossy Gábor	árvaszéki elnök	Kulturház	
	Irodalmi délután				
	A Hunyadiak a szláv népköltészetben	Dr. Pavel Ágoston	leánygimn. tanár	„	
	Dr. Simon Mihály versei	Pék Károly	banktisztviselő	„	
	Szinpadi jelenetek	Koroknay Istvánné		„	
	Költemények	Tompa Kálmán	ny. szinigazgató	„	
17.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi isk.	
18.	„	„		„	
„	Fizikai alapismeretek	Kereszturi György	reálisk. tanár	Összmunkás Dalárda	
19	A műtrágyák sikeres alkalmazása	Horváth István		Gazdaszövetség	
„	Fogamzás, ellés	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	„	
„	A XIX. század regényirodalma	Havassy Gábriella	polg. isk. tanárnő	Iparoskör	
21.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
„	Fizikai alapismeretek	Kereszturi György		Összmunkás Dalárda	
22.	Jövedelem és vagyonadó bevallásokról	Dr. Gold Ferenc	nyug. pénzügy. igazg.	Gazdaszövetség	
„	A gazdasági növények nemesitése	Horváth István		„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 I. 22.	P. Böhle Kornél előadása Spanyolországról				Nem egyesületünk rendezése
23.	Ki volt Széchenyi István?	Dr. Krisztin Ernő	leánygimn. tanár	Ker. szoc. szakszervezet	
„	Heveny betegség és fertőzések	Dr. Matits Jenő	járásorvos	Kulturház	
„	Sauer Emil zongoraművész hangversenye				
24.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi isk.	
25.	„	„		„	
„	Fizikai alapismeretek	Baitz Károly	leánygimn. tanár	Összmunkás Dalárda	
26.	Milyen legyen otthonunk egészségügyi szempontból	Dr. Matits Jenő		Gazdaszövetség	
„	A tejgazdasággal kapcsolatos tudnivalók	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	„	
28.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
„	Fizikai alapismeretek	Baitz Károly		Összmunkás Dalárda	
29.	A fonalférgek	Horváth István	okl. gazda	Gazdaszövetség	
„	A bolgár és egyéb rendszerü kertészetek	Básze l Elek	ny. gazd. egy. titkár	„	
„	Elnöki tanácsülés				
„	Kamarazene-hangverseny				

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 I. 29.	Mozart: Vonósnégyes G-dur és Dworák: Vonósnégyes F-dur	Bárdos Alice	hegedűművésznő	Kulturház	
		Hajós Endre	karnagy	„	
		Dr. Vajda Imre	orvos	„	
		Dr. Windholz Pál	„	„	
	Schubert-Wolff és Marx-dalok	Dr Jendrassik Jenőné zongorakiséret Laub Vilma	Hangversenyénekesnő Budapest	„	
			zongoratanárnő	„	
30.	Modern város	Dr. Mészáros Hugó	városi főjegyző	Kulturház	
31.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi isk.	
II. 1.	„	„		„	
„	Fizikai alapismeretek	Baitz Károly	leánygimn. tanár	Összmunkás Dalárda	
2.	A szövetkezés, mint a kisexisztenciák megmentője	Halmos Ferenc	„Hangya“ Szöv. titkár	Gazdaszövetség	
„	Sertéstenyésztés és hizlalás	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	„	
„	Irodalmi délután				
	Dr. Kardeván Károly: Wien-Bécs	Dr. Várady Imre	reálisk. tanár	Kulturház	
	Császár-Huber: Ábránd a „Kunok“ c. operából és Sinding: Trio	Wiener Lily	hegedűművésznő	„	
		Hajós Endre	karnagy	„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 II. 2.	Sinding: Trio	Stadler Magda		Kulturház	
	Dr. Ribó Zoltán versei	Paukovits Rózsi	magántisztviselő	„	
	Csite Károly: Falusi humoreszkek	Tompa Kálmán	ny. szinigazgató	„	
4.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógypedagógiai tanár	III. ker. elemi isk.	
6.	Kereskedelmi vételügyletek	Dravecz István	okl. közgazda	Gazdaszövetség	
„	Gazdasági becslés és számítás	Horváth István	okl. gazda	„	
„	A száj, fül és orr megbetegedései	Dr. Czeisel János	orvos	Kulturház	
7.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
8	Kereskedelmi jog	Dr. Dobos László	ügyvéd	Kereskedelmi Kör	
9.	Szövetkezeti biztositás-ügy	Kegl Antal	Gazd. Bizt. Sz. főnöke	Gazdaszövetség	
„	A tejgazdaságról	Laszczik Gyula	ny. állateg. főfelügyelő	„	
9.	Szülőföld és honismertetés	Bezzegh Gyula	reálisk. tanár	Iparoskör	
11.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
11.	Szombathely város uj vizművei	Becsey Antal	mérnök Budapest	Kulturház	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 II. 11.	Kulturestély Kőszegen				
	Megnyitó beszéd	Dr. Ujváry Ede	polgármester helyettes		
	Händel: Concerto Grosso és Grieg: Warren, Hajetsar	A Kulturegyesület zenekara Karnagy: Hajós Endre			
	Az irodalom és művészet nevelő hatása	Kincs István	apátplébános, Kőszeg		
	Finta Sándor és dr. Giay Frigyes versek	Paukovits Rózsi	magántisztviselő		
	Madách: Az ember tragédiájából a Kepler-jelenet	Tóth Kálmán	polg. isk. igazgató		
	A kis gróf. Novella	Finta Sándor	elemi isk. c. igazgató		
	Ősz Iván versek	Borbás Ilona	Kőszeg		
12.	Gróf Széchenyi István élete és munkássága	Básze l Elek	ny. gazd. egy. titkár	Gazdaszövetség	
„	Lótenyésztésünk	Boltizár József	gazdasági felügyelő	„	
„	Szegheő János zongoraművész hangversenye				
13.	Az anyaság védelme a Munkásbiztositóban	Benárd Géza	Munkásbizt. igazg.	Kulturház	
14	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi iskola	
15.	„	„		„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 I. 16.	Szülőföld és honismertetés	Bezzegh Gyula	reáliskolai tanár	Iparoskör	Nem egyesületünk rendezése
16.	Kivezető útak a Trianon okozta gazdasági helyzetből	Horváth István	okl. gazda	Gazdaszövetség	
„	A gazdasági élet fejlődése Magyarországon	Laszczik Gyula	állategészségügyi főfelügyelő	„	
18.	Nemzeti irodalmunk a XIX. században	Finta Sándor	elemi isk. c. igazgató	Összmunkás Dalárda	
19.	Babics László szerzői estje				
„	Vasmegye lótenyésztése	Boltizár József	gazdasági felügyelő	Gazdaszövetség	
„	A gazdasági szakirodalom ismertetése	Básel Elek	ny. gazd. egy. titkár	„	
20.	Milyen népek lakják a földet?	Bezzegh Gyula	reáliskolai tanár	Ker. Szoc. Szakszerv.	
„	Vérbajok és házasság	Dr. Winkler Mór	orvos	Kulturház	
„	A szombathelyi püspöki könyvtár története	Dr. Géfin Gyula	theol. tanár	„	
21.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógypedagógiai tanár	III. ker. elemi iskola	
22.	Nemzeti irodalmunk a XIX században	Finta Sándor		Összmunkás Dalárda	
23.	Szülőföld és honismertetés	Bezzegh Gyula		Iparoskör	
„	A víz körútja a természetben	Fischi István	keresk. isk. tanár	Gazdaszövetség	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 II. 23.	Mezőgazdasági, ipari és termény-értékesítő szövetkezetek	Horváth István	okl. gazda	Gazda-szövetség	
II. 24—III. 10	Képzőművészeti Rt. Budapest képkiállítása				Nem egyesületünk rendezése
II. 25.	Nemzeti irodalmunk a XIX. században	Finta Sándor	elemi isk. c. igazg.	Összmunkás Dalárda	
"	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped tanár	III. ker. elemi iskola	
26.	A fogyasztási és termelő szövetkezetek és azok ügyvitele	Halmos Ferenc	„Hangya" Szöv. titkár	Gazda-szövetség	
"	Gazdatársadalmi egyesületek, azok hivatása és munkája	Masáth Ernő	Vasm. Gazd. Egyesület ig.-titkára	"	
27.	A Soproni 5. honvéd gyalogezred zenekarának matinéja				
"	Irodalmi délután				
	Bakó József és költészete	Dr. Várady Imre	reálisk. tanár	Kulturház	
	Bakó József verseiből	Hacker Magda		"	
	A szombathelyi szemináriumi könyvtár története	Dr. Szendy László	theológiai tanár	"	
	Pálinkás Béla: Novella	Pék Károly	bank-tisztviselő	"	
	Légy és marólug	Dr. Halmágyi Géza	orvos	"	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 III. 1.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógyped. tanár	III. ker. elemi isk.	
„	Nagymagyarország földrajza	Fejér Gyula	polg. isk. tanár	Összmunkás Dalárda	
2.	Az ember testi és lelki élete	Bezzegh Gyula	reálisk. tanár	Iparoskör	
4.	Nagymagyarország földrajza	Fejér Gyula		Összmunkás Dalárda	
5	Egyptom és a Szentföld	Dr. Heigl László	keresk. isk. tanár Budapest	Kulturház	
6.	Terhesség, szülés és gyermekágy	Dr. Schwarz Bertalan	orvos	Kulturház	
„	A gyermek beszédének fejlődése és fejlesztése	Wernitz József		„	
„	Beethoven emlék-hangverseny				
	Ünnepi beszéd:	Dr. Várady Imre	reálisk. tanár	Kulturház	
	Prometheusz-nyitány, F-dur	A Kulturegyesület zenekara		„	
	Románc, VI. Szimfónia	Bárdos Alice karnagy: Hajós Endre	hegedümüvésznő	„	
7.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk	
8.	„	„		„	
8.-12	A Kereskedelmi leányiskola tervrajzainak kiállitása				Nem egyesületünk rendezése
8.	Nagymagyarország földrajza	Fejér Gyula		Összmunkás Dalárda	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 III. 9.	Az ember testi és szellemi élete	Bezzegh Gyula	reáliskolai tanár	Iparoskör	
10.	Schlachta Margit előadása				Nem egyesületünk rendezése
11.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógypedagógiai tanár	III. ker. elemi isk.	
„	Nagymagyarország földrajza	Fejér Gyula	polg. isk tanár	Osszmunkás Dalárda	
13.	Ünnepi beszéd és irredenta versek	Tompa Kálmán	ny. szinigazgató	Ker. Szoc. Szakszervezet	
„	Sik Sándor szerzői estje				
	Megnyitó beszéd	Finta Sándor	elemi isk. c. igazgató	Kulturház	
	Költemények, drámai jelenetek	Sik Sándor	iró, tanár Budapest	„	
	Sik Sándor versek	Sinkovich Ilus	banktisztviselő	„	
	„	Pék Karoly	„	„	
	Sik-Koudela zsoltárok	Szombathelyi Dalosegyesület		„	
14.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
15.	Emlékünnepély				
	Ünnepi beszéd	Jánossy Gábor	országgyűl. képviselő	Kulturház	
	Márciusi óda	Schöck Gyula	ev. lelkész	„	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 III. 15.	Liszt: Rapsodia Bartók: Magyar kesergő	Móhr Jenő	zongoratanár Kőszeg	Kulturház	
	Hiszekegy, Szózat, Sik-Koudela zsoltár	Szombathelyi Dalosegyesület		„	
„	Hubay Jenő hangversenye				
	Zongorakiséret	Kósa György	zongoraművész Budapest	Kulturház	
	Megnyitó előadás	Farkas Imre	író, min. tanácsos Budapest	„	
16.	Egészségtani ismeretek	Dr. Baumgartner László	orvos	Iparoskör	
16.–27.	Alapi Nándor Kamara-Szinházának előadásai				Nem egyesületünk rendezése
18.	Nagymagyarország földrajza	Fejér Gyula	polg. isk. tanár	Osszmunkás Dalárda	
„	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József	gyógypedagógiai tanár	III. ker. elemi isk	
20.	A képzőművészet mint az emberi kulturák kifejezője	Glatz Oszkár	festőművész Budapest	Kulturház	
„	A magyar irodalom mint kulturtényező	Finta Sándor	elemi isk. c. igazgató	Ker. Szoc. Szakszerv.	
21.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
22.	„	„		„	
„	Nagymagyarország földrajza	Fejér Gyula		Összmunkás Dalárda	
23	Egészségtani ismeretek	Dr. Baumgartner László		Iparoskör	

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 III. 26.	Analfabéta tantanfolyam	Wernitz József	gyógypedagógiai tanár	III. ker. elemi isk.	
27.	A Városi Zeneiskola vizsgahangversenye				Nem egyesületünk rendezése
28.	Analfabéta tanfolyam	Wernitz József		III. ker. elemi isk.	
29.	Analfabéta tanfolyam záróvizsgája	„		„	
IV. 2.	A Fiu Felsőkereskedelmi Iskola szinielőadása.				„
5.	Elnöki tanácsülés.				
6.	Egészségtani ismeretek	Dr. Baumgartner László	orvos	Iparoskör	
„	A Szépirodalmi Szakosztály ülése				
10.	Kosztolányi Dezső szerzői estje				
	Megnyitó beszéd	Bárdosi-Németh János	városi tisztviselő	Kulturház	
	A versről. Elbeszélések. Költemények	Kosztolányi Dezső	iró Budapest	„	
	A szegény kisgyermek panaszaiból	Paukovits Rózsi	magántisztviselő	„	
	A bús férfi panaszaiból	Tóth Kálmán	polg. fiu isk. igazgató	„	
12	Dr. Sándor jenő szerzői estje				„
19.	A kanadai kivándorlás	Zágonyi Sámuel	ny. alezredes Budapest		

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
1927 IV. 25.	Beethoven-emlékest				
	F-moll vonósnégyes és szeptett	Waldbauer Imre, Kerpely Jenő, Temesváry János, Váczi Károly, Novák Rezső, Schwalm Ferenc, Romagnoli Ferenc	Budapest	Kulturház	
	„An die ferne Geliebte“ dalciklus	Medek Anna	a m. kir. Operaház tagja Budapest	„	
	Zongorakiséret	Dr. Hercz Ottó	zongoraművész Budapest	„	
V. 2	Societa Polifonica Romana hangversenye a Székesegyházban				
7–8	A Premontrei Gimnázium szinielőadásai				Nem egyesületünk rendezése
15.	A Fiu Felsőkereskedelmi Iskola „Önképző Kör“-ének záróünnepélye				„
17.	Beethoven emlékest. A budapesti Filharmoniai Társaság zenekaranak hangversenye				
		Karnagy dr. Dohnányi Ernő			
18.	Elnöki tanácsülés				

Nap	Hangversenyek, liceális előadások stb. cime	Az előadó		Az előadás helye	Jegyzet
		neve	foglalkozása		
21.	Hinsenkamp Erna tanítványainak vizsgahangversenye				Nem egyesületünk rendezése
22.	A Városi Zeneiskola II. hangversenye				„
25.	Igazgató-választmányi ülés				
28.	Évzáró Kulturestély				
	Megnyitó beszéd	Dr. Ujváry Ede	polgármester helyettes		
	Jándl Béla-Ady Endre: „Májusi zápor után“	Szombathelyi Dalos-egyesület			
	Fuchs: Serenade C-dur	A Kulturegyesület zenekara			
	Endrődi Sándor: A halál után	Tóth Kálmán	polg. isk. igazgató		
	Giay Frigyes dr. költemények	Dr. Giay Frigyes	ny. táblai biró		
	Volkmann: Suite F-dur	A Kulturegyesület zenekara			
29.	Közgyülés				

Pénztári forgalom

Közli: Dr. Horváth

Bevétel.

	Pengő	fillér
Pénztári maradvány az 1925. évről — — — — —	2,763	83
1. *Segélyek:* a) államsegély — — — — 2.224·—		
b) vármegyei segély — — 3.800·—		
c) városi segély — — — 7.200·—	13,224	—
2. Az Egyesületen keresztül folyósitott segélyek:		
a) Br. Miske Kálmán részére vármegyei segély — — 480·—		
b) Bakó József részére vármegyei segély — — — 80·—	560	—
3. Tagdijak — — — — — — — — — — —	6,445	98
4. Adományokból — — — — — — — — — —	1,974	80
5. Teremdijból — — — — — — — — — — —	1,389	60
6. Világitási áram megtérítéséből — — — — —	1,301	72
7. Hangversenyekből — — — — — — — — —	17,064	82
8. Műsorokból — — — — — — — — — — —	784	36
9. Ruhatárból — — — — — — — — — — —	730	95
10. Irodalmi és ismeretterjesztő előadásokból — —	2,319	73
11. Helyiségbérekből — — — — — — — — —	1,230	56
12. Közüzemi megtérítésekből — — — — — —	209	12
13. Könyvtárból — — — — — — — — — — —	11,037	68
14. Kivétel az 1925. évi takarékpénztári betétből —	1,440	80
15. Takarékpénztári kölcsönökből — — — — —	10,800	—
16. Belső kölcsönökből — — — — — — — —	1,200	—
17. Adók megtéritése cimén — — — — — — —	147	92
18. Visszatérítésekből — — — — — — — — —	93	84
19 Eladás és egyebekből — — — — — — — —	123	92
20. Az iskolánkivüli népművelési bizottság segélye —	380	—
Á bevételi forgalom összege — — — — — — —	75,223	63

az 1926—27. évben.

Róbert, pénztáros. Kiadás.

	Pengő	fillér
1925. évi takarékpénztári betétből kiadás — — —	1,440	80
1. Tisztviselők tiszteletdija — — — — — — — —	13 544	—
2. br. Miske Kálmán törvényhatósági segélye 480·—		
3. Bakó József „ „ 80·—	560	—
4. Házmester dijazása — — — — — — — — — —	870	60
5. Művészek tiszteletdija — — — — — — — —	10,086	72
6. Hangversenyekkel kapcsolatos kiadások — — —	3,458	91
7. „ „ vigalmiadók — 909·63		
„ „ zeneadó — — 48·56		
„ „ ker. és forg. adó 330·77		
„ „ rendőrségi eng. és bélyegilleték 204·44	1,493	40
8. Irodalmi és liceális előadások előadói honoráriuma	2,734	—
9. „ „ előadásokkal kapcsolatos kiadások — — — — 637·23		
forgalmiadó — — — 19·48		
rendőrségi engedély és bélyegilleték — — — 66·74	723	45
10. Házadó — — — — — — — — — — — —	550	80
11. Fütőanyag beszerzése — — — — — — — —	1,173	38
12 Világitásra — — — — — — — — — — —	1,900	08
13. Közüzemi dijakra — — — — — — — — —	303	01
14. Régiségtár — — — — — — — — — — —	1,350	61
15. Természetrajzitár — — — — — — — — —	1,798	82
16. Képtár — — — — — — — — — — — —	169	60
17. Iparművészeti-tár — — — — — — — — —	164	80
18. Könyvtár — — — — — — — — — — —	11,424	02
19. Zenei szertár — — — — — — — — — —	983	21
20 A Kulturház tatarozására, kályhákra, a könyvtár központi fütésére — — — — — — — — —	16,012	83
21. Biztositás — — — — — — — — — — —	124	80
22. Utiköltség — — — — — — — — — — —	204	24
23. Takaritás — — — — — — — — — — —	589	60
24. Belső kölcsönök megtéritése — — — — — —	1,200	—
25. Irodai és postaköltségek — — — — — — —	863	10
26. Egyéb kiadások — — — — — — — — — —	674	74
	74,399	52
27. Készpénzkészlet — — — — — — — — — —	824	11
Kiadási forgalom összege — — — — — — — —	75,223	63

Zárlatkor fennálló tartozások:

Takarékpénztáraknak — — — — — — — — — — P 10,800 + %
Körting E. és B. cég, Budapest — — — — — — — P 800
Salgótarjáni és Rimamurányi Vasművek Részvénytársaság P 1,000

A Kulturegyesület jótevői.

A pénztári forgalomról közölt kimutatásban szereplő állami, vármegyei és városi segélyeken kívül adományokból a következő összegek folytak be a Kulturegyesület pénztárába:

a) 1926. évben:

A Szombathelyi Iparoskörtől 500,000 K, a Szombathelyi Takarékpénztártól 400,000 K, Dr. Horváth Róbert premontrei tanártól 600,000 K, a Vasvármegyei Elektromos Művek Rt.-től 500,000 K, a Hangya Fogy. Szövetkezettől 870.000 K. Névtelentől 3,000.000 K, a Szombathelyi Ipartestülettől 1,000.000 K, dr. Mészáros Hugótól 200,000 K, dr. Pető Ernőné Szegedy Ginától 2,000 000 K, a Szombathelyi Székeskáptalantól 1,000.000 K, br. Baich Mihálytól 1,800.000 K, gróf Mikes János megyéspüspöktől 1,700.000 K, dr· Várady Imrétől 200,000 K, a Pohl Ede és Fiai gépgyártól 1,925.000 K. Összesen 15,695.000 K, azaz 1,255 P 60 f.

b) 1927. évben:

Sárvár nagyközségtől 153 P 60 f, id. Maróthy Lászlótól 100 P, Általános Biztositó Rt. igazgatóságától 80 P, a Szombathelyi Takarékpénztártól 60 P, dr. Pető Ernőtől 60 P, gróf Mikes János megyéspüspöktől 50 P, szentmártoni Radó Lajostól 50 P, Mezőgazdasági Takarék és Hitelbank Rt.-tól 50 P, a Vasmegyei Elektromos Művek Rt.-tól 40 P, Névtelentől 11 P 60 f, dr. Gaál Sándor, dr. Smidelius Jenő, dr. Massáth Ernő, dr. Gold Ferenc, Kegl Antal, Boglár Ferenc és Schöntag Testvérektől 8—8 P, dr. Matics Jenőtől 16 P. Összesen 719 P 20 f.

Mindkét évben nagyértékű festékanyagot juttatott az egyesületnek a Ragendorfer L. cég.

Amidőn a Kulturegyesület jóakaróinak nagylelkű támogatásáért ezúton fejezi ki őszinte háláját, egyben igaz köszönetet mond a szombathelyi sajtó értékes segítségéért is, mellyel az Egyesület munkáját tetemesen megkönnyitette, iránta állandóan rokonszenves érdeklődéssel viseltetett, munkáját nagy megértéssel méltányolta, közleményeit, hireit és hirdetéseit mindenkor díjmentesen közölte. Nemcsak a sajtó áldozatkészségére, hanem az Egyesület tevékenységére is jellemző, hogy az itt tárgyalt alig két esztendő folyamán a Vasvármegye, a Dunántuli Estilap és a Hir kétezernél több közleményben foglalkozott a Kulturegyesülettel.

(A könyvtárnak juttatott adományokat a könyvtári jelentés nyugtázza.)

A Kulturegyesület tiszteleti tagjai.

Széll Kálmán †
Wlassics Gyula báró †
Reiszig Ede †
Fraknói Vilmos †
Hampel József †
Fejérpataky László †
Batthyány-Strattmann László hg.
Mikes János gróf
Kapi Béla
Széchenyi Rezső gróf
Apponyi Albert gróf

A Kulturegyesület tisztikara, igazgató-választmánya és bizottságai.

A) A tisztikar tagjai: Az elnöki szék nincs betöltve. Helyettes elnökök: dr. Horváth Kálmán Vasvármegye alispánja, Kiskos István m. kir. kormányfőtanácsos, Szombathely város polgármestere, alelnök: dr. Ujváry Ede polgármesterhelyettes, főtitkár: dr. Várady Imre reáliskolai tanár, főjegyző: Sárközy Sándor, reáliskolai tanár, pénztáros: dr Horváth Róbert premontrei gimnáziumi tanár, ellenőr: Chriastély Árpád polgári iskolai c. igazgató, muzeumi igazgató: báró Miske Kálmán, a természetrajzi tár őre: dr. Gayer Gyula egyetemi m. tanár, kir. törvényszéki biró, a régiségtár és iparművészeti tár őre: Horváth Tibor Antal premontrei gimnáziumi tanár, a könyvtár őre: dr. Pavel Ágoston leánygimnáziumi tanár, a néprajzi tár őre: dr. Várady Imre, az irodalmi szakosztály elnöke: (1927. április 7-ig.): Finta Sándor elemi iskolai c. igazgató, alelnöke: dr. Ribó Zoltán p. ü. titkár, titkára: Balogh Anna városi tisztviselő, a zenei szakosztály elnöke: dr. Stadler Izidor ügyvéd, alelnöke: Knebel Jenő fényképész, titkára: Lomoschitz Károly polgári iskolai tanár, a képzőművészeti szakosztály elnöke: Vass Béla gimnáziumi tanár, alelnöke: dr. Giay Frigyes ny. táblabi ró, titkára Fábián Gyula reáliskolai tanár, a közművelődési szakosztály elnöke: dr. Várady Imre, alelnöke: dr. Krisztin Ernő leánygimnáziumi tanár, titkára: Németh József polgári iskolai tanár, az Egyesület irodavezetője: Pekovits Sándor.

B) Az igazgatóválasztmány tagjai: 1. Helybeliek: Bakos István leánygimnáziumi tanár, dr. Boda János kanonok, püspöki helynök, dr. Boross Imre ügyvéd, Bruckner Emil Máv. felügyelő, a Máv. „Haladás“ elnöke, Csikor Elemér, a Városi Zeneiskola igazgatója, dr. Csupor Sándor ügyvéd, Deák István igazgató-tanító, Dezső Lipót kir. tanfelügyelő, szergényi Geist Jenő nagykereskedő, az izr.

hitközség elnöke, Gelenczei-Miháltz János polg. leányisk. igazgató, Gryneusz György min. tanácsos, pénzügyigazgató, Gyulai Imre a Zeneszerzők és Szövegirók Szövetségének körzeti igazgatója, Herbst Géza, Vasvármegye ny. alispánja, dr Hirsch József Máv. üzletigazgató, Hoffmann Ignác kereskedő, a Kereskedők Társulata elnöke, dr. Horovitz József főrabbi, dr. Horváth Jenő ügyvéd, Kaiser Lajos a Szombathelyi Takarékpénztár elnöke, Kiss Gábor igazgató-tanító, Kopfensteiner Manó műépítész, dr. Kovács Gyula törvényszéki tanácselnök, dr. Kőszegfalvi Flóris felsőkeresk. fiúisk. igazgató, Laki Kornél műszaki főtanácsos, Lakner József kereskedő, a Kereskedelmi Kör elnöke, Leitner Ödön, a Vasmegyei Takarékpénztár igazgatója, Lingauer Albin országgyülési képviselő, Lődör Jenő ipartestületi elnök, Müller Ede m. kir. kormányfőtanácsos, műépitész, dr. Náray-Szabó László ügyvéd, m. kir. kormányfőtanácsos, az ügyvédi kamara elnöke, Pauer Arnold prem. gimn. tanár, dr. Perepatits István reálisk. igazgató, dr. Pető Ernő egészségügyi főtanácsos, a Vasvármegyei Közkórház igazgatója, dr. Pottyondy Béla kir. közjegyző, szentmártoni Radó Lajos földbirtokos, felsőházi tag, Steiner Miklós prem. gimn. igazgató, Szász Béla a V. E. M. R. vezérigazgatója, dr. Szemző Sándor ügyvéd, dr. Szili Miksa orvos, dr. Tarányi Ferenc, Vasvármegye főispánja, Tarródy János ny. polg. fiúisk. igazgató, dr. Tauber Sándor kanonok, dr. Tóth József pápai prelátus, nagyprépost-kanonok, Tóth Kálmán polg. iskolai igazgató, dr. Tunner Károly leánygimn. igazgató, Turczer János felsőkeresk. leányisk. igazgató, dr. Vajda Imre ügyvéd, dr. Valkó Miklós törvényszéki tanácselnök, Virág Géza ny. min. tanácsos, p. ü. igazgató-helyettes, Wollnhoffer Ferenc, a Nemzeti Bank fiókjának igazgatója,Wallner József kanonok, Weiss Mór, a Vasmegyei Alt. Takarékpénztár igazgatója, Weiss Oszkár műépitész, Wolff Sándor nagykereskedő, özv. Sarlay Ferencné, a Kath. Nőegylet elnöknője, Radó Gyuláné a Protestáns Nőegylet elnöknője, Wolff Sándorné, az Izr. Nőegylet elnöknője, Reiszig Antónia, a Sajtóhölgybizottság elnöknője.

2. Vidékiek: Eöry Vilmos kir. kormánytanácsos, gyógyszerész, Sárvár, Fülöp József ref. lelkész, Körmend, Gyömörey György Zalavármegye főispánja, Huszár Mihály apátplébános, Sárvár, Jambrits Lajos polgármester, Kőszeg, Jándy Bernardin bencés apát, m. kir. kormányfőtanácsos, Celldömölk, Kincs István apátplébános, Kőszeg, id. dr. Maróthy László, Vasvármegye ny. főispánja, a Gazdasági Egyesület elnöke, Káld, Mathiász Arthur reálgimnáziumi igazgató, Szentgotthárd, Nagy Balázs bencés gimnáziumi igazgató, Kőszeg, dr. Novák Béla ügyvéd, Vasvár, dr. Piszter Imre ciszt. perjel, Szentgotthárd, Rozman József plebános, Hegyfalu, dr. Sághy

István földbirtokos, Kámon, Sokorai Elek jegyző, Szentgotthárd, dr. Vargha Gábor ügyvéd, országgyülési képviselő, Szentgotthárd.

C) A bizottságok tagjai: a) gazdasági bizottság: Katona József, a Szombathelyi Takarékpénztár vezérigazgatója, Rauscher Miksa műépítész, Niessner Aladár városi műszaki tanácsnok, dr. Vidos Árpád, Vasvármegye főjegyzője, Zoltán Elek kereskedő.

b) számvizsgáló bizottság: Horváth Lajos városi főszámvevő, Klein Arthur, az Egyházmegyei Takarékpénztár főkönyvelője, Szalay István megyei számv. főtanácsos.

c) muzeumi bizottság: báró Miske Kálmán, Fábián Gyula, dr. Gayer Gyula, dr. Pavel Ágoston, dr. Várady Imre, dr. Horváth Róbert, Sárközy Sándor

d) terembizottság: dr. Boda János, Herbst Géza, dr. Náray-Szabó László, szentmártoni Radó Lajos, dr. Stadler Izidor, dr Ujváry Ede, dr. Várady Imre.

A választmány képviselői az elnöki tanácsban: dr. Boda János, Dezső Lipót, Geist Jenő, Herbst Géza, Laki Kornél, Lingauer Albin, Müller Ede, dr. Náray Szabó László, dr. Pető Ernő, szentmártoni Radó Lajos.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Vasvármegye és Szombathely Város Kulturegyesülete

ALAPSZABÁLYAI.

I. FEJEZET.

Általános rendelkezések.

1. §.

Az egyesület cime: Vasvármegye és Szombathely Város Kulturegyesülete. Székhelye: Szombathely. Működési területe: Vasvármegye. Hivatalos nyelve: magyar. Pecsétje: Vasvármegye cimere, a cimerpajzs jobbján bagollyal, balján világító fáklyával és „Vasvármegye és Szombathely Város Kulturegyesülete" körirattal.

2. §.

Az egyesület célja Vasvármegye közönsége körében az általános és nemzeti műveltség, az irodalom, művészet s a magyar nyelv ápolása, fejlesztése és terjesztése és ezenkivül különösen Vasvármegye multjára vonatkozó, természeti viszonyainak s műveltségi állapotának megismerésére szolgáló adatok, tárgyak és irodalmi emlékek összegyűjtése, szakszerű összeállitása, megőrzése s tudományos feldolgozása s mindezáltal az erkölcsi alapon álló nemzeti műveltség kiépítése. Működése köréből kizár a napi politikával vagy pártpolitikával összefüggő mindennemű ténykedést s csupán az ország épségének helyreállítását célzó munkásságot, mely minden napi- és pártpolitikai érdeken felül áll, tekinti hivatásával megegyezőnek.

3. §.

E célja érdekében az Egyesület kultúrális estéket, tudományos és ismeretterjesztő előadásokat, munkásgimnáziumot, alapismereteket terjesztő tanfolyamokat, a szükséghez és lehetőséghez képest művészeti tanfolyamokat és tárlatokat rendez, a művészeti ön- és egymástképzés céljaira festészeti műtermet tart fenn, gondoskodik a zenei kultúra fejlesztéséről s evégből hangversenyeket rendez, filharmonikus zenekart és énekkart szervez, Szombathelyen múzeumot (közművelődési házat) tart fenn és úgy e városban, mint a vármegye egyéb alkalmas helyein könyvtárakat létesit, a vármegye területén elvégzi a nép kulturális szervezésének a munkáját s e célból — elsősorban járási székhelyeken — megfelelő közművelődési szervezeteket, helyi köröket létesit. Ezen feladatok megvalósitására

saját kebelében négy szakosztályt és pedig: közművelődési-, irodalmi-, zenei-, szép- és iparművészeti szakosztályt állít fel.

4. §.

Az Egyesület múzeumának (közművelődési házának) címe: Vasvármegyei Múzeum és Kulturház. Célja a hazai tudományosság és közművelődés általános terjesztése és e mellett különösen Szombathely város és Vasvármegye múltjának, területi viszonyainak és műveltségi állapotának megismerésére szolgáló tárgyak és irodalmi emlékek összegyűjtése, szakszerü felállítása és megőrzése. Az Egyesület könyvtára a múzeum alkotó részét képezi.

5. §.

Az Egyesület gyűjteményei a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium legfőbb felügyelete alatt állanak.

6. §.

Az Egyesület vagyona az Egyesület székházából és telkéből, az Egyesület részére tett alapítványokból, gyűjteményeinek a törzskönyvbe felvett tárgyaiból s a berendezés és felszerelés ingóságaiból áll. Az Egyesület céljaira tett alapítványok gyümölcsözőleg kezelendők és azok tőkéje elsősorban a székház bővítésének költségeire használható fel és kamatai is elsősorban a múzeum gyarapítására fordítandók.

7. §.

Az Egyesület alaptőkéje kamataiból, a múzeumnak és az Egyesület kultúrális rendezéseinek jövedelméből, a vármegyétől, Szombathely városától és máshonnan várható segélyekből és adományokból fedezi kiadásait s az esetleges maradványt, amennyiben a közgyűlés az évi költségvetés megállapításakor erről másként nem intézkedik, alaptőkéje gyarapítására fordítja.

8. §.

Az Egyesület bevételeiről és kiadásairól évenkint zárószámadást kell készíteni, melyet az igazgatóválasztmány által kiküldött számvizsgáló bizottság megvizsgál és ennek jelentése kiséretében az igazgatóválasztmány az évi rendes közgyülés elé terjeszt. Az állami segélyből származó összegek az Egyesület pénztárában külön kezelendők s róluk a számadások az év leteltével jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium elé terjesztendők.

II. FEJEZET.

A tagokról.

9. §.

Az Egyesület tagjai: a) tiszteleti, b) alapító és c) rendes tagok. Tiszteleti taggá választható az, aki a tudomány, közművelődés és általában a közügyek terén különös érdemeket szerzett s kitől az egyesület disze és java öregbedését várja.

Alapító tag az, aki egyszer s mindenkorra 100 (száz) pengő készpénzben kifizetett alapítvánnyal járul az egyesület céljainak előmozdításához.

Rendes tag az, aki kötelezi magát, hogy három éven át az alábbi díjakat fizeti az egyesület pénztárába:

1. jogi személyek évi tagsági díja 12 (tizenkettő) pengő;
2. családi tagdíj (négyszemélyig) évi 8 (nyolc) pengő;
3. egyéni tagdíj évi 3 (három) pengő.

Külföldi állampolgár az Egyesületnek csak tiszteleti tagja lehet s ilyenné történt megválasztása csak a m. kir. belügyminisztérium jóváhagyása mellett válik törvényessé. Tagokká községek, testületek és egyéb jogi személyek is felvehetők, ezek csak egy-egy megbizottjuk utján gyakorolják tagsági jogaikat.

10. §.

A rendes tagokat az elnöki tanács veszi fel, a tiszteleti tagokat az igazgatóválasztmány javaslata alapján az évi rendes közgyülés választja.

11. §.

Az Egyesület tagjai a közgyülésen tanácskozási és szavazó joggal bírnak, az igazgatóválasztmány nyilvános ülésein mint hallgatók jelen lehetnek, az Egyesület által rendezett hangversenyeken, kultúrestéken, előadásokon, tanfolyamokon, kiállításokon a múzeumban és könyvtárban kedvezményes árú belépő és használati díjakat fizetnek. Alapító tagok és családi tagdíjakat fizetők négy személyig, az egyéni tagdíjakat fizetők egy személyre szóló kedvezményre tarthatnak igényt. A jogi személyek tagsági jegye után járó kedvezmények csak egy személyt illetnek meg.

12. §.

A tagság megszünik elhalálozás esetén, a vármegye területéről való elköltözés esetén azon naptári év végén, amelyben az elköltözés bekövetkezett és végül kilépés, törlés vagy kizárás folytán.

13. §.

Ha a rendes tag a három év lefolyása után az Egyesületből ki akar lépni, e szándékát még a tagsági idő tartama alatt irásban jelenti be az Egyesület elnöki tanácsának, különben a következő naptári év végéig az Egyesületnek tagja marad.

14. §.

A törlést a tagsági díjnak egyszeri felszólítás ellenére való be nem fizetése esetén az igazgatóválasztmány mondja ki.

15. §.

Ha valamely egyesületi tag a büntető törvénykönyvbe ütköző közönséges büntettet, vagy a társadalom erkölcsi felfogásába ütköző cselekedetet követ el, azt az igazgatóválasztmány az Egyesület tag-

jainak sorából kizárhatja. A kizárás legalább öt tagnak az igazgatóválasztmányhoz írásban benyújtott és kellőleg megokolt indítványára tüzhető napirendre.

16. §.

A törlés és kizárás tárgyában hozott igazgatóválasztmányi határozatokat az érdekeltek a közlést követő naptól számított 15 napon belül a közgyűléshez megfelebbezhetik.

III. FEJEZET.

Az Egyesület intéző szerveire vonatkozó rendelkezések.

17. §.

Az Egyesület szervei: a) a közgyűlés, b) az igazgatóválasztmány, c) az elnöki tanács és d) a tisztikar.

18. §.

A közgyűlés a tagok összességének képviselete és az Egyesület egyetemes legfőbb szerve. Kétféle lehet: rendes és rendkívüli. Az Egyesület évi rendes közgyűlését a naptári év első felében az Egyesület székhelyén, Szombathelyen tartja. Rendkívüli közgyűlést az igazgatóválasztmány határozatára vagy harminc tagnak írásban, az okok felsorolásával tett kívánságára az elnök két héten belül bármikor tartozik összehívni. A közgyűlés tárgysorozatát a meghivón mindenkor közölni kell, napját pedig legalább egy helyi lapban 8 (nyolc) nappal megelőzőleg közhirré kell tenni.

19. §.

A közgyűlésen minden tiszteleti, alapító és rendes tag jelen lehet, jogi személyek és családi tagdijakat fizetők egy szavazattal vesznek részt a szavazásban, mely mindenkor titkos.

20. §.

A közgyűlés határozatképes, ha azon a tagoknak legalább egyharmad része jelen van. Alapszabálymódosítás, más egyesületbe való olvadás (fuzió), valamint az egyesület feloszlása és ez esetben a vagyon hovafordítása tárgyában egybehivott közgyűlés határozatra képességéhez azonban a tagoknak legalább $^2/_3$ (kétharmad) részének jelenléte és az e tárgyakban hozott határozatok érvényességéhez pedig a jelenlevők legalább $^2/_3$ (kétharmad) részének hozzájárulása szükséges, mig egyéb ügyekben a közgyűlés általános szótöbbséggel dönt.

Ha a szabályszerűen egybehívott közgyűlésen a tagok nem jelennének meg határozatképes számban, a 15 napon belül ugyanazon tárgysorozat mellett összehívandó közgyülés a megjelentek számára tekintet nélkül határozatképes.

21. §.

A közgyűlés tárgyai: a) a tisztikar, igazgatóválasztmány, gazdasági bizottság és számvizsgáló bizottság tagjainak 3 (három) évre való megválasztása, b) a tiszteleti tagok megválasztása, c) az Egyesület lefolyt évi működéséről szóló főtitkári jelentés és a múzeum állapotáról szóló múzeumi igazgatói jelentés tárgyalása, d) a költségvetés és zárszámadás letárgyalása, a felelős számadók részére a felmentvény megadása és általában a vagyoni kérdések végső fokon való intézése, e) a választmány hatáskörét meghaladó fontosabb szerződések és különösen az egyesületi vagyon állagát érintő egyéb jogügyletek elhatározása és jóváhagyása, f) a választmány és az elnöki tanács megfelebbezett határozatainak felülvizsgálása, g) a tagok részéről az elnökségnél a közgyűlést legalább 2 nappal megelőzőleg bejelentett indítványok tárgyalása, h) az alapszabályok módosítása, i) feloszlás és ez esetben a vagyon hovafordításának tárgyában való határozathozatal, j) más egyesülettel való egyesülés (fuzió) elhatározása.

22. §.

A közgyűlésről jegyzőkönyvet kell felvenni, mely a gyűlés lényeges mozzanatait tartalmazza s felsorolja a közgyűlésen résztvett tagok névsorát. A közgyűlés jegyzőkönyveit az elnök és a főjegyző írják alá és az elnök által felkért két tag hitelesíti.

23. §.

Az igazgatóválasztmány hatvan szombathelyi és husz vidéki (vasvármegyei) tagból áll, akiket az Egyesület évi rendes közgyűlése a rendes tagok sorából 3 (három) évre választ. Az időközben megüresedett igazgatóválasztmányi helyek betöltésénél a megbizatás az általános mandátumok lejáratáig tart.

Hivatalból tagjai az igazgatóválasztmánynak az elnök, a helyettes elnökök, alelnök, főtitkár, főjegyző, pénztáros, ellenőr, ügyész, a szakosztályok elnökei és alelnökei, titkárai és jegyzői, a gazdasági bizottság tagjai, a múzeumi tárak őrei és segédőrei.

24. §.

Az igazgatóválasztmány ülései névreszóló meghivókkal legalább félévenként egyszer hívandók össze. Ez üléseken az Egyesület minden tagja jelen lehet, felszólalási és szavazati joggal azonban csak az igazgatóválasztmány választott és hivatalbóli tagjai birnak s a nyilvános ülés egy igazgatóválasztmányi tag megokolt kívánságára zárt üléssé alakulhat. Az elnök jogosítva van bármikor, három igazgatóválasztmányi tagnak írásban benyújtott kívánságára pedig egy héten belül köteles az igazgatóválasztmány rendkívüli ülésére összehívni.

25. §.

Az igazgatóválasztmány határozatképes, ha azon a hivatalbóli és választott tagok együttes összességének legalább a fele jelen van. Ha a tagok nem jelennének meg határozatképes számban, a 8 (nyolc) napon belül ugyanazon tárgysorozattal összehívandó igazgatóválasztmányi ülés a megjelentek számára való tekintet nélkül határozatképes.

Az igazgatóválasztmány tagok kizárása ügyében kétharmad-többséggel, egyéb ügyekben egyszerü szótöbbséggel dönt.

26. §.

Az igazgatóválasztmány az elnök vagy helyettesének vezetése alatt megtartott üléseken igazgatja az Egyesület ügyeit, az Egyesület nevében a közgyűlés által megszabott határokon belül a szerződéseket és egyéb jogügyleteket az Egyesületre nézve kötelező erővel megköti, az ügy- és vagyonkezelést szabályozó részletes ügyrendet megállapítja, azt az alapszabályok keretén belül a szükséghez képest módosítja, gondoskodik az Egyesület vagyonának biztos elhelyezéséről, a pénztárkezelést ellenőrzi, a számvizsgáló bizottság jelentése alapján az évi költségvetéstervezetet megállapítja s elfogadás végett a közgyűlés elé beterjeszti, a közgyűlésnek ajánlatba hozza a tiszteleti tagokat s egyesületi tagok kizárása tárgyában határoz. Utalványozási joga 5000 pengőig terjed.

27. §.

Az igazgatóválasztmány határozatai 15 napon belül a közgyűléshez felebbezhetők.

28. §.

Az igazgatóválasztmány üléseiről jegyzőkönyvet kell felvenni, melyet az elnök és főjegyző ír alá s az elnök által felkért két választmányi tag hitelesit.

29. §.

A számvizsgáló bizottság a közgyűlés által három évre választott három tagból áll, akik megbizásuk időtartama alatt sem az igazgatóválasztmánynak tagjai nem lehetnek, sem pedig más tisztséget be nem tölthetnek. A számvizsgáló bizottság tagjai a pénzkezelést bármikor megvizsgálhatják, a számadási év lezártával pedig az évi zárszámadást és a pénzkezelésre vonatkozó okmányokat, naplókat és egyéb iratokat részletesen megvizsgálni és vizsgálataik eredményéről az igazgatóválasztmánynak irásban jelentést tenni tartoznak. Amennyiben pedig évközben észlelnek valamely szabálytalanságot, azt az elnökségnek, fontosabb esetben a külön összehívandó rendkivüli közgyűlésnek szintén bejelenteni tartoznak.

30. §.

Az egyesület tisztikara: 1) az elnökből, 2) a helyettes elnökökből, 3) az alelnökből, 4) a főtitkárból, 5) a főjegyzőből, 6) a pénztárosból, 7) az ellenőrből, 8) a múzeumi igazgatóból, 9) a múzeumi tárak őreiből és segédőreiből, 10) az ügyészből, 11) a közművelődési, irodalmi-, zenei-, szép- és iparművészeti szakosztály elnökeiből, alelnökeiből, titkáraiból és jegyzőiből áll.

31. §.

A tisztikart a helyettes elnökök kivételével három évi időtartamra közfelkiáltással vagy titkos szavazás utján általános szótöbbséggel az évi rendes közgyűlés választja meg az Egyesület alapító és rendes tagjai sorából.

A szakosztályok élén nem álló helyettes elnökök egyike mindig Vasvármegye alispánja, a másik Szombathely r. t. város polgármestere.

32. §.

Az elnök az Egyesületet hatóságok és mások irányában képviseli, a közgyűléseket, igazgatóválasztmányi és elnöki tanácsüléseket összehivja, vezeti és a szavazatok egyenlősége esetén dönt, ellenőrzi az Egyesület tisztikarának működését, őrködik az alapszabályok és az ügyrend megtartása felett, a költségvetés keretén belül 1000 (ezer) pengőig utalványozza a főtitkár ellenjegyzése mellett azokat a kiadási tételeket, amelyek a főtitkár saját utalványozási jogkörét meghaladják s évenkint legalább egyszer megvizsgálja az Egyesület pénzkezelését.

33. §.

Az elnököt akadályoztatása esetén teljes hatáskörében elsősorban az alispán, helyettes-elnök, másodsorban a polgármester, helyettes-elnök, harmadsorban az alelnök helyettesíti.

34. §

A főtitkár a közgyűlésen, igazgatóválasztmányi- és elnöki tanácsüléseken előadói tisztet végez, a határozatokat végrehajtja, az Egyesület levelezését végzi, az elnök utalványait ellenjegyzi, az elnöki tanács által engedélyezett kiadások utalványozására 300 (háromszáz) pengő erejéig egyedül is jogosult, az egyesületi tagok létszámát nyilvántartja, az Egyesület évkönyvét szerkeszti és az Egyesület irattárára és kiadványaira felügyel.

35. §.

A főjegyző a közgyűlések, igazgatóválasztmányi, elnöki tanácsi és múzeumi bizottsági ülések jegyzőkönyvét vezeti és a főtitkárnak az irodai teendők elvégzésében segédkezik.

36. §.

A pénztáros az Egyesület vagyonát anyagi felelősség mellett kezeli, a tagsági díjakat beszedi, a bevételekről és kiadásokról okmányolt számadásokat vezet, a kifizetéseket az elnök illetve a főtitkár utalványozására eszközli, a pénztár állapotáról az elnöki tanácsnak s az igazgatóválasztmánynak üléseiken jelentést tesz, számadásait s az Egyesület vagyoni állapotának kimutatását, a közgyűlésnek, illetőleg a számvizsgáló bizottságnak előterjeszti. Az Egyesület kézipénztárában legfőljebb 500 (ötszáz) pengő készpénzt tarthat, a pénztári felesleget pedig az elnöki tanács által kijelölt szombathelyi takarékpénztárakba tartozik befizetni.

37. §.

Az ellenőr a pénztáros közvetlen ellenőrzője, a pénzkezelésért vele együtt anyagilag egyetemlegesen felelős.

38. §.

A múzeumi igazgató a múzeumot az igazgatóválasztmány által megállapított ügyrend szerint vezeti. A hatóságokkal való érintkezése és levelezése csak az Egyesület elnökségén keresztül történik. A múzeumi igazgató egy vagy több gyűjteménytárban őri teendőket is végezhet.

39. §.

A múzeumi igazgatót akadályoztatása esetén az elnöki tanács által kijelölt sorrendben a múzeumi tárak őrei helyettesítik.

40. §.

A könyvtárőr a központi könyvtárat a múzeumi igazgató ellenőrzése mellett önállóan vezeti s felügyel a könyvtárosok kezelése alatt álló fiók-könyvtárakra. Egyebekben teendőit az ügyrend szabályozza.

41. §.

A múzeumi tárak őrei a múzeumi igazgató ellenőrzése mellett s az ügyrend határozmányai szerint vezetik a gondozásukra bizott tárakat s azok felett felügyeletet gyakorolnak.

42. §.

A segéderők a tárak őreinek a gyűjteménytárak kezelésében és rendezésében segédkeznek, szükség esetén őket helyettesítik.

43. §.

Az ügyész az Egyesület jogait védi és ügyvédi képviseleteket igénylő ügyekben az elnöktől nyert felhatalmazás alapján képviseli.

44. §.

Az Egyesület tisztviselői, mint közvagyon kezelői, a reájuk bizott értékekért az Egyesületnek teljes erkölcsi és anyagi felelősséggel tartoznak.

45. §.

A tisztviselők helyettesítése, esetleg segéd-tisztviselők alkalmazása felöl szükség esetén az elnöki tanács intézkedik.

46. §.

Az Egyesület tisztviselői, azok helyettesei és a segédtisztviselők tiszteletdíjban részesíthetők, melynek összegét az Egyesület az évi rendes közgyűlésen a költségvetésben állapítja meg.

47. §.

Állandó szolgaszemélyzet alkalmazásáról és díjazásáról a költségvetés keretén belül az elnöki tanács gondoskodik.

48. §.

Az elnöki tanács tagjai az elnök, a helyettes elnökök, alelnök főtitkár, főjegyző, pénztáros, ellenőr, a szakosztályok elnökei és alelnökei, a gazdasági bizottság tagjai, a múzeumi igazgató és a múzeumi őrök, a választmány által saját tagjai közül kiküldött tiz szombathelyi tag, valamint a létesítendő vidéki szervezetek (helyi körök) mindegyikének elnöke.

49. §.

Az elnöki tanács az Egyesület elnökének vagy helyettesének vezetése alatt sürgősebb természetü folyó ügyekben az igazgatóválasztmány jogait gyakorolja, kivéve a tagkizárást, törlést, az ügyviteli szabályok és a költségvetés tervezetének végleges megállapítását s az évi rendes közgyűlés tárgysorozatának előkészítését, mely teendők kizárólag az igazgatóválasztmány hatáskörébe tartoznak. Az elnöki tanács veszi fel a rendes és alapító tagokat. Utalványozási joga 3000 pengő.

50. §.

Az elnöki tanács a szükséghez képest tart üléseket, az elnök bármikor jogosult, három elnöki tanácstag kivánságára pedig három napon belül köteles az elnöki tanácsot ülésre egybehivni.

51. §.

Az elnöki tanács határozatképes, ha tagjainak legalább $^1/_3$ (egyharmad) része jelen van s a jelenlevők egyszerü szótöbbségével dönt.

52. §.

A gazdasági bizottság öt tagból áll, akiket a közgyülés választ 3 (három) évre s pénzügyi és gazdasági ügyekben véleményező szerve az elnöki tanácsnak, de tagjai bármely más ügyben is szavazati joggal birnak.

53. §.

A gazdasági bizottság elnöke hívja össze s vezeti a bizottság üléseit s ezek határozatának ő az előadója az elnöki tanácsban.

54. §.

A terembizottság az Egyesület alelnökéből, főtitkárából és az elnöki tanács által saját kebeléből kiküldött öt tagból áll s az Egyesület helyiségeinek (nagytermének) olyan előadások, gyűlések, társadalmi akciók számára való bérbeadása fölött dönt, melyeknek rendezésében az Egyesületnek nincs része. Hatáskörét az ügyviteli szabályok előírásai szerint tartozik betölteni. Határozatai megfelebbezhetetlenek.

55. §.

A múzeumi bizottság a múzeum ügyeinek előkészítésére szolgál s a múzeumi igazgató elnöklete alatt a gyűjteménytárak őreiből, segédőreiből, a főtitkárból, főjegyzőből és a pénztárosból áll. Hatáskörét az ügyviteli szabályzat határozza meg.

56. §.

Az Egyesület az alapszabályok 2. és 3. §.-ban jelzett céljainak megvalósítására négy szakosztályt létesít. Ezek a következők: 1. közművelődési, 2. irodalmi, 3. szép- és iparművészeti, 4. zenei szakosztály.

57. §.

Minden szakosztály áll a szakosztályi tisztviselőkből és az Egyesület azan tagjaiból, akiket az illető szakosztály munkájában való részvételre az igazgatóválasztmány felkér.

58. §.

Az egyes szakosztályok tisztviselői: a szakosztályi elnök, alelnök, titkár és jegyző, akiket három évre a közgyűlés választ.

59. §.

A szakosztályi elnökök hívják össze és vezetik a szakosztályok üléseit, ők terjesztik az elnöki tanács elé a szakosztályok javaslatait s gondoskodnak az elnöki tanács által szakosztályaikra bizott munka kiviteléről.

60. §.

A szakosztályi alelnökök a szakosztályi elnököket akadályoztatásuk esetén helyettesítik.

61. §.

A szakosztályi titkárok a szakosztályi elnököket munkájukban támogatják, a szakosztályi üléseken előadói tisztet teljesítenek.

62. §.

A szakosztályi jegyzők a szakosztályok belső ügykörében felmerülő irodai munkát végzik s a szakosztályi ülések jegyzőkönyvét vezetik.

63. §.

A szakosztályok működésének módját egyebekben az igazgató-választmány által megállapított ügyrend szabja meg.

64. §.

Az Egyesület múzeuma 6 (hat) osztályra (tárra) oszlik. Ezek a következők: 1. könyv- és levéltár, 2. régészeti és történelmi osztály, 3. képtár (szépművészeti osztály), 4. iparművészeti osztály, 5. néprajzi tár, 6. természetrajzi tár. A vidéken létesítendő könyvtárak a múzeum könyvtár-osztályának fiókjai.

65. §.

A múzeum gyűjteményei s az ezzel kapcsolatos népkönyvtárak nyilvánosak, a közönség számára való hozzáférhetőségük és használatuk módozatait az ügyviteli szabályzat, szükség esetén az elnöki tanács állapítja meg.

66. §.

A múzeum és népkönyvtárak gyűjteményei ajándékozás, letét és vétel utján gyarapíthatók. Ajándékul és letétül csak olyan tárgyak fogadhatók el, melyek a múzeum céljainak megfelelnek. A vásárlás és ajándék illetve letétek elfogadása felől a múzeumi igazgató vagy a tárak őreinek javaslata alapján a múzeumi bizottság határoz.

67. §.

A múzeum anyagáról az egyes múzeumi osztályokban növedéki napló és szaklajstromok vezetendők. Az állami segélyekből beszerzett vagy az államtól ajándékul vagy letétül kapott gyűjteménytárgyakról ezenkívül valamennyi osztálynál az illető őrök által külön lajstrom vezetendő. A népkönyvtárak anyaga a központi könyvtár alapleltárába vezetendő be s ezenkívül a könyvtárosok a gondozásukra bizott anyagról külön leltárat és szaklajstromot vezetnek.

IV. FEJEZET.

Az Egyesület vidéki, helyi körei.

68. §.

Az Egyesület céljainak minél szélesebb körű s tökéletesebb megvalósítása érdekében elsősorban Vasvármegye járási székhelyein s a lehetőséghez képest a megye más helyein is helyi köröket alakít.

69. §.

A helyi körök létesíthetők olyan helyeken, ahol az anyaegyesületnek legalább husz tagja állandó lakással bír.

70. §.

A helyi körök külön alapszabályokat nem alkothatnak, hanem csakis az anyaegyesület láttamozott alapszabályai szerint folytathatják működésüket.

71. §.

Az anyaegyesület helyi köreit munkájukban erkölcsileg s a lehetőséghez képest anyagilag is támogatja, működésük fölött az elnöki tanács utján felügyeletet gyakorol. A körök az anyaegyesület központjának határozatait és utasításait az alapszabályok keretén belül követni tartoznak. Az egyes köröket elnökeik képviselik az anyaegyesület elnöki tanácsában.

72. §.

A tagsági díjakat és egyéb bevételeiket a körök alapszabályszerüen kezelik s saját céljaikra fordítják. Az anyaegyesületet a helyi körökért semminemü anyagi felelősség nem terheli.

73. §.

A helyi körök felfüggesztését vagy feloszlatását az anyaegyesület nem rendelheti el. Az alapszabályok erre vonatkozó rendelkezéseinek szigorú betartása mellett a helyi körök önként feloszolhatnak. Ez esetben, nemkülönben a hatósági feloszlatás esetén a helyi körök mindennemü cselekvő és szenvedő vagyona az anyaegyesületre száll át.

V. FEJEZET.

Vegyes rendelkezések.

74. §.

Az Egyesület alapszabályai csak a közgyülés által, legalább a tagok kétharmadának szavazatával módosíthatók. Határozatképtelenség esetén az újból összehivott közgyülésen a megjelentek kétharmada határoz. Ugyanilyen feltételek mellett határozható el csak az Egyesületnek más egyesületbe való olvadása (fuzió) is.

75. §.

Az alapszabályokat az Egyesület egész igazgatására vonatkozó részletes ügyviteli szabályzat egészíti ki. Ennek megállapítása és az alapszabályok keretén belül eszközölhető módosítása az igazgatóválasztmány hatáskörébe tartozik.

76. §.

Az Egyesület feloszlását az e célból összehivott, egy hónappal előbb kihirdetett közgyülés határozhatja el. E közgyülés határozatraképességéhez az összes egyesületi alapító és rendes tagok háromnegyed részének jelenléte, a döntéshez pedig a szavazatok kétharmada szükséges. Határozatképtelenség esetén egy hónap letelte után ujabb közgyülés hivandó össze, melyen a megjelent tagok kétharmada dönt.

77. §.

Feloszlás esetén az Egyesület vagyona Szombathely r. t. város közönségének tulajdonába megy át oly feltétellel, hogy a város az Egyesület által létesített múzeumot az illetékes országos hatóságok

támogatása és ellenőrzése mellett mint városi intézményt tartozik fenntartani és hogy a múzeum ügyeit intéző választmányba négy tagot mindenkor Vasvármegye törvényhatósági bizottsága választ.

78. §.

Az alapszabályok módosítása, az Egyesületnek más egyesületbe való beolvadása (fuziója), valamint feloszlása s ez esetben vagyonának hovafordítása tárgyában hozott közgyűlési határozatok foganatosításuk előtt jóváhagyás végett a m. kir. belügyminiszteriumhoz felterjesztendők.

79. §.

Azokban az esetekben, ha az Egyesület az alapszabályokban előírt célját és eljárását be nem tartja, hatáskörét túllépi és a közrend ellen súlyos vétséget követ el, vagy a tagok vagyoni érdekeit veszélyezteti, a m. kir. belügyminiszter ellene vizsgálatot rendelhet el, működését felfüggesztheti s végleg fel is oszlathatja.

Kelt Szombathelyen, Vasvármegye és Szombathely Város Kulturegyesülete 1926. évi március hó 1-én tartott rendkívüli közgyűlésében.

Sárközy Sándor s. k.,
állami reáliskolai tanár,
az Egyesület főjegyzője.

(P. H.)

Dr. Ujváry Ede s. k.,
polgármester helyettes,
az Egyesület alelnöke,

Hitelesítjük:

Dr. Krisztin Ernő s. k.

Dr. Gáyer Gyula s. k.

M. kir. Belügyminiszter.

Szám: 147153/1926—VII.

Látta a m. kir. belügyminiszter az alábbi módosító illetve kiegészítő megjegyzésekkel:

1. Kiskoruak az egyesület (kör stb.) tagjaiul csakis szülői, gyámi, vagy törvényes képviselői beleegyezéssel vehetők fel; az iskolai fegyelem alatt állók pedig egyáltalában nem lehetnek az egyesület (kör stb.) tagjai. Rendes tagul csak az vehető fel, aki 18. életévét már betöltötte.

2. A helyi csoportok megalakulását és megszünését tudomásvétel végett az illetékes törvényhatóság első tisztviselőjéhez be kell jelenteni.

3. Az alapszabályok 8. §.-ában, a 20. §.-ának utolsó bekezdésében és a 76. §.-ban lévő javítások és törlések hivatalos tollal történtek, a többi javítást pedig láttamozás előtt a vezetőség eszközölte.

Budapest, 1926. évi szeptember hó 23-án.

A miniszter rendeletéből:

Kovács s. k.,
miniszteri osztálytanácsos.

(P. H.)

A Vasvármegyei Muzeum jelentései.

A) Régészeti osztály.

A régiségtár munkája az itt tárgyalt idő folyamán főként a gróf Széchenyi Rezső által adományozott praehistorikus gyűjtemény leltározásában állott, emellett tovább folyt a numismatikai gyűjtemény katalogizálása és az újabb beszerzésű anyag preparálása.

B) Természetrajzi osztály.

Közli: Dr. Gáyer Gyula.

Az osztály az 1926—27. években főleg botanikai és ásvány-, kőzet-, őslénytani gyűjteményeit fejlesztette, ami összefügg nem csupán azzal, hogy az osztály őreinek szakmunkássága erre a területre esik, de azzal is, hogy ezek a gyűjteményrészek szorúltak leginkább a kifejlesztésre. Mindazonáltal a *zoologiai* gyűjtemény is lényegesen gyarapodott id. gróf Széchenyi Rezső adománya révén. A gróf jelenlegi lauranai tartózkodását arra használta fel, hogy muzeumunk részére összegyüjtse a Quarnero gazdag állatvilágát. Bár ez a gyüjtemény muzeumunk voltaképeni keretein kívül esik, szépségénél és tanúlságos voltánál fogva értékes gyarapodását jelenti gyűjteményeinknek. Id. gróf Széchenyi Rezső ezidőszerint is folytatja a gyűjtést a természetrajzi osztály részére. Ennek befejezése után válik majd aktuálissá az egész anyagnak külön Adriaszekrényben lehetőleg biológiai elvek szerint való elhelyezése. — A *botanikai* gyűjteményeknél számos régi szükséglet kielégítését tette lehetővé báró Baich Mihály 1926. évi adománya. A báró a herbarium hortense összeállításában közvetlenül is részt vesz. Lényeges gyarapodást mutat a herbáriumi anyagon kívül a fotografikus gyűjtemény, melynek létesítése körül Budapestre történt távozásáig, 1926 őszéig sokat segédkezett Mályusz Egyed kir. törvényszéki tanácselnök; a dendrologiai gyűjtemény, melyet éppen a legutóbbi időben az északamerikai Arnold-arboretum ajándékozott meg egy tobozgyűjteménnyel; a mezőgazdasági gyűjtemény, mely Lengyel Géza dr., a budapesti vetőmagvizsgáló állomás vezetőjének eddigi s még folyamatban levő gyűjtése révén rövid időn belül tartalmazni fogja a Vasvármegyében termelt összes mezőgazdasági növények (fajok és fajták) magvait.

Ez a gyüjtemény a maga nemében az első ilyen jellegű gyűjtemény lesz az országban s megfelelő formában (üvegek, szekrény) való kiállításának lehetővé tétele közeli gondja lesz a muzeumot fenntartó egyesületnek. — 1927 március havában meghalt Vargha Andor, a természetrajzi osztály annyi sok szép növényképének szerény és hűséges rajzolója. — *Az ásvány-, kőzet-, őslénytani gyűjtemény* azáltal, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1926-ban adományozott külön segélye e gyüjtemények céljait szolgáló szekrényekre fordíttatott, ma már külön formájában is méltóvá vált ahhoz a gazdag anyaghoz, melyet a természetrajzi osztály e részeit kezelő ifj. Benda László saját fáradhatatlan szorgalmával és a Magyar Nemzeti Muzeum (dr. Zimányi Károly), Prof. dr. Schafarzik Ferenc és mások adománya révén hozott össze. A gyűjtemény fénypontja a hovatovább teljesnek mondható vasmegyei ásvány- és kőzetanyag mellett az 1926. évi baltavári ásatások eredménye, melynek jelentőségéről Évkönyvünk egy külön cikke nyújt tájékoztatást. Az a sok — főleg őslénytani — tárgy, mely az utóbbi években a természetrajzi osztályba került s mely egyébként a tudományra nézve menthetetlenül elkallódott volna, mutatja, hogy a múzeális munka már kifelé is kezdi éreztetni hatását. Egyébként arról, hogy a természetrajzi osztály őrei a velük kapcsolatban álló szakférfiakkal tervszerűen dolgoznak Vasvármegye s általában Nyugatmagyarország természetrajzi viszonyainak kutatásán, tanúskodhatnak I. és II. Évkönyvünk egymásba kapcsolódó szakdolgozatai. — Teljesen új része a term. osztálynak az *irodalmi szekrény*, mely az eddig elért teljességben a vármegye természetrajzi irodalmát mutatja be s ilykép a muzeum látogatóját a forrásművek felől nyomban tájékoztatja. Közszemlére vannak kitéve az osztály — főleg csere utján — egyre gyarapodó szakfolyóiratainak legújabb évfolyamai is. Az érem egyik oldala mellett természetszerűleg rá kellene mutatnunk a másikra s mint a rendszeres munkát állandóan gátló és sok tervet eleve megakadályozó körülményt, fel kellene említeni a muzeumi konzervátor és főleg a rendszeres dotáció hiányát, sajnos azonban ezek elhárítására a muzeumot fentartó egyesület jelenlegi helyzetében javaslatot nem tudunk tenni.

C) Képtár.

Ismerteti: Fábián Gyula.

A muzeum képtárának anyaga két részre oszlik. Az első rész az Országos Szépművészeti Muzeum letétje. Ezt az anyagot dr. Petrovics Gyula, a Szépművészeti Muzeum igazgatója válogatta

ki. A 42 darabból álló gyűjtemény muzeumunk első emeletén lévő képtár helyiségében nyert elhelyezést.

Az anyag kíváló szakértelemmel úgy van megválogatva, hogy tájékozást nyújt a modern magyar képirás főbb irányairól és legnagyobb mestereinek alkotásáról. Székely Bertalantól kezdve kimagasló művészeink hosszú sora van képviselve egy—egy jellemző művel.

Klasszikus festőink közül nagyértékű alkotásokkal szerepelnek Székely Bertalan, Lotz Károly, Barabás Miklós, Ligeti Antal, Mészöly Géza, Munkácsy Mihály stb. Modern művészeink közül Mendlik Oszkár, Réthy István, Edvi Illés Aladár, László Fülöp. A legfiatalabbak közül senkitől sincs képünk. A szorosan vett ma művészetének legfrissebb törekvéseiről nem tudunk beszámolni, bár ez fölöttébb hasznos és tanúlságos volna, hiszen épen a vidék nélkülözi leginkább a kontaktust a művészet legujabb irányaival és így konzervativ művészeti felfogása meg nem változhatik. De még ha rendelkezésünkre is állana a modern művészetet reprezentáló képanyag, bemutatása nem állana módunkban, mert még az alább felsorolt igazán értékes munkák is csak nehézséggel és a legelemibb rendezési szempontok kényszerű figyelmen kívül hagyásával voltak a képtár egyetlen termében összezsufolhatók.

Közönségünk, különösen a Kulturegyesület tagjainak kényelmére közlöm a Szépművészeti Muzeum letétjének katalogusát abban a reményben, hogy e nagybecsű műremekek jegyzéke az eddiginél is nagyobb mértékben fogja közönségünket a muzeum megtekintésére késztetni.

A Szépművészeti Muzeum letétje:

Olajfestmények:

1. Aggházy Gyula: Tájkép.
2. Barabás Miklós: Női arckép.
3. Bihari Sándor: Dinnyepiac.
4. Börschlag Károly: Kisdisznódi tájék.
5. Bruck Miksa: Csendes otthon
6. Coulin Artur: Akt.
7. Deák-Ébner Lajos: Piac.
8. Edvi-Illés Aladár: Istállósarok. (Vizfestmény).
9. Frim Rudolf: Parasztmenyecske.
10. Gaál Ferenc: Erzsébet-tér.
11. Gerhardt Alajos: Gyermekfej.
12. Jávor Pál: Arckép.
13. Jendrassik Jenő: Özvegy.
14. Kardos Gyula: Mézeshetek.
15. Knopp Imre: Vasárnapi főkötő.
16. László Fülöp: Öreg halász.
17. Ligeti Antal: Palermo.
18. Liezenmayer Sándor: Welser Philippina.
19. Lotz Károly: Kornélia
20. „ „ Allegoria. (Karton, tempera vázlat.)

21. Löschinger Hugó: Szerszámos ló.
22. Magyar Mannheimer Gusztáv: Pulykák.
23. Mannheimer Gusztáv: Külvárosi gyártelep.
24. Markó Károly: Napnyugta.
25. báró Mednyánszky László: Shylock.
26. Mendlik Oszkár: Tengerpart.
27. Mészöly Géza: Est a halászkunyhónál.
28. Munkácsy Mihály: Ecce Homo vázlata.
29. Nagy-Balogh János: Virágok
30. Pállik Béla: Kos.
31. Pállik Béla: Velencei tó.
32. Pálya Celesztin: Hetivásár.
33. Réthy István: Gyötrődés.
34. Spányi Béla: Bodajki Kálvária.
35. Székely Bertalan: Thököly Imre.
36. Szikszay Ferenc: Napnyugta.
37. Szlányi Lajos: Est.
38. Ujházy Ferenc: Osztozkodás.
39. Valentiny János: Balatoni tájkép.
40. Wéber Henrik: Nyugvó oroszlán.
41. Zemplényi Tivadar: Ünnepen.
42. Zichy Mihály: Az anya fájdalma.

A Kulturegyesület tulajdonát képező gyűjteményt sajnos nem lehetett rendezett csoport keretében kiállítani E képek helyszűke miatt a Kulturpalota egyéb helyiségeiben (könyvtár, tanácsterem, titkári iroda, próbahelyiség) találtak ideiglenes elhelyezést s így jóformán el vannak zárva a nagyközönség elől.

Ezek a képek részben vasi művészek alkotásai, részben pedig országos hírű mesterek munkái, akiknek valami személyi vagy helyi vonatkozásuk van vagy volt a vasi kulturával. Előbbiek javarésze a művészek ajándékából került a képtár tulajdonába, utóbbiak legtöbbjét nálunk időző vagy a Kulturházban kiállító művészektől sikerült jutányos áron vagy teremhasználati díj fejében megszereznünk.

A vasi művészek munkáiból összegyűjtött anyagra ez úton is felhivom évkönyvünk olvasóinak figyelmét.

A vasi művészek munkáinak összegyűjtését mindennél előbbrevaló feladatomnak tartom. Sok gáncs és kritika ért azért, hogy még jelentéktelenebbnek látszó vasi művésztől is igyekeztem egy-egy jellemző munkát megszerezni a képtár számára. A vidéki közönség kíméletlenebb kritikus a fővárosinál s hajlandó saját művészei értékét lebecsülni, pedig aligha kifogásolható az a felfogás, mely szerint a vidéki muzeum legfőbb feladata, hogy lehetőleg hűségesen tükröztesse vissza a maga szükebb környékének kulturáját. Egy csakis vasi földből tenyésző igénytelen gyom épen úgy helyet érdemel a szombathelyi muzeum herbariumában, mint valami idetévedt egzotikus orchidea. Sok vasi művész tette már nevét országoshírűvé s képtárunk nem tud számot adni elindulá-

sáról, fejlődéséről, mert amig itt élt és dolgozott közöttünk, nem sokat törődtünk vele s mire naggyá lett, alkotásai elérhetetlenekké váltak számunkra. Nincs egyetlen képünk Czencz Jánostól, Esső Erzsébettől, Vas Viktortól, Hende Vincétől s Waldmüller egyik legkiválóbb tanítványának, Hanely Antalnak is csak két képét tudtam megszerezni a család áldozatkészségéből.

A múlt mulasztásainak pótlására és az élő vasi művészek munkáinak összegyűjtésére azonban alig néhány fillére van a képtárnak. Olykor ajándékképek keretezése s egy-egy jutányos vétel is csak szombathelyi műbarátok áldozatkészsége folytán válik lehetővé s igy sokkal lassabb lépésekben szaporodik vasi anyagunk, mint kívánatos volna.

Ám, ha nem is volnánk anyagi eszközök hiján, ott állna előttünk a gyűjtési munka még nagyobb akadálya: a helyiséghiány. Muzeumunkban nincsen már annyi hely sem, ahová egy tenyérnyi képecskét lehetne elhelyezni. A fejlődésnek ugyanezt a súlyos akadályát nem kisebb mértékben érzik muzeumunk többi tárai is és a néhány év óta mind intenzivebbé váló muzeumi munka előbb-utóbb vasi kulturánk felmérhetetlen kárára el fog akadni, ha a muzeum épületét tekintélyes állami támogatással minél előbb ki nem bővitik.

Ennek reményében arra kérem a vasi művészeket, ajánlják fel egy-egy munkájukat képtárunk részére, hogy az az utókor számára megőrizze és valamikor teljes egészében reprezentálhassa megyénk képzőművészeti kulturáját és képtárunk e speciális helyi vonatkozású törekvésének megértő támogatását kérem minden műbaráttól.

A Muzeum tulajdonát képező művek:

(Amely kép mellett a technika nincs jelezve, olajfestmény. A vasi születésű vagy itt élő művészeket a nevük után tett V. jelzi.)

1. Bakos Tibor: Baromfiak. Vizfestmény. (A művész ajándéka).
2. Böhm József: Rembrandt férfiarcképének másolata.
3. „ „ Férfiarckép. Rembrandt-másolat.
4. Budai Sándor: Ráczalmási lányok.
5. Dala József V.: Sárvári utca. (A művész ajándéka).
6. Cunci Ágost: Horváth Antal arcképe.
7. Edvi Illés Aladár: Olasz konyha. Vizfestmény. (A művész ajándéka).
8. Egyed Kálmán V.: Kárpáti Kelemen arcképe.
9. „ „ Bajor paraszt. Szénrajz. (A művész ajándéka).
10. Erzsébet királyné arcképe.
11. Ferencz József király arcképe.

12. Fábiánné Biczó Ilona V.: Nyárfák. Vonalkarc. (A művész ajándéka).
13. Fábián Gyula V.: Havas-utca. (A művész ajándéka).
14. „ „ Téli hangulat. Aquatinta. (A művész ajándéka).
15. Gotthard István V.: A Nilus völgye. (A művész ajándéka).
16. „ „ Herényi rét tavasszal. (A művész ajándéka).
17. Geiger Miklós V.: Női mellkép. (A művész ajándéka).
18. Hanely Antal V.: Önarckép. (Hanely Flóra úrnő ajándéka).
19. Hanely Antal: Hanely Flóra arcképe. (Hanely Flóra úrnő ajándéka).
20. Hénel Gusztáv: Kárpáti tájék. (A művész ajándéka).
21. Hemeling: Tájkép.
22. „ Tájkép.
23. Herz Ödön V.: Tanulmányfő. (A művész ajándéka).
24. Horváth Béla V.: A Pinka folyó völgye. (A művész ajándéka).
35. „ „ Velencei részlet. (A művész ajándéka).
26. Iványi-Grünwald Béla: Tarló. (Vétel).
27. Ismeretlen mester: Mózes feltalálása. (Koltai Vidos Árpád nagyprépost hagyatékából).
28. Istók János: Az erő. Márvány. (Pick György úr ajándéka).
29. Kiss Zoltán V.: Három művészi fotográfia (A művész ajándéka).
30. Krusnyák Károly: Hölgy legyezővel. (Vétel Katona József, dr. Polgár László, dr. Stadler Izidor, Fábián Gyula és Zoltán Elek urak hozzájárulásával).
31. Makoldi József: Velemi tájék. (Vizfestmény). (A művész ajándéka).
32. Neogrády Magda: Este Balatongyörökön. (Vételéhez dr. Ujváry Ede úr pénzadománnyal járult hozzá).
33. Németh Gyula V: Vásári jelenet.
34. F. Nigg: Csendélet.
35. Orbán Dezső: Tájkép. (A művész ajándéka).
36. Révész Imre V.: Lövészárok. (Ceruzarajz).
37. Seemanné Vörös Erzsébet: Kozák bácsi.
38. „ „ „ Pihenő modell.
39. „ „ „ Halászbárkák.
40. „ „ „ Léka vára.
41. „ „ „ Orgonavirágok.
42. Szabó László V.: Virágok. (A művész ajándéka).
43. Szántó Gergely: Virágzó cseresznyefák. (Színezett aquatinta). (A művész ajándéka.)
44. Telepi Károly: A németujvári vár udvara. Vétel.

45. Telepi Károly: Németujvár látképe. Vétel.
46. „ „ Németujvár a sikság felől Vétel.
47. „ „ Németujvár lovag-terme Vétel.
48. Tóth István V.: Kain. Gipszszobor. Vétel.
49. „ „ A polip. Gipszszobor. Vétel.
50. „ „ Gotthard Jenő mellszobra Gipsz. Vétel.
51. „ „ Dukai Takách Judit szobra. Gipsz. Vétel.
52. Tóth Imre dominikánus perjel arcképe.
53. Vass Béla V.: Női fejtanulmány. (A művész ajándéka).
54. Varga Nándor: Arckép. Rézkarc. Vétel.
55. Wágner Géza: Téli tájkép. Pasztell. (A művész ajándéka).
56. Fotográfiák Dorfmeister István sárvári falképei után.

D) Néprajzi tár.

A tár rendkívül gazdag anyaga csak szakszerűbb és áttekinthetőbb elrendezésben felelhetne meg méltán hivatásának. Ehhez a jelenleg elfoglalt helyiségeknek legalább kétszerese volna szükséges. A rendszeres gyűjtés folytatásáról sem lehet szó addig, amig e sajnálatos helyszükét a muzeum épületének különben is égetően szükséges kibővítése meg nem szünteti. Az adott viszonyok között a muzeumi munka e tárban csupán az anyag konzerválására és az évek óta abban maradt katalogizálás folytatására szorítkozott.

E) Iparművészeti gyűjtemény.

Közli: Horváth Tibor Antal.

1922-ben vetődött fel bennünk először a gondolat, hogy muzeumunk iparművészeti jellegű anyagát a nagyközönség számára hozzáférhetővé kellene tennünk. Ezzel célunk az izlés, a stílusérzék fejlesztése volt.

Egyéb hely hiányában az igazgatói irodára gondoltunk és mert az akkoriban igen nehéz viszonyok közt élő Kulturegyesülettől anyagi támogatást nem remélhettünk, régen kiselejtezett, különböző méretű, alakú és szinű szekrényekkel rendeztük be a régi irodát.

Még készen sem voltunk a felállítással, már is vándorolnunk kellett tovább; az akkoriban elfalazott emeleti folyosó egy része lett új otthonunk, mert a régi irodára a nagyon erősen fejlődő természetrajzi gyűjteménynek volt szüksége.

Ezen a szűk helyen négy nagy és egy kis szekrényt és két vitrin-t lehetett elhelyezni. Ez foglalja magában:

1. A keramikai anyagot, zömét habán edények, — legrégibb darabja: 1622 — magyar gyárak XIX. századi gyártmányai, — Tata, Pápa, Herend, Holics stb. — némelyes európai és kinai anyag

képezi Javarésze, a kályha csempékkel együtt, fiókokban várja azt az időt, mikor kiállításra kerülhet.

2. Az ónedényeket. Hatalmas XVII—XVIII. sz. céhkancsók, cimeres, héber feliratú tányérok és tálak, dobozok, s néhány XIX. sz. kancsó képezik az anyagot. Ehhez járul egy XIV. sz. harang, 2 keresztelő tál (XVII. sz.), egy vasláda (XVIII. sz.) stb.

3. Az órákat. Mindössze hat darab van gyűjteményünkben: három szombathelyi, egy-egy rohonci, kiscelli és körmendi állóóra. Valamennyi a XVIII. sz. végéről származik. Néhány zsebóra és két szekrényes óra (XVIII. sz.) is van kiállítva.

4. Összesen néhány darabra menő fa, csont faragványunkat. Igen vegyes anyag: van benne XVI. sz. olasz, XVIII. sz. német, de keleti, sőt japán eredetű darab is.

5. Textil-anyagot. Áll két vászon kazulából, néhány egyházi ruhából (közte kettő bőrből), néhány darab úri himzésből a XVII—XVII. századból és valamelyes, de helyszüke miatt ki nem állított csipke, bársony és selyemből (XVIII. sz).

6. A kovácsolt vas gyűjtemény mind el van raktározva.

7. A megye városaira, váraira, szerepet játszott családjaira vonatkozó metszeteket, melyek azonban helyszűke miatt egyelőre a laboratoriumban vannak elhelyezve.

8. Az üveggyűjteményt, mely csak néhány darabból áll és az egész osztály leggyöngébb része.

9. Egy szelence gyűjteményt, melyet az adományozó kívánsága szerint együtt kell tartani.

Ebből a felsorolásból is látszik, hogy az anyag, mely kizárólag ajándékozás útján és hagyatékokból gyűlt össze, nagyon hézagos, de rendszeres és céltudatos kiegészítéssel alapját képezhetné egykor egy iparművészeti gyűjteménynek.

Egyelőre, hogy a véleményünk szerint minden vidéki gyűjteménytől megkívánható helyi jelleget megadjuk, elsősorban a kőszegi keramika, a megyei órásipar és a megyére vonatkozó metszetek gyűjtését tartottuk szükségesnek. Ennek a meggyőződésnek az eredménye a 24 darabból álló kőszegi keramikai anyag, a 6 darab megyebeli gyártmányú óra és a 40 darabból álló, Szombathely, Kőszeg, Rohonc, Szentgotthárd, Léka, Németujvárra és a Batthyányi, Eszterházy, Nádasdy családra vonatkozó metszetgyűjtemény is. (XVII—XVIII.).

Nem halasztható azonban tovább az üveggyűjtemény megteremtése, s még nagyobb áldozatok árán sem a modern magyar keramikai gyárak művészi értékű gyártmányaiból egynek—másnak a megszerzése.

Persze, mindez pénzkérdés csupán, de ez annál nagyobb kérdés, mert ennél a gyűjtésnél minden darab aránylag igen nagy pénzbe kerül, és évről-évre átlag csupán 200 P áll vásárlásra rendelkezésünkre.

F) Könyvtár.

Ismerteti: Dr. Pavel Ágoston.

Az 1926-os év forduló pontot jelent a kulturegyesületi könyvtár történetében. A korábbi, szűk korlátok között való vértelen tengődést új táplálóforrások felfakadásával friss életerő váltotta fel, mely hosszú időre, talán egyszersmindenkorra elhárította a könyvtár fejlődésének útjából a legbénítóbb akadályokat.

A korábbi tengődésnek legfőbb oka az anyagi eszközök hiánya volt. A könyvtár egyetlen számottevő jövedelmét a kölcsönzési díjak alkották; más pénzbeli támogatásra sehonnan sem számíthatott, az úgyis sovány állami, megyei és városi évi segélyekből a könyvtár már régóta egyetlen fillért se látott, mert a rá eső részesedésről a kulturegyesület egyetemes érdekében a minden bevétel nélkül hasonlíthatatlanul súlyosabb helyzetben lévő egyéb tárak javára le kellett mondania, sőt havi tagdíjbevételeinek jelentékeny részét is be kellett szolgáltatnia a központi pénztárba. Az indokolatlanul alacsony használati díjak mellett a könyvtár bevétele alig volt elegendő a fenntartás költségeinek fedezésére s így korszerű fejlesztésre, karbantartásra gondolni sem lehetett. Lassankint rossz hírbe keveredett a múzeum könyvtára, a város és vármegye egyetlen közkönyvtára, melynek pedig a helyi kulturéletben igen jelentékeny szerepet kellett volna betöltenie. Volt idő, amikor jóformán csak diákok, öregedő nénikék s egy—két német család olvasta levendulásszagú, divatjamult „ócskaságait", a modern szépirodalom és az újabb irodalmi, művészeti és tudományos kérdések iránt érdeklődők azonban messze elkerülték a könyvtár porosodó vaspolcait. Ez a szegénységokozta kényszerű mozdulatlanság teremtette meg a lehetőségét a magánkölcsönkönyvtárak felállításának, amelyek racionalis és élelmes vezetés mellett csakhamar fel is virágzottak, a kulturegyesületi könyvtárról pedig mindenki azt hitte, hogy végleg megszünt számottevő tényezője lenni a vasi kultúréletnek.

Ilyen körülmények mellett nyilvánvalóvá lett, hogy a kulturegyesületi könyvtár megrekedt szekerét is csak körültekintő, élelmes gazdasági és könyvtári politikával lehet kizökkenteni a veszedelmes kátyúból. Főleg négy sürgős probléma várt megoldásra: 1.) az évek, sőt évtizedek alatt felhalmozódott és legnagyobbrészt hagya-

tékokból származó restanciának feldolgozása, ami körülbelül hatezer kötetnek beosztását jelentette; 2.) az egész könyvállománynak új szempontok szerint való csoportosítása, mert a korábbi csoportosítás már nem felelt meg a megnövekedett könyvtár követelményeinek; 3.) a háborús és a háborút követő évek hiányainak gyors pótlása s az ehhez szükséges anyagi eszközök előteremtése; 4.) a kiegészített könyvtár teljes állományát feltüntető katalógusnak kiadása s e célból 32 millió K.-nak jóformán a semmiből való elővarázslása.

Mikor két és fél évvel ezelőtt ezen feladatok megoldásához fogtam, éreztem, hogy e megoldás minden további fejlődésnek, életnek „sine qua non"-ja. Bizakodó reménykedéssel indult meg a munka. A megbolygatott régi keretek miatt a könyvkölcsönzést csakhamar (még 1925. julius 1-én) be kellett szüntetni. A rendezésnek, átcsoportosításnak és kataloguskészítésnek óriási munkájában lelkes tanítványaim és könyvszerető jóbarátaim segítettek, főleg *Dr. Halmágyi Géza* körorvos, *Kövecs Nándor* államrendőrségi számtanácsos, *Rothbard Jenő* főiskolás és *Paukovits Rózsi* kisasszony. Ezeknek a derék munkatársaknak sohasem fogja meghálálhatni a város és vármegye közönsége azt az áldozatos munkát, melyet a helyi kultura érdekében a legönzetlenebb lelkesedéssel végeztek.

Jó másfélévi szakadatlan munka után végre 1926 elejére befejeződött a szoros értelemben vett könyvtárrendezés. Ekkor érkeztünk a szanálási akciónak legkritikusabb fázisához: körülbelül 80 millió K.-t kellett előteremteni pár ezer könyv beszerzésére, bekötésére és a katalogus kiadására. Erre a hatalmas összegre múlhatatlanul szükségünk volt, ha nem akartuk az egész korábbi munkának sikerét veszélyeztetni. Mindenekelőtt elkülönítettem a katalogusakciót attól a másik akciótól, melynek célja a könyvtár egyéb szükségleteinek kielégítése volt. A 480 oldalas katalogus a Dunántúli Nyomdavállalat R.-T. kiadásában 1926 július első napjaiban jelent meg és 32,713,600 K.-ba került; ezt az összeget hirdetetésekből, kiselejtezett és kettős példányoknak értékesítéséből és előfizetésekből hoztuk össze, úgy hogy az egyesületnek egyetlen fillért sem keltett mozgósítania, sőt 32 millió K. értékű 1000 darab katalogussal gazdagodott, melyeknek eladásából éveken keresztül számíthat befektetés nélkül biztos bevételre.

A könyvtár egyéb szükségleteinek biztosítására kieszeltük a sorsjegyakciót. Tudtuk, hogy odiozus minden ilyen, főleg kulturális célokat szolgáló, tehát anyagiakban keveset ígérő és sokat váró akció, azonban reméltük, hogy a nemes cél érdekében a

nagyközönség egyszer megbocsátja ezt a zsebei ellen intézett merényletet. Tudom, hogy voltak kifogások, tréfás panaszok, sőt elvétve talán indokolt komolyabbhangú méltatlankodások is, de tudom azt is, hogy a könyvtár a sorsjegyakció révén hozzájutott ahhoz a nélkülözhetetlen és csodatevő összeghez, mellyel a nagyvilágon soha senki semminemű kérésre-könyörgésre meg nem ajándékozta volna az egyesületet s amely összeg nélkül le kellett volna mondanunk a halódó könyvtár talpraállításának még a reményéről is. Vigyáztam is erre a pénzre, mint a sárkány a mesebeli kincsre, nehogy egy petákkal is fogyatkozzék felesleges célra. A sorsolás két részletben 1926. január 17-én és április 11-én folyt le, mindkét alkalommal *Horváth Lajos* városi főszámvevő hatósági politikai biztos vezetésével, akinek jóindulatáért, ügybuzgalmáért és önzetlen fáradozásáért sok hálával tartozik az egyesület. A sorsjegyakciót az állam is támogatta, amennyiben a meglehetősen magas állami adót a kulturális célra való tekintettel elengedte. A 2300 nyereménytárgy javarésze kiselejtezett és kettős példányokból került ki s csak a főnyeremények közé vettünk fel egynéhány más értéktárgyat is (egy kerékpárt, 5 mázsa lisztet, 2 mázsa cukrot, 10 kg. babkávét, 2 futballkészletet, 3 fiúruhát és egy könyvespolcot); ezeknek nagy részét azonban el nem adott sorsjegyek nyerték s így a könyvtárnak nem kerültek pénzébe.

A sorsjegy- és a katalogusakció számadásait 1926. június 22-én terjesztettem be az egyesületi pénztároshoz, illetőleg a pénztáros révén a felügyelő bizottsághoz. Az egész 1926. évről szóló elszámolásomban természetesen újra szerepelnek az előbbi elszámolás záróösszegei. Az 1927. január havában beterjesztett és a pénztáros felülvizsgálati záradékával február 20-án ellátott s ezen jelentésemhez mellékelt számadás szerint a könyvtár összes bevételei az 1926. évben 125,076.050 K.-t tettek ki,
kiadásai pedig 124,712.650 K.-t,

a pénztári maradvány tehát 363.400 K. volt; az 1926. év végéig kezelt betétek összege 8,900.000 K.-ra rugott.

A bevételi oldal egyes tételei a következők:

1. Tagdíjakból, kérő- és kartonlapokból . 23,526.500 K.
2. A sorsjegyakcióból . . . . . 54,665.000 „
3. A katalogusakcióból . . . . . 31,805.200 „
4. A betéti díjak számlájából kölcsönképen . 5,000.000 „
5. Katalogusok eladásából az 1926 júniusában beterjesztett számadás óta . . . . . 4,234.350 „

6. Könyveladásból és elvesztett könyvek megváltása cimén az 1926. júniusában beterjesztett számadás óta . . . . . 5,595.000 K.

7. Schlinger Károlynak, az M. Hollandi bizt. társ. tisztviselőjének adománya . . . . . 250.000 „

Összes bevétel 125,076.050 K.

Megjegyzem, hogy a könyvtár tulajdonában lévő még eladatlan katalogusok is körülbelül 20 millió K. aktiv vagyont képviselnek.

A kiadási oldal tételei:

1. A sorsjegyakció jövedelméből az 1926 júniusában beterjesztett számadás szerint könyvvételre, kötésekre és egyéb dologi kiadásokra . . 51,834.400 K.

2. A katalogusakció jövedelméből az 1926 júniusában beterjesztett számadás szerint a katalogus kiadására . . . . . 31,713.600 „

3. Tagdíjakból a katalogusra fizetve ugyanazon elszámolás szerint . . . . . 3,584.600 „

4 A VKE. központi pénztárába Dr. Horváth Róbert pénztáros úr kezeihez befizetve . . . . 21,215.100 „

5. Könyvkötésre az 1926 júniusában beterjesztett számadás óta . . . . . 8,247.400 „

6. Könyvvételre az 1926 júniusában beterjesztett számadás óta . . . . . 5,013.000 „

7. Vegyes tárgyi kiadások az 1926 júniusában beterjesztett számadás szerint . . . . . 3,104.550 „

Összes kiadások tehát 124,712.650 K.

Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a könyvtár 1926. évi bevételei s a bevételekkel párhuzamosan a könyvállománynak megszaporodása olyan szokatlanul nagy, hogy egymagában megközelíti, talán felül is múlja a korábbi évtizedek összes bevételeit s a könyvtár ezen egy évi gyarapodása az összes megelőző éveknek vétel útján történt gyarapodását. Könyvvásárlásra magára például a sorsjegyakció elszámolása szerint 31,385.000 K.-t,

azóta az 1926. év végéig 5.013.000 K.-t,

összesen 36,398.000 K.-t fordítottunk, ami — tekintve azt, hogy a könyveket nem bolti árban fizettük — kb. 80—90 millió K. bolti értékű könyv árának felel meg. Lejebb látni fogjuk, hogy e pénzen 2208 kötet könyvet vásároltunk. Könyvkötésre az 1926 júniusában beterjesztett számadás szerint 5,992.200 K.-t,

azóta az 1926. év végéig 8,247.400 K.-t,

összesen tehát 14,239.600 K.-t fordítottunk; ezen a pénzen összesen 1694 kötet könyvet köttettünk be.

A kiadási oldal legsúlyosabb tétele a 4-ik pont alatt feltüntetett 21,215,100 K.; ez azt jelenti, hogy majdnem egész évi tagdíjbevételünket be kellett szolgáltatnunk a központi pénztárba más egyesületi célokra; a jövőre nézve egyenesen aggodalmas az a körülmény, hogy a könyvtár nem fordíthatja minden bevételét a saját fejlesztésére és állományának karbantartására, hisz ezentúl alig számíthatunk olyan rendkívüli bevételekre, amilyent az idén a sorsjegyakció jelentett.

Minthogy jelentésem eredetileg csak az 1926. naptári és számadási év könyvtári eseményeinek ismertetése kívánt lenni, nem vettem fel az 1925. év II. felének és az 1927. év első öt hónapjának adatait. Az utóbbi időszakra vonatkozólag pótlólag közlöm, hogy a könyvtárnak bevételei 1927 január 1-től május 20-ig . . . . . 2340·— pengőt, kiadásai pedig ugyanezen idő alatt . . . . 2335·— „ tettek ki.

Az 1926 január 1-től 1927 május 20-áig elért teljes bevétel tehát . . . . . 12.346·08 pengő, az összes kiadás pedig 12.312·01 „ volt.

A kiadási rovatban szereplő 2335 pengőnyi összeg jelentékeny része befizetés a központi pénztárba; a többi könyvvásárlásra, kötésre s egyéb dologi kiadásokra kellett. A részletes elszámolást a következő évkönyv fogja hozni az 1927. évi jelentés keretében.

A könyvtári tagok száma 1926. december 31-én 267 volt (azóta, tehát 4½ hónapon keresztül a gyarapodás további 85 tag). Az egész év folyamán körülbelül 27.500 kötet könyv fordult meg az olvasóközönség kezén. A tagdíj kulturegyesületi tagoknak, diákoknak és munkásoknak egy könyvre havi 1 pengő, másoknak 1.5 P., 2 könyvre havi 1.5 ill. 2 P., 3 könyvre havi 2 ill. 2.5. Tekintve azt, hogy a könyvtárt a rendezési munkálatok okozta félévi szüneteltetés után csak 1925. január 1-én nyitottuk meg újra s hogy a megnyitás után hónapokig kellett küzdeni a közönségben éveken keresztül gyökeret vert azon meggyőződéssel, hogy könyvtárunk csak hasznavehetetlen ócskaságok lomtára: ez a magas taglétszám két jól megszervezett magánkölcsönkönyvtárnak konkurrenciája mellett ékes bizonysága annak, hogy kitűzött célunkat elértük, a közönség bizalmát a kulturegyesületi könyvtár iránt újra felébresztettük s ez által a könyvtár fejlődését biztos alapokra helyeztük, hisz a könyvtár bevételeinek egyetlen forrása beláthatatlan időkig a tagsági díjak maradnak. Megjegyzem, hogy a könyvtár

irományai szerint a tagok létszáma 1910—1920-ig, tehát 10 teljes esztendőn keresztül csak 1089 volt, egy évre tehát átlag 109 tag esett.

Ami a könyvtár adminisztrációját illeti, a korábbi nehézkes kérőlaprendszerről áttértünk a praktikusabb és olcsóbb kartotékrendszerre. A könyvkiadás munkáját napi 5 órában (d. e. 10—12-ig, d. u. 3—6-ig) *Paukovits Rózsi* kisasszony látja el mind a közönségnek, mind az egyesületnek legnagyobb megelégedésével.

A könyvállomány az 1926. év folyamán 2633 művel gyarapodott és pedig vétel útján 2208 kötettel, állami letétekből 23 kötettel és 27 évfolyam folyóirattal, csere útján 29, adományozásból 292 kötettel és 54 évfolyam folyóirattal. Beköttettünk 1694 kötet könyvet, eladtunk illetve elcseréltünk 656 kötetet.

Az 1927 január elseje óta a gyarapodás további 1410 kötet, aminek 95 százaléka vétel, még pedig igen előnyös részletfizetési feltételekkel. Kötésbe 1927 január 1-je óta 1174 kötetet adtunk, ugyhogy az 1927. év első 4 és fél hónapjára vonatkozó ezen adatokkal az 1926. évnek fentebb közölt adatait kiegészítve kitűnik, hogy *másfél évnél rövidebb idő alatt könyvtárunk 4043 kötettel gazdagodott* (még pedig 85 százalékban idegen támogatás nélkül, a saját emberségéből és a saját élelmességéből). *Ugyanezen idő alatt összesen 2868 kötet könyvet köttettünk*, ugyancsak a magunk kenyerén. Beszédes számok ezek, amelyekre méltán büszkék lehetünk. Még egynéhány hasonló szerencséjü és hasonló természű esztendő és csűreink színültig megtelnek áldott élettel. Jól tudjuk, hogy a természnek nem minden egyes szeme érett, nemes búzaszem, de ami a mohó betakarítás hónapjaiban nem esett keresztül a mi rostánkon, majd kihull a legközelebbi évek értékkereső és gyomláló rostálásain.

A fillér pénz és egyetlen portörlő rongy nélkül megindult új gazdálkodásnak kezdeti állapotában kénytelenek voltunk berendezkedési tárgyakat is kettős példányok ellenében cserélni, vagy katalogushirdetésekben elszámolni; így szereztünk két darab kefét, 9 törülközőt, 6 portörlőt, asztalterítőt, szekrény- és ablakfüggönyt, virágtartót, papirkosarat, 2 drb. szőnyeget, 9 méter glottot 3 munkaköppeny hez, így festettük ki az irodát, a mosdót és az írópultot.

Végül hálás köszönettel emlékszem meg azokról, akik az év folyamán akár pénz-, akár könyv-, akár egyéb adománnyal támogatták a könyvtárt. 1. *Pénzbeli adományok*: *Wagner Géza* festőművésztől Budapest 300.000 K., *Goldberger Margit* kisasszonytól 50.000 K., *Rehberger Margit* kisasszonytól 30.000 K., *Horváth Andor* nagykereskedőtől 100.000 K., *Weisz Sámuel* nagykereskedő-

től 50.000 K., *Doctor Móric* gyárostól 100.000 K. és *Schlinger Károly* Magy. Hollandi bizt. társ. tisztviselőtől 250.000 K. 2) *Egyéb tárgyi adományok*: *Ciffer Lázár* borkereskedőtől 3 liter bor az avató estély alkalmából, *özv. Berzsenyi Győzőnétől* ingyen díszítési és varrási munka, *Scholz Béla* kárpitostól ingyen kárpitos munka, hozzávaló anyaggal, *Szombathelyi rt. v.*-tól 12 cserép virág, *Szauer Sándor* vaskereskedőtől egy 6 rekeszes pénztartó fémkazetta. A *Dr. Städler Izidor* ügyvédtől ajándékozott porszívógép még nincs a könyvtár tulajdonában, minthogy a használatbavétel előtt átszerelési munkálatok szükségesek rajta. 3) *Könyvadományok* a beérkezés sorrendjében: *Dr. Alföldi András* egyet. tanártól Debrecen 2 könyv, néhai *Blum Ágoston*, Rudolf trónörökös volt fővadászától hagyaték útján 37, *Bokor Dezsőnétől* Budapest 1, *Dr. Ettingshausen Kálmán* árv. elnöktől 32, *Éhen Gyula* ny. polgármestertől 3, *Dr. Géfin Gyula* szemináriumi vicerektortól 5, *Gordon Childe* a londoni anthropologiai muzeum igazgatójától 1, *Horváth Tibor Antal* prem. tanártól 30, *dr. Horváth Róbert* premontrei tanártól 2, *dr. Pavel Ágoston* leánygimnáziumi tanártól 20, *Szabó Imre* leánygimnáziumi tanártól 1, *dr. Tunner Károly* leánygimnáziumi igazgatótól 1, *dr. Ujváry Ede* h. polgármestertől 2, *dr. Várady Imre* reáliskolai tanártól 2, *Dr. Thirring Gusztávné Waisbecker Irén* úrh. Kőszeg 52, *özv. Wellisch Viktorné* úrhölgytől 33, *Kövecs Nándor* áll. rend. számtanácsostól 2, *dr. Halmágyi Géza* körorvostól 5, a *Premontrei Rendháztól* 1, *Pauer Arnold* prem. tanártól 2, *Csatkai József* reáliskolai tanártól 15, az *Állami Leánygimnáziumtól* 1, a *Szombathelyi Képzőművészeti Kiállítás* rendezőségétől 1, *Kocsis László* káplántól és írótól Dombóvár 3, *özv. Lévay dr.-né* úrhölgytől 11, *Szekeresné Horváth Mignon* úrhölgytől 4, *dr. Halmay Elemér* szerkesztőtől Budapest 3, *dr. Simon Mihály* törvényszéki jegyzőtől 2, *Bendekovich Sándorné* úrhölgytől 1, *dr. Ruzsonyi Béla* reálgimnáziumi tanártól Szentgotthárd 2, *Juhászné Reiszfeld Bözsi* úrhölgytől Budapest 1, a *Dunántúli Nyomdavállalat R. T.*-tól 1, *dr. Dornyay Bélától* Salgótarján 1, *Gotthárd Sándor* földbirtokostól Herény 6, *dr. Vajna és Társától* Bpest. 1, *Gombócz Endre* egyetemi. m. tanártól Bpest 1, *Benda László* egyetemi tanársegédtől Budapest 2, *Méhely Lajos* egyetemi tanártól Budapest 1, *Pongrácz Sándor* Budapest 1, *Hatzky Egon* földbirtokostól Magyargencs 1, *Degen Árpád* kísérletügyi főigazgatótól 1 és *Moesz Gusztáv* múzeumi igazgatótól 1 drb. könyv.

Az 1927 január 1-je óta beérkezett adományok: *dr. Bodor Antaltól* 1 drb. könyv, *Rapaics Raymundtól* Budapest 3, *Csatkai József* reálisk. tanártól 2, *Juhász Imréné Reiszfeld Bözsi* úrhölgytől Budapest 17, *Garay Jánostól* Szombathely 1, a *Soproni Köz-*

könyvtártól 1, a *Pápai Főiskolai Könyvtártól* 1, *dr. Pavel Ágoston* leánygimn. tanártól 4, *Babics László* rendőrfogalmazótól Sopron 1, a *Szentgotthárdi Takarékpénztár R. T.-tól* 1, a *Kelet Népe* szerkesztőségétől Budapest 1, *dr. Tunner Károly* leánygimn. igazgatótól 4, *dr. Székely László* theológiai tanártól 1, *Novák Ignácné* úrnőtől 8, a *Dunántuli Nyomdavállalat R. T.-tól* 1, a *Frankenburg Irodalmi Körtől* Sopron 1, a *Orsz. Iparműv. Muzeumtól* Budapest 1, a *Magy. Nemzeti Muzeum régészeti osztályától* 1, *dr Giay Frigyes* táblabírótól 4, a *Légrády Testvérek* könyvkiadóvállalatától 56, *dr. Stadler Izidor* ügyvédtől 1, *Névtelen* adományozótól 1, *dr. Géfin Gyula* szemináriumi vicerektortól 1, *Zágonyi Sámuel* ny. alezredestől Budapest 1, *Szekeres Imrétől* Szombathely 19 és a *Societa Polifonica Romana* hangversenyrendezőségétől 1 drb. könyv illetve füzet. Ezenkivül *Farkas Géza* fényképész 2 drb diapozitivet a moziban rendszeresített könyvtári hirdetések számára, *Fábiánné Biczó Ilona* leánygimn. tanárnő 2 drb. művészi tusrajzot ugyanazon célra, *Hawrlandt Károly* könyvkötő 1 drb. írómappát ajándékoztak a könyvtárnak.

Szombathely r. t. város közüzemeinek igazgatósága pedig engedélyt adott a könyvtári hirdető tábláknak díjtalan elhelyezésére és a városi mozgószinházban a könyvtári diapozitiveknek ingyenes vetítésére.

Látjuk, hogy az adományozás is igen számottevő tényezője a gyarapodásnak és azonkívül bizonysága annak, hogy a közönség méltatja azt a munkát, mely a könyvtárban folyik s magasra értékeli az egyesületi és múzeumi könyvtár hivatását. Fogadják az adományozók ez úton is az egyesület hálás köszönetét kultúrérzékükért és áldozatkészségükért.

Ennyit az elmult évről, egy küzdelmekben, célokban, igéretekben és eredményekben gazdag, sorsdöntő esztendőről. Nem tudom azonban lezárni jelentésemet, hogy egy pillantást ne vessek a jövőbe. A legsürgősebb, legfontosabb teendőket a mult év megoldotta ugyan s az 1927 első negyedében történt nagy könyvrendelésekkel a hiányoknak jó 95 százalékát sikerült pótolni. Némi pótlásra szorul még a német, angol és francia szépirodalom, az ifjúsági és a szakirodalom, de különösen a folyóiratok, mert az állami előfizetésben járó 22 különböző folyóirat a szükségletnek csak kisebb részét elégíti ki. Nyilt és egyelőre bizonyára még sokáig megoldhatatlan kérdés marad az olvasóterem megnyitása is. A legsötétebb, legkinzóbb gondunk azonban az évtizedek alatt összegyülemlett kb. 4000-nyi kötetlen műnek a múzeális célhoz és elhelyezéshez méltó beköttetése s ez által a könyvek élettartamának

köteles kinyújtása. Az utóbbi másfél évtized súlyos gazdasági válságai lehetetlenné tették még a legtöbbet olvasott-koptatott szépirodalmi résznek a tökéletes karbantartását is. A tudományos és szakirodalom és a folyóiratok évfolyamai pedig e hosszú idő alatt valósággal garmadába gyűltek. A könyvtár gyógyuló testén ez a kötetlen 4000 mű jóformán az egyetlen, de komolyan aggasztó fekély, mely állandóan veszélyezteti a normális életműködést s melynek gyökeres kioperálása nélkül soha sem fog meggyógyulni az újra éledő, friss erőre kapott szervezet. Dehát ez az operáció — kb. 100 millió koronába kerülne. Honnan, mikor, miféle áldozatkészség, miféle mesébeillő, a nagy Széchenyihez méltó kultúrérzék fogja ezt a hatalmas összeget a koldus magyar vidéki kultúra nyakába zúdítani, hogy sok gondjainak legalább egyikét levegye görnyedő vállairól? Pedig ezt a pénzt egy-két éven belül mindenáron elő kell teremtenünk, ha fillérenkint szedjük is össze. Ki kell agyalnunk egy végső gyógyító akciót és azt legkésőbb az ősz folyamán megindítanunk, mert különben belátható időn belül ebek harmincadjára jut jórésze mindannak, amit hosszú évtizedek alatt gond, ügybuzgalom, áldozatkészség féltő szeretettel összehordtak a helyi és nemzeti kultúra szegényes csűreibe.

Avval a bizakodó reménykedéssel zárom jelentésemet, hogy az 1927-es év szépen zsendülő vetése is gazdag aratásra érik.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

SZÉPIRODALOM
ÉS
IRODALOMTÖRTÉNET.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Ünnepi beszéd.

Mondotta: **Dr. Krisztin Ernő** a Celldömölkön 1926. május 9-én tartott országos Berzsenyi-ünnepségen.

Hölgyeim és Uraim!

Forró nyári nap szórja szét öldöklő sugarait. Varázslatos délibáb remeg a kiégett földeken. Ménes, gulya kókadt fejét a földre szegi. Egy-egy száradó akác tövében lomhán lustálkodik a csikós. A vakító fényben hunyorgat a szemével és a távolban csillogó templomtornyot kutatja. A falvakban pedig álmosan szunyókálnak a viskók, szemükre húzott nádfedelekkel. Ember nem látható, élőlény nem moccan. Itt-ott az ágakon bóbiskoló madarak gubbasztanak. A táj fülledt levegője meg se rezzen.

De valahonnan a nyugati végekről, az Alpesek aljáról üdítő, hűvös szélroham támad és száguldó iramban végigvágtat a mákonyillatú, magyar térségeken. Maga előtt karámokba hajtja a felhőnyájakat és viharrá dagadva szakadó záporral paskolja a kiszikkadt rónákat. A föld kicserepesedett ajka megnedvesül, a fák elalélt tagjai felfrissülnek és a magyar horizont zöldbe borul...

Valamikor így nehezült meg az idők járása és ólomlábakon vánszorgott tovább. Sivár pusztaság, tehetetlen maga-nemtőrődömség és kongó üresség lakozott a lelkekben. Néha-néha az erősebbeknek, a nyakasabbaknak megmozdult a szárnyuk, de felröppenni nem tudtak. Keletről elszármazott egykedvűséggel az üres mának és a bizonytalan holnapnak biztosan őrlő malomkövei között morzsolódtak. Lassan lepergett volna a nemzet homokórája is átkos fatalizmus jármában nyögve, ha meg nem mozdult volna élő lelkiismerete, az önmagát emésztő Berzsenyi lelke.

Félreeső magányában tépelődve az éj titokzatos óráiban felidézte az enyészetbe sietö dicsőséges mult hazajáró szellemeit. Kisérteties alakjai mögött lehelletszerű ködfátyolon át lepergett tizennyolc század vérkönnyes, de győzedelmes diadalmenete, honszerető és hazátmentő nagyjaink és szivós, makacs, verejtékező fajtánk élet-halálharca. Sehol megállás, sehol megtorpanás, sehol gyáva meghunyászkodás. Ha megkondult is a lélekharang, ha halállal vivódott is, kinpadra feszítve is csak eszméletét veszítette el, de örök álom nem zárta be a szemét.

Töprengései közepette Berzsenyi elérkezett a mához. Ijedten eszmél bajaira s keserű diagnózis érlelődik benne. Amerre csak tekintete téved, halálos álomkór jelei rajzolódnak elé. Mintha bűnös

lemondás és akaratmállasztó erőpazarlás felőrölné idegrendszerünket, elsatnyítaná gerincünket. És bár egyre jobban elhatalmasodik a velőtszívó korcsosulás, nincs, aki írt keressen, nincs, aki meghúzná a vészharangot és belekiáltaná a sötét éjtszakába a gátszakadást.

Szivében hatalmas érzések hullámzanak. Lelke forr, izzik, villamossággal telik meg. Lázas agyában önkinzón egymást kergetik a gondolatok. Fenkölt eszmék vajudnak és hazafias lelke tüzes kohójában szent elhatározások ötvöződnek. Égő bensejében fogant hangok mind erősebben szólnak és kiáltani szeretnének. Először csak bátortalanul, tétovázva, titokban veti papirra sorait, mintha maga sem hinné, hogy vatesi elhivatottsága a porondra szólítja. De a belső láng emészti, formálja és hevíti. Mind plasztikusabban, mind megrázóbban és hatalmasabban gördülnek gondolatai és türelmetlen sietséggel lángostorrá fonódnak.

A véletlen kiszólítja elvonultságából és mitsem törődve a nyilakkal, a várfokra hág. Riadójára egyre többen és többen felfigyelnek és áhitatos félelemmel hallgatják súlyos szavú kürtje zengését. Ihletett, tisztult költőlelke merész ívben a magasságokba száll és onnan szórja szét haragos villámait Hadúr kései nemzedékére. Félelem meg nem szállja, támadás meg nem ingatja. Ragyogó erkölcsi vértezete, hófehér prófétai palástja be nem szennyeződik. A megingathatatlan igazság mérlegén leméri nemzetét és ha vétkesnek találja, nemes veretű, dübörgő ódáiban eléje tárja bünlajstromát és kiméletlen őszinteséggel ostorozza vétkeit. Nem néz sem jobbra, sem balra, hanem nyilegyenesen halad útján, mely a halhatatlanok Walhallájába vezet.

De míg egyik keze penitenciával sújt, jobbja magával ragadja kora tiszta erkölcsi piedesztálon álló és a honért önzetlenül síkra szálló nagyjait. Nagyszerű pályafutásuk kanyarulatainál rávilágit érdemeikre, nemzetélesztő munkájukra, alkotmányvédő erőkifejtésükre és ércbe kivánkozó alakjaik lábánál nemes pátosszal telített dicsőítő akkordokat pendít meg, hogy nemes tulajdonaik érzete behálózza ezt a tunyaságba sorvadt nemzedéket. Őszinte lelkesedéssel, apostoli hitvallással és szent kitartással tömöríti azok sorait, kik szivük egyszerűségében alázatos hittel és hazafiúi szeretettel világot gyújtanak, hogy elharcolt életük mécsesével ébren tartsák a virrasztókat.

Lelke mélységes mélyéről szakadnak fel szebbnél-szebb képei, káprázatos tüneményességgel buzognak fel merész röptű gondolatai és egyéni meggyőződésének tüzálló zománca értékes keretbe foglalja istenadta ihlettségének nemes inkarnációit. Az olympusi istenek asztalára való nektár gyöngyözik pompázó magyar nyelve aranyserlegében, melyet mindig szinültig tölt ki nem apadó hevülése. Ez ötvösremekmű díszítései mindig művésziek, csiszoltak és formahibák nem csorbítják ki a kehely peremét. Ódaköltészetének ez a pompás verete ma már patinás, de súlyos értéke első helyet biztosít számára

nemcsak ó-klasszikus verselőink sorában, hanem lelke kincsesházának töretlen fényű gyöngyei ott ragyognak a világirodalom ódaköltésének szikrázó diadémjában is.

Mint magános, zöld mohlepte szikla a viharzó tenger közepén, fenséges nyugalommal, borongó homlokkal és dacos keménységgel állja a tajtékos hullámok verését. Bár a szirten trónoló világítótorony biztos utat mutat a révkereső magyar lelkeknek, a komor egyedüllét sokszor ránehezedik a harcos remetére. A titáni küzdelem idegsorvasztó robotja megingatja önbizalmát és borús fellegek árnyékolják be homlokát. Az aggódás tépelődései közepette önmagába fordul és a nagy természet néma szemlélése és a végtelen döbbenetes nagyszerűsége lecsititja lázongó lelkét és mély alázattal borul le az örök Titok előtt. Költészete viharzó élniakarás, bátor életigenlés, a csüggedés pillanataiban fáradt beletörődés.

Lantja még el sem pihen, mikor ősmagyar ereje és szittya vére új életre serkenti a nemzet petyhüdt organizmusát. Magasra tartott fáklyájától mindenhol az országban őrtüzek gyulnak, hogy a megindított nemzetmentés nagy munkájának messze elvilágítsanak...

Életsajkája lassan kikötött a földi enyészet partján,... de szivverése tovább dobog nemzete kebelében és a lelkéből kiszakadt meteorszilánkok tovább ragyognak a magyar Parnasszuson...

Elborulások ködös estéin, kétségbeesés zokogó óráiban, világrengések és országpillérek összeomlása éjjelén fel-feltünik fényes csillagzata a magyar égbolton, bűvös csóvájával delejes áram fut át tagjainkon és megtört lelkeink újból összefornak.

Az idők korlátján kihajló glóriás alakja most is itt lebeg felettünk és dörgő szózata fülünkbe harsogja:

„Merj! a merészség a fene fátumok
Mozdíthatatlan zárait átüti,
S a mennybe gyémánt fegyverével
Fényes utat tusakodva tör s nyit."

Naplementekor.

Aranyszekéren a Nap úr Őfölsége
Tart az alkony hidján át a csendes éjbe.

S mintha az életnek nem is volna ára,
Aranyos mosollyal néz ravatalára.

Más szekér is jár künn, kicsi, földi fajta,
Kifáradt lovammal én döcögök rajta.

Boldogság abrakja elfogyott már régen;
Meg is látszik ám a kullogó keréken.

Szenvedés viharja nagyokat tép rajtunk,
Míg egy mérföldkőtől a másikig hajtunk.

S míg árkokkal küzdve, sáros utat járva,
Végül rátérünk a nagy hid deszkájára,

Azalatt a durva kocsis Sors keményen
Végig vág a fáradt lovon, a reményen...

S ázva-fázva, kinok ostornyelét tűrve,
Szekerezünk át a titokzatos űrbe.

Dr. Giay Frigyes.

Rianások.

(A Balaton partján, egy téli délután.)

Már eltemettük mély szivünkben
Az ifju óriásokat.
A sors ádáz hullámaiba vágtuk
A terveket, az álmokat.
Már dermedés az életünk
S hiába csókdos napsugár:
Jéggé fagyott az énekünk.

Alkonyokon nem tükrözünk már
Arany napot, ezüst eget
S nem hiszik el, hogy mélyünk mégis
Óriásokat rejteget.
S ha mozdul bent egy óriás,
Fönt rémülnek az emberek
És azt suttogják: rianás!

Ó, hogy a tó csak igy érzi meg
Az alvó óriásokat!
Ó, hogy a szív csak igy érzi meg
A rég elejtett álmokat!
Ha megtörik a jéglakat,
Ha rianva és csikorogva
Végigszakad, végigszakad...

Székely László.

Bizánc.

Mikor Bulcsu Bizáncba érkezett,
Jó lova lábán megtorpant a tánc,
Mert kábított, büvölt és vakított
Az ős Bizánc.

Bulcsu szíve mégis otthonra sirt,
Mert fájva fájt, hogy itt csak jövevény
S a Hagia Sophiába csalta
Száz gyertyafény.

Ének zúgott a szent falak között,
Vasárnap volt, folyt ép a nagymise
S kereszten függő Ember felé szállt
A Kyrie.

Sok hő ima: ezer csörgő patak;
Ha egyesül, hatalmas áradat,
Sodor, sodor... pogány szív, árva szív,
Add meg magad!

Bulcsu szíve, gazdátlan kis ladik,
Eloldódott, meg is rengett belé,
S aztán vitték, sodorták a habok
Új part felé.

Kisérte még soká a gyertyafény...
Arcán elsimult sok bús régi ránc.
Melle megdobbant: Mit tettél velem,
Bizánc, Bizánc?

Székely László.

Mocsár.

Az este sötét kárpitot teritett már az ablakra. Késő volt, de az ember még nem tért haza.

Az apróságok — hárman — lepihentek már. Szegényes, tarka ágyacskájukban esteli imádságukat rebegték anyjuk bánatos tekintetének szárnyai alatt.

— Mindennapi kenyerünket — pötyögte ártatlan ajkuk, amely megszokta, hogy az asztalon nagy ritkán van csak más, mint az imádságban, minden nap — kenyér.

De rátekintenek az anyjukra. Az imádságban itt olyan furcsán fohászkodik fel, mint amikor ők sirásra fakadnak. Várják, hogy egyszer csak az anyjuk is sirni kezd.

De miért?

Aztán az anyjuk megint csak így sóhajt majdnem minden nap, mikor másik könyörgésükbe fognak.

— Jó angyalkánk őrizd meg a p á n k a t, anyánkat, testvérkénket.

Sorra csókolják anyjukat, egymást...

M á s t ó l nem bucsuzkodhatnak lefekvésre.

Az apjuk ritkán van otthon.

A legnagyobbik — kis leány — sokáig forog nyugtalanul ágyán.

— Miért nem alszol?

— Nem tudok. Mindig úgy hallom, mintha apa nyitaná az ajtót. Talán nem tud bejönni.

— Aludjál csak. Nyitva hagytam az ajtót.

Az anya odatelepszik a maga ágya szélére. Rongyos kis ruhácskákat foltozgat. Dermedt, hűvös csend kuporog a szoba sarkaiban. Csak néha lebben bele a csendbe az anya egy-egy fojtott sóhajtása:

— Istenem...

A kis leány ilyenkor felpillant. Tekintetében töprengés bújdokol. A sóhajtás fészkét kutatja parányi értelme. De bár a fészekre rá is talál anyja lelkében, nem tudja kiokoskodni, mi kergette el a sóhajtást fészkéből. Eszébe jut, hogy az udvaron van néhány bokor. Egyik-másikon kis madarak is csipognak. Néha azok is rémülten riadnak el a bokrokról. Akár ők toppannak oda, akár a kandur sompolyog a bokrok alá.

Ezen a tünödésen ő is elszunnyad. Karjába öleli az álom. Mintha édesanyja lenne.

Most már ez dajkálgatja őket. Ez vigyáz rájuk.

Az ember, az apjuk még mindig nem tért haza.

Szombat van.

Az asszony felkel az ágy széléről, megigazgatja az apróságokon a rongyos takarót s félhomályra csavarja a lámpát.

Kendőt dob magára. Kimegy.

Vergődő szívvel indul. Még sohasem ment az ember után.

De mit tegyen? Otthon sohasincs pénz. Hogy legalább egy-egy rongyot dobhatna az apróságokra. Most már mindenből kiszakadnak. S maholnap itt a tél is.

— ! — Miért nem i s z i k otthon? Ha kezébe adná a pénzt, szívesen hozna n e k i egy kis bort. Még arra is futna. Úgy takarékoskodnék, hogy arra is jusson. Legalább nem verne el minden pénzt.

Kendőjével letörölgeti a könnyét.

— ! — Hol keresse? Úgy emlékszik, hogy a „Pintes"-be szokott járni.

Félénken, minden neszre megdöbbenten surran arrafelé a fák alatt. Árnyékuk az oltalma, bátorsága.

A korcsma világos, zajos.

A kapu előtt egy röhögő árnyék füttyent rá.

— Gyere szívem? Hová fútsz?

Ijedten libben tova. Szíve kétségbeesetten vergődik. Lelkén az iszonyodás villámlása sercen át:

— ! — Ő is így tesz, ha magányos asszonnyal találkozik?

Megbúvik egy kapualjban. Most már jussához való féltő ragaszkodás is ösztökéli. Nem engedi, hogy elvegyék tőle.

Megvárja, míg üres lesz az utca. Akkor visszarohan a korcsmához. Útközben leláncolja indulatát, fájdalmát, zokogását, hogy nyugodt lehessen.

Óvatosan nyit be a söntésbe. Bekémlel. A korcsmáros észreveszi. Odalép az ajtóhoz.

— Nincs itt az uram? — lihegi pirulva. — Szeretne a föld alá süllyedni. De most már úgyis késő.

— Nincsen, elment.

— Hová ment?

— Ha jól emlékszem, a „Bajor kancsóhoz" készülődtek.

Majdnem felzokogott. De legyűrte a szíve sikoltását.

Tovább indult.

— ! — Bajor kancsó? Hol lehet?

Rendőr igazította útba.

Elmegy. Oda megy. Ha már elindúlt, nem fordúl vissza. Szépen, szeliden, zokszó nélkül megkéri majd az úrát:

— Gyere haza. Nem merek aludni. Félek.

Bizonyosan hallgat rá. Hiszen nem volt rossz ember. Nem. Csak a borozás. Bizonyosan hazajön s talán többé nem is marad el. Meggondolja.

Rettegve siet az utcákon. Lábujjhegyen lép, csakhogy, jaj, lépte koppanását se hallja valaki, mert hátha utána jönne. Megretten még a szellőtől is, ha néha megcirógatja.

Homloka mögött robogva száguld egyik gondolat a másik után. Olyan a feje, mint valami zsibongó pályaudvar. Egyik gondolat vonata jön, a másiké megy. S mennyi furcsa, mennyi rettenetesen félelmes utas száll ki mindegyikből.

— ! — Milyen boldog volt nemrég még az otthon. Leányálmait sem hervasztotta. Az inség nem lődörgött az ajtóban. Vasárnap együtt mentek sétára az apróságokkal. Hiszen olyan szép lelke volt az urának. Szép lelke. S most? Mintha kifordították volna. Inség, nyomor, asszony, gyermek, gond — mind semmi neki. Csak arra az átkos italra legyen. S ha néha nappal bánja is a jobb lélek, este megint csak elmarad. Miért nem égetnek fel minden korcsmát! Miért engedik mérni azt a pusztító mérget. Mindent, mindent az sorvaszt el.

Iszonyodottan gondolt azokra a dülöngő, mocskos, borostás, undok alakokra, akiket néha az utcán világos nappal tántorogni látott.

— ! — Hátha ilyen lesz. Bizonyosan ilyen lesz. Azok is csak így kezdték.

Futott, mintha vizben fuldoklót futna kimenteni.

A város közepén talált rá a „Bajor kancsó"-ra.

Tétovázás nélkül nyitott be. Fájdalma, kétségbeesése nem engedte már gondolkodni.

— Nincs itt az uram? — állította meg a legelső pincért.

— Kicsoda? Mit tudom én.

Megmondta a nevét.

— Nincs hát. Nem szokott idejárni.

— Biztos, hogy nincs itt? Nézze meg.

— Nézze meg maga. Nekem más dolgom is van.

Elszántan sietett végig a füstös, bűzös szobákon.

Éhes ordasok poklos szeme villogott feléje. Égette, szúrta ez, mint a mérgezett nyíl.

— Nincs, nincs — sirt fel szorongó szíve, mikor ismét az utcára ért.

— ! — Hol keressem? — tépelődött, zokogott magáramaradt árván.

Leselkedett még pár korcsma előtt, hátha meglátja valahol. De hiába.

Akkor meg hirtelen az villant át a lelkén, hátha már hazament.

— ! — Mi lesz, mi lesz? Nem mondhatom, hogy őt kerestem. Még azt hiszi... Meg is ver. Meg is verhet... nem tudja, hogy érte jártam; azt gondolhatja talán más után...

Fájdalma, kétségbeesése töviskoszorúba fonódott a szíve fölött. A tövisek alatt szíve vére csordogált.

Otthon, mikor hazaért, élénken égett a lámpa. Pillantása oda-

röppent az úra ágyára. Üres. Talán meg is könnyebbült, hogy üres. Mi lett volna?

De a maga ágyán döbbenten látja a kis fiát. Leánya üldögél mellette s vizes ruhával takargatja a kis fiú homokát. Hol tanulta ezt az anyai aggodalmat, gondoskodást ez a parányi lélek?

Az asszony odaomlik az ágyra.

— Mi az?

— Janika beteg. Olyan forró. Nyöszörgött. Ide akart jönni az ágyadba.

A kis apróság valóban lázas volt. Bágyadtan emelte könyörgő, esdeklő tekintetét anyjára.

— Mi van veled aranyom? Hol fáj?

A kis csöpség a torkára mutat.

Az anyát a fájdalom marcangolja, tépi.

— ! — Ki futna orvosért, mikor az apja sincs itthon. Nincs egy garas a háznál.

Könnyei omlanak. Hideg borogatásba takargatja magzatát. Ez mindig jó. Talán meghűlt kicsikét. A borogatás leszorítja majd a forróságát.

Aztán könnyes csókok közt ágyba fekteti virrasztó, gondos kis leányát is.

Maga átkarolja kis betegét s ott virraszt fölötte.

Lelke is virraszt. Szélben, viharban.

A tölgyet is letörné ez a vihar.

— ! — Az élet minden szenvedése a mienk.

Nem tudja, hogy maga gondolja-e ezt, vagy valaki mondja neki. De egyre a fülében hallja.

Csak nem a Máriakép mondja a falon? Oly esdeklően függ ott a tekintete.

Fölébe hajol, megcsókolja kis betege homlokát. A forrósága alább hagyott.

— Csak ti ne legyetek betegek. Csak titeket óvjon az Isten. Én mindent elszenvedek — szivesen.

Sóhajt és imádkozik. A sóhajtása maga imádság.

Az ember csak hajnal felé tér haza. De nem is ember. Négykézláb mászik át a küszöbön s elnyúlik az ágy előtt.

Az asszony fáradt, szomorú tekintete ráhull, aztán felröppen. Felröppen az ég felé.

S ott lebeg mint a galamb az ég alatt a mocsár fölött.

Ősz Iván.

A szombathelyi püspöki könyvtár.

Irta: **Dr. Géfin Gyula** theol. tanár, Szombathely.

A szombathelyi püspöki könyvtár a püspöki palota I. emeletén egy, a második emeletén négy teremben van elhelyezve. Kb. 6000 művet tartalmaz 9000 kötetben. A II. emelet két nagy termében elhelyezett könyveket 1893—94. években Pálinkás Géza szem. lelkiigazgató (meghalt 1917-ben mint c. kanonok, alsósági esperesplébános) rendezte. Kiváló szakértelemmel külön jegyzéket s leírást készített a könyvtár speciális értékeiről és egy általános betürendes és szakszerű katalógust a könyvtár egyéb könyveiről. A püspöki palota I. emeletén egy teremben és a II. emelet 2 kisebb termében elhelyezett könyveket Rogács Ferenc dr. kanonok rendezte és katalogizálta 1910-ben.

Mikes János gróf ez évben újra rendezteti a könyvtárt és célja az, hogy a kiváló történelmi és műbeccsel bíró Herzan-könyvtárt elkülönítse a könyvtár többi anyagától s jövőben a lezárt Herzan-könyvtár s a folyton fejlődő püspöki könyvtár külön katalogizálás és kezelés alatt álljon.

Ismertetésem első részében a könyvtár alapítóinak, ill. gyarapítóinak, a jubiláló szombathelyi egyházmegye püspökeinek életét vázolom néhány vonással, a második részben a könyvtár anyagát ismertetem.

I. Szombathely püspökei.

1. Felsőszopori Szily János (1777—1799) sz. 1735-ben Felsőszoporon, Sopronvm., meghalt 1799-ben Szombathelyen. Főiskolai tanulmányait Rómában, mint a Coll. Germanicum-Hungaricum növendéke végezte. Az isteni gondviselés nagy ajándéka volt ő Szombathely számára. Korának kiváló mestereivel, Hefelével, Maulbertschel, Dorfmeisterrel építtette fel s diszíttette a székesegyházat, püspöki palotát, szemináriumot. Liceumot, nyomdát hozott székvárosába. Rendkívül értékes könyvtárát, mely 15 kódexet, 96 ősnyomtatványt tartalmaz, székesegyházának ajándékozta és a szemináriumban helyezte el.

2. Harrasi Herzan Ferenc gróf biboros (1800—1804) sz. 1735-ben Prágában, meghalt 1804-ben. Élete legnagyobb részét Róma-

ban töltötte. 1769-ben a római legfelsőbb itélőszék (rota) birája, 1779-ben biboros s a német római birodalom teljhatalmú minisztere a római szentszéknél, „Protector Germaniae". Résztvett 1799—1800 években a velencei pápaválasztáson s nagy szerepe volt VII. Pius megválasztásában. 1800 őszén foglalta el a szombathelyi püspöki széket. Nagy műveltségű, buzgó püspök volt. Emlékezetes maradt a szegények és betegek iránti szeretete. Az ő rendkívül értékes könyvtára (2025 könyv 5000 kötetben) lett a püspöki könyvtár alapja.

3. Perlaki Somogyi Lipót (1806—1822) sz. a sopronmegyei Szent-Mártonban 1748-ban, meghalt 1822-ben. Ő fejezte be a székesegyház építését. Szentéletű püspök volt. Jótékonyságának legendás hire maradt. A francia háborúk idején még püspöki keresztjét és aranyláncát is hazafias célokra adta.

4. Bőle András (1824—1843) sz. Szarvaskenden, Vasm., 1762-ben, megh. 1843-ban. Szigorú, de nemeslelkű püspök volt. 325 könyvből (500 kötetből) álló könyvtárában sok az értékes régi nyomtatvány.

5. Balassa Gábor (1844—1851) sz. Mentshelyen, Veszprémvm., 1783-ban, megh. 1851-ben. Könyvei nagyobbrészt a korabeli német tudományos irodalom köréből valók.

6. Szenczy Ferenc (1852—1869) sz. Szombathelyen 1800-ban, megh. 1869-ben. Élete nagy részét mint theol. tanár kathedrán töltötte. Jóságos, bölcs főpap volt, a tudományok s művészetek lelkes előmozdítója. Értékes könyvekkel gyarapította a püsp. könyvtárt.

7. Szabó Imre (1871—1881) sz. a veszprémmegyei Békáson 1814-ben, meghalt 1881-ben. A mult század egyik legnépszerűbb egyházi szónoka volt. Hivei nagyon szerették közvetlen, kedves modora miatt. Ő építtette a püspöki iskolát.

8. Hidasy Kornél (1882—1900) sz. Komáromban 1828-ban, meghalt 1900-ban. Egyik legnagyobb püspökünk volt. Lelkileg megújította egyházmegyéjét. Restaurálta a székesegyház belsejét s a szeminárium balszárnyát a könyvtárépülettel megtoldotta. Rendeztette a szemináriumi és püspöki könyvtárat s az utóbbit sok értékes tudományos és aszketikus munkával gazdagította.

9. István Vilmos (1901—1910) sz. 1849-ben Zalaegerszegen, meghalt 1910-ben. Elődje oldalán nevelkedett s annak nemes tradicióit folytatta.

10. Zabolai Mikes János gróf sz. Zabolán, Háromszékvm. 1876-ban. 1911 óta szombathelyi püspök. Hivei lelkiéletének fellendítésére sokat tett missiók, lelkigyakorlatok tartása által, a politikában a keresztény-nemzeti-királyhű gondolat egyik vezére, a tudomány s művészet lelkes pártolója. 1924-ben restaurálta a székesegyház külsejét és az agg papok házára a hitoktatók számára még egy emeletet huzatott. A püspöki könyvtárat jelenleg újra rendezteti.

II. A püspöki könyvtár anyaga

A) Kéziratok, ősnyomtatványok, régi nyomtatványok.

1. Herzan biboros diplomáciai iratai. E gyűjtemény kéziratokat és nyomtatványokat ölel fel, melyek Herzan biboros diplomáciai tevékenységével függnek össze. Felemlítem a gyűjtemény következő darabjait: Piéces manuscrittes, qui n'ont jamais été impriées (sajnos csak a 3-dik kötet van meg) Rohan herceg hirhedt nyaklánc pörére vonatkozó iratok másolatainak gyűjteménye. E jelentések részben párisi levelek a per lefolyására vonatkozólag, részint utasítások a bécsi és varsói udvaroktól, melyek értelmében Herzan a római szentszéknél Rohan ügyében közbenjárt. Figyelemreméltók Herzan római megbizottjainak Niemesgenossnak és Emilianinak jelentései a római helyzetről az 1796—9. évekből, melyeket a francia hadak elől Görzbe, majd Grazba menekült biborosnak írtak. Érdekesek az 1799—1800-i velencei konklave szavazatait naponkint összeszámláló ívek. Napoleon egy levele Herzan biboroshoz szintén értékes darabja e gyűjteménynek.

2. Régi kéziratok 1500-ig. 12 drb. A legrégibb Expositio regulae S. Augustini per Fratrem Umbertum 1420-ból. Legértékesebb a Breviarium secundum usum Ecclesiae Tolosanae. Negyedrét, két hasábos, gót betüs hártyakódex 20 egész oldalra terjedő nagyobb és 20 kisebb festett képpel. Rendkívül diszes kiállitásu munka a XV. szd. második feléből.

3. Újabb kéziratok 33 drb. Egyháztörténelmi szempontból igen értékesek az 1605., 1689., 1769-i pápaválasztások történetei. Az 1689-i Othoboni Péter biborosnak a konklave alatt készült sajátkezű feljegyzéseit és levelezéseit tartalmazza. Ezeken kívül több olasz nyelvű politikai természetű kéziratkötet. Igy Riccordi politici 3 k., Libro di diverse Relazioni descritti dei Stati stb.

4. Ősnyomtatványok 1500 előtti időből. 9 drb. Kiemelem a következőket: Francisci de Platea: Opus restitutionum. Venitiis. 1472. Concilium zu Costnitz. Augsburg. Sorg. 1483. A konstanci zsinat története. Számos egész oldalra terjedő szines fametszettel s a zsinaton megjelent méltóságok cimerével. Biblia sacra bohemica. Prága. 1488. Cseh nyelvű szentirás.

5. Régi nyomtatványok. 1500—1540. közti időből. 25 drb. Rendkívüli beccsel bír egy énekhangjegy gyűjtemény az 1514—1555. évekből. Összesen 13 nyomtatott kottát tartalmaz. Ezek közül a négy első a hangjegynyomtatás feltalálójának, a fossombronei Ottaviano Petruccinak műve s a három első a flamand Josquinnek, a negyedik Moutonnak énekhangjegyeit tartalmazza. A többi hangjegy szerzői Barre, Berchem, Perego, Volpa, Ruffo stb. Köztük több zenetörténeti ritkaság. Említésre méltó az Agenda

Patavien. Viennae. 1514. Winterburger. A könyv valamikor Oláh Miklós esztergomi primás tulajdona volt, mint a köv. bejegyzés tanusítja: Sum Rmi Dmni Nicolai Olahi Archi Epi Strigonien ... Szenczy püspök bejegyzése szerint e könyv becses értékű ritkaság. Egybekötve e művel a bécsi Stephansdom ereklyéinek, kincseinek leírása fametszetű képekkel. Wien. Winterburger. 1502.

6. Régi magyar könyvek közül említésre méltó Telegdi Miklós műve: Az Euangeliomoknac... magyarázattyai. I. rész. 1577.

B) Általános jegyzék.

1. Bibliák, istentisztelethez tartozó könyvek. Rendkívül nagy számban s fölötte díszes kiállításban. A szentírás 16 különböző nyelven van meg. A biblikus munkák közt nagyértékű Brian Walter polyglott bibliája. Misekönyvek a római, ambrosianus, mozarab, szt. Márk f. káld, glagolit, örmény, görög stb. liturgia szerint. Szertartáskönyvek a római, görög, arab, szir, ó szláv, kopt, maronita stb. ritus számára. Említésre méltó művek: Assemani Codex liturgicusa 13 kötetben, Directorium chori, Gavantus: Thesaurus ss. rituum, Gobertus: Monumenta veteris liturgiae Alemannicae.

2. Theologia. A kath. theologia fejedelmeinek művei: Petrus Lombardus, Aquinoi szent Tamás, Bonaventura, Suarez, Bellarmin, Melchior Canus stb. foliansai.

Az összehasonlító vallástudomány számára a kath. theol. irodalmon kívül képviselve vannak a janzenisták, Febronius, Luther, Kálvin, Beza művei. (Kálvin főmunkájában, az „Institutiones rel. christianae" 1569-i genfi kiadásának belső lapján e bejegyzés: Liber hic rarissimus est ob Praefationem ad Franciscum regem Gallorum liberrimo stylo exaratam). Meg van a héber Mischna, Amsterdam. 1698. A török Alcoran. Confucius tanait s a brahmanismus rendszerét ismertető művek.

3. Bölcselet. A nagy keresztény bölcselőkön kívül Locke, Hume, Kant, Leibniz, Rousseau, Helvetius, Spinoza stb. egykorú művei.

4. Történelem. A) Egyháztörténelem. Kiemelem a következőket: Fleury egyháztörténete 37 k., Baronius Annalesei 34 k., a Bollandisták nagyértékű műve: Acta Sanctorum 54 k., Farlati: Illyricum sacrum 8 k., Alfordi: Fides regia Britannica 4 k. (E műben Herzan bejegyzése: Liber inter rarissimos rarior et in maximis bibliothecis desideratissimus).

B) Világtörténelem. Egyetemes világtörténet francia nyelven 45 k., az 1730—1800. évek története 48 k.

Rendkívül gazdag az Olaszország történelmére vonatkozó irodalom. Felsorolok néhányat: Muratori Scriptores rerum Itali-

carum 11 k., Antiquitates Italicae 7 k., Annali 14 k., Machiavelli Historiae Florentinae. Gazdag az egyes olasz városok történetének irodalma, igy Velencéé 15 k., Veronáé 7 k., Toscanáé 5 k., Modenáé 4 k. stb.

Anglia története Hume Dávidtól 8 k., Longard Johntól 15 kötet.

Csehország története Dubraviustól: Historia Boiemica. Basel. 1575., Paprocky: Successio regum etc. cseh nyelven 2 k. Prága. 1602. Azonkívül Czehorod (1677), Balbinus (1687) stb. művei. Nagyon sok egykorú nyomtatvány a francia forradalomra vonatkozólag és speciális munkák majd minden európai állam történelmére vonatkozólag. A magyar történelmi munkák közül megemlítem Pray Annaleseit 12 k., Fejér Codex diplomaticusát és Istvánfi Miklós: Historiarum... libri 34 c. művét (1622).

5. Jogtudomány. Felemlítem a Code Napoleont és Werbőczy Tripartitumát, az egyházjogi munkák közül Ballerini, XIV. Benedek, Reiffenstuel, Sanchez, Van Espen, Roskoványi műveit, a Rota döntvényeinek gyűjteményeit, a Thesaurus resolutionum S. Congr. Concilii 20 és a Bullarum collectio 28 kötetét.

6. Szépirodalom és nyelvészet. A latin és görög klasszikusok jóformán kivétel nélkül, nagyrészt a parmai Bodoni világhírű szépségű nyomásában, finom bőrkötésben. A modernek közül főként az olasz, angol, francia remekirók vannak képviselve. Igy Dante, Petrarca (Parma 1552), Ariosto, Moliére, Pope, Ossian stb. A magyar irók műveinek érdekessége, hogy többnyire első kiadásuk van meg. Pl. Petőfi 1844, Vörösmarty 1825, Faludy 1773 stb.

A könyvészet irodalmából megemlítem Denis és Gruber műveit, Mabillon és Montfaucon alapvető munkáit. Mabillon: De re diplomatica libri VI. Paris 1709 c. művébe az ezen kiadás ritkaságára vonatkozó hosszú bejegyzése végén ezt írja Herzan biboros: Opus hoc vere integrum praestantissimum est ac magni pretii.

A lexikális művek közül felemlítem Diderot és D'Alembert 19 kötetes díszkötésű enciklopédiáját.

Rendkívül sok a szótár és nyelvtan. A modern, klasszikus és biblikus szótárok nagy mennyiségén kívül még japán, tibeti, aethiop szótárak és nyelvészeti művek is találhatók.

7. Természettudomány. Csillagászati, fizikai, kémiai, növénytani (pl. Matthiolus Neu Kreuterbuch, Prag, 1563) és orvostani művek (pl. Lenhossék Mihály Physiologia medicinalis, Pest, 1816).

8. Művészet. Egyik leggazdagabb ága a könyvtárnak a művészetek irodalma. A szakirodalomból megemlítem: Vignola híres művét: Regola delle cinque ordini d'Architettura, Roma, 1560; Winckelmann műveinek díszes első kiadásait; Montfaucon L'Antiquité expliquée 10 k. Paris 1722; Raphael Mengs, Rossi, Palla-

dio, Watelet munkáit. Gazdag a numismatikára vonatkozó irodalom. Nagyon sok a metszetekkel illusztrált művészi kiállítású ismertetés egyes művészek munkáiról, múzeumokról, ásatásokról. Igy pl. Correggio, Domenichino s a velencei iskola mestereinek festményeiről; Pietro da Cortona anatomiai táblái; Le Pitture Antiche d'Ercolano 4 k., a Museum Pio-Clementinum-Borgianum szemléltető leírása.

Ismertetésem végére hagytam Herzan biboros óriási értékű rézmetszet gyűjteményét. Szebbnél-szebb Piranesi és Bartolozzi metszetek Róma szépségeit tárják elénk vagy pedig nagy festőművészek, szobrászok műremekeit tükröztetik eredetijükkel versenyre kelve elragadóan szép vonalaikkal, pompás színárnyalataikkal. Piranesi metszetei 20 nagy folio kötetet töltenek meg.

A szombathelyi egyházmegye jelen évben ünnepli fennállásának 150 éves jubileumát. Az év folyamán egy emlékkönyvet és történelmi névtárat szándékozunk kiadni. Az emlékkönyv az egyházmegye püspökeinek, a szemináriumnak, a székeskáptalannak történetét és az egyházmegyei papság néhány kiemelkedő papjának életrajzát ismerteti, a történeti névtár pedig az egyházmegye elhalt és élő tagjainak névsorát és életfolyását fogja összeállítani. A püspöki könyvtár és főleg a levéltár folyamatban levő rendezése feltárja a legfontosabb forrásokat s remélhetőleg idővel lehetővé fogja tenni az egyházmegye történetének megírását.

Az apostolok lovain.

Füzes fáról feslő bimbós botot vágok,
Halkan lépek, ne sírjanak a virágok.
A nagy határt lábam alá kanyarintom,
Bort is iszom, van még néhány rongy forintom.

Csupa jóság, csupa szépség piros szívem,
Fütyörészek minden árva szívnek híven,
Megterelem a tilosba tipró libát,
Ne okozzon a nenőnek sok galibát.

Hintó ha jön, félre állok vigalommal,
Nem törődőm ilyen úri régi lommal,
Csöndre intem csaholgató kutyuskámat,
Kátyu hátán kacsingató kedvem támad.

Cserebókra rá nem rontok semmi áron,
Bujdosónak a szívemet is kitárom,
Cigánykölyök kis ingére gombot tépek,
Úgy szeretem ezt a tiszta mindenséget.

János rótta ilyen vigan földi útját,
Általlépte kilenc határ kilenc kútját,
Tizedikből kancsót mert az égi szűznek,
Engem is az égi szemek égig űznek.

Jákob létrán lépikélek, láz se sújt már,
Fütyörészek fűnek, fának, mint a bujtár
Fizetésem hat nap öröm, egy nap álom,
Piroskámmal a pitypangot patyolálom.

Egyszerü bér bolondosbér, mely boldogan
Szűzi méhén melengető mosolyt fogan,
Száll a pitypang, szél szalajtja ezer ágon,
Utamat az Istencsókos éjbe vágom...

Bárdosi Németh János.

Álom.

Azt álmodtam márvány sarcophágom
Három sötét cyprus tövében állt
S borongó, bús, vad alkonyatkor, egyszer
Egy hófehér galamb feléje szállt...
Valaki küldte... messze távol...
A könnybe fult üdvözletet
Valaki... kit a sarchophágban
Porló szívem úgy szeretett...
Már késő! Kongta tompa hangon
A márványsír fehér fala
Már késő! Zugta egyre jobban
A bus fenyők gyászos szava
És szárnyszegetten húllt alá a
Megkésett kis fehér galamb...
S egy vércse vijjogott felette
Mint fékevesztett halál-harang
S aztán sötét lett mindörökre
Az erdő sírt csak egyre még
S valaki messze, sírva esdve
Még mindig hitt, mindig remélt...

Dr. Ribó Zoltán.

A Hunyadiak a délszláv népköltészetben.

Irta és a Kulturegyesület Irodalmi Szakosztályának 1927. január 15-i irodalmi estélyén felolvasta: Dr. PAVEL ÁGOSTON.

Mikor a mohácsi gyásznap négyszázadik fordulóján a magyarság a mohácsi síkon baráti jobbot nyújtott a szerbségnek s mikor *Ninčić* külügyminiszter s a jugoszláv nemzeti sajtó leplezetlen örömmel ragadta meg ezt a becsületes szándékkal feléje nyúló kart, e kézlendületben évszázados közös sorsnak, közös céloknak és harcoknak, közös szenvedéseknek emlékei melegedtek fel megértést kereső és megértést váró szimpátiává. Nem a mi dolgunk találgatni, mi lesz ennek a nagy nemzeti gyász árnyékában kiváltódott egymásratalálásnak a politikai haszna és következménye, ám addig is, mig a megértés vetése érik — ha ugyan el nem fagyasztják irígy böjti szelek — a pillanatnyi szélcsend békés derüjében keressük fel a délszláv Helikonokat; sok jó ismerőssel fogunk ott találkozni: *Szibinyáni Jank*-kal, *Nikola Zrinyszki*-vel, *Szvilojin Mihajlo*-val, *kralj Matjatž*-zsal és a magyar történeti multnak és költészetnek annyi nagyságával, hogy egész otthonosan fogjuk magunkat érezni a délszláv népköltészetnek hősei között.

A mai európai népnek közül talán a délszlávoknak van a legvirágzóbb és legeredetibb epikus népköltészetük. A szerbeknél és bolgároknál különösen a népies hősi dal, a szlovénoknál és horvátoknál pedig a prózai népi epika virágzik. Ennek az epikának a legújabb időkig megőrzött naivitását, üdeségét és színgazdagságát a nép epikus költői hajlamán kívül a délszláv népek története s e gyászos történetnek következtében a délszlávok lassúbb művelődése, modernizálódása magyarázza. *Goethe*, miután a *„Hasan Aginica“* című gyönyörű románccal olasz és francia fordítások közvetítésével megismerkedett, a legnagyobb csodálattal és elragadtatással nyilatkozott arról a népköltészetről, melynek ilyen homérosi szépségű gyöngyei vannak s amely ezeket az ősi patinájú szépségeket még az ő modern korában is egyre termeli.

A délszláv hősi dalok nagyon régi eredetűek. Egyesekben

még pogány elemek nyomai találhatók, ami több mint ezeréves korra vall. Némely vonatkozásokban épen a nagy régiség miatt már érthetetlenek is. Annyi azonban valószínű, hogy dacára a hosszú évszázadoknak és a sok változatnak, nyelvi és lényeges tartalmi tekintetben nem sokat változtak az idők folyamán. Versformájuk vagy a rövidebb tizes sor ritkán felcsengő és szeszélyeseknek látszó rímekkel, sokszor pompás középrímekkel, vagy pedig, az úgynevezett *bugaršica*-kban a hosszabb és nehézkesebb tizenhatos sorok visszatérő, vagy hasonló jelentésű négyszótagú sorvégződésekkel. Tárgyuk nagyon különböző, elsősorban azonban a nemzeti történelemből merítik az anyagot. Nem volt a szerb népnek történeti élete folyamán egyetlen jelentékeny eseménye, gyásza vagy öröme, mellyel a népköltészet jóformán azonnal az esemény után ne foglalkozott volna, nem volt egyetlen valamirevaló nemzeti hőse vagy történeti alakja, akit a *guszlár*ok, *igric*ek meg ne énekeltek volna. A rendkívül fejlett történeti érzékkel bíró és hagyományaihoz szívósan ragaszkodó szerbség számára ezek a hősi dalok jelentették a történelmet, a nemzeti mult és a hazai föld ismeretét, a nemzeti célok, ideálok és vágyak legteljesebb kifejezését és megszólaltatását. Évszázadokon keresztül nem volt ünnepük, nem volt családi, baráti összejövetelük, melynek egyik legkiemelkedőbb pontját nem a guszlárok kesergő-búsongó, tüzelő-vigasztaló, bosszúraserkentő éneklése képezte volna. Az öregek és a férfiak e dalokban a nemzeti mult és hősi tetteik megszentelését látták és érezték, az apró nemzedék a további harcokra buzdítást, a hősiességben és hazaszeretetben példaadást merített belőlük.

Az 1389-i vidovdáni ütközet után, amely a szerb cárság bukását, Szerbia leigázását eredményezte, a hősi dalok elsősorban a koszovopoljei (rigómezei) ütközettel s a nyomában járó évszázados szerb—török harcokkal foglalkoznak. A végzetes nemzeti csapás után a szerbség legfőbb feladatául az *„osvetá"*-t, a szent bosszút látja és évszázadokon keresztül elkeseredetten, makacs szívóssággal küzd *„za krst časni i slobodu zlatnu"* ; ez lesz a további guerillaharcok megszentelt jelszava: *a dicsőséges keresztért és az arany szabadságért."* Mindenki, aki ezen harcokban akár közvetve akár közvetlenül a szerbség céljait szolgálja, minden törökverő hős és hadvezér a délszlávok nemzeti hősévé lesz s a guszlárok hősi dalaiban egyenrangú szerepet nyer a nemzeti hősökkel. Így vonul be diadalmasan a délszláv népek szívébe és költészetébe először a törökverő Hunyadi János, majd Hunyadi Mátyás is, utóbbi főleg a szlovénoknál és horvátoknál. Rendkívül érdekes és tanulságos volna a Hunyadiak egész történeti szereplését ízről-ízre végig-

kísérni a délszláv népköltészetben, erre azonban felolvasásom szűk keretei között nem vállalkozhatom. Meg kell elégednem a leglényegesebb tárgykörök megjelölésével s a legtipikusabb, legköltőibb hősi dalok és mesék anyagának ismertetésével.

Hogy a Hunyadiakról szóló délszláv népi hagyomány milyen régi eredetű, azt egy hiteles történeti adat is kétséget kizárólag bizonyítja; *Nicoletti* friauli historikus a XVI. században ugyanis a következőket írja olasz történeti művében *Tolminci* (*Tolmein*) szlovén község lakóiról: „Usano essi cantare in versi nè varii modi della loro lingua le lodi di Christo e dè Beati, *nonche di Mattia re d'Ungheria* e di altri celebri personaggi di quella Nazione."

Gundulić Iván, a dalmáciai, illetőleg raguzai költészet legnagyobb büszkesége, húsz énekes époszában (*Osman*, 1622) az I. rész harmadik énekében azt mondja, hogy a régi Hebrus mentén a szerbek és bolgárok dalaikban emlegetik a magyar *Mátyás* királyt, *Šišman Batort* (Báthorit), *Janko Vojevodát* (Szibinyáni Jánkot),

„Ki je obrana i sloboda
Od ugarske krune bio."
(Ki oltama s szabadsága
Volt a magyar koronának).

A Hunyadiak vezérsége mellett vívott közös és elkeseredett harcok, melyektől a délszláv népeknek s a magyarságnak önállósága, nemzeti léte függött, e harcok nagy jelentőségének átérzése s diadalmas-gyászos emlékének megbecsülése volt az oka annak, hogy a délszláv népek annyi csodálattal, elismeréssel, szeretettel, sőt valóságos rajongással tekintettek a Hunyadiakra. Mátyás személyének népszerűségét ezenkívül még közmondásos igazságszeretete is növelte. Innen van, hogy hősi dalok, úgynevezett hősi románcok, népmesék, mondák, közmondások, szállóigék többet foglalkoznak a Hunyadiakkal a délszláv népköltészetben, mint akár a magyarban.

Már Hunyadi Mátyás nagybátyjánál kezdődik a hagyomány, *Szilágyi Mihály*nál, akit a hősi dalok *Svilojević*, *Svilojin Mihajlo*nak neveznek. Egy róla szóló gyönyörű költeményt *Zrínyi Péter* bán kezeírásából *Miklošič Ferenc* közölt 1851-ben[1].) E költemény szerint Szilágyi török fogságba kerül s 300 török lóhátra kötve kíséri a vesztőhelyre. Ő azonban csodás módon kiszabadítja magát kötelé-

[1]) Zrínyi Péternél e hosszúsorú epikai költeménynek (u. n. bugaršticanak) címe: *Popivka od Svilojevića*, azaz „Ének Szvilojevicsről"-Szilágyiról.

keiből és a törököket egymaga vitézül levágja, úgy hogy alig marad belőlük egy-kettő hírmondónak.

Több költemény leánykérő násznagynak mutatja be más jeles hősök társaságában. Nagyon szép a *Kraljević Marko* és *Svilajin ban* című hősidal[1]), mely szerint Kraljević Marko három levelet kap egyszerre: az egyikben a rokon Mátyás király hívja fehér Budába násznagynak leánya esküvőjére; a másodikban Svilajin bán gúnyos kötekedéssel párbajra, a harmadikban pedig István herceg a szultán táborába szólítja. Marko természetesen mindhárom felszólításnak eleget tesz, Szvilajin-Szilágyit a párbajban megöli, Mátyás leányának a lakzin 1000 dukátot érő nyakláncot ajándékoz, maga pedig egy szép aranyhímzésű inget kap emlékül a menyecskétől.

Érdekes, hogy *Palmotić Junije* raguzai költő „*Danica*" című ölfelvonásos drámájában (1644) szerepel egy *Matijaš* nevű raguzai nemes, fivére *Janko*, továbbá *Svilojević*. Ezeknek a neveknek egymásmellettisége minden történeti vonatkozás híján sem merőben véletlen s jellemző világot vet az ezen személyekre vonatkozó népi hagyományok elevenségére és szinte szuggeráló erejére.

Hunyadi János személyével az összes délszláv népek költészete foglalkozik, legtöbbet azonban mégis a szerb *Janko Sibinjani, Ugrin Jankó, Janko vojevoda, Madžar Janko od Erdelj krajine* (Magyar Janko Erdély tartományból) nevek alatt. A hagyomány rokonságba hozza Kraljević Markóval, a délszláv népköltészet legnagyobb hősével, Branković Györggyel, a budai királlyal s kíséretében majd mindig ott látjuk nővérének fiát, a fiatal *Szekula bánt*, aki szintén történeti alak s akit Janko atyailag véd, jótanácsokkal és tettekkel támogat. Ősi fészke *Szibiny* (Szeben), ahonnan nevét is vette; magyar származása azonban igen sokszor háttérbe szorul és a költői hagyomány a legtöbbször nem idegen hőst lát személyében, hanem valósággal szerb nemzeti hőst, aki épen úgy, mint Kraljević Marko, örök harcban áll a törökkel, vitézi kalandokba keveredik a legtarkább összevisszaságban, leánynézőbe jár hol a budai királynál, hol a temesvári világszép *Janjánál*, hol valamely délszláv fejedelem udvarában, hol a pozsonyi bán palo-

---

[1]) Stjepan Bosanac: *Junačke pjesme, knjiga druga* (Zagreb 1897) 181—189 l. Lejegyezte *Ilić Luka* Banovacban (Szlavoniában) *Grgašević Martin* vak népénekestől. Változatokat közöl *Marjanović Luka* Horvátországból és *Tommaseo Nikola* Dalmáciából. Hasonló tartalmú a rengeteg változatban előforduló „*Marko Kraljević* és *Minja Kosturanin*" c. költemény, mely leginkább a tengermelléken és Dalmáciában ismeretes.

tájában. [1]) A hősi kalandokat igen sokszor a történeti események hátterében alakítja ki a népi fantázia. Van hagyomány, — főleg a bugarštica-k őrzik — amely vakmerően megteszi *István deszpota* (1389—1427) fiának. Sokszor látjuk meghitt barátságon alapuló közös harci vállalkozásokban Kraljević Markoval s a török fogságból majd Janko szabadítja ki Markot, majd Marko Jankot. Megesik azonban az is, hogy a jó barátok összekoccannak és az összekoccanásnak — melynek többnyire vitézi hetvenkedés az oka — párviadal a vége; ilyenkor természetesen az ízig-vérig szerb hős, Marko győz. Ilyen hősi dalokat százával idézhetnénk a több mint *tizezer* költeményt és mintegy *kétezer* mesét tartalmazó szerb népköltészetből.

Egy másik költeményben[2]) a félelmetes *Kaica Radonjá*val különbözik össze Janko 300 magyar és hatvan oláh vitéz kíséretében. Kaica ugyan elesik, de a Janko kíséretéből sem marad még hírmondó sem a vezéren kívül. Gyakoriak a leánykérő, leányszöktető kalandok. Egy ilyen alkalommal az „*erdélyi bán*" és *Budimlija Jovo* (Budai János!) együtt vetélkednek a csodaszép *Janoki Janá*ért; a leány szíve Jovohoz húz, de Jovo súlyos betegségbe esik s Janko eközben megkéri, megkapja és hazaviszi Janát, ki útközben hiába sóhajtozik Buda vára felé. Azonban három év múlva a felgyógyult Jovo kereskedőnek öltözve egy gályán a Duna vizén, majd a *Morišon* (Maroson) „*Erdelj*" vára alá ereszkedik s ott csecsebecséivel hajójára csalogatja Janát 30 udvarhölgyével, aztán megszökik vele Buda várába. Janko hiába üldözi őket, a szerencse a szerelmeseket segíti[3]).

Természetesen sokat foglalkozik a népköltészet Hunyadi János balkáni hadjárataival, valót és költöttet merészen egybekeverve. Az egyik hősidalban[4]) Janko öccsével, a fiatal *Szekula bán*nal indul Rigómezőre a törökök ellen; útközben *Kucsevo* és *Branicsevo*

---

[1]) Már *Andrija Kačić-Miošić* is közöl „*Razgovor ugodni naroda slovinskoga*" (1756) c. művében egy ilyen, saját megjegyzése szerint is népi eredetű költeményt Szibinjani Jankó házasságáról. A rengeteg hasonló tartalmu költemény közül megemlítem még a „*Sibinjanin Janko u narodnim pesmama*" (Sz. J. a népköltészetben) c. Ujvidéken megjelent füzetből a 3—23. lapokon olvasható „*Ženidba Sibinjanin Janka s vilom*" (Sz. J. házassága a tündérrel) c. rendkívül kalandos tartalmú költeményt, melyben Janko a „pozsonyi bán" (*od Požuna bane*) udvarában jár háztűznézőben.

[2]) *Karadžić*: *Srpske narodne pjesme* II. k. (Biograd 1895.) a 471—479. lapokon „*Smrt vojvode Kaice*" (Kaica vajda halála) cím alatt.

[3]) *Karadžić*: Srpske narodne pjesme II. k. a 627—633. lapokon „*Ženidba Jova Budimlije*" (Budimlija Jovo = Budai János házassága) cim alatt.

[4]) *Karadžić* előbb idézett gyüjteményében a 498—505. lapokon „*Sekula se u zmiju pretvorio*" (Sz. sárkánnyá változott) címen.

határában pajkos vászonfehérítő asszonynépség kéri Jankót, hogy adja nekik Szekulát három sátornyi vászonért. Rigómezőn Szekula sárkánnyá változik s az előtte ijedtében sólyommá zsugorodott szultánt fogai közt cipeli Janko sátra elé. Janko, ki tudott Szekula szándékáról, vak megriadtában hallgat *ban-despota Đuro* (Smederevac=Szendrői György) álnok biztatására s a sólyom-szultán helyett a sárkány-Szekulát lövi le, mire a sólyom elröpül, a sárkány pedig visszaalakul haldokló Szekulává. Ez a motivum többször ismétlődik a költői hagyományban s e motivum mögött a rigómezei árulás rejlik. Egyes változatok meg is okolják Szendrői György árulását; ezek szerint György deszpota ravaszul tudakolja Jankotól, miféle vallást fog bevezetni, ha győz a Rigómezőn? Janko azt feleli, hogy a szép magyar vallást misékkel és a római pápával. Akkor a deszpota titokban a szultánhoz is küld követeket, kik a szultántól ugyanazon kérdésre azt a választ hozzák, hogy a szultán egyszerre fog építeni templomokat és mecseteket egymás mellé a keresztények és a törökök számára. Ezért árulta volna el György deszpota Szibinyáni Jankót a Rigómezőn[1]).

Sok költemény foglalkozik Hunyadi János fogságbaesésével a várnai és a rigómezei csata után. Az egyik szerint[2]) a bujkálva hazafelé tartó Jankót Szendrői György vadászkísérete fogja el és mivel gazdájuk a vadászat folyamán nehéz kedvében észrevétlenül hazatért, a megdöbbent udvari nép Gyorgye helyett az útjukba tévedt Jankót viszi magával, hogy kiengesztelje gonosz úrnőjét, *Jerinát*. Még nagyobb azonban a meglepődésük, mikor befordulva a vár udvarába, maguk előtt látják szomorú gazdájukat. De Gyorgye meghökkenése sem kisebb. Mit kezdjen Jankóval? Ha tovább engedi, a török üt rajta, ha fogva tartja, a magyar. Rövid töprenkedés után mégis útjára ereszti, ám állandóan szorong, aggódik a számonkérés miatt.

Dva se vuka na jagnje spremaju,
Šta će biti, to bog jedan znade.
(Két farkas közt egy szegény bárányka.
Mi lesz vele, csak az Isten látja.)

Más költemények Brankovics Györgyről szólnak hasonló értelemben s mikor a népszerűtlen deszpota bűneit sorolják elő, megemlítik Szibinyáni Jankó fiainak tömlöcbevettetését is.[3]) Egy

[1]) L. u. ott az 505. l. 54. számú jegyzetében.

[2]) L. „*Sibinjanin Janko u narodnim pesmama*“ (Ujvidék) c. már idézett gyüjteménynek VI. sz. költeményét a 42—44. lapokon „*Sibinjanin Janko i* (és) *Đorđe Smederevac*“ cím alatt.

[3]) L. *Pavle Popović*: *Pregled srpske književnosti* (Beograd 1909) 115. l.

szlovén népballada[1]) pedig Hunyadi János fogságát Mátyás királynak tulajdonítja, ami a szlovénoknál érthető is, mert náluk Szibinyáni Jankó helyett kralj Matjaž lett nemzeti hőssé, népmesék, balladák és közmondások kedvenc alakjává. A szlovén ballada szerint Mátyás negyedik török háborúja alkalmával fogságba kerül; a szomorú fogság ridegségét a szultán fiatalabbik leánya, *Marjetica* enyhítgeti s megígéri Mátyásnak, hogy kiszabadítja, ha őül veszi. De Mátyás azt mondja, hogy otthon már van felesége, ki háromszor szebb s fiatalabb nála s így nem veheti el, megígéri neki azonban, hogy öccsével veteti el, kinek neve szintén Mátyás s aki szintén koronát visel.[2]) Ebben a szép balladában nyilván azt a tényt őrízte meg a költői hagyomány, hogy Hunyadi János Brankovics fogságában a szabadulás fejében megígérte a deszpotának, hogy Mátyás fiát Brankovics unokájával, Erzsébettel esketi össze. Evvel a történeti ténnyel a szerb hősi dalok is sokat foglalkoznak.

Nagyon érdekesek azok a költemények, melyek az 1001 éj meséibe illő fantáziával tündérekkel, jó vagy rosszindulatú *vilák*kal hozzák kapcsolatba hősünket. Egyszer a tündérek játszóhelyén üti fel sátrát Jankó, elfogja a berzenkedő és fenyegetődző tündért s csak akkor bocsátja szabadon, mikor az fegyverbarátságot ajánl s három varázsfüvet mutat neki: az egyik attól jó, hogy a társaságban mindenki tisztelje-becsülje, a másik, hogy kardja úgy aprítsa a törököt, mint a répát, a harmadiktól pedig fia születik kedvesének.[3])

---

[1]) *Kralj Matjaž v turški ječi* (M. király török fogságban.)

[2]) „Doma imam brata mlajšega,
I on Matjaž je, kakor jaz,
Lepo krono ima, kakor jaz,
Tega Matjaža hočem dat,
Ak' hočeš ga Marjetica vzet."

(Van otthon egy öcsém, ő is Mátyás, miként én, szép koronája van, miként nekem. Ezt a Mátyást akarom neked adni, ha el akarod venni, Marjetica).

[3]) *Sibinjanin Janko u narodnim pesmana* 30. l. A gyönyörű költeményből hadd álljon itt mutatóba a hat első sor:

„Šator penje Ugrin Janko,
Ni na nebo, ni na zemlju,
No na grani od oblaka,
Na vilino igralište,
A na vučje zijalište
Na junačko razbojište."

Rögtönzött magyar fordításban:

Sátort ütött Ugrin Janko, (= Magyar Janko),
Nem a földre, nem az égre,
De egy felhő legszélére,
Tündérek játszóhelyére,
Ordas farkasok fészkére,
Vitéz hősök harcterére.

Rendkívül jellemző és megható az a költemény,[1]) mely Szekula bán haláláról szól. Jankó és Szekula Murat szultán ellen vonulnak Rigómezőre. Az ütközet előtt megismétlődik Szekulának már ismertetett átváltozási jelenete. Jankó bőszülten ugrik fel a haldokló Szekula mellől s kiadja vitézeinek a jelszót:

Za krst časni, za vjeru hrišćansku.
Udri vraga, nek mu nije traga!
(A keresztért s keresztény hitünkért!
Vágd a pogányt, hogy magva szakadjon.)

A két sereg összecsap s a véres ütközet végén megfutnak a törökök. Jankó egészen Sztambulig üldözi őket, aztán visszatér *hazájába, Szerbiába* s békésen uralkodik 12 esztendeig; a 12-ik évben a törökök új sereggel közelednek Szerbia felé. Az új ütközet egész álló napig tart; másnap virradóra azonban a török sereg megint megfutamodik. Jankó ezúttal egész a tengerig üldözi őket és Sámba, Medinába veti vissza esküdt ellenségét. A tengerparton súlyos buzogányát a mélységbe hajítja s kéri az Istent és összes szentjeit, hogy ne engedjék előbb a törököt a tengeren innen, ne szabadítsák addig a pogányságot Szerbiára, míg a tengerbe hajított buzogánya elő nem úszik a vízfenékről. Azután a sereg vígan hazafordul. Ám ahogy Jankó a vára elé ér, megdöbbenve látja, hogy buzogánya ott lóg egy szegről a várfalon és sós tengervíz csepeg róla. Keserű szívvel eszmél népe sorsára, belátja, hogy hiába minden hősiesség, minden erőfeszítés; az elődök bűneiért meg kell lakolniok az utódoknak, meg kell hódolniok a töröknek, míg majd egyszer valamikor fel nem virrad jobb napjuk. És nemsokára csakugyan elfoglalta a török a görög Konstantin császár és a szerb Lázár cár birodalmát s azóta gyötri, kínozza, zsarolja a pöffeszkedő pogány a szegény föld népét.[2])

Eddig a költemény, mely az évszázados harcok minden keserű hiábavalóságát, a sorozatos felkelések gyászos vérbefulását, a szabadságremények fakó hervadását s általában a századokig tartó nemzeti küzdelmek egész tragédiáját, az elbukás végzetszerűségét sűríti össze rövid soraiban.

---

[1]) A számtalan változat közül talán a legszebb az ujvidéki gyűjteménynek 31—42. lapjain „*Smrt Banović Sekule*“ (B. Sz. halála) c. alatt olvasható költemény.

[2]) A keserű ízű három utolsó sor:

„Kako tadaj, tako i danaske,
Po zemlji se našoj Iurci bane,
Sjerotinju i biju i dave.“
(Miként akkor, most is azonképen
Basáskodnak a mi országunkban,
S a föld népét ütik, fojtogatják).

A Hunyadi-ciklusnak történeti sorrendben utolsó, de ugyancsak jelentékeny része a *Mátyás király*ról szóló népköltészeti hagyomány. A szerbeknél a ciklus középpontja Szibinyani Jankó, a szlovén népmesék és hősi dalok viszont elsősorban Mátyás királyról szólnak, őt avatják valósággal nemzeti hősükké, sokszor már a történeti tények teljes mellőzésével. A Mátyás királyra vonatkozó szerb hősi dalok közül a legszebbek közé tartozik az, mely Mátyás királlyáválasztásáról szól s mely teljesen egyezik *Uroš* király mondájával és megtalálható a magyar mondaköltészetben is; eszerint Mátyást a végzet, az isteni gondviselés jelölte ki királynak azáltal, hogy az ő fejére esik a feldobott korona.

Egyébként Mátyás névszerint csak ritkán szerepel a szerb hősi dalokban, dacára annak, hogy nagyon sok költemény eseménye a budai királyi várban játszódik le, vagy onnan indul ki. De mivel a történeti vonatkozások bizonytalanok, sokszor nehéz megállapítani, melyik királyra illenek az események, bár nagyon valószínű, hogy a legtöbbje a legnépszerűbb királyra, Mátyásra vonatkozik. Itt is sok a leánykérő követjárás s a vitézi kaland a leány elnyeréséért. Az egyik hősi dalban[1]) Kraljević Marko házasítja unokaöccsét, a szép és fiatal *Vojinović Miljenko*-t a budai király hugával, más változatok szerint a leányával és veszedelmes vállalkozásokba fognak, hogy elnyerhessék a kezét; többek közt megússzák a *Sas-szirtek* (Sashegy?) lábánál hömpölygő vértől habos folyót, megmásszák a Sas-szirteket és elhozzák onnan *Szent Péter-füvét*, illetve a *Szerelem-füvet*. Másutt[2]) Kraljević Marko a király hívására Budára megy összeesketni a királyt és királynét, nyomban utána pedig Jankó vajdához ujszülött gyermeke keresztelőjére. Sokat mesélnek a hősi dalok a Brankovicsokról, különösen Brankovics György unokájáról, *Zmaj deszpota Vuk*-ról (1471—1485), aki hiába szeretné leányát a budai királyhoz adni feleségül és aki halála előtt meghatódott zokszóval izeni a hűségében mindig kételkedő budai királynak, hogy most valóban hűtlenné lesz hozzá, mert „jobb gazdát“ *(poboljega gospodara)* megy szolgálni. Rendkívül bájos a budai király gyermektelen házasságáról szóló monda: vadászat közben a folyóparton egy fűzfának támaszkodó király előtt hirtelenül megjelenik három tündér s azt a tanácsot adják neki, hogy fonasson aranyhálót, fogja ki vele a Duna vizéből az

---

[1]) *Bosanac*: *Junačke pjesme* II. k. a 300—312. lapokon. Mind a *Glavić Baldo Melkov*, mind a *Marković Krsta* által feljegyzett változat a *Dubrovnik* (Raguza) vidéki *Luka na Šipanu*-ból való.

[2]) U. ott a 206—210. lapokon olvasható „*bugaršica*“ rengeteg változattal többnyire Dalmáciából s a tengermellékről.

aranyhalat s jobb uszonyát etesse meg a királynéval, más változatok szerint itasson vele a Duna vizéből.

A király szót fogad a tündéreknek, de felesége kígyót szül. A kígyóbőr alatt azonban csudaszép dalia rejlik, ám ezt csak a nászéjszakáján tudja meg az édesanyja, mikor kíváncsiságból és anyai aggodalomból útána lopódzik a vár tornyába és az ágy melletti széken talált kígyóbőrt elégeti, amivel fia halálát okozza.[1])

A szlovén mese és mondaköltészet Mátyás királya már sokkal határozottabb alak. A nagy szimpátiát, mellyel a szlovénség volt irányában, igazságszeretetének s a nép sorsával törődő bölcs és népszerű országlásának köszönheti. Innen van, hogy a szlovének között még ma is mindennapiak ezek a közmondások: *Matjaž, zlata naša doba!* (Mátyás király, aranykorunk!); *Kadar bode Matjaž kraljeval, bode kmetič lahko kmetoval.* (Mikor Mátyás fog uralkodni, a paraszt könnyen fog gazdálkodni).

De a Mátyás személye iránti roppant érdeklődésnek más okai is lehettek. Tudjuk, hogy Mátyás sokat hadakozott Frigyes császárral, a krajnai tartományt pedig annyira megszerette, hogy meg is akarta venni Frigyestől. Azt is tudjuk, hogy a híres fekete seregben szlovénok is szolgáltak, akik saját népük között szétvitték a hírét, mely még jobban szárnyrakapott Bécs elfoglalása után.

Rendkívül jellemző Mátyás hihetetlen népszerűségére az a népdal, amelyet *Dainko* 1827-iki gyüjteményében közöl; ez a rövid népdal pompásan pattogó sorokban élteti Mátyás királyt, akit az Uristen jókedvében küldött a nép szerencséjére, aki mindenek felett gyűlöli a háborut és csak a szorgalmas föld népét szereti, fényes aranyakat ád neki, minden szépre és jóra megtanítja, éjjel-nappal érte fáradozik; azért tartsa meg sokáig az Uristen, akkor szerencse és boldogság lesz minden kunyhóban. Mennyi közvetlenség, mennyi őszinte szeretet és ragaszkodás szól ezekből az egyszerű sorokból.[2])

---

[1]) Ezt a költeményt *Karadžić Stefanović Vuk* Kragujevacban hallotta egy rigómezei népénekestől és egy mosztári hercegóctól (L. „*Srpske narodne pjesme*“ I. k. LI—LVIII. sz. lapokat).

[2]) *Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem.* V'Radgoni 1827. (Világi dalok a szlovén nép között Stájerban, Regedében 1827), 147. lap. A költemény címe: „*Vogri na krala Matjaža*“ (A magyarok Mátyás királyra). Teljes egészében közlöm ezt a tudtommal nálunk még sehol sem ismertetett, de általam az *Ethnographia* 1909. évf. 6. füzetében a 332. lapon futólag már említett érdekes költeményt; a sajátságos betűkkel szedett szöveget átírom a ma szokásos betűhasználat alapján, természetesen nyelvjárási sajátságainak érintetlenülhagyásával. Az öt versszak két első sora refrainszerűleg ismétlődik;

Egy gyönyörű balladából[1]) megtudjuk, hogy Mátyás megnősült, elvette *Alenčicát*, de alig élt vele három napig, máris búcsúznia kell tőle; háromszor jön jelenteni egy madár, hogy a törökök betörtek az Aldunán s Mátyás hadba száll. Közben odahaza feleségét ellopják és magukkal hurcolják a törökök. A szomorú hírt ismét egy *madár* hozza meg *Corvin* Mátyásnak, aki baráttá nyiratja magát, török ruhába öltözik, lóra kap s mint a villám száguld Törökországba. Törökország közepén egy hárs alatt mulatoznak-táncolnak a törökök. Mátyás is közéjük vegyül, megismerteti magát Alenčicával s egy óvatlan pillanatban elnyargal vele. A meghökkent törökök hiába üldözik, annál is inkább, mert a lova lábain útközben *megfordíttatta a patkót.*

Alenčicáról különben azt is meséli a néphagyomány, hogy nem földi anyától, hanem a pirkadó hajnaltól született, hogy égi

---

Živi! živi! Matjaž kral!
Bog te nam je k' sreči dal.

(Éljen, éljen M. király! az Isten szerencsénkre adott nekünk).

Az egyes versszakok többi sorai:

1
Doklič boš ti kralüval,
Ti čas de kmet dóma spal.

2
Boj sovrážiš ti krez vse,
Marno kmetstvo lübiš le.

3
Vse podložne rad imáš,
Svetle zlate njím nadáš.

4
Lepe reči nas vüčíš,
Noč no dén za nas skerbíš.

5
Bog te zderži dugo nam,
Te de srečen vsak naš hram.

Szószerinti magyar prózai fordításban:

1) Amíg te uralkodni fogsz, Addig a paraszt otthon aludni fog. (Azt akarja vele mondani, hogy addig a földnépe nyugton alhatik otthonában).

2) Gyűlölöd te a háborút mindenek felett, Csak a szorgalmas földnépet szereted.

3) Minden alattvalódat szereted. Fényes aranyakat adsz nekik.

4) Szép dolgokra tanítasz bennünket, Éjjel nappal rólunk-értünk gondoskodol.

5) Tartson meg az Isten sokáig számunkra, Akkor szerencsés lesz minden házunk.

[1]) *Dr. K. Štrekelj*: *Slovenske narodne pesmi* (Szlovén népdalok),

szűz volt, akit bölcsőjében a „*rojenica*"-k (a születések alkalmával megjelenő szellemek) ringattak. Akár csak férje Mátyás, ő sem halt meg, hanem elevenen visszaszállt az égbe, vagy pedig urával együtt a *Zlata gora* (aranyhegy) méhében várja felébredését.[1])

A szlovén mondák Mátyás király személyét összefüggésbe hozzák egy a Balkánon, a Hebrus és Pierus vidékén és a Marica völgyében már az ókorban otthonos görög mithosszal, az Orfeusz alvilágjárásáról szóló hitregével.[2]) A szlovén népballada szerint Mátyás szomorúan ballag egy széles-téres mezőn, sima gyalogösvényen. Amint megy-mendegél, egyszer csak egy öreg vándorral találkozik, magával az Öregistennel. Az Öregisten észreveszi Mátyás nehéz kedvét és okát tudakolja. „*Bog vam plati na pitanje!* Isten fizessen meg kérdésedért!" — hangzik a felelet — „hogyne volnék bús, szomorú, mikor tudom, hogy eltemetett szerelmesem már évek óta a poklok tüzében ég." — No azért ugyan nem érdemes annyira búnak eresztened a fejedet — mond az Öregisten; — hallgass csak ide Mátyás, jó tanáccsal szolgálok, nem bánod meg, ha megszívleled. Eredj a vásárra, végy magadnak egy sárgafájú hegedűt, menj vele a poklok elé s ott húzz rá! Három perc se telik bele s már jön is az ördög, hogy megkérdezzen, mi jutalmat kívánsz dalodért? Te mondd azt, hogy magad fogod kivenni béredet s avval fogd karon kedvesedet s vezesd ki a pokolból."

Mátyás király megfogadja az okos szót s mindent a szíves tanács szerint végez. Már viszi is jegyesét, de ekkor a leány a tilalom ellenére megszólal, hogy elátkozza eddigi szomorú börtönét, mire árnya visszalebben a pokolba. Az utolsó sorok a csalódott leány átkozódását tartalmazzák:

„Nesrečen bodi, jezik ti,
Kaj nesi mogâ tiho bit!
Zdaj pa na veke goriâ boš,

---

[1]) *Dr. Josip Gruden*: *Zgodovina slovenskega naroda* (A szlovén nép története), Celovec (Klagenfurt) 1913, III. k. 376. l.

[2]) L. *Štrekelj* idézett gyűjteményében az I. k. 112. s köv. lapjait, továbbá *dr. Jakob Sket*: „*Slovensko berilo*" (Szlovén olvasókönyv) 1876 Celovec (Klagenfurt) c. művében a „*Kralj Matjaž pred peklom*" (M. király a pokol előtt) című költeményt. Teljes szlovén szövegét magyar verses fordításával együtt közöltem az *Ethnographia* 1909. évf. 6. füzetében a 336—7. lapokon. Ennek a rendkívül érdekes költeménynek egy változatát a Magyarország határához közel fekvő *Luttenberg* (*Ljutomer*) vidékéről („iz Cerovca"-Cerovec-ből) *Stanko Vraz*, a híres lirikus és szorgalmas gyüjtő közli 1834-i feljegyzéséből „*Narodne pesni ilirske*" (Illir nemzeti költemények) c. gyűjteményében; e változat szerint Mátyás nem jegyesét, hanem édesanyját menti a pokolból. E népballadáknak dallamát is ismerjük *Vraz* és *Kuhač* közléseiből (l. az Ethnographia már említett évfolyamának 337. lapján.)

Zdaj pa na veke trpiâ boš!“
(Átkozott légy nyelvem, ajkam,
Mért voltál oly nyughatatlan?!
Örökkétig fogsz ezért te
Égni a pokol tüzébe).

E legendaszerű mithikus mondának más változataiban Mátyás király helyett a mesés „*kilencedik király*“, „*Kilencedik férfi*“ szerepel némileg eltérő motivumokkal[1]).

Egy szlovén népballadában a szegény dobos és szép felesége éppen ebédelnek, mikor váratlanul megszólalnak a harangok a nagy király halálára. A menyecske megdöbbenésében kiejti kezéből a kanalat, mire ura gyanakodva kérdi, kije volt neki Mátyás király, hogy úgy megdöbbent halála hírén? A menyecske sí va mondja, hogy valamikor — együtt jártak iskolába. Egy karinthiai monda szerint Mátyást maga a nép választotta, a *Gosposvetsko polje-n*, ősi szokás szerint királyává, ki azután *Krnski grad*-ban székelt; várának kapúi éjjel-nappal tárva voltak a föld népének, mindenki bátran jöhetett hozzá, nála igazságot, védelmet, támogatást talált. Csupa jóság volt a király s csak aranypénzt veretett.

Ez a monda a szlovénok legrégibb történeti emlékeit kapcsolja össze a nemzeti hőssé lett Mátyás király személyével s egyes motivumainak eredetével visszanyúlik abba a korba, mikor a szlovénok még szabadon választották a maguk fejedelmeit[2]).

Legvégére hagytam a Mátyás király mondák legszebbikét, a Mátyás halhatatlanságáról és eltűnéséről szóló hagyományt. A nép nem tud belenyugodni legkedvesebb hőseinek halálába; a német *Barbarossa Frigyes* és a szerb *Kraljević Marko* csak eltüntek, de a népnek megmaradt a reménye, hogy bizonyos feltételek esetén visszatérnek. Mátyás nem halt meg; csak elnyelte a *Zlata Gora*, egy nagy hegy (a karinthiai *Peca*, a Ljubljana melletti *Krim*, a stajerországi *Konjiška Gora*, a Cerknica melletti *Slivnica* stb) s ebben alussza egész seregével százados álmát. Ő maga és felesége *Alenčica* egy nagy asztalra könyökölve szenderegnek, vitézei pedig körülöttük a földön ülnek, hevernek teljes hadi készültségben. Ha a király szakálla háromszor körülnövi az asztalt, vagy ha megjelenik a „*zlata ptica*“ (aranymadár) s dalolni kezd a hegy felett, vagy ha akad valaki, aki Mátyás kardját ki tudja húzni hüvelyéből, akkor Mátyás, Alenčica és egész kísérete felébrednek, megnyílik a szent

---

1) L. *Štrekelj* idézett gyűjteményét a az *Ethnographia* említett évfolyamának 6. füzetében *Pável Ágoston*nak „Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben“ c. értekezését.

2) L. *Gruden* id. művének 377—8. lapjait.

hegy s elővágtat a hősi fekete sereg, hogy egy utolsó nagy csatában a „*Sorško polje*"-*n* megsemmisítse a szlovén nép ellenségeit. Az lesz ám a harc! Valóságos ítéletidő. Mátyás legyőzi az ellene szövetkezett hét ellenséges királyt s örök békét fog teremteni a sokat szenvedett emberiség számára. A Sorško poljén hármas koronájú fenyőfa alatt kötik meg majd a békét három királyok és utána beáll a boldog aranykor[1]).

Bátor próbálkozók már többször megbolygatták a nagy király álmát, de mindezideig sikertelenül. Egy vitéz már félig kihúzta Mátyás király kardját hüvelyéből, de mikor erre a sereg ébredezni, a fegyverek csörögni, a lovak nyeríteni kezdtek, hirtelen megszállotta valami leküzdhetetlen rémület s elszaladt, mire a király dohogva visszadült az asztalra s a sereg is visszamerült százados álmába. Ezt a mondát dolgozta fel *Župančič Ottó* szlovén költő egy szép balladában[2]).

Boldog aranykor, boldog mesevilág! minden nyomorúságot, minden szenvedést bearanyoz áldott verőfényed, mosolygó napod. Hová lettek az alvó királyok, aranykort hirdető aranymadarak! Az irígy valóság régen kijózanított bennünket a szép mesevilágból. Pedig olyan jó volna hinni, hogy egyszer csak megnyílik a mesebeli aranyhegy, elővágtat belőle Mátyás király és Alenčica a fekete sereg élén s igazi népe, a magyarság számára is meghozza a boldog aranykort.

---

[1]) „Kjer trivršna smreka rase,
Mir bo sklenjen v Sorškem polji,
Trije kralji zlate čase
Ustanovijo, vse bo bolji."

Hevenyészett fordításban:

Ahol hármas fenyőfa nő,
Békét hoz majd Sorško-mező.
Aranykort teremt három király,
S minden jobb lesz a tavalyinál.

[2]) Címe: *Kralj Matjaž.*

Szent Ferenc fiacskái.

Mások kaszálnak smaragd réteket,
A lelkek rétjét mi kaszáljuk
S rétjükre — kiknek tavaszálmuk
Nem bimbózott — nyitunk kék eget.

Kiket bánat ver s bársonyos csend öl,
Tivornyázók lettek, gazdagok
S asztalukra mégis gazt rakott
Az élet, ételt kapnak szent Ferenctől.

Ha kenyér kellett, rögöket törtünk,
Kezünkben erdön fejsze dördült
Vagy ludtoll rajzolt szines, szent igén.

S rajzoljuk ma is Krisztus hatalmát,
Az égi fát s rajta arany almát,
Amelynek ága föl az égig ér.

Kocsis László.

Az elhagyott.

Vérem olyan mint esküvős napon
Lobogó kedvű parádés menet.
Táncol, énekel, kurjant is mellé,
Mindenkit tegez s mindenre nevet.

S szívem e boros, vad forgatagban
Magában síró szomorú ara,
Ki vissza-vissza néz, kiséri-e
Volt szeretője: hűtlen tavasza.

Bakó József.

Szentháromság.

Mindenütt nyár volt. Szülésre fáradt,
Parázsló testű, érett, büszke nyár,
Mikor egy kicsi barna proletár
Gügyögve feküdt a buzamarkon.
Meztelen testén úgy elmerengtünk
Szerelmes szemmel, biborló arccal,
Én és az alkony.

S a pórpalánta dús aranyágyról
Oly büszkén nézett mint egy bölcs király,
Aki már tudja: érte küzd, zihál
A mell és hull a test szent harmata
És érte villan a munka harcán
A legemberibb és legáldottabb
Fegyver: a kasza.

Mellyel az apja odább dacosan
Suhintott, mint egy részeg diadal.
És a párja a sudár, fiatal
Ruth, a nyárnak boldog rokona volt.
Mikor a terhes kalászért lenyúlt
Szílaj termetén a vágy, a szépség
Versengve dalolt.

Ahogy nézett rám e jelentős szem
És szemembe folyt az anya teste
S az apa, ki a szükséget verte:
Éreztem, ezek az Istent hordják,
S lelkemmel súgtam: áldott légy mindig
Munka, Szerelem, Szépség, te földi
Szentháromság.

Bakó József.

RÉGÉSZET.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A Vasvármegyei Muzeum „gróf Széchenyi Rezső gyüjteménye."

Irta: **báró Miske Kálmán.**

Muzeumunk praehistorikus osztálya 1925 őszén tudományos szempontból felbecsülhetetlen értékű ajándékkal gyarapodott: id. gróf Széchenyi Rezső úr muzeumunknak ajándékozta évtizedek fáradságos munkájával és nagy szakértelemmel összegyűjtött gazdag archeológiai gyűjteményét, mely velemszentvidi és tömördi leletekből áll.

Nagylelkű adományának értékét nemcsak gazdagsága teszi, hanem főleg az a körülmény, hogy velemi anyaga által európai jelentőségű velemszentvidi gyűjteményünk teljessé vált s ma magábanfoglalja mindazon leleteket, amelyek a telep felfedezése óta napvilágra kerültek és a praehistorikus kutatás rendelkezésére állanak, tömördi anyagával pedig alapját veti meg a neolith-kor viszonyait felderítő és bemutató vármegyei gyűjteménynek, sőt utóbbinak egyik részletével egy olyan industriára vet világot, amely a praehistorikus kutatás számára szinte még terra incognita, nevezetesen a mikrolithokra és azok kulturájára.

Az adományozó azon óhaját, hogy gyűjteménye praehistorikus osztályunkban külön keretben nyerjen elhelyezést, annál készségesebben teljesítettük, mert egyrészt saját tárlóit is a múzeumnak ajándékozta gróf Széchenyi Rezső, másrészt az elrendezés tudományos szempontjai sem szenvedtek kárt az ilyetén felállítás által.

A velemszentvidi telep jelentőségét három, vajmi ritkán előforduló körülmény szolgáltatja, amelyek nemcsak a mi praehistorikus provinciánk, hanem egész Középeurópa praehistorikus kultúrfejlődése szempontjából nevezetessé teszik. E különös jelentőséget először az adja, hogy majdnem az egész praehistorikus koron át és pedig szakadatlan folytonosságban lakott volt, másodszor, hogy nemcsak bronzöntő és feldolgozó, hanem egyuttal bronzot ötvöző bányatelep volt, harmadszor, hogy mint a bronz beszerzési- és itt készült bronztárgyak elárusító helye, a praehistorikus idők bronzkereskedésének egyik gócpontjaként szerepelt. Végül pedig Velem volt egyike azon helyeknek, ahol először próbálták a vasat érceiből kiolvasztani. Muzeumunk velemszentvidi gyűjteménye a telep e jellegzetes tulajdonságait rendkívül tanulságos képben mutatja be, melynek kiegészítéséhez gróf Széchenyi Rezső gyűjteménye jelentékeny mértékben járult hozzá.

Nincs módomban ezuttal a gróf Széchenyi gyűjtemény egyes kiválóan érdekes darabjaival részletesebben foglalkozni, csak azt hangsúlyozom, hogy velemi anyaga sok olyan tipust tartalmaz, amelyek muzeumunk jóval nagyobb és gazdagabb gyűjteményéből eddigelé teljesen hiányoztak. Általa egyaránt értékes kiegészítést nyert úgy a vasat előző, valamint a vas-kor idősebb és újabb szakaszába tartozó anyagunk. De gazdagodást jelent a kelták kultúrájával kapcsolatos La Téne-kori gyűjteményünk számára is és jelentékenyen megszaporította keramikai gyűjteményünket.

A Széchenyi-féle adomány második részét — mint már említettem — a vármegyénk területén fekvő Tömörd neolith kultúrát viselő telepének leletei képezik. Ennek az igen sokat igérő telepnek feltárása megfelelő anyagi eszközök híján még mindig késik. Ezért gróf Széchenyi Rezső a tömördi telepen az ekevas által felszinre vetett leletek megszerzésével és tiszteletreméltó szorgalmú gyűjtésével nagy és jelentős szolgálatot tett a tudománynak és gyűjteménye a mi számunkra több mint ürpótló, a bennefoglalt „mikrolith"-anyaggal pedig eddig teljességgel nélkülözött értékekhez juttatta muzeumunkat.

Örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy úgy is mint muzeumunk igazgatója s úgy is mint praehistorikus, igaz, mélyen érzett hálámat fejezzem ki gróf Széchenyi Rezső úrnak, azt kivánván szegény megcsonkított hazámnak, bárcsak minél több hozzá hasonlóan önzetlen, a tudományt nemcsak sima szóval, hanem komoly munkával és áldozatkészséggel támogató hazafit adna néki a magyarok Istene.

A „Gróf Széchenyi Rezső gyűjtemény" katalógusa:

Neolith-kor.

1—8. Trapézalakú balta. 443—450 sz. Velemszentvid.
9—10. Apró balta. 451—452 sz. Velemszentvid.
11—14. Keskeny nyakú balta. 453—456 sz. Velemszentvid.
15. Kővéső. 457 sz. Velemszentvid.
16—18. Átfurt kőbalta töredék. 458—460 sz. Velemszentvid.
19. Balta töredék. 461 sz. Velemszentvid.
20. Buzogány töredék. 462. sz. Velemszentvid.
21—23. Kőtusak. 463—465 sz. Velemszentvid.
24. Tüzkő nucleus. 466 sz. Velemszentvid.
25. Tűzkő képenge. 467 sz. Velemszentvid.
26—27. Balta szoritó agancsból. 468—469 sz. Velemszentvid.
28. Csontgyöngy. 470 sz. Velemszentvid.
29—31. Csontkarika. 471—473 sz. Velemszentvid.
32. Kerek csontlap. 474 sz. Velemszentvid.
33. Vaddisznó agyar gomb. 475 sz. Velemszentvid.
34. Csontgyöngy. 476 sz. Velemszentvid.
35—47. Gyalualakú balta. 477—489 sz. Tömörd.
48—100. Vékonynyakú balta. 490—532 sz. Tömörd.

101—117. Vastagnyakú balta. 533—548 sz. Tömörd.
118—136. Trapézalakú balta. 549—567 sz. Tömörd.
137—156. Átfurt balta töredék. 568—587 sz. Tömörd.
157—158. Kővéső. 588—589 sz. Tömörd.
159—160. Rendkívüli nagy balta töredék. 590—591 sz. Tömörd.
161. Köből faragott gyöngy. 592. sz. Tömörd.

Kora bronzkor.

162. Hurkosfejű dísztű. 173 sz. Velemszentvid.
163—166. Duzzadófejű dísztű. 174—177 sz. Velemszentvid.
167—170. Tekercsfejű dísztű. 178—181 sz. Velemszentvid.
171—174. Duzzadófejű dísztű. 182—185 sz. Velemszentvid.
175. Csontgyöngy. 186 sz. Velemszentvid.

Középső bronzkor.

176—179. Duzzadófejű dísztű. 141—144 sz. Velemszentvid.
180—185. Tekercses fejű dísztű. 145—150 sz. Velemszentvid.
186—190. Gombosfejű dísztű. 151—155. sz. Velemszentvid.
191—192. Kuposfejű dísztű. 156—157 sz. Velemszentvid.
193. Lemezesfejű dísztű. 158 sz. Velemszentvid.
194—201. Füzőtű. 159—166 sz. Velemszentvid.
202—203. Tekercses fejű dísztű. 167—168 sz. Velemszentvid.
204—205. Karperec töredék. 169—170 sz. Velemszentvid.
206. Nagy bronz gomb. 171 sz. Velemszentvid.
207—208. Tutulus gomb bronzból. 172—173 sz. Velemszentvid.
209. Kettőstű. 174 sz. Velemszentvid.

Késő bronzkór.

210—211. Kuposfejű dísztű. 244—245 sz. Velemszentvid.
212—213. Tekercses fejű dísztű. 246—247 sz. Velemszentvid.
214—223. Hüvelyesfejű dísztű. 248—257 sz. Velemszentvid.
224—232. Kuposfejű dísztű. 258—265 sz. Velemszentvid.
233—238. Gömbösfejű dísztű. 266—271 sz. Velemszentvid.
239. Lemezesfejű dísztű. 272 sz. Velemszentvid.
240—243. Hagymafejű dísztű. 273—276 sz. Velemszentvid.
244—245. Csonkakupfejű dísztű. 277—278 sz. Velemszentvid.
246—247. Lemezesfejű dísztű. 279—280 sz. Velemszentvid.
248—252. Tobozfejű dísztű. 281—285 sz. Velemszentvid.
253—257. Füzőtű. 286—290 sz. Velemszentvid.
258. Horog bronzból. 291 sz. Velemszentvid.
259. Csiptető. 292 sz. Velemszentvid.
260. Tetoválótű bronzból. 293 sz. Velemszentvid.
261. Balta töredék bronzból. 294 sz. Velemszentvid.
262—265. Sarló. 295—298 sz. Velemszentvid.
266—267. Bronz füzőtű. 299—300 sz. Velemszentvid.

268. Aklaszeg. 301 sz. Velemszentvid.
269. Bronz késpenge töredék. 302 sz. Velemszentvid.
270—272. Bronz nyílcsucs. 303—305 sz. Velemszentvid.
273. Bronz karperec töredék. 306 sz. Velemszentvid.
274—277. Bronz gyürü. 307—310 sz. Velemszentvid.
278—279. Bronz beretva töredék. 311—312 sz. Velemszentvid.
280—281. Bronz díszbütyök töredék. 313—314 sz. Velemszentvid.
282. Bronz gyöngy. 315 sz. Velemszentvid.

Vasat előző-kor.

283. Hagymafejü dísztü. 215 sz. Velemszentvid.
284—287. Tányérfejü dísztü. 216—219 sz. Velemszentvid.
288. Tányérfejü dísztü töredéke. 220 sz. Velemszentvid.
289. Edényfejü dísztü. 221 sz. Velemszentvid.
290—293. Bronz füzőtü. 222—225 sz. Velemszentvid.
294—297. Bronz varrótü. 226—229 sz. Velemszentvid.
298. Csiptető bronzból. 230 sz. Velemszentvid.
299. Bronz csiptető töredék. 231 sz. Velemszentvid.
300. Tokos balta. 232 sz. Velemszentvid.
301. Bronz sarló. 233 sz. Velemszentvid.
302. Tüzőtü, bronz. 234 sz. Velemszentvid.
303. Bronz késpenge. 235 sz. Velemszentvid.
304—305. Nyílhegy, bronzból. 236—238 sz. Velemszentvid.
306—307. Bronz karperec. 239—240 sz. Velemszentvid.
308. Bronz gomb. 241 sz. Velemszentvid.
309—312. Bronz babérlevélcsüngő. 242—245 sz. Velemszentvid.
313—314. Bronz tetováló-tütartó. 246—247 sz. Velemszentvid.

Vaskor, idősebb szakasz.

315—319. Edényfejü dísztü, átmeneti alak, bronzból. 216—220 sz. Velemszentvid.
320—326. Nagy edényfejü dísztü. 221—227 sz. Velemszentvid.
327—329. Aprófejü dísztü. 228—230 sz. Velemszentvid.
330—334. Bronz varrótü. 231—235 sz. Velemszentvid.
335—336. Csiptető bronzból. 236—237 sz. Velemszentvid.
337. Tetováló-tütartó, bronz. 238 sz. Velemszentvid.
338. Tokos balta. 239 sz. Velemszentvid.
339. Tokos balta töredék. 240 sz. Velemszentvid.
340—341. Tokos balta. 241—242 sz. Velemszentvid.
342. Bronz akla szeg. 243 sz. Velemszentvid.
343. Késpenge nyéllel bronz. 244 sz. Velemszentvid.
344. Késpenge nyéllel töredék. 245 sz. Velemszentvid.
345—347. Bronz lándzsacsucs töredék. 246—248 sz. Velemszentvid.
348—349. Bronz lándzsatalp. 249—250 sz. Velemszentvid.
350—354. Bronz nyílhegy. 251—255 sz. Velemszentvid.
355—357. Bronz karperec töredék. 256—258 sz. Velemszentvid.

358—360. Csokros bronz gyürü töredéke. 259—261 sz. Velemszentvid.
361. Bronz gyürü. 262 sz. Velemszentvid.
362. Bronz kapocs töredék. 263 sz. Velemszentvid.
363—367. Bronz díszbütyök. 264—268 sz. Velemszentvid.
368. Bronz csüngő. 269 sz. Velemszentvid.
369—374. Bronz fityegő. 270—275 sz. Velemszentvid.
375. Tetováló-tűtartó bronz. 276 sz. Velemszentvid.
376. Tetováló-tűtartó csontból. 277 sz. Velemszentvid.
377. Pápaszemtekercses fibula. 278 sz. Velemszentvid.
378. Pápaszemtekercses fibula, velemi tipus. 279 sz. Velemszentvid.
379. Pápaszemtekercses fibula töredék. 280 sz. Velemszentvid.
380. Pápaszemtekercses fibula 281 sz. Velemszentvid.
381—386. Pápaszemtekercses fibula töredéke. 281—287 sz. Velemszentvid.
387. Uzsavölgyi fibula. 288 sz. Velemszentvid.
388. Uzsavölgyi fibula töredéke. 289 sz. Velemszentvid.

Vaskor, fiatalabb szakasz.

389—407. Apró edényfejü dísztű. 236—254 sz. Velemszentvid.
408—410. Bronz gombostű. 255—257 sz. Velemszentvid.
411—413. Bronz varrótű. 258—260 sz. Velemszentvid.
414—415. Bronz tokos balta. 261—262 sz. Velemszentvid.
416. Bronz gombostű. 263 sz. Velemszentvid.
417. Bronz aklaszeg. 264 sz. Velemszentvid.
418—419. Bronz késnyél töredék. 265—266 sz. Velemszentvid.
420—422. Bronz nyílcsucs. 267—269 sz. Velemszentvid.
423—425. Bronz karperec töredék. 270—272 sz. Velemszentvid.
426—427. Bronz gyürü. 273—274 sz. Velemszentvid.
428—433. Bronz díszbütyök. 275—280 sz. Velemszentvid.
434—436. Bronz fityegő. 281—283 sz. Velemszentvid.
437. Kivágott bronz csüngő 284 sz. Velemszentvid.
438. Attikai pajzsforma bronz csüngő. 285 sz. Velemszentvid.
439. Csüngő töredék, bronz. 286 sz. Velemszentvid.
440—441. Kereszt csüngő bronzból. 287—288 sz. Velemszentvid.
442. Állatfigura bronz csüngő (ló) 289 sz. Velemszentvid.
443. Figurális csüngő (bronz kosár). 290 sz. Velemszentvid.
444. Ólomkarika csüngő. 291 sz. Velemszentvid.
445—447. Hosszulábu figura. 292—294 sz. Velemszentvid.
448—452. Velemi fibula. 295—299 sz. Velemszentvid.
453—459. Bogárhátu fibula. 300—305 sz. Velemszentvid.
460—461. Magyar tipusu fibula töredéke. 306—307 sz. Velemszentvid.
462. Certosa fibula. 308 sz. Velemszentvid.
463. Certosa fibula töredéke. 309 sz. Velemszentvid.
464—465. Számszeríjjas fibula (Certosa). 310—311 sz. Velemszentvid.
466. Vasbalta. 312 sz. Velemszentvid.

467. Cserép-figurina (cipő). 313 sz. Velemszentvid.
468. Cserép-figurina (lápfej). 314 sz. Velemszentvid.
469. Cserép-figurina (lábszár). 315 sz. Velemszentvid.
470. Cserép-figurina (kéz). 316 sz. Velemszentvid.

Kora La Téne.

471—474. Bronz dísztű, lófejjel. 68—71 sz. Velemszentvid.
475—478. Lapátfejes dísztű. 72—76 sz. Velemszentvid.
479—478. Gombostű, bronz. 77—78 sz. Velemszentvid.
481. Bronz karperec. 79 sz. Velemszentvid.
482—485. Bronz karperec töredéke. 80—83 sz. Velemszentvid.
486. Torques töredék, bronz. 84 sz. Velemszentvid.
487—488. Bronz gomb. 85—86 sz. Velemszentvid.
489. Bronz övkapocs. 87 sz. Velemszentvid.
490. Bronz díszbütyök. 88 sz. Velemszentvid.
491. Bronz csüngő. 89 sz. Velemszentvid.
492. Dolna-dolinai fibula. 90 sz. Velemszentvid.
943—495. Számszeríjjas fibula. 91—93 sz. Velemszentvid.
496. Számszeríjjas fibula töredék (rugó). 94 sz. Velemszentvid.
497—498. Vasbalta. 95—96 sz. Velemszentvid.
499—501. Üveggyöngy. 97—99 sz. Velemszentvid.
502—505. Üvegkarperec töredék. 100—102 sz. Velemszentvid.

Közép La Téne.

506—510. Dísztű lapát fejjel. 52—56 sz. Velemszentvid.
511. Hólyagos karperec töredék. 57 sz. Velemszentvid.
512—514. Bronz karperec töredék. 58—61 sz. Velemszentvid.
515—516. Torques töredék. 62—63 sz. Velemszentvid.
517—521. Díszkarika. 64—68 sz. Velemszentvid.
522—524. Bronz gomb. 69—71. sz. Velemszentvid.
525. Bronz övkapocs. 72 sz. Velemszentvid.
526—527. Bronz csüngő. 73—74 sz. Velemszentvid.
528. Ezüst közép La Téne fibula. 75 sz. Velemszentvid.
529—548. Fibula, bronzból. 76—95 sz. Velemszentvid.
549. Vasbalta. 96 sz. Velemszentvid.

Késő La Téne.

550—554. Bronz karperec töredék. 171—175 sz. Velemszentvid.
555—558. Díszkarika, bronz. 176—179 sz. Velemszentvid.
559—560. Díszkarika bronzból, vaskarikára fűzve. 180 sz. Velemszentvid.
561—562. Bronz díszkarika. 181—182 sz. Velemszentvid.
563. Bronz övkapocs. 183 sz. Velemszentvid.
564. Bronz díszbütyök. 184 sz. Velemszentvid.
565—566. Bronz csüngő. 185—186 sz. Velemszentvid.

567—581. Nor-pannon előző fibula. 187—202 sz. Velemszentvid.
582—584. Nauheimi fibula. 203—205 sz. Velemszentvid.
585—587. Keretes fibula. 206—208 sz. Velemszentvid.
588. Drót-fibula. 209 sz. Velemszentvid.
589—599. Késő La Téne fibula, velemi tipus. 210—220 sz. Velemszentvid.
600. Tükörnyél. 221 sz. Velemszentvid.
601. Tükör töredék. 222 sz. Velemszentvid.
602. Bronz kulcs. 223 sz. Velemszentvid.
603. Bronz fogantyú. 224 sz. Velemszentvid.
604. Szíjveret. 225 sz. Velemszentvid.
605. Övkapocs, vasból. 226 sz. Velemszentvid.
606—612. Szegfej bronzból. 227—233 sz. Velemszentvid.
613—615. Szíjvég veret. 234—236 sz. Velemszentvid.
616—617. Bronz szíjveret. 237—238 sz. Velemszentvid.
618—619. Láncszem. 239—240 sz. Velemszentvid.
620—621. Bronz fogantyú. 241—242 sz. Velemszentvid.
622—634. Kétes rendeltetésü tárgy bronzból. 243—255 sz. Velemszentvid.
635. Piszkavas. 256 sz. Velemszentvid.
636. Ekevas töredéke. 257 sz. Velemszentvid.
637. Kanalas fúró vas. 258 sz. Velemszentvid.
638. Tolókulcs, vas. 259 sz. Velemszentvid.
639. Tolókulcs, vas. 260 sz. Velemszentvid.
640. Vas feszitőlánc karika. 261 sz. Velemszentvid.
641. Vas láncszem. 262 sz. Velemszentvid.
642. Zárretesz vasból. 263 sz. Velemszentvid.
643. Keresztvágó, vas. 264 sz. Velemszentvid.
644. Balta, vas. 265 sz. Velemszentvid.
645—646. Karikagyöngy. 266—267 sz. Velemszentvid.
647. Üveggyöngy. 268 sz. Velemszentvid.
648—649. Üvegkarperec töredéke. 269—270 sz. Velemszentvid.

Typologia.

650. Szarvasagancsból készült díszített gyöngy. 1305 sz. Velemszentvid.
651—660. Csont tüzőár. 1306—1315 sz. Velemszentvid.
661. Csont dísztü. 1316 sz. Velemszentvid.
662—668. Tüzőár szarvasagancsból. 1317—1323 sz. Velemszentvid.
669. Faragott csont. 1324 sz. Velemszentvid.
670—671. Csontkarika. 1325—1326 sz. Velemszentvid.
672—677. Kétes rendeltetésü csont tárgy. 1327—1332 sz. Velemszentvid.
678—679. Szarvasagancs kapa. 1333—1334 sz. Velemszentvid.
680. Szarvasagancs csákány. 1335 sz. Velemszentvid.
681. Buzogány, szarvasagancsból. 1336 sz. Velemszentvid.

682. Kalapács, szarvasagancsból. 1337 sz. Velemszentvid.
683. Baltaszorító, szarvasagancsból. 1338 sz. Velemszentvid.
684. Csontvéső. 1339—1340 sz. Velemszentvid.
685—687. Csontnyél. 1341—1343 sz. Velemszentvid.
688. Csontnyél, vaskés maradványával. 1344 sz. Velemszentvid.
689—691. Csontnyél. 1345—1347 sz. Velemszentvid.
692—693. Csontár. 1348—1349 sz. Velemszentvid.
694—697. Lándzsacsucs szarvasagancsból. 1350—1353 sz. Velemszentvid.
698—701. Munkált szarvasagancs. 1354—1357 sz. Velemszentvid.
702. Vonókés, csont. 1358 sz. Velemszentvid.
703—705. Kétes rendeltetésü tárgy csontból. 1359—1361 sz. Velemszentvid.
706. Csont késnyél. 1362 sz. Velemszentvid.
707—717. Munkált szarvasagancs. 1363—1373 sz. Velemszentvid.
718. Átfurt medvefog. 1374 sz. Velemszentvid.
719—749. Munkált agancs. 1375—1405 sz. Velemszentvid.
750. Munkált bölényszarv. 1406 sz. Velemszentvid.
751—759. Tűzkutya töredék. 1407—1415 sz. Velemszentvid.
760—764. Hold idol töredék, agyag. 1416—1420 sz. Velemszentvid.
765—777. Ütőkő. 1421—1433 sz. Velemszentvid.
778—779. Fenőkő. 1434—1435 sz. Velemszentvid.
780—782. Csiszolókő. 1436—1438 sz. Velemszentvid.
783. Parittyakő. 1439 sz. Velemszentvid.
784—787. Köszörülőkő. 1440—1443 sz. Velemszentvid.

Bányászat, kohászat, kereskedelem.

788—789. Súlykolókő töredéke. 332—333 sz. Velemszentvid.
790—791. Öntő kanál. 334—335 sz. Velemszentvid.
792—793. Olvasztó tégely. 336—337 sz. Velemszentvid.
794—808. Öntő minta töredék. 338—352 sz. Velemszentvid.
809. Öntő-ék. 353 sz. Velemszentvid.
810—812. Nyersanyag lepény alakban. 354—356 sz. Velemszentvid.
813. Öntő anyag sarló töredék alakjában. 357 sz. Velemszentvid.
814. Olvasztás alatt levő bronz. 358 sz. Velemszentvid.
815. Dísztű, négyszerkorongos fejjel. 359 sz. Velemszentvid.
816. Duzzadónyaku dísztű. 360 sz. Velemszentvid.
817. Dísztű, kétszerkorongos fejjel. 361 sz. Velemszentvid.
818. Dísztű, csavart nyakkal és duzzadó fejjel. 362 sz. Velemszentvid.
819. Dísztű, duzzadó fejjel. 363 sz. Velemszentvid.
820. Dísztű, hüvelyes fejjel. 364 sz. Velemszentvid.
821. Kétcsigás dísztű. 365 sz. Velemszentvid.
822. Kettős tű. 366 sz. Velemszentvid.
823. Edényfejü dísztű, fejrészlet. 367 sz. Velemszentvid.
824. Dúzzadófejü dísztű töredéke. 368 sz. Velemszentvid.

825—827. Recésfejü dísztü töredéke. 369—371 sz. Velemszentvid.
828. Bunkósfejü dísztü töredék. 372 sz. Velemszentvid.
829. Lemezesfejü dísztü töredék. 373 sz. Velemszentvid.
830—831. Dísztü töredék. 374—375 esz. Velemszentvid.
832. Edényfejü dísztü, csavart nyakkal. 376 sz. Velemszentvid.
833—837. Bronz karikapénz. 377—381 sz. Velemszentvid.
838. Bronzkarikák. 382 sz. Velemszentvid.
839—840. Bronzsarló. 383—384. sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
841—842. Szárnyas balta. 385—386 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
843. Díszgomb, bronz. 387 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
844—845. Lándzsacsucs. 388—389 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
846. Ismeretlen rendeltetésü tárgy. 390 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
847—850. Kocsitengely csapágy, bronz. 391—394 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
851—863. Karkötő bronzból. 395—407 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
864—865. Lábperec, bronz. 408—409 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
866—867. Lábperec töredék. 410—411 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
868. Trébolt bronzedény töredék. 412 sz. Kupacos lelet Velemszentvidről.
869. Agyag urna. 413 sz. (Késő bronzkori.) Kupacos lelet Velemszentvidről.

Keramika.

Neolith.

870—871. Urna. 235—236 sz. Velemszentvid.
872—873. Fazék. 237—238 sz. Velemszentvid.
874. Csupor. 239 sz. Velemszentvid.
875—876. Alacsony fazék. 240—241 sz. Velemszentvid.
877. Kis füles pohár. 242 sz. Velemszentvid.
878. Apró edény. 243 sz. Velemszentvid.
879. Csucsban végződő apró edény. 244 sz. Velemszentvid.
880. Edényfenék töredéke. 245 sz. Velemszentvid.
881. Urna töredéke. 246 sz. Velemszentvid.
882. Töredék, fogantyúval. 247 sz. Velemszentvid.
883. Töredék edénytalp. 248 sz. Velemszentvid.
884. Edénytalp töredék. 249 sz. Velemszentvid.

Kora bronzkor.

885. Nagy urna. 250 sz. Velemszentvid.
886. Nagy urna, átmeneti tipus. 251 sz. Velemszentvid.

Középső és késő bronzkor.

887. Nagy urna töredezett. 252 sz. Velemszentvid.
888. Középnagyságú urna, töredezett. 253 sz. Velemszentvid.
889. Középnagyságú urna, lausitzi tipus. 254 sz. (Késő bronzkor.) Velemszentvid.
890. Füles kisebb fazék. 255 sz. Velemszentvid.
891. Füles csésze. 256 sz. Velemszentvid.
892. Füles csésze, kicsiny. 257 sz. Velemszentvid.
893. Füles csésze töredezett. 258 sz. Velemszentvid.
894. Nagyobb pohár füllel. 259 sz. Velemszentvid.
895. Pohár füllel. 260 sz. Velemszentvid.
896. Apró csupor. 261 sz. Velemszentvid.
897—898. Apró csupor. 262—263 sz. Velemszentvid.
899. Füles pohár töredéke. 264 sz. Velemszentvid.
900—901. Csészetál. 265—267 sz. Velemszentvid.
902. Füles csésze töredéke. 268—270 sz. Velemszentvid.
903. Csupor töredék. 271 sz. Velemszentvid.
904. Csészetál töredék. 272 sz. Velemszentvid.
905. Csupor töredék. 273 sz. Velemszentvid.
906. Urna töredék, nagyobb. 274 sz. Velemszentvid.
907. Kisebb urna töredéke. 275 sz. Velemszentvid.
908. Apróbb urna töredéke. 276 sz. Velemszentvid.
909. Urna töredék. 277 sz. Velemszentvid.
910. Magas fül, töredék. 278 sz. Velemszentvid.
911. Magas fül, töredék. 279 sz. Velemszentvid.
912. Edényfül. 280 sz. Velemszentvid.
913. Urna töredék. 281 sz. Velemszentvid.
914. Edény töredék füllel. 282 sz. Velemszentvid.
915. Edényfenék töredék. 283 sz. Velemszentvid.
916. Fazék. 284 sz. Velemszentvid.
917. Nagy füles csésze töredék. 285 sz. Velemszentvid.
918. Középnagy füles csésze töredéke. 286 sz. Velemszentvid.
919. Kettős edényfül töredéke. 287 sz. Velemszentvid.
920. Nagyobb urna fenék töredéke. 288 sz. Velemszentvid.
921. Nagyobb fazék perem töredéke. 289 sz. Velemszentvid.

Vasat előző szakasz.

922. Füles fazék. 289a. sz. Velemszentvid.
923. Nagy füles csésze. 290 sz. Velemszentvid.
924. Füles fazék. 291 sz. Velemszentvid.
925. Füles bögre. 292 sz. Velemszentvid.
926. Szürő edény. 293 sz. Velemszentvid.
927. Füles bögre. 294 sz. Velemszentvid.
928. Füles pohár. 295 sz. Velemszentvid.
929. Füles csésze. 296 sz. Velemszentvid.
930. Apró urna. 297 sz. Velemszentvid.

931. Pohár igen apró füllel. 298 sz. Velemszentvid.
932. Apró urna töredék. 299 sz. Velemszentvid.
933. Apró urna. 300 sz. Velemszentvid.
934. Apró füles bögre. 301 sz. Velemszentvid.
935. Füles csésze. 302 sz. Velemszentvid.
936. Füles csésze töredék. 303 sz. Velemszentvid.
937. Apró urna töredéke. 304 sz. Velemszentvid.
938. Füles csésze töredék 305 sz. Velemszentvid.
939. Magas füles merőcsésze. 306 sz. Velemszentvid.
940. Urna töredék. 307 sz. Velemszentvid.
941. Urna töredék. 308 sz. Velemszentvid.
942. Urnaszáj töredék. 309 sz. Velemszentvid.
943. Merőcsésze töredék. 310 sz. Velemszentvid.
944. Merőcsésze töredéke. 311 sz. Velemszentvid.
945. Edényfül töredék. 312 sz. Velemszentvid.
946. Merőcsészealj töredék. 313 sz. Velemszentvid.
947. Csészetál töredék. 314 sz. Velemszentvid.
948. Csésze töredék. 315 sz. Velemszentvid.
949. Pohár töredék. 316 sz. Velemszentvid.
950. Urna töredék, talprészlet. 317 sz. Velemszentvid.
951. Csészetál töredék. 318 sz. Velemszentvid.
952. Csészetál töredék. 319 sz. Velemszentvid.

Első vaskor idősebb szakasza.

953. Füles csésze. 320 sz. Velemszentvid.
954. Apró urna. 321 sz. Velemszentvid.
955. Széles pohár. 322 sz. Velemszentvid.
956. Apró urna. 323 sz. Velemszentvid.
957. Urna pohár füllel. 324 sz. Velemszentvid.
958. Apró urna. 325 sz. Velemszentvid.
959. Füles csupor. 326 sz. Velemszentvid.
960. Tál döredék. 327 sz. Velemszentvid.
961. Nagy fazék töredéke. 328 sz. Velemszentvid.
962. Nagy urna töredéke. 329 sz. Velemszentvid.
963. Kisebb urna töredéke. 330 sz. Velemszentvid.
964. Kis urna töredék. 331 sz. Velemszentvid.
965. Kisebb urna töredék. 332 sz. Velemszentvid.
966. Nagy urna. 333 sz. Velemszentvid.
967. Nagy urna töredéke. 334 sz. Velemszentvid.
968. Nagy urna. 335 sz. Velemszentvid.
969. Nagy urna. 336 sz. Velemszentvid.
970. Kisebb urna. 337 sz. Velemszentvid.
971. Tálurna. 338 sz. Velemszentvid.

Első vaskor fiatalabb szakasza.

972. Tálcsésze töredék. 339 sz. Velemszentvid.
973. Tálcsésze töredék. 340 sz. Velemszentvid.

974. Tál. 341 sz. Velemszentvid.
975. Csészetál töredék. 342 sz. Velemszentvid.
976. Nagy urna perem töredéke. 343 sz. Velemszentvid.
977. Nagy urna perem töredéke. 344 sz. Velemszentvid.
978. Kiöntővel ellátott apróbb edény. 345 sz. Velemszentvid.
979. Kiöntővel ellátott apróbb edény töredéke. 346 sz. Velemszentvid.
980. Kisebb urna. 347 sz. Velemszentvid.
981. Magas füles csészetál. 348 sz. Velemszentvid.
982. Tál töredék. 349 sz. Velemszentvid.
983. Tál töredék. 350 sz. Velemszentvid.
984. Tál töredék. 351 sz. Velemszentvid.
985. Csészetál töredék. 352 sz. Velemszentvid.
986. Tál töredék. 353 sz. Velemszentvid.
987—989. Tál töredék. 354—356 sz. Velemszentvid.
990. Csésze töredék. 357 sz. Velemszentvid.
991—995. Pintérkáni edény. 358 sz. Velemszentvid.
996. Apró fedő. 359 sz. Velemszentvid.

La Téne-kor.

997. Nagy urna pereme. 360 sz. Velemszentvid.
998. Öblös edény. 361 sz. Velemszentvid.
999. Pohár. 362 sz. Velemszentvid.
1000. Alacsony urna. 363 sz. Velemszentvid.
1001. Korsó. 364 sz. Velemszentvid.
1002. Urnaszáj töredék. 365 sz. Velemszentvid.
1003. Köcsög töredéke. 366 sz. Velemszentvid.
1004. Fedő töredék. 367 sz. Velemszentvid.
1055. Köcsög töredék. 368 sz. Velemszentvid.
1006. Apró tál. 369 sz. Velemszentvid.

Mykrolithok.

1007—1010. Tipus I. 1—4 sz. Tömörd.
1011—1015. Tipus II. 5—9 sz. Tömörd.
1016. Tipus III. 10 sz. Tömörd.
1017—1023. Tipus IV. 11—17 sz. Tömörd.
1024—1055. Tipus V. Késpenge. 18—49 sz. Tömörd.
1056—1063. Tipus VI. 50—57 sz. Tömörd.
1064—1072. Tipus VII. Gömbölyü kaparó. 58—66 sz. Tömörd.
1073—1075. Tipus VIII. 67—69 sz. Tömörd.
1076—1079. Tipus IX. Nyílcsucs. 70—73 sz. Tömörd.
1080—1089. Mikrolithok. 74—84 sz. Tömörd.
1090—1101. Nucleusok. 85—96 sz. Tömörd.
1102—1109. Tipus II. Másodrendű. 97—104 sz. Tömörd.
1110—1124. Tipus V. Késpenge. Másodrendű. 115—119 sz. Tömörd.

A savariai kapitóliumon 1791-ben talált mozaikpadló.

Irta: **Dr. Nagy Lajos** (Budapest).

Róma nagyságának egyik bizonyitéka, hogy mindazokon a helyeken, ahol hódító legiói megfordultak, elhintette a római civilizáció magvait. Minél általánosabb lett az újonnan meghódított helyeken a civilizáció és szélesebb réteget tudott megnyerni, annál jobban fejlődhetett ki a provinciális művészet. Oswald Spenglernek megkapó és lebilincselő megállapítása a kultúrák és civilizációk egymáshoz való viszonyáról — bár tételének jelentős módosításával — sehol sem lel oly váratlan támogatást mint akkor, midőn Róma és Itália kultúráját a provinciákkal hozzuk kapcsolatba. (1.) A hódító legiók nyomában szervezkedő római civilizáció elterjedésének gyorsaságát a közigazgatás geniálisan megszervezett egységében kereshetjük, mely a legszélsőbb helyeket is rögtön be tudta kapcsolni az államszervezet gépezetébe. A római birodalom civilizációjának egyöntetű jellege mellett azonban feltünő a provinciák művészetének szövevényes volta, egymástól eltérő termelése, mert kialakulásuk nem futotta be mindenütt egyazon útat. Ha nem szoritkozunk az emlékanyagnak elszigetelt, leíró megfigyelésére, hanem a nagy összefüggéseket keressük, akkor a legelrejtettebb tartomány művészetének tanulmányozása is tartogat meglepetéseket számunkra. Meglátjuk, hogyan éreztetik hatásukat a különböző központokból kiáramló kultúrhullámok, s mint eredményez a különböző hatások találkozása új szint és új formákat egyes vidék művészete számára. S Róma kultúrális szerepe ekkor fog kibontakozni a maga teljes valójában. A dunamenti, nyugateurópai és észak-afrikai tartományokban Róma teremti meg a modern értelemben is elfogadható civilizációt, ez utóbbi által előkészített talajon életrekelő helyi művészet ennek függvénye, de nemcsak a politikai központból, Itáliából táplálkozik, hanem a nagy birodalom különböző világvárosaiból kiáradó hatásokat is magába olvasztja.

Innen annak a magyarázata, hogy a római birodalom provinciáiban a civilizáció egységessége mellett a művészi jelleggel biró emlékanyag ellentétes vonásokat, az egymástól távoleső központok és különböző korszakok stilusaiból és formakészletéből a keveredésnek változatos példáit szolgáltatja.

Ez áll a provinciák dekorativ művészetére is. A pannoniai-római épitészetnél szereplő diszítéseknél világosan felismerhetők a különböző hatások, idegen kölcsönzések nyomai. Megállapíthatjuk, hogy a diszítő elemek között időnként szoros összefüggés állott fenn. Leg-

változatosabb pályát futott be a falfestészet. Az itáliai-pompeji III. és IV. stilus, a keleti márványinkrustáció festése, a növénydiszítés buja, Alexandriára visszavezethető alkalmazása, az itáliai Hadrianus kori klasszicista eklekticizmus hatása alatt a pompeji IV. stilusból módosult V. stilus, az ó-keresztény katakomba festészet, s végül a Septimius Severus korával kezdődő s a római uralom végéig eltartó stilustalan hanyatlás keretezett szines falmezőinek utánzásai adják a sokféle falfestménytöredékek megértését. A falaknak stukko szegélyezése sem egyhangú. Az egyszerű tojásfüzért mutató darabok mellett a szebb példányok a korai császárkori Rómában és az egész birodalomban elterjedt divatos motivumokat veszik át, de lehetőleg alkalmazkodnak a falmezőket borító festmények irányaihoz. Az értékesebb anyagok kedvelése is elterjed. A falaknak és padlóknak borítására használt márványlemezek, mint a felkapott pompakedvelés jelei, — a birodalom legkülönfélébb helyeinek bányáiból valók. Jogunk van azonban feltenni, hogy ezeknek legnagyobb részét mint kiselejtezett törmelékeket Itáliából importálták. A lakások belső diszítésénél előkelő helyet elfoglaló mozaikpadlók is korán meghonosodnak.

Pannonia területén körülbelül 200—250-re tehető az eddig előkerült mozaikoknak vagy nyomaiknak száma, mikor tudniillik nyomokból csak következtetnünk lehetett arra, hogy a lakószobákat és helyiségeket talán az egyszerűbb diszítésü s művészi érték tekintetében számba sem vehető mozaikok ékesítették. Azt hiszem ennél semmi sem bizonyíthatja meggyőzőbben, hogy a római birodalom északi határán is általános volt a pompaszeretet és a lakóházak csinosítására való törekvés. (2.)

A pompakedvelés igen gyakran csak üres követése volt a nagy központok, s kereskedelmi világvárosok elpuhult lakosai túlzásának. Világvárosokban a meggazdagodás folytán kifejlődő pompaszeretetnek az lett a következménye, hogy művészi szempontból csak azt keresték, ami káprázta tó volt. Seneca (3.) és Apuleius (4.) megjegyzései bepillantást engednek az izlés elfajulásának e tünetébe. Otthon, lakásában mindenki drágaköveken, műremekeken akart járni, s ezt kezdték felkapni a tartományokban is.

A gyors elterjedés és sürű alkalmazás kivetkőztette a mozaikkészítést művészi jellegéből s ipari szintre szállította alá. Részben a pannoniai mozaikokra is áll ez. Emlékanyagunkban a diszítés jóságával és technikai tökéletességgel dicsekedhető mozaikok a nagy számnak csak $^1/_{10}$ részét foglalják el.

A római kor ezen emlékei megérdemlik a velük való foglalkozást. Paul Clemen fejezte ki legtalálóbban a mozaikemlékek jelentőségét, midőn azt írta róluk, (5.) hogy „alig van valami, ami fontosabb volna azon út felismeréséhez, melyet a római provinciális művészet befutott, mint a műemlékek ezen csoportjának összefoglaló feldolgozása. Mert először ezen összefoglalás fogja világossá tenni az iskolák

összetartozandóságát, keletkezésüket, befolyásukat. Arra a nagy kérdésre, mennyiben volt itt irányadó Kelet, mennyiben Itália, mint alakultak át közvetitők révén a keleti, afrikai mintaképek, — mindenre először csak az egész anyag áttekintése után kisérelhetünk meg válaszolni. Ezekben a mozaikműhelyekben virágzó művészet a késő római művészet formakincsének kialakulásához a főforrás." A pannoniai darabok megerősitik Clemen szavait. A pannoniai-római művészet lényegének megértéséhez és alaposabb felismeréséhez értékesebb felvilágosítást adnak mint a művészi jellegü és ipari importárúk, melyek csak a tartományok kereskedelmi egymásrautaltságáról beszélnek; szórványos feltünésük komoly következtetésre gyenge támpontot nyújt. Mert feltehető, hogy az olyan tárgyakat, melyeket helyben nem gyártottak a kultúrigények kielégítésének mellőzésével — ellenkező csak kevés jobbmódúnak adatott meg — a legközelebbi helyekről s a kedvezőbb kereskedelmi ajánlatok mérlegelésével szerezték be. Helyi termékeken és műalkotásokon mutatkozik hamisitatlanul a provinciális művészi alkotókészség foka, a szobrászati alkotásokon, kőemlékek diszitésein és a falfestményeken kivül talán legjobban a mozaikokon. Ez utóbbiakon szereplő diszítések vizsgálata eredményezheti csak, hogy biztosan állíthassuk, melyik művészi gócpontban tanultak időnként a helybeni mesterek vagy honnan hozott mintakönyvek alapján dolgoztak, mint tudták érvényesiteni helyi viszonyokhoz alakulva az idegenből vett formakincset, miben tértek el attól, s csak ezután, hogy mi is a tulajdonképeni sajátjuk.

Pannonia területén először a XVIII. század végén fordult a figyelem a rómaiság ezen emlékei felé, mert az antik kultúra összefoglaló ismeretére törekedő, s ezért minden emléket figyelemre méltató régészettudomány csak ekkor vette kezdetét. (6.)

A legelső mozaikleirást Katanchich Péter hagyta reánk, (7.) aki a lelkesedés legmagasabb fokán számolt be egy Eszéken felásott római ház padlójáról. E mozaik különböző szinü márványkockákból összerakott geometriai diszítést mutatott. Schönwisner Savariáról szóló művében (8.) emlit egy mozaikpadlót. Ez utóbbit 1780-ban ásták ki Szombathelyen, különböző virágok között egy előtte ismeretlen madarat ábrázolt.

Nem maradt el a nagyközönség érdeklődése sem. Igy a napi események rovatai között egy mozaikról szóló híradásra bukkantunk. A Wienben kiadott „Hadi és más nevezetes Történetek" c. folyóirat 1791-iki évfolyamában megjelent egy Szombathelyről beküldött tudósítás, mely a város két nevezetességéről számolt be. Az egyik a püspöki székesegyház alapjainak kiásása alkalmával 1791 julius elején előkerült mozaikpadló, melynek ugyanakkor a cikkíró meglehetős hü leirását is közölte. (9.) A másik nevezetességet egy jól sikerült táncmulatság szolgáltatta. E két esemény egymás mellett azt bizonyithatná, hogy a vidéki városok közönsége már a XVIII. század vé-

gén is értékelte az előkerülő római korból származó és művészi becscsel bíró maradványokat.

Az egykorú leírás után ez volt a XVIII. század végéig, de még jóval később is, míg a carnuntumi Orpheust és Ganymedest ábrázoló (10.) valamint a poltovioi Europa elrablását ábrázoló darabbal tömegesen előkerült mozaikok (11.) ismertetve nem lettek, a leggazdagabb díszítésü mozaikpadló, amelyet Pannoniában feltártak. Sajnálatosnak kellett tartanunk, hogy száraz leírásnál nem tudtunk többet felőle. A székesegyház építésének sietős volta miatt a mozaikat nem lehetett megmenteni. Sorsa meg volt pecsételve.

Egy új, s nagyobb arányunak igérkező mozgalom azonban segítségünkre jött. A fiatal magyar művészettörténelemnek égető feladatává vált, hogy a vidékek elszórt műemlékeit tudományos alapossággal, s lelkiismeretes levéltári kutatással feldolgozza, (12.) s pótolja a nagy mulasztást, „hogy a Műemlékbizottság a műemlékek megbizható statisztikájával 50 zavartalan esztendő után is adósunk maradt." (13.) Igy fordult a figyelem a szombathelyi székesegyház építése és falfestményei felé is. Kapossy János művészettörténészünk a szombathelyi püspöki levéltárban végzett kutatásai alkalmával megtalálta a székesegyház építésekor elpusztult római mozaik egykorú rajzát, (14.) melyet Czvitkovich Sándor mérnök a helyszinen vett fel. (L.: tábla.) A rajz a püspöki palota építésére és festésére vonatkozó kéziratokkal együtt került a levéltárba. A „Hadi és más nevezetes Történetek"-ben közölt leírásnak az előkerült rajzzal való egybevetése alapján megállapítható, hogy joggal tartottuk veszteségnek a mozaik elpusztulását.

A mozaikpadló nagyságát a rajzhoz mellékelt bécsi öl beosztásból tudjuk meg. Téglalap alakja van; hossza 6, szélessége 4.3 méter.

Széles sötét sáv határolja, melyen belül két sorban elhelyezett fehér téglalapok foglalnak helyet, erre kis ötszögekkel tarkított sötét sáv, majd ismét kis, világos és sötét háromszögekre beosztott keskenyebb sáv következik. Ezek együtt képezték a mozaikpadló keretét. A mozaik maga kettős vonallal van határolva, s három részre tagozódik. Közepe egy négyzet, melyet két oldalt egy-egy háromrészre osztott téglalap határol. A négyzet középpontjában kettős vonal által képezett keretben egy élére állított négyszög foglalta magába a középképet, az emblemát. Az emblemából azonban egy pár márványszemecskén kívül semmi sem maradt fenn. A kockán kívül üresen maradt sarkokat kis félhold alakú amazonpajzsok töltötték ki. A négyzet többi részét hatszírmú virágokkal ellátott hatszögek alkották, mely így egy virágos kert benyomását volt hivatva felkelteni. Az emblema két oldalán erősebb és vékonyabb vonallal határolt kör szakította meg a hatszögek nyugodt sorát. Az egyik körben egy nyugtalan, kezében faágat tartó kentaurt, a másikban egy páfrány alakú virágot láthatunk. A sarkoknál lévő hatszögekből a mozaikkészítő elhagyta a sziromdíszt és helyükbe kis szárnyas gyermeke-

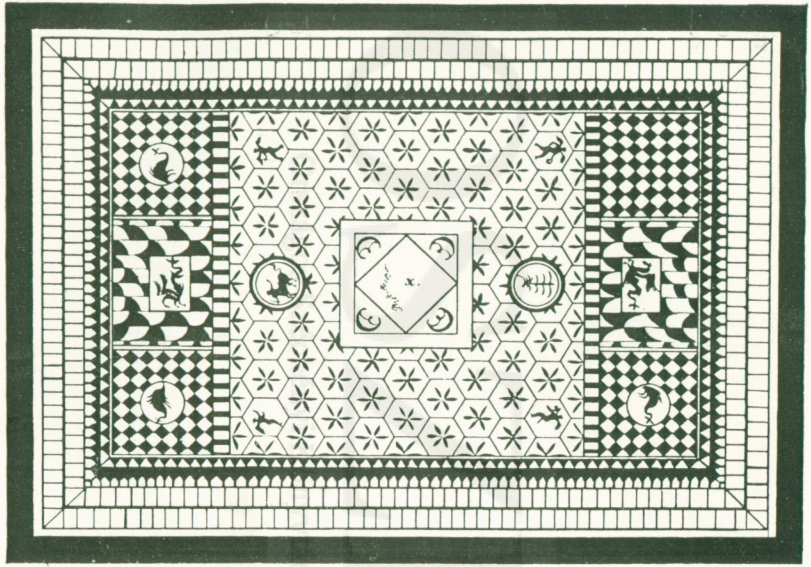

Facies Pavimenti, lapillis cubicis marmoreis Museo opere expositi, dum Ecclesiæ neo erigendæ anterior dextera Principalis Pila fundaretur, in profunditate 1½ orgæ detecti Sabariæ Anno 1791. Mense Julio.

NB. In quadrato ad literam x. nil amplius erui potuit.

Scala duarum Orgiarum Wiennensium

delin: Alexand Czvitkovich Sc.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ket helyezett, akiknek fejét virágkoszoruk övezik. Egy kivételével valamit tartanak kezükben. Kivehetünk így egy kosarat, egy kis növényágat és egy virágcsokrot. A mozaikpadló ezen középső részétől a két szélső téglalap alakú részt világos és sötét kockák sora választotta el. A közép hangsúlyozását azzal érte el a mozaik készítője, hogy a két szélső részben a diszítést úgy választotta meg, hogy az erősen elütött a középrész nyugodt, világos tónusától. A két szélső rész mindegyike három négyzetből állott. A kentaur oldalán lévő résznél középen egy szárnyas tengeri sárkányt látunk, melyet fehér és fekete szinü félkörcikkek fognak körül. A két szélső négyszög közepét egy-egy körrel határolt delfin foglalja el; a fentmaradt részt pedig fehér és fekete kockák töltik ki. Az átellenes keskeny oldal diszítése csak annyiban tért el, hogy a felső négyszögből a delfin elmaradt.

Mozaikunknál első sorban a figurális diszek vonják magukra a figyelmet. Oly diszítésekkel állunk szemben, melyek a római birodalom egymástól messze eső helyein is előfordulnak, nem ilyen elrendezésben ugyan, de azonos jelentéssel. Szimbolikus jelentésük közössége miatt mozaikunkat összefüggésbe kell hoznunk más tartományok hasonló diszü mozaikemlékeivel. H. de Villefosse 24 ilyen mozaikot ismertetett, (15.) s e számot Gauckler több értékes darabbal gyarapította. (16.) Ezekhez kapcsolódik a mi szombathelyi példányunk is. (17.)

Mozaikunk ezen főérdekessége az, hogy a középső négyzet sarkaiban a 4 szárnyas gyermek a négy évszakot személyesíti meg. Itt ezek az évszakok géniuszai, s ábrázolási módjuk megegyezik a kis szárnyas Amorokéval; az egész évet jelképezik változataiban, hogy Varro szavaival éljünk „tempus a bruma ad brumam, dum sol redit". Attributumaik is erre vallanak. A virágcsokrot vagy kalászokat tartó géniusz a nyarat, a kosarat vivő az őszt jelentette. A telet jelképező géniusz egy íjjat (18.) vagy leveleitől megfosztott faágat (19.) tart kezében. A negyediket a tavasz személyesítőjét minden különösebb ismertető jel nélkül lebegő helyzetben ábrázolták.

Az évszakoknak ilyen kis géniuszokkal való ábrázolása általánosan el volt terjedve a római birodalomban. Így látjuk őket Septimius Severus diadalívjén, szarkofágokon, kőemlékeken, sírkamarák falfestményein, paizsdudor diszítéseken, (20) bronz verettel diszített ládikákon (21.), vázákon, bronz és ezüst szobrokon. (22.) Érmeken is szerepelnek Temporum felicitas és Felicia tempora feliratokkal. Így előfordulnak Hadrianus (23.), Faustina junior (24.), Antonius Pius (25.), Commodus (26.), Trebonianus Gallus (27.) bronz és Licinius (28.) arany medaillonjain, Probus (29.), Diocletianus és Constantius pénzein. (30.)

Mozaikunknál szereplő kis géniuszok ábrázolása főleg a II. és III. századi mozaikokon gyakori. Így szerepelnek a saint-romain-en-gal-i (31.), egy saint-colombe-i (32.), egy közép-itáliai, most a

müncheni Pinakothekában lévő mozaikon (33.), a velük rokon kis gyermekek pedig egy italicai (34.), egy sentinumi (35.) és egy cirencesteri mozaikon. (36.) Mellettük a felnőtt egész alakos vagy mellképes nőalakok ábrázolásai is elterjedtek (37.), s az ókeresztény művészet is átveszi őket. (38.)

A szombathelyi mozaikunkon két kis géniusz között kerek medaillonban egy kentaurt láthatunk. Kis ámorokkal kapcsolatos ábrázolásuk a képzőművészet későbbi termékei közé tartozik. Ilyenkor a vad szenvedéllyel öntudatlanúl játszó, gyermeki érzékiség ábrázolásaival van dolgunk, mint azt a kampaniai falfestmények is mutatják. (39.) Mozaikunk kentaurja az antik képzőművészet általánosan elterjedt ábrázolásaival egyezik meg. Egy italicai és egy saint-colombe-i mozaik kentaurja (40.) mellett rokon ábrázolásuk előfordul páncélos szobrokon (41.), márvány oscillumokon (42.), csontfaragással diszített ládikán (42a.), nem különben az agyagművesség számtalan termékén. (43.) Az évszakokat jelképző géniuszok társaságában a kentaur ábrázolásának szimbolikus jelentősége van, melynek eredete a Dionysus mondában való szereplésükkel veszi kezdetét. A későkorú görög mitológiában a kentaurok Dionysus kíséretének gyakori tagjai (44.), a nymphákkal, menadokkal, satyrokkal, silenekkel, panokkal együtt mint a földi termékenység képviselői szerepelnek. A mi mozaikunkon is ily értelemben ábrázolták az évszakokat jelképző kis géniuszok között. Sőt a természet változása, az évszakok megszemélyesítőiként való félreismerhetetlen ábrázolásukra is rá tudunk mutatni Marcus Aurelius egy nagy bronz medaillonján (45.), melyen a császár mint Hercules egy győzelmi kocsin áll s a kocsi elé fogott négy kentaur az évszakokat jelképezi, mert mindeniken rajta van az évszakokat jellemző attributum. A tavasz képviselőjének hátán egy kecskét láthatunk, a nyár sarlót és buzakalászt tart, az ősz fején gyümölccsel telt kosár, a telet szimbolizáló kentaur pedig száraz gyümölcsöt és nyulat tart.

Kentaurral szemben a mozaik ellentétes oldalán kettős vonallal határolt medallionban egy növény alakja látható. Jelenlétét csak az évszakok és kentaur ábrázolásaival közös vonatkozásban érthetjük meg. E növény is, miként amazok az emblema szorosabb függelékei közé tartozott. Bacchus csodatételei között első helyen állott, hogy ahol csak botjával (thyrsus) megjelent s utána vig kisérete (thiasus), — köztük a mozaikunkon is szereplő kentaur, — mindenütt virág sarjadt, gyümölcsök termettek, sziklákból patakok fakadtak, s a folyókban tej és méz folyt. Az évszakokkal kapcsolatban mozaikunk növényében a nagy természetre, Bacchus pártolása mellett a föld felületén viruló életre való általános utalást láthatunk. A rómaiak tisztelték a fákat és a növényeket mint kultusztárgyakat (46.), s közülük igen sok az egyes istenekkel kapcsolatban nagy szerepet is játszott. Mozaikunk páfránya azonban (47.), ha ugyan a növényt helyesen ismertük fel, — nem függött össze különben semmiféle jelentéssel.

Mozaikunk legdíszesebb és legpontosabb kivitelű része az elpusztult emblema lehetett. Itt oly istenkép vagy csoportos jelenet szerepelt, amellyel az évszakokat jelentő géniuszok, a kentaur és a földi termékenységet jelképző növény összefügghettek. Ha az évszakokkal díszített mozaikok gazdag anyagát átvizsgáljuk, azt találjuk, hogy azon kevés esettől eltekintve, mikor Apollo, Sol (48.), Mercurius, Neptunus, Tellus vagy Orpheus fordul elő — Bacchus állott a mozaikok középpontjában. Ilyen esetekben nem a bor istenéként szerepelt, hanem mint a természet és növényzet pártolója, aki a föld felületén az életet elősegíti. Legegyszerűbb és leggyakoribb, mikor csak Bacchus mellképe fordul elő. (49.) A saint-romain-en-gal-i mozaikon a közép medaillonban a fiatal Bacchust állva ábrázolták, amint botjára támaszkodik, a közép képet körülfogó négyszögeket kedvenc állatjai (oroszlán, tigris, párduc, ló) és a négy évszak képei díszítették. (50.) Egy saint-colombe-i mozaikon együtt látjuk Bacchust a négy szárnyas géniusszal, akiken kívül egy oroszlán, tigris, leopárd és ló képe is látható. (51.) Lyon mellett Fourviére hegységében előkerült mozaik középrészén szőlőlevelekkel koszoruzott és tyrsust tartó Bacchus párducon ül, mely mellső lábai közt egy dobot tart. (52.) Egy trieri mozaikon párducok huzzák Bacchus diadalkocsiját, melyet egy satyr vezet, s mind a két emléken az évszakok mellképei szerepelnek. (53.) A cirencesteri mozaikon medaillonban levő évszakok mellképei mellett kis gyerekek is szerepeltek (3 elpusztult), s a képmező egyéb részében Bacchussal kapcsolatos jeleneteket ábrázoltak. (54.) A santipoucei (italica-i) példányon pedig a négy évszak medaillonos képe mellett a főábrázolás Bacchus fogata, melyet tigrisek húznak. (55.)

Ezen szorosan megegyező tárgyi ábrázolások mellett meg kell még említenünk, hogy az évszakokat szimbolizáló kis géniuszokkal közeli rokon szüretelő ámorok jelenetei is a legtöbb esetben Bacchussal kapcsolatos emblemákat kereteztek. (55a.)

A szombathelyi mozaik emblemája a felsorolt példák nyomán legnagyobb valószínűséggel magát Bacchust vagy vele kapcsolatos jelenetet ábrázolt.

Az emblema kettős vonallal képezett keretének üresen maradt sarkait egyik oldalukon kettős ívalakú behajlással bíró amazonpaizsok (peltae lunatae) díszítették. E kis paizsok rendesen a geometriai díszek közé tartoznak s térkitöltő szerepet teljesítenek. Leegyszerűsített formájuk az anyagszerűséghez alkalmazkodó dekorativ érzék következménye. (56.)

Ha mozaikunk középrészében valóban Bacchussal kapcsolatos ábrázolás foglalt helyet, akkor a mozaik két szélső keskeny részében előforduló delfinek és tengeri szörnyek jelenlétét a Dionysos mondakörrel kell kapcsolatba hoznunk. (57.) Azokon a mozaikokon, hol halakkal vagy Neptunussal együtt fordulnak elő, a tenger és vizek lakói, s mint ilyeneket előszeretettel a fürdők padozatain alkalmazták, mert

ekkor a diszítés a helyiség rendeltetésével állott értelmi összefüggésben. Mozaikunk azonban nem ilyen fürdő padozata volt. Jelen esetben a delfinek és a tengeri szörnyek Bacchus két kalandjára vonatkoznak.

Bacchus ép úgy éreztette hatalmát a tengeren, akárcsak a szárazföldön. Mindenre kiterjedő erejének, s így a tengeren való uralmának is legszebb költői megörökítését Horatius hagyta reánk. (58.) A delfin a tyrrheni tengeri rablókat s delfinekké való átváltozásukat idézi emlékezetünkbe. (59.) Az isten utazásai alkalmával, midőn Ikaria szigetéről Naxosba akart visszatérni, földi ember képében szállott hajóra. Azonban a kalózok elfogták és hajójukra vitték. Ekkor az isten oroszlán alakját öltötte magára, mitől a kalózok annyira megrémültek, hogy a tengerbe vetették magukat, hol átváltoztak delfinekké. (60.)

A delfinek mellett szereplő szörnyek tengeri sárkányok (dracones marini), a hippocampusok közeli rokonai; az ábrázolásuknál való eltérést könnyen lehet felismerni. (61.) Ezen szörny mozaikunkon a Pausanias által fenntartott monda tritonjának felelne meg. (62.) A tanagrai asszonyok, midőn Bacchus misztériuma előtt a tenger partján tisztálkodtak, hirtelen a tengerből felmerülő szörnyet, tritont láttak maguk felé közeledni. Szorongatott helyzetükben Bacchushoz fordultak, aki rögtön megjelent s megölte a szörnyet. Pausanias, aki e történetet feljegyezte, azt is hozzáteszi, hogy Tanagrában Dionysos templomában ezért állították fel egy tritonnak a szobrát. Akár a monda ezen elterjedtebb, akár a kevésbbé elterjedt, de Pausanias szerint hihetőbb változatát fogadjuk el (63.), mely utóbbi szerint az isten ökreinek elrablása miatt ölte volna meg a tritont — mindenképen utalást látunk Bacchusra e tengeri szörnyetegekben. (64.)

A mozaik megmaradt ábrázolásai az előbbiek alapján a középkép elveszett Bacchus jelenetével értelmi összeköttetésbe voltak hozhatók. Jelenlétük idegen mozaikművek, más képzőművészeti emlékek alapján megmagyarázható volt. E tartalmi egység feltételezi, hogy a savariai mozaikkészítő hűen másolta le mintakönyvének darabját.

Nem zárkózhatunk el annak a vizsgálatától sem, hogy egy ilyen Pannoniába került mintalap eredetije után kutassunk. Eltekintve egyelőre mozaikunknak geometrikus beosztásából vonható következtetéstől, melyre később vissza fogunk térni, első sorban a külön keretekben ábrázolt képek eredetét kell vizsgálat tárgyává tenni, mert ez mozaikunk mintaképének készítési helyére vezethet.

A mozaik középmezején feltünő, hogy a virágszirommal diszített hatszöges középrész két szemben levő oldalán szélesebb és keskeny vonalakkal határolt kerek medaillonban a kentaur és a növény (fa?) ábrázolásai szervetlenül illeszkednek a mozaikba, megbontják a hatszögek nyugodt sorát. A delfinek és tengeri szörnyek külön kör vagy téglalap alakú kerettel vannak határolva. Az évszakok kis

géniuszait pedig csak úgy tudta a mozaikmester elhelyezni, hogy a sarkokban lévő virágdíszek helyére állította be őket. Az alakos ábrázolások jellemző keretei — melyek ilyen mozaikokról sohasem hiányzanak — mint a kettős vagy hármas fonat, meander, háromszögek, s a kitöltött hullámos sorok, mozaikunkon feltünően nem szerepelnek. Ezek a figurális ábrázolások tehát eredetileg nem a mozaikmesterek által alkotott formák, hanem mint az emblemának jelenetére vonatkozó ábrázolások más képzőművészeti ágból lettek kölcsönvéve. Igy egy koraibb idő emlékeivel állunk szemben, mikor a kialakuló geometrikus felosztás mellett a musivarius idegen képzőművészeti ágból keresett mintákat az egyes mezőszakaszok díszítésére. A dionysosi kultusz emlékanyagában a korai császárság korából ilyen mintaképeket az oscillum-ok szolgáltattak. (65.) Ezek márványból faragott domborművek voltak, melyeket mint fogadalmi ajándékokat Dionysos szentélyében vagy a szentély udvarának fáin aggattak fel, s később — mi a római pompakedvelésre vall — lakóházak díszeiül is alkalmazták. E kisméretü tárgyak egyszerü bemélyedő keretü kör, négyszög és pelta-formában a Dionysos kultusz köréből vett ábrázolásokat mutatnak. Igy előfordul a kentaur, géniusz, delfin, tengeri párduc, tengeri sárkány, triton, sok satyr, silen, pan, Dionysos hermája előtt tömlőjét egy kraterbe ürítő satyr és gyakori az áldozati jelenet is. A fogadalmi ajándék e faja — az oscillum — eredeti római találmány. Nagy számban Rómából és Közép-Itáliából ismeretesek, Keleten és Afrikában nem szerepelnek, Galliában is csak egyes darabok fordultak elő. Falfestményeken való ábrázolásuk gyakori a III. pompeji stilusban, de a IV-ből hiányzik. Elterjedésük a Kr. u. I. századra és a II. elejére tehető. A szombathelyi mozaik mintaképének készítési helye igy Róma vagy Közép-Itália valamelyik mozaikműhelyére megy vissza, s a tervezője egy Dionysos szentély e nemü emlékeiről vehette mintáit, s jellemző, hogy a középkép sarkait pedig amazon paizsokkal töltötte ki, melyek az ilyen oscillumok leggyakoribb formái. Készítési ideje ezek után azon korszak elejére esik, mikor a mozaikunkéhoz hasonló geometrikus beosztás divatba jön.

Mozaikunkat a pannoniai mozaikok sorában külön hely illeti meg. Provinciális művészi szempontból, mivel Pannoniában hasonló stiltörekvést mutató mozaik nem került elő, más helyeknek, első sorban Itália, Noricum, Gallia és Africa geometrikus beosztású mozaikjaival kell egybevetnünk, hogy szerves beosztásának a római birodalomban általánosan divatozó idejére rámutathassunk.

Gauckler, aki kiváló munkát (66.) irt az antik mozaik művészetről, maga is beismerte, hogy minden kisérlete, amely stiluskritikai alapon a mozaikok pontosabb időmeghatározására szolgált volna, kudarccal végződött a diszítő elemek nagy gazdagsága és ezeknek a legszertelenebb módon való összekeverése miatt. Alapos vizsgálatainak s az egész római birodalom területén előkerült, s addig ismertetett mozaikemlékek áttanulmányozása alapján egyes korokra, nagyobb

időközökre tudta csak a mozaikművészetnél jelentkező sajátságokat a képmezők felosztását alapul véve összegezni.

Általános felosztás alapjául a stilus-divatok uralmát elfogadhatjuk a provinciák emlékeinél. A provinciák mesterembereinek legnagyobb része mintakönyvek után dolgozott, melyekben a legújabb, s a nagy központok műhelyeiben már elterjedt mintákat kapták kézhez. Bátran állíthatjuk, hogy a provinciákban kivétel nincs az általános divat alól. Ahol állandóan dolgozó mozaikműhelyeket tudunk felmutatni mint pl. Pannoniában, Poltovioban, Emonában, Carnuntumban vagy tartományunkon kivül a Gauckler által felsorolt helyeken (67.), ott is a mozaikok diszítése az általános divat hatása alatt állott s a legnagyobb ritkaság, ha egy helyi műhely a kapott elemeket önállóan fejleszti tovább. Gauckler kutatásait tartva szem előtt, melynek eredményeit a mozaikok vidékek (tartományok) szerint való gyűjteményes összeállításai utólag megerősítették, — a szombathelyi mozaikot beosztása miatt az Antoninusok korának mozaikjai közé kell helyeznünk.

Az Antoninusok korában lesz általános a mozaik padlók mezejének négyszögekre való beosztása. A kerettel körülvett középpontot képező négyzetet kettős vagy hármas szakaszba osztott kisebb négyzetek határolják. E tipus Itálián kivül különösen Dél-Franciaországban (Nimes, Vienne, Lyon) és Svájcban (Aventicum) talált gazdag alkalmazásra, mig Afrikában elvétve fordul elő, Pannoniából is csak mozaikunkról ismeretes. Az Augusztus korától divatozó emblemáknak külön műhelyekben való készítése megszünik. Az opus tepellatum, mely addig csak a padló középpontjában elhelyezett emblemáknak geometriai diszű keretezésére szoritkozott, — ezentúl változatos figurális díszek megoldásánál is szerephez jut. Ennek következtében szorosabb egység áll be a mozaikok kivitelénél. Egyszerre dolgozzák az egész díszítést a mozaik cement alapozásába. Alakos ábrázolások zárt keretben a mozaik egész felületén előfordulnak, szóval nem szoritkoznak csak a középképre, az emblemára. A mozaikkészítők sok esetben az Augusztus korabeli alexandriai mesterek virtuozitásáig jutnak el. (68.) A geometriai diszítés e korban meg tartja fontos szerepét és szigorú zárt jellegüvé teszi a mozaikot, ami legjobban meg is felelt technikájának. A nyugodt benyomás elérésének egyik hathatós eszköze és divatos az egyszinben való dolgozás, midőn fehér és fekete kockákból épitik fel a mozaik diszítését. Ezen sajátságok azonban hamar kimentek a divatból. A mozaikművészet mesterséggé fajul el, elveszti a stilus megkivánta anyagon uralkodó erejét. Septimius Severus korának mozaikjai már mind igy jelennek meg. E hanyatló korban a négyszögekre való beosztás mellett a hatszöges és nyolcszöges csoportosítás terjed el. Nincs szoros egység a mozaik figurális diszítése és az egységes benyomás elérésére nélkülözhetetlen arányos tagolások között. A növénydiszítés nagy szerepet tölt be, a geometriai diszeket kiszorítva a padló egész

mezejét ellepi, nyugtalanná és élénkké teszi. Hirtelen nagy idegenkedés áll be geometriai diszítéssel szemben, bár szakítani nem tudtak vele. A mozaiknak anyaghoz kötött természetét igyekeznek összeegyeztetni a dekorativ falfestészetnél még helyén való merész vonalak és élénk színezés által elnyerhető festői hatáskeltéssel.

Szombathelyi mozaikunk így az Antoninusok korában divatozó geometrikus mozaikpadlók sajátságait mutatja. De közöttük is azokhoz kapcsolódik, melyek e korszak elejéről valók, mikor a képmező felosztása egyszerűbb, s a geometriai diszítésnél a nyugtalan s bonyolult formák helyett inkább az egyszerűbbeket alkalmazza. Mozaikunk korai idejét az is mutatja, hogy a figurális ábrázolások nem tudtak teljesen beilleszkedni a képmezőbe, a később kialakuló egységes hatáskeresésnek csak az igyekezetét látjuk. E geometriai felosztás virágkorát Galliában a II. század közepétől kezdve éli. Az Itáliából kiinduló új divat ott rövidesen elterjedt s a helyi műhelyekben sajátosan fejlődik tovább a tömöttebb felosztás és változatos mértani formák halmozása felé. Ezekkel egyeznek meg egyes poltorioi darabok. A savariai mozaik mintaképe — mint a figurális ábrázolások eredeténél kimutattuk — Rómából vagy Közép-Itáliából került Pannoniába, valószínüleg Aquileia közvetítésével s készítésével, s készítésének időpontja a mozaikmező beosztásának nyugodt jellege miatt ezen mozaikstilus legkorábbi éveibe tehető. Ha hozzávesszük azt az időközt, míg az ilyen mintalapok eljutnak a provinciákba, akkor sem haladhatja túl a II. század első felének utolsó évtizedeit. Így a figurális ábrázolások eredetének — oscillumoknak — elterjedési kora összeesik a derékszöges felosztásu mozaikok koraibb készítési idejével.

Időpontunk megállapítását támogatják Pannonia ismeretes mozaikjai is. A II. század végének és a III. elejének eltérő mozaikstílusát a leletkörülmények útbaigazításánál fogva egész sor egykorú mozaik hordja magán. Elég, ha itt egy pár poltovioi (69.), carnuntumi (70.) és egy aquincumi mozaikra utalok. (71.) Újabb változás figyelhető meg a III. század végén és a IV. elején. E változást legszebben Emona gazdag mozaikanyagán tanulmányozhatjuk. (72.) Az innen ismeretes mozaikokat a Kr. u. 238-ik évi tüzvész utáni építkezésekkel kell kapcsolatba hozni, de ennél is fontosabb még a Nagy Constantinus alatt fellendülő építkezési kedv. A mozaikok diszítésének legnagyobb része tisztán geometrikus jellegü. E korszakban a birodalom egyes kiválóbb mozaikműhelyeit kivéve, visszahatásként jelentkezik a koraibb festői irányzattal szemben a geometrikus diszítésekhez való visszatérés. De leggyakrabban nyomott egyhanguság erőltetett jegyében előállott munkákkal találkozunk. Nagy különbség van Pannoniában is az Antoninusok korának diszítő művészete és a Constantinusok idejebeli dekorativ törekvések között. Amabban van önállóság, művész akarás és kifejező erő, emez erőtlen, lélek nélkül való utánzásban merül ki. (73.)

E későbbkori mozaikokkal azért kellett szembeállítanunk a korai savariai darabunkat, mert ez szerves felépítését épen a geometriai diszítés arányos elosztásában leli, mely azonban csak háttér és keret a figurális díszek számára, s mintegy arra szolgál, hogy a szines emblema hatását a megmaradt rész monochrom színezésével fokozza, s a figyelmet reá terelje.

Mozaikunk lelhelyéről a környéken előkerült és Schönwisner által ismertetett leletek nyomán (74.) csak annyit tudunk, hogy Savaria kapitoliumához tartozott. A kapitolium volt a kolonia vallási és kulturális középpontja, s így már az első századokban a legfényesebb középületekkel és palotákkal vették körül. Az épület alaprajza, melynek egyik helyiségét mozaikunk diszítette, nem maradt reánk. Egy egykorú levélben csak föld alatt huzódó falakról történik említés. (75.) Hogy a mozaik ábrázolása nyomán egy Bacchus szentélyre gondoljunk, az kellő alapot nélkülözne.

Róma, 1927 március.

Jegyzetek.

(1.) O. Spengler, Der Untergang des Abendlandes I. 43 köv. l. Spenglernek itt csak az általános megállapításait tehetjük magunkévá Ő a római kulturát nem ismeri el (!), csak római civilizációról beszél, mely a magasabb fokon álló görögség kulturájának következménye volt mint „unausweichliches Schicksal".

(2.) Az előbb közölt szám azonban elenyésző csekély más tartományok e nemű emlékei mellett. Pannonia történeti viszontagsága megadja a választ. A római haderő eltávozása után megszakad a tartomány virágzása, az új foglalók a meglevő emlékeknek — anélkül, hogy a kulturfolyamatosság fenntartására törekedtek volna —, gyors pusztulását siettetik. Itália területén kivül igen gazdag Gallia mozaikokban. Az Inventaire des mosaïques de la Gaule et de l' Afrique poublié sous les auspices de l' académie des inscription et belles-lettres c. mű I. kötete, melyet G. Lafaye (Narbonnaise et Aquitaine) és A. Blanchet (Lugdunaise, Belgique et Germanie) állitottak össze, 1674 darabot foglal magában. E mű II. kötetében P. Gauckler Tunis mozaikjait tette közzé, szám szerint 1056 darabot. A III. kötet Numidia és Mauretania mozaikjait tartalmazza, melyet F. G. de Pachter-től kapunk. Algir mozaikjait először összeállitotta Gsell, Les monuments de l' Algerie, Paris 1901, II. 100 köv. l. Az angliai mozaikokról is irtak összefoglaló munkát. J. E. Price, A description of the roman tessellated pavemens found in Bucklersburg, Westminster 1870; Th. Morgan, Romano-British mosaic pavements, a history of their discovery and a record and interpretation of their designs, London 1886. A. Blanchet, Etude sur la décoration des édifices de la Gauleromain, Paris, 1913. (67—137. l.) c. művében a mozaikok tárgyalását csak tárgyi szempontból öleli fel. A spanyolországi mozaikokat jó felosztással kapjuk Cadafalch, L' arquitectura romanica a Catalunya. Barcelona, 1909. XXIII. fejezet (Mosaichs) 221. és köv. lapok. A pápai gyűjteményekben lévő mozaikokról. B. Nogara irt egy diszes kiállitásu munkát: I. mosaici antiqui conservati nei palazzi pontifici del Vaticano e delLaterano. Milano, 1910.

A keleti tartományok közül csak a syriai mozaikok vannak összeállitva Jacoby, Das geographische Mosaik von Madaba Leipzig, 1905. c. művében. Az itáliai és byzánci ókeresztény mozaikoknak rendkivül gazdag irodalmuk van.

(3.) Seneca, Ep. 86, 1, 6.

(4.) Apuleius, Met. V., 1.

(5.) P. Clemen, Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden. Düsseldorf, 1916. 171—172. l.

(6.) A XVII. századból csak Emonából ismerünk mozaikokat. J. L. Schoenleben, Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae vetus Aemona nomen Iure assertum. Salisburgi 1674 p. 58; I. W. Valrasor, Die Ehre des Herzogthums Crain . . . Laybach, 1689 II 237—238; Thalnitscher, Antiquitates urbis Labacensis 1693. V. ö. Müllner, Emona, 54 l. és W. Schmid Ausgrabungen in Emona 1916. Öst. Jhefte XIX—XX (1919) Beibl. S. 163.

(7.) P. Katancius Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta Eszeki, 1782. 87. l.

(8.) Schönwisner, Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine ad praesens tempus. Pestini, 1791. 61. l.

(9.) Hadi és más nevezetes történetek. Ötödik szakasz. Bétsben 1791. 235 l. „Szombathelyről két nevezetes dolgokat közlött velünk eggy érdemes Barátunk. a' mellyeknek eggyike Jul. elsőjén, a' másik pedig Május' végén történt. Az első, egy hajdani Római maradványnak találásában állott. A'mint t. i. az uj Püspöki Szentegyház' fundamentumát ásták volna: olly négy szegű kőtáblára akadtak mintegy másfél ölnyire a' föld alatt, mellynek hossza 13, széle 9 lábnyi lehetett. Merevén (egésszen) fehér és fekete, tsupán eggy iznyi nagyságú, 's négy szegü márvány darabotskákból vólt a' tábla ki rakva, külső karimáján belöl, minden szegletében eggy egy kisebb négy-szeg látszatott; bellyebb hat rendbéli karimákkal volt ki-tarkázva, a' mellyeknek köze egy lábnyi tágasságú vala. Kellő közepén a' táblának, egy magános négy-szeg szemléltetett. A'mint a' tábla' hossza ment, 6 kis álló ábrázolások láttszattak. Egy felöl, t. i. szélről, két tengeri hal, közepén egy sárkány, belőlről pedig két génius, egy centaurus mellett. Más felől, szélről ismét tengeri halak, egy sárkány körül; középett kilentz ágú virág; belőlről két szárnyas génius. Magok az ábrázolásuk, mind fekete kőből valának ki rakva, az udvariak pedig fejérből. Ezen Tábla újjabb bizonyságot tesz arról, hogy Schönwisner Úr (Pesti könyvtárnok) jól nyomozott itten a' Romaik' megtelepedését."

(10.) Mitth. d. k. k. Central-Comm. XVIII. (1873) 26 l; Arch. Zeit. 1874. 164.; Führer durch Carnuntum[6] 1923. 166 és 174 l.

(11.) S. Jenny, Poltovio, I—VIII táblák (különlenyomat a Mitth. d. k. k. Centr.-Comm 1896 évfolyamából).

(12.) Hekler A., A magyar müvészettörténelem föladatai. Századok. LV (1921) 161 köv. l.

(13.) Hekler A, Ipolyi Arnold emlékezete. Századok LVII (1923) 240 l.

(14.) Kapossy János, A szombathelyi Székesegyház és mennyezetképei. Budapest, 1922. 13 l. Az ő közvetítése révén jutottam az eredeti rajzhoz, mely után fényképfelvételt készíttettem. Lekötelező szivességéért ez uton is hálás köszönetemet fejezem ki.

(15.) Villefosse, Gaz. arch. 1879, 144 köv. l.; folytatása Bullet. de la Soc. des antiq. de France. 1880. 135 l. Az évszakokat ábrázoló mozaikokról legutóbb Ph. Fabia adott egy nem teljes, de azért figyelmen kivül nem

hagyható áttekintést a Fourvièrei mozaik ismertetésével kapcsolatban. — Mosaïques romaines des Musées de Lyon. Lyon 1923, 167—768.

(16.) Gauckler, Opus musivum, Daremberg-Saglio, Dictionnaire... 2119 l. 10. jegyzet.

(17) Az összeállítás teljessége kedvéért a köv. évszakokat ábrázoló mozaikokat is felemlitjük.

Santiponce (Italica)-ból. P. Paris, Funde in Spanien. Arch. Anz. XVIII. (1903) 106 l.; Riv. de Archivos 1904, 129 l. 3 tábla; Reinach, Répertoire... p. 225 nr. 4.

Trierből: E. Krüger, Trierer Jahresberichte I (1908) 15 l. I tábla.

Stolacról: C. Patsch, Bosnien und Hercegowina in römischer Zeit. Sarejevo 1911. 26. l. 17—18 ábrák.

Sensből: a régi magyarázatát helyesbíti Villefosse, Piot, Monument et Mémoires XXI. (1913) 89—109 l.;

Pandermából: Mendel, Catalogue des sculptures du Musée de Constantinople III. 504—6; Répertoire... p. 226. nr. 6.

Aquileiából: A. Guirs, Die christliche Kultanlage aus Konstantinischer Zeit am Platze des Domes in Anquileia, Jahrbuch des Kunsthist. Institutes der k. k. Zentral-Kommission für Denkmalpflege 1915. XXV tábla. A. d. Waal, I mosaici di Aquileia. Röm. Quartalschr. 29, 266—268 l.: Fasiolo, I mosaici di Aquileia. Roma 1915; A Guirs, Zur Frage der christlichen Kultanlagen aus der ersten Hälfte des vierten Jahrhunderts im österreichischen Küstenlande. Jahreshefte des öst. arch. Inst. XIX—XX (1919) Beibl. 187 és és köv. l.

Daherrasch (Palestina)-ból: Arch. Anz. 1919. 117 l.

Beit Djebrin (Eleutheropolis)-ból: Revue biblique 1922. 259 köv. l.; Reinach, Répertoire p. 411 nr 5—7.

Zlitenből: Mariani. Rend. Acc. Lincei 1914. 43 köv. l.: Bartacini, Guida del museo di Tripoli. 1923. 21 köv. l.V. tábla; Aurijemma, I mosaici di Zliten 1926.

(18. V. ö. a sentinumi évszakokat ábrázoló mozaik tél alakjával, mely egy ijjat és egy vizimadarat tart. Bullettino dell' Inst. arch. 1846. 101 l.

(19.) Igy van ábrázolva a saint-colombe-i mozaikon a tél alakja. Artand, Hist. abnégée de la peinture en mosaïque, 78. l. XVIII. tábla (nem állt rendelkezésemre); Villefosse, Gaz. arch. 1879. 150. l. Hasonló attributummal van jelezve a tél alakja a bignor-in sussex-i mozaikon. Lysons, Reliquiae Brittanico — Romanae, London, 1813. III, XV. és XVII. táblák után ismertette Villeffosse id. m. 151. l.

(20.) A halmágyi paizsdudor a nagyszebeni Bruckhenthal-gyüjteményben: Arch.-epig. Mitt. II. (1878) 114. köv. l. VI. tábla; Szilágyi, A magyar nemzet története I. CLXII. l. Két angolországi példány Arch. epigr. Mitt. II. (1878) 107. l. irodalmi utalásokkal: F. Drexel, Römische Paraderüstung. Strena Buliciana, 1924. 55—72. l.

(21.) Pannoniai bronzveretes ládikákon is előfordulnak. Hampel, A régibb középkor emlékei Magyarhonban I. 91—92. l. LXXXIX. tábla; Hampel, Arch Ért. XXII. (1902) 38—47. l; Hampel, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn. II. 227—228. l. III. 181 tábla. Supka, Frühchristliche Kästchenbeschläge aus Ungarn, különlenyomat a Röm. Quartalschr. 9 l. 1 ábra.

(22). V. ö. Villefosse id. m. 153 l. 5—9 jegyz; Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, 2737 l.

(23.) Fr. Gnecchi, I medaglioni romani, III. 146 tábla 1 sz.

(24) U. o. II. 69 t. 3 sz.

(25.) U. o. II. 148 t. 18 sz.

(26.) U. o. II. 87 t. 3—5 számok; II. 72 t. 1 sz.; III. 152 t. 5 sz.

(27.) U. o. II. 3 t. 6 sz

(28.) U. o. I. 6 t. 6 sz

(29.) Alföldy, Num Közlöny 1919—1920. II. tábla 5 sz.

(30.) Cohen [1]; Diocletianus n[0] 148, Constantius no. 49.

(31.) Artand id. m. 118 l. LVII. tábla; Villefosse id. m. 150 l.; Blanchet, Étude sur la décoration des édifices de la Gaule-romain, 82 l.

(32.) Savigné, Histoire de Saint-Colombe 1903. 137 l. Blanchet id. m. 81 l.

(33.) Universal Art Inventory, Part I. Mosaics and stained Glass V c. számomra hozzáférhetetlen volt; Villefosse id. m. 153 l.

(34.) A. de Laborde, Description d' un pavé en mosaique découvert dans l' ancienne ville d' Italica Paris 1802. 56 l. VIII. és XIV. táblák.

(35.) Bullettino dell' Inst. arch. 1846 101 l.; Cumont, Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra II. 419—420; Reinach, Répertoire de Peintures Grecques et Romaines. p. 228 nr. 7.

(36) Archaeol. Journ. VI 328 l.

(37.) A különböző antik emlékeken szereplő évszakok ábrázolásai közti különbséget táblázatos összeállitásban mutatja be James Fowler, On Mediaeval Representations of the Mont' s and Seasons Archaeologia XLIV. (1873) 195 köv. l. utolsó tábla. Ez az összeállitás már megjelenésekor is teljesen fogyatékos volt. V. ö. még J. Strzygowski, Die Calenderbilder des Chronographen vom Jahre 354. Berlin. 1888; A Bauer und J. Strzygowski, Eine alexandrinische Weltchronik, Text und Miniaturen eines griechischen papyrus der Sammlung W. Goloniščev. S. 144—146. Ez utóbbi helyének megállapitásait azonban nem tesszük magunkévá.

(38.) F. K. Kraus, Real-Encyklopädie der christlichen Altertümer. II. 1 köv. l.

(39.) Pitt. d. Ercol. I. XXV—XXVIII. táblák; Mus. Borb. III. XX—XXI. táblák; XIII. XLIX. tábla. Újabban a Not. d sc. köteteiben is.

(40.) Italicai mozaik: A. de Laborde id. m. XIX tábla; saint-colombe-i mozaik: Inventaire des mosaiques de la Gaule I. nr. 210. A mozaikokon szereplő kentaurok egyéb ábrázolásaira l. S. Reinach, Répertoire de Peintures Greques et Romaines p. 344 nr. 1—2 p 346, p. 226 nr. 4; Führer durch Carnuntum[6] 51, 63. 174 l.

(41.) Hekler, Beiträge zur Geschichte der antiken Panzerstatuen. Jahreshefte des öst. arch. Inst. XIX—XX (1919) 221 lap 28. jegyzet irodalmi utalással.

(42.) Not d sc. 1907 584 l. 33—34 ábrák. Arndt, La Glyptothéque Ny-Carlsberg, 130 l. 68 ábra; G. Lippold, Doppelseitiges Relief in Barcelona. Jbuch des deutsch. arch. Inst. XXXVI (1921) 33 köv. l.

(42a.) A. Guirs, Das Sternkästchen von Capodistria. Jahreshefte des öst. arch. Inst. XVIII (1915) 138 köv. l. III. tábla. Guirs az ilyen csontfaragások keletkezési helyéül Aquileiát nevezi meg, mely a II. és III. században Pannoniát is ellátta hasonló csontfaragásokkal.

(43.) Itt egy pár nagyon jellemző darabot említhetünk csak. R. Pagenstecher, Die Calenische Reliefkeramik. Berlin 1909. 7. tábla 31 sz. Wolters, Cat. of roman pottery 241 l. 1275. sz.

(44) Roscher, Ausführ. Lexicon 1050 l.; Schmitz, Das Thiersymbol des Dionysus, Köln 1892 c. mű nem állott rendelkezésemre.

(45.) Fr. Gnecchi id. m. II. 61 t. 6 sz. Ilyen szellemü ábrázolást mutat a carnuntumi muzeum egyik kis trébelt bronza is, mely egy nyulat és egy faágat (pálmaágat?) tartó kentaurt örökit meg. Führer d. Carnuntum[6] 1923 85 lap. Ez utóbbi eredetileg ékszertartó ládika bronz veretes diszei közé tartozhatott. Tudomásom szerint a kentaurnak mint a földi termékenység képviselőjének legkorábbi művészi feldolgozása a siracusai Museo Nazionale kis bronzain fordul elő (lelt. sz. 25130 stb.) melyek Leonforteban kerültek elő J. Alinari No 33397.

(46.) Daremberg-Saglio, Dictionnaire. 356 köv. l.

(47.) Az egykorú irók közül csak Plinius emliti (XVI, 43 (92).)

(48.) A seusi mozaik emblemája Phaeton pusztulása után a lovait megfékező Solt ábrázolta. Héron de Villefosse ismertetésében (Piot, Monument et Memoires XXI (1913) 89—109 l. 1—2 ábra, IX tábla) az emblema jelenetében Ovidius Phaeton tragikus végzetét leiró sorainak képzőmüvészeti megörökitését látja s a mozaik sarkaiban szereplő évszakok jelenlétét is Ovidius soraival hozza kapcsolatba, amennyiben ezek ott szerepelnek Sol udvarában (Metam. II. 27—30.)

(49) Gauckler id. m. 2118 l. 9 jegyzet.

(50.) Blanchet id. m. 82 l.

(51.) Savigné Histoire de Saint-Colombe, 1903. 187 l. Blanchet id. m. 81 lap.

(52.) R. Cagnat, Comptes rendus de l'Acad. des Inscr. et Belles-Lettres, 1911 400—401 l. Arch. Anz. XXVII. (1912) 475 l. 1 jegyz. Blanchet id. m. 82 l. Fabia, id. m. 165.

(53.) E. Krüger, Trierer Jahresberichte I (1908) 15 l. I tábla 1 sz. IV. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1908. 34 l. 3 ábra.

(54.) Archaeol. Journ. VI. 328 l.; Archaeologia XLIV (1873), 195 köv. l. utolsó összehasonlitó tábla.

(55.) P. Paris, Funde in Spanien. Arch. Anz. XVII. (1903), 106. l.

(55a.) Ilyenek ismeretesek a következő helyekről:

Murviedro, Caylus, Rec. II, 107; Reinach, Repertoire . . . p. 106 nr. 1.

Murviedro, Mem. Real Acad. Madrid, 1852, VIII. 57. 12 tábla. Hübner, Ant. Bildn. 289.; Cadafalch, L'arquitectura romanica a Catalunya. Barcelona 1909. 224 l. 260 ábra (u. itt a spanyol irodalom); Reinach. Répertoire . . . p. 106 nr. 2.

Carthago, Billiard, Vigne dans l'antiq. 318. Inventaire des mosaïques de l'Afrique proconsulaire (Tunisie) 744. Reinach, Répertoire . . . p. 110. nr. 6.

El-Djem, Inventaire . . . (Tunisie) 67, Billiard, id. m. 4 tábla; Reinach Répertoire . . . p. 110 nr. 7.

(56.) A pannoniai mozaikokon előszeretettel használták fel az amazonpaizsokat. A poltorioi mozaikoknak is kedvelt geometriai diszei. Ez utóbbiakon figyelhetjük meg legjobban (t. i. Pannonia területén), hogy a mozaikteknika mennyire megkivánta a diszitésül alkalmazott tárgyaknak konvencionálisan való leegyszerüsitését. Egy poltorioi mozaikon mértani szabályossággal ábrázolt növényeken és amazonpaizsokon kivül 9 különféle edényt számoltunk meg, melyek közül négynek oly leegyszerüsitett formát adott a musivarius, hogy nevet sem adhatunk nekik (Jenny, Poltorio. Wien 1896 8 l. II, V, VI és VIII táblák). Egy emonai mozaikon a kis pelták növénylevelet helyettesitenek

(Schmid, Emona. Jbuch f. Altertumskunde VII (1913) 164 l. 75 ábra), négy kiadatlan aquinumi mozaikon is szerepelnek. Az amazonpaizsok a mozaikművészetben korán fellépő s állandóan szereplő díszítő elemek. Közkedveltségük magyarázza, hogy a legváltozatosabb formákat mutatják az egyszerűtől a lestilizálás által alig felismerhető változatokig. Első megjelenésükben tisztára geometrikus diszként mint vonalos rajzok lépnek fel. A szombathelyi mozaikra azonban nem a mozaik művészet díszítménykészletéből kerültek át, hanem mint az oscillumok kedvelt formái leltek itt alkalmazást. Ilyen jelenségek azonban egyáltalában nem magukban állók. A kőemlékek pelta díszítéseinél is különböző forrásokra vezethető vissza az alhalmazásuk. Ez utóbbiak tanulságos összefoglalását adta legutóbb J. Zingerle, Kyknos-Relief in Wien. Jahreshefte des öst. arch. Inst. XXI—XXII (1924) 241—250 l., de tárgyát az anyag ismeretének hiánya miatt kimeriteni nem tudta V. ö. még Germania VI (1922) 24 köv. l. A pelta díszítő elem szerepéről addig nem is beszélhetünk, mig a pannoniai különböző emlékanyagok (bronzművesség, kőemlékek stb.) alapján összefoglalóan nem lesznek méltatva.

(57.) Van olyan emlék is, mint a Vienne melletti Tourdan kastélyban talált ezüst serleg, amelyen az évszakokat jelképező négy nő-alak és kis géniuszok ábrázolásai alatt egy keskenyebb sávban tengeri szörnyeket találunk kivésve. Itt nincsen szerves kapcsolat közöttük; ellentétes jelentésű dekorativ elemek összekeverései kizárólag. Lásd F. Wieseler, Intorno ad un vaso d' argento rinvenuto nelle vicinanze di Vienna (Francia) con rappresentanze allusive alle stagioni. Annali dell' Instituto di corrispondenza archeologica, 1852. 216 köv. l. L. tábla. Willers, Die römische Bronzeeimer von Hemmor. 1901. 178—179 l 66. ábr.; Walters, Catalogue of the silver Plate (Greek, Etruscan and Roman) in the British Museum. London 1921. 18—20 l. X—XI. táblák W. a. 19 l.-on a serleg teljes irodalmát adja, valamint az itt szerepelő évszakok analógiáit festmények és sarcophagreliefek alapján.

(58.) Horatius, Od. II. 19, 17.

(59.) Varro azon magyarázatát, mellyel kapcsolatba hozza a delfineket Bacchussal, gyerekes okoskodásnak tekinthetjük. V. ö. Porphyrio, Comment, in Horatium, Sermo II. 8, 15. „Alcon Chium maris expers quia in Chium vinum marina non additur, inde institutum tradit Varro, ut delphini circa Liberum pingerentur."

(60.) A képzőművészetben e monda gazdag feldolgozásra talált, legszebben az athéni Lysikrates emléken. Többi ábrázolásait lásd Darenberg-Saglio, Dictionnaire . . . I. 611—612 l.; de teljesnek már nem mondható.

(61.) Skopas iskolája az előtte egyformán ábrázolt hippocampus tipus mellé (lófej, mell és patás mellső lábak, csavarodó haltest, mely uszófarokban végződik, szárnyak csak az archaikus korszakban fordultak elő) a tengert a különféle szörnyek sokaságával tölti meg. Igy jelenik meg a mi mozaikunkon is szerepelő szörny, mely a hippocampustól ábrázolásában tér el (kigyófej, mellső lábakon paták helyett uszóvégződések, s nagy szárnyak). Achilles fegyverzetét hordozó Nereidák ábrázolásainál szerepelnek igen gyakran tengeri sárkányok más tengeri állatokkal vegyesen. V. ö. Daremberg-Saglio, Dictionnaire . . . II. 413 l., 171 jegyz.; u. o. III. 193 l.; Roscher, Ausf. Lexicon . . . 2674 l. és III. 218 l.

(62.) IX. 20, 4.

(63.) IX. 20, 5.

(64.) Bacchussal kapcsolatban a képzőművészet más ágában is előfordul a delfinek és tengeri sárkányok ábrázolása. Ilyenek láthatók a nápolyi mu-

zeum márványból faragott dekorativ paizsain, oscillumokon és egy nûmes-i példányon. Revue arch. 1881 277—278 l. No. 27, 28, 42, append. No. 2, Welcker, Alt. Denkm. 3, 24 (Louvre Cat. somm. 2462); 31 (Dütschke V 919); Esperandien, Bas-reliefs 400, 486; Berlin 1041; Not. d. sc. 1920, 49 l. 4 ábra; Übersicht der Kunsthistorischen Sammlungen, Wien 1924, Saal VIII Nr. 160.

(65.) Georg Lippold, Doppelseitiges Relief in Barcelona Jbuch des deutsch. arch. Inst XXXVI (1921) 33 köv. l., ezen emlékanyag irodalmának teljes felsorolásával. A legalaposabb tanulmányt M. Albert irta, Rev. arch. 1881 92, 129, 193, 273 és köv. old. V. ö. még Bulle, Ein Jagddenkmal des Kaisers Hadrian. Jbuch des deutsch. arch. Inst. XXXIV (1919) 162 köv. l.; Homalle, Red. arch. 1920. 1 és köv, l. Ez utóbbi mű nem állt rendelkezésemre. A legszebb e nemű emlékek közé tartozik két bécsi példány. Az egyik egy satyrt ábrázol, a másik egy bacchansnőt. Übersicht der Kunsthist. Sammlungen, Wien 1924 Saal XI. Nr. 199, 202. Itáliától délre csak Maltából (Valettai muz-ban) és Zlitenből ismerek egy-egy példányt. Az utóbbira l. R. Bortaccini, Guida del museo di Tripoli 1922 29 l. 57 n. Lippold ezeket nem ismerte.

(66.) Gauckler, Opus musivum. Daremberg-Saglio, Dictionaire... III 2088 köv. l. V. ö. Cagnat et Chapot, Manuel d' archéologie romain II (1920). Décoration des monuments: peinture et mosaïque fejezetét, hol sajnos ujat nem találunk.

(67.) Gauckler id. m. 2109 l.

(68.) U. o. 2110—2112 l.

(69.) Jenny id. m. 9, 11, 12, 13 ábrák és I—VIII. táblák.

(70.) Frh. v. Sacken, Die neuesten Funde zu Carnuntum besonders über die Reste eines Mithraeums ... aus dem Julihefte des Jahrganges 1853 der Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der Kais. Akad. der Wisseschaften (XI. Band 336 ff.) táblaképpel.

(71.) A Krempl-malom mellett talált mozaik korát pontosabban meghatározzák az épület mellett talált feliratos kövek, melyek vele összetartozhattak Igy készitési korát Kr. u. 198-ra tehetjük. Kuzsinszky Bud. Rég. V. 1897/120 l.

(72.) W. Schimd, Emona. Jbuch f. Altertumskunde VII. (1913), 21, 42, 43, 49, 67, 70, 72—78 ábrák és XVII. tábla; W. Schmid, Ausgrabungen in Emona 1916. Jahreshefte des öst. arch. Inst. XIX—XX (1919) Beibl. 163 l.

(73.) Ezen összevetésre legkedvezőbb példa, ha egy szombathelyi szines mozaikot, mely a Kr. u. II. század második feléből való (Arch. Ért XVII. (1897) 69—71 l. képpel) összevetünk egy emonai IV. században készitett ugyanazon mértani diszitményt ábrázoló, de egyszinű mozaikkal (Jbuch f. Alt. VII. (1913) 133 l. 49 ábra.) Stilusfejlődés szempontjából érdemes összevetni e két pannoniai darabot egy pár idegen példánnyal. Jellemzők a következők: a S. Stefano in Rotondo mellett kiásott, de elpusztult példány, (Bartoli: Le pitture antiche delle grotte di Roma I. tav XVII.); Ostiából (Not. d. sc. 1886 p. 163) Alexandriából (Hogarth and Benson, Report on Prospect of Research in Alexandria, 1894. 16 l.); Dar Zmelai [Tunis], Gauckler, Bulletin archéologique 1904. p. 380 l. XXXVII.); Rómából a Via Emanuele Filiberton 1910-ben elő került mozaik (Boll, d' Arte 1913. p. 162—164 t. I. fig. 8.) Legkoraibb a római példány, hol a geometrikus diszités nyugodtsága párosul a magasabb művészi készséggel, a Kr. u. II. század elejéről való. A tunisit Gauckler

150—180 évek közé helyezi. Ezzel egyezik meg a savariai példány. Az alexandriai e sorozat utolsó helyén áll időbelileg s az emonai vele mutat rokonságot. Az emonai leletkörülmények ezt mindenben támogatják.

(74.) Schönwisner id. m. 60—61 l. XII—XIII tábla; Lipp V., A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése V. (1877) 15—23 l., ugyanez külön lenyomatban is; Alföldy A., Kapitóliumok Pannoniában. Arch. Ért. XXXIX. (1920/1922), 13—14 l.

(75.) Kapossy J. id. m. 103 l. Szily püspök levele Maulbertschhez 1791 augusztus 9-éről.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Clusius Károly.

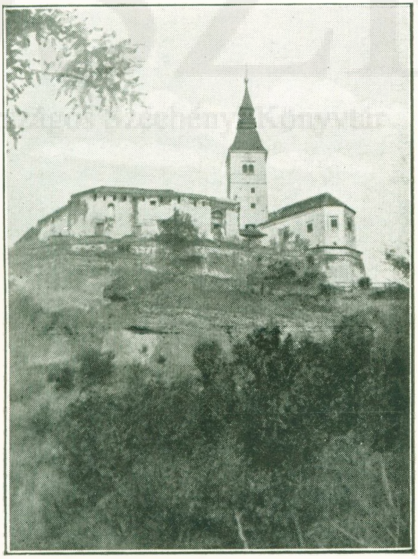

A Batthányak németújvári vára.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Clusius Károly (1526—1609) és Vasvármegye természetrajzi irodalma.

Irta: dr. Gáyer Gyula (Szombathely).

A tudományos világ széles körei ünnepelték 1926 február 19-én Clusius Károly, a XVI. század legnagyobb természettudósa születésének négyszázados évfordulóját.[1]) Különös jelentősége volt az évfordulónak Vasvármegye szempontjából, mert az *első magyar flóra*[2]) szerzője életének nevezetes szaka Németujvár grófjának, Batthyány Boldizsárnak barátsága és tudományos támogatása révén Vasvármegyéhez fűződik. A németujvári és szalonaki várakból, mely utóbbi kertjének tervét is Clusius készítette, indult ki az akkori Csonkamagyarország (Magyarország a töröktől meg nem szállott nyugati részeinek) florisztikai átkutatása. Batthyány Boldizsár költségén és közvetlen felügyelete alatt készül el az a hires akvarellgyűjtemény, melyet a tudományos világ *Clusius-codex* néven ismer[3]) s mely — vasmegyei gombák képeit tartalmazva — *az első tudományos gombászati munkához*[4]) az alapot megadta. Beythe Istvánnak, Batthyány udvari papjának közreműködésével állítja össze Clusius a *magyar növénynevek első rendszeres gyűjteményét*,[5] melynek Németujvárott, Manlius János nyomdájában 1583-ban készült példánya a németujvári zárda könyvtárának egyik legértékesebb bibliographiai ritkasága.

A véletlen úgy hozta magával, hogy Borbás Vince: *Vasvármegye növényföldrajza és flórája* (Szombathely, 1887.) c. mű-

---

[1]) A hazai jubiláris irodalomból Degen Árpád és Gombocz Endre cikkeit emeljük ki. (Term. Tud. Közl. Pótfüz. 163—164. sz., 1926).

[2]) Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam Austriam et vicinas quasdam provincias observatarum historia. Antverpiae, 1583, továbbá Rariorum plantorum historia. Antverpiae, 1601.

[3]) Istvánffi Gyula: A Clusius-codex mykologiai méltatása. Études et commentaires sur le Code de l'Escluse. Budapest, 1901.

[4]) Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia (a Rar. pl. hist. részeként), Antv. 1601.

[5]) Stirpium nomenclator Pannonicus, Németujvár 1583, Antv. 1584. — Az ebben a dolgozatban még felsorolásra kerülő többi vasvármegyei forrásmunka részletes idézését helykimélés végett mellőzzük.

vének megirása (1883) összeessék az első magyar flóra megjelenésének háromszázados évfordulójával s egy további véletlen úgy akarta, hogy *Kulturegyesületünk és Múzeumunk első*, Vasvármegye növényföldrajzának ujabb feldolgozását tartalmazó *Évkönyve* éppen 1926 február 19-én, Clusius születésének négyszázados évfordulóján jelenjék meg. Ilyen módon tehát Vasvármegye is kivette részét azon férfiú emlékének ünnepléséből, kinek magyarországi s főleg éppen vasvármegyei szereplése a magyar tudomány történetének egyik legfényesebb lapjára tartozik. Azok számára, akik utánunk jönnek s akik bennünket talán mulasztással vádolhatnának amiatt, hogy a centenáriúm alkalmából nem kutattuk fel Clusius vasvármegyei tartózkodásának összes meglevő emlékeit, fel kell jegyeznünk, hogy a körmendi Batthyány-levéltár rendezetlen s ha Istvánffi Gyula és Takáts Sándor szerencsés kezének sikerült is néhány adatot napvilágra hoznia, rendszeres kutatást a levéltárban folytatni nem lehet. Clusius vasvármegyei tartózkodásának további részleteire tehát épúgy homály borul, mint arra a kérdésre: nem rejtőzik-e ma is még a Batthyány-család valamelyik kastélyában a legrégibb magyar herbárium?

Abban az időben, amikor Clusius nálunk járt (1573—1588), Vasvármegye a tudományos fellendülés nagy korát élte. Sárvárott Nádasdy, Németujvárott Batthyány udvara volt az akkori idők irodalmi és tudományos világának gyülekezőhelye. A természettudományok iránt való érdeklődés a vezető körökben általános volt. Bejczy Gergely, Vasvármegye alispánja maga is foglalkozott a botanikával s amikor két füveskönyvet küld Batthyánynak, tréfásan hozzáteszi: „úgy adtam Nagyságodnak, hogyha elvész, Rohonczot foglalom el érte". Istvánffy nádor akkor is levelez még Clusius-szal, amikor ez rég elhagyta a magyar tájakat s ő az, aki Clusius-szal Batthyány Boldizsár gróf 1590 február havában bekövetkezett halálát tudatja.

Clusius tudományos jelentősége nemcsak abban áll, hogy mint Európa eladdig ismeretlen területeinek (Spanyolország, Magyarország) átkutatója, mint az addig hozzáférhetetlennek vélt Alpesek flórájának első ismertetője, mint a gombákkal foglalkozó tudományág megalapítója, mint a török kerti kultúra gazdag viráganyagának behozója és terjesztője s végül mint a népies növénynevek összegyüjtője a botanika széles mezején mindmegannyi új rendet vágott, hanem abban is, hogy leírásának pontossága, megfigyeléseinek lelkiismeretes gondossága miatt az ő adataira biztosan támaszkodhatik a későbbi idők kutatója. Az egyetlen adatot, mellyel szemben kétely merült fel (Hemerocallis), éppen a

centenárium évében igazolta a nagy Batthyány Boldizsár egyik késői utóda.[1])

Még Clusius életében, 1595-ben jelenik meg Németujvárott Beythe István fiának, Beythe Andrásnak „Füves könyve", De ez már csak árnyék. Clusius eltávozása és Batthyány Boldizsár halála után sötétség borul Vasvármegye pompás lendülettel megindult tudományos életére, századok hosszú, zavartalan sötétsége.

A XIX. század elején indul meg lassan-lassan ujból a vármegye természetrajzának kutatása. 1802-ben irja le elsőnek Lenk János Vencel szerpentin-agát néven a borostyánkői nemes szerpentint. Borostyánkő szerpentinjén fedezi fel Forster C. J. szalonaki orvosságtáros azt a nevezetes páfrányfajt (*Asplenium Forsteri* Sadl. 1820), melyet azóta Európa és Ázsia más szerpentinhegyein is megtaláltak, de melynek éppen Forster felfedezése révén *locus classicus*-a Vasvármegye marad. Ebbe az időbe esik az *E. Schifferi* Láng-nak (1828) Schiffer I. J. orvosságtáros által Németszentmihályon történt felfedezése, Szenczy Imre működésének súlypontja is.

Nagyobb lendületet vesz a flóra kutatása a mult század nyolcvanas éveiben, amikor közvetlenül egymásután jelenik meg Kőszeg növényeinek két enumerációja Waisbecker (1882) és Freh (1883) tollából. Ettől az időtől 1920-ig, amikor a harmadik kőszegi botanikus, Piers Vilmos a triumvirek utolsójaként szemeit lehunyta, Kőszeg flórája állandó kutatás tárgya. Az ujabb eredményeket Waisbecker Kőszeg és vidékének edényes növényei (II. kiadás, Kőszeg, 1891.) c. művében foglalta össze s egészen 1916-ban bekövetkezett haláláig számos adattal gyarapította a vasmegyei hegyvidék flórájának ismeretét. Ezek között van a *Carex Fritschii* Waisb is, ez az érdekes sásfaj, mely három, máskülönben jól elkülönült, vidékünkön azonban többféle irányban egymáshoz közeledő fajnak (*montana*, *verna*, *polyrrhiza*) bélyegeit egyesíti magában s a vármegyénk nevét viselő *Agrostis Castriferrei* (*alba* × *canina*) Waisb.

A legnagyobb jelentősége azonban Vasvármegye flórájára Borbás működésének van. Borbás az orvosok és természetvizsgálók 1880. évi vándorgyülése alkalmából lépett először vasmegyei földre, 1882-ben beutazta a vármegyét s 1889-ben (a címlap szerint 1887-ben) megjelent a vármegye növényföldrajzi viszonyairól és flórájáról teljes képet adó, már e dolgozat elején említett műve. A munka általános része később némi változtatással a

[1]) Hogy Clusius művei ma is még milyen fontos forrásmunkák, azt egyebek közt éppen Ronniger-nek idei Evkönyvünkben közölt dolgozata mutatja.

Magyarország vármegyéi és városai cimü sorozat „Vasvármegye“ kötetében (különnyomatban mint II. kiadás) ujból megjelent.

Az ujabb botanikai irodalomra vonatkozó adatokat első Évkönyvünk tartalmazza s az azóta megjelent irodalomból Moesz Gusztávnak a *Jasminum nudiflorum* gombáiról irt dolgozatát kell kiemelnünk, mely talán kezdetét jelenti virágtalan növényeink annyira szükséges kutatásának.

Mielőtt még a botanika virágos mezejét elhagynánk, meg kell emlékeznünk a vasmegyei parkokról, melyeknek nemcsak tulajdonosaik áldozatkészsége miatt, hanem azért is nagy a jelentőségük, mert a vármegye speciális viszonyai több kulturális lehetőséget engednek, mint az ország egyéb részei. Már a világháboru folyományaként megszünt *Oest. Ung. Dendrol. Ges.*-diszes füzetekben ismertette a bogáti és vépi parkokat és számos megyebeli fotografiát tartalmaz Silva-Tarouca gróf nagy kertészeti műve. Ennek egyik kötetében közli Ambrózy-Migazzi István gróf a tanai parkban szerzett tapasztalatait. A körmendi nagy platánról Takáts Sándor, a kámoni arboretumról a szerző irt, mig a régi vasmegyei parkokról Pauer Arnold gyűjtött össze fontos adatokat. Magyarországnak ma leggazdagabb parkját, az alsószelestei parkot idei évkönyvünk ismerteti.

Röviden vázoljuk ezek után a zoologiai s az ásvány , kőzet-, őslénytani irodalmat.

A megye állatvilágára vonatkozó első, egyébként mindmáig egyedüli összefoglaló dolgozatot Jablonovski József tollából Vasvármegye monografiája tartalmazza. A madarakra vonatkozó részt e dolgozatban Chernel István irta s Magyarországnak abban az időben ismert 327 madárfajból 212 fajt és 11 válfajt mutat ki a megye testületéről.

A vasvármegyei Chernel-család tudományos jelentősége messze túlterjed a vármegye határain. Már a nagyapa is ornithologus volt. Az apa, Chernel Kálmán helyi történelmi kutatásokkal ornithologiával és gombászattal foglalkozik. A fiu, István (1865—1922) a Magyarország madarai (1899) c. mű szerzője, Naumann munkatársa, Hermann Otto halála után az Aquila szerkesztője és az Ornithologiai intézet vezetője, akit életrajzának irója a következő szavakkal jellemez:

„Benne megvolt Petényi tárgyszerető alaposság, Lázár Kálmán hangulatkeltő szelid lírája, Lakatos Károly turáni őserőtől duzzadó tipikus magyarsága és Herman Ottó lánglelkü eredetisége“ (Warga Kálmán).

A két Chernel kutatásának köszönhetjük, hogy Vasvármegye állatvilágát, főleg ornisát annyira pontosan ismerjük s a vasvár-

megyei muzeum dicsőséges emlékeí közé tartozik, hogy természetrajzi osztályának megalapitója és hosszu időn át őre Chernel István volt. A Chernel-család volt egyuttal az, mely Herman Ottó tehetségét felismerve, az egykori kőszegi fényképészt a magyar tudománynak megmentette.

Jablonowski már emlitett dolgozatában Chernel István megemlékezik a lékai, Huszthy Mihály által létesitett állat-, főleg madárgyűjteményről. Ez a gyűjtemény őrzi a zergének Vasvármegyében, Kőpatakon lőtt példányát, de különös nevezetessége sok egyéb melett még a havasi nyul (*Lepus timidus varronis* Mill.), melynek magyarországi előfordulására — az Északi Kárpátokra és Erdélyre vonatkozó irodalmi adatok mellett — a lékai példák a konkrét bizonyitékok.

A kőszegi születésü Szép Rezső (1860—1918) Kőszeg molluszkafaunáját ismerteti, Werner a *Vipera* Ursinii-t fedezi fel Vasmegyében, 1916-ban pedig Méhely Lajos Velem fölött a Hétszemü forrásban 330 m. t. sz. felett magasságban felfedezi a *Planaria alpina*-t. Nagyfontosságu lelet, mert e fajnak ezideig ismert legalacsonyabb előfordulása, egyuttal zoologiai bizonyi éka a jégkorszak hatásának megyénk hegyvidékére.

Általában a zoologiai és botanikai kutatások eredménye gyanánt nyilvánvaló, hogy a zoogeographiai és phytogeographiai határvonalak megyénk területén is pontosan összevágnak. A túzok csak a pannonikus flóra határvonalain belül költ (Csönge), azon túl csak eltévedt vendég. A tarka cserebogár (*Polyphylla fullo*) is csak e határvonal körül fordul elő (Celldömölk, Kám). A vipera velemi előfordulása pedig összefügg azzal a ténnyel, hogy az Irottkő hegycsoportjának délkeleti lejtőjén számos melegségkedvelő növénynek is izolált termőhelye van.

A megye területén a geologiai multban élt szerves világról a fátyolt Hofmann Károly lebbentette fel, aki a sámfalvai és egyházasfüzesi kőfejtőkben devonkori kövületeket talált. Világhírű lett megyénk harmadkori állatvilága (Baltavár), melyről az 1926. évi ásatások kapcsán Évkönyvünk egy külön cikke számol be. Hofmann a villámosi völgyben harmadkori növénylenyomatokat is talált, melyek azonban még feldolgozatlanok. Végül vármegyénk jégkorszakbeli állatvilágára fontos adat a lemmingnek Kőszegen, a Seybold-hegy alatt történt felfedezése (Kormos).

Általában Hofmann és Inkey Béla azok, akik vármegyénk geológiai multjára, ásvány- és kőzettanára vonatkozólag a legtöbb adatot szolgáltatták. Inkey spececiális dolgozatokon kivül összefüggő monographikus tanulmányt is irt a megye geologiájáról. Ezt később

(Vasvármegye monografiájában) Lóczy Lajos újabb adatokkal egészítette ki. A Kemenesalja bazalthegyeit a Balatonvidék monografiája is tárgyalja. Egyébként pedig bazaltjaink és bazalttufáink az ujabbi időben ismételt és mélyreható kutatásoknak voltak tágyai (Jugovics Lajos, Winkler Artur).

A szalonaki antimonitről és kisérő ásványairól Lőrenthey Géza, a borostyánkői nemes szerpentinről (=pseudophit) Krenner József írt, a régebbi irodalomból pedig Beszedíts Ede: Tarcsa és ásványvizei. Szombathely, 1865. és Mittermayer Ferenc: Beschreibung des im Eisenburger Komit. zu Sulz (Sós-kut) befindl. u. chem. unters. Mineral-Wassers, Steinamanger, 1824 c. műveit emlitjük meg[1]).

Az ujabb időben országszerte megindult agrogeologiai kutatások vármegyénk területén is nevezetes eredményekhez vezettek, melyek elsősorban Treitz Péter nevéhez fűződnek.

Végül, bár nem szorosan természetrajzi tárgyú, de mint mindenkinek részére, aki megyénk hegyvidékével foglalkozni kiván, adatainak gazdaságánál és pontosságánál fogva nélkülözhetetlen kézikönyvet, nem hagyhatjuk említés nélkül Thirring Gusztáv turisztikai kézikönyvét: Sopron és a magyar Alpok.

Bármily rövid összefoglalása is ez a dolgozat Vasvármegye természetrajzi irodalmának, nem volna teljes, ha meg nem emlékeznénk itt azokról a férfiakról, kiket akár születésüknél, akár életviszonyaiknál fogva Vasvármegye a magáénak tekinthet, bár tudományos működésük nem a vármegye területére vonatkozik. Közéjük tartozik Hollendonner Ferenc, a fenyőfélék és fosszílis fáink anatomusa, a Gyepüfüzesen született Walz Lajos (1845-1914), a kolozsvári botanikus kert egykori inspektora és ide kell sorolnunk Almásy Györgyöt, a híres ázsiai utazót is. Vándorutam Ázsia szívébe (1903) című, pompás kiállítású művének utolsó képe Borostyánkő várát mutatja, mint amelybe való visszatérés volt ered-, ményteljes utjának mégis csak a legszebb pillanata.

S végül itt kell megemlékeznünk azokról a szakférfiakról akik a mikroorganizmusok biologiai szerepének gyakorlati oldalait vizsgálták és az erre vonatkozó ismeretek népszerűsítésén fáradoztak (Gothard Sándor, Tulok István) s Gothard Jenőről, aki nem e Földet, hanem azt a csillagvilágot kutatta, melyben a mi Földünk minden problémájával egyetemben csak jelentéktelen semmiség.

---

[1]) Mittermayer-nek még egy könyve jelent meg: Ostindianische Sendschreiben berühmter Naturforscher. Steinamanger, 1824.

Vasvármegye első természetrajzi kutatója Clusius születésének négyszázados évfordulója alkalmából időszerű volt egy pillantást vetni Vasvármegye természetrajzi irodalmára. Habár ez a pillantás csak futólagos lehetett, sok komoly munkának emléke és sok tiszteletreméltó név vonult el előttünk. Nevek, melyek viselői közül sokan eltávoztak már az élők sorából. Velük szemben nem róhatjuk le kegyeletünket mással, mint a megemlékezéssel.

OSZK

A baltavári pontuskori csonttelep situsa.

Irta: Ifj. BENDA LASZLÓ (Budapest).

A múlt század ötvenes éveinek derekán a Bach-kormány mérnökei építették a magyar földet végigszelő útakat. Ez alkalommal Baltavár, vasmegyei község határában a mai Kancsal-domb oldalában bevágást építve csontleletre akadtak, melyet a bécsi Hofmuseum igazgatóságának ajánlottak fel. Suess Ede, akkori muzeumi őr, később egyet. tanár, szállott ki a lelet átvételére és a lelőhely alapos átkutatására. Távoztakor minden található darabot elvitt magával. Ezek a példányok voltak talán a legszebbek, ma az osztrák Staatsmuseum féltett kincsei. Publikálásukra 1861-ben került sor, mikor Suess az osztrák harmadkori nagyragadozókról *írt* munkájában Baltavár ősemlőseiről is megemlékezik. Ekkor írta le az általa talált *Machairodus cultridens* egy felső szemfogát és az általa *Hyaena hypparionum*-nak nevezett *Hyaena* egy baloldali alsó álkapocs-töredékét három foggal. Ez utóbbiról azonban Gaudry kimutatta, hogy azonos a *Hyaena eximia*-val (Roth et Wagner). Ezidőben Baltavárról nyolc állat volt ismeretes, még pedig kettőnek csak a neme, hatnak pedig a faja is.

1861-ben *Stoliczka,* ki Magyarországról az átnézetes fölvételt készitette, megemlékezik ugyan Baltavár ősemlőseiről, de *Suess* adatait semmivel sem bővíti.

Ugyancsak Gaudry közben megjelent könyve (1873) sem tartalmaz ujabb adatokat.

1884 ben dr. Pethő Gyula jár a Földtani Intézet kiküldötteként Baltavárott, hogy egyrészt megvizsgálja, volna-e eredménye egy foganatosítandó ásatásnak, másrészt megszerezze azt a gyűjteményt, mely Brunner utmester birtokából Modrovits apát tulajdonába ment át. Pethő tényleg megfelelt a megbizatásnak, mert a gyűjteményt, melyet később az apát ur a Földtani Intézetnek ajándékozott, sikerült neki Pestre szállítania, Semsey Andor anyagi támogatásával 3 héten át ásat, mikor is 13 fajjal hagyja el a lelőhelyet.

Pethő azzal az eredménnyel tér vissza, hogy a lelőhely kimerült. Szerinte az utolsó pár nap oly fogyatékos és töredékes anyagot szolgáltatott, hogy nem volt már érdemes dolgoztatni érte. És ez a vélemény, mely Jelentésében a következő generációk

A vizesés szelvénye a csontokban oly gazdag Sinus Rohringerivel.

1:100

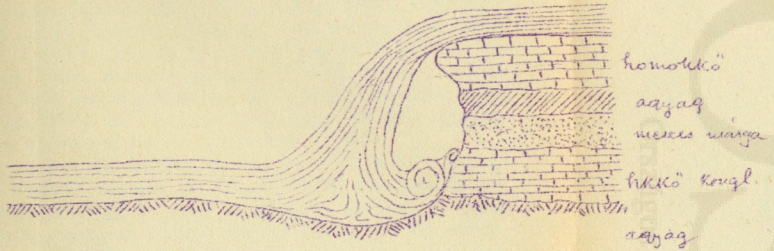

A nederben mozgó víz sebességi görbéi.

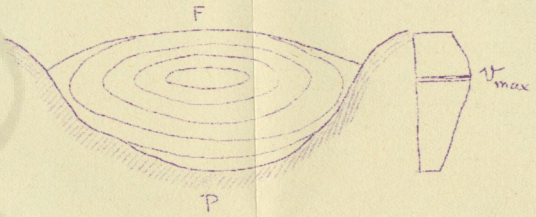

A Fluvius Schafarziki ponticus helyszinrajza. ~ 1:500

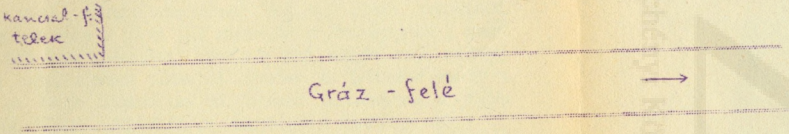

A zátony hossz- és keresztmetszete.

Méretarány: hosszak ~ 1:500

nagasságok ~ 1:250

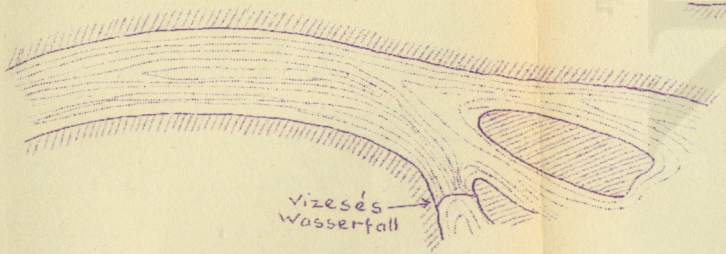

A VASVÁRMEGYEI KULTUREGYESÜLET ÉS MUZEUM II. ÉVKÖNYVE MELLÉKLETE.

Rajzolta eredeti felvételei alapján Bendalin

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

számára is ijesztőn, csüggesztőn fennmaradt, elvette a további kutatások kedvét.

Dr. Kovács is, ki a Magyar Nemzeti Muzeum részéről járt ott, csak néhány töredékcsontot kapart ki a homokból. Ő Pethőtől függetlenül járt el. Gyenge eredménye csak megerősítette Pethő nézetét. Id. Lóczy Lajos dr. is többször megfordult gyűjtései és felvételezései során Baltavár vidékén, de soha érdemes darabot nem talált. Ez a helyzet érlelte meg azt a megcsontosodott nemtörődömséget, mely azt eredményezte, hogy *30 évig egyetlen tudományos kutató sem kereste fel Baltavár kincseit.*

Uj korszakot jelöl Baltavár történetében dr. Kormos Tivadar 1913. évi ásatása. Ugyanis id. Lóczy mindig szorgalmazta egy ujabb ásatás lefolytatását, hogy bizonyságot szerezzenek, vajjon milyen gazdag manapság e párját ritkító lelőhely az ősi kincsekben. A költségeket, mint 30 év előtt, ismét Semsey Andor, a magyar természettudományi kutatások lelkes mecaenása födözte, 2.000 K-t adva e célra.

Kormos, miután megkereste Pethő néhai munkásait, ásatni kezdett azon a tájon, hol annakidején abbahagyták a munkát. Ásatását siker koronázta, mert a 3 heti munka után mintegy félezernyi szép, értékes darabbal távozott el. Jelentése szerint a csontok az általa felásott 35 m. hosszú szelvényben a domb emelkedése szerint 2.50—6.60 m. mélységben fordultak elő.

A talált anyag 17 fajt tartalmazott, melyből 12 már Pethő gyűjtéseiben is szerepel, 2 pedig teljesen új faj. (*Ursus ponticus* Kormos, *Hipparion microdon* Kormos). A fajok teljesen egyeznek a pikermi-i faunával, amit bizonyít az a tény is, hogy Kormosnak sikerült a pikermi-i típusu előfordulást feltárnia: azaz a csontos rétegek során édes (ill. elegyes) vizi molluszkapadokra akadt, melyek Halaváts megállapítása szerint az *Unio Wetzleri* szintbe tartoznak.

A molluszkahéjak sokszor egészen a csontokon feküsznek, ami bizonyítja dr. Cholnoky Jenő álláspontját, aki szerint ebben az időben, a Halaváts-leírta tavakat *vádi* előzte meg, (időszakonként vizzel tele folyómeder), melynek medencéiben megrekedt vizek, mint apró, édesvízü tavacskák szolgáltak életfeltételül a kialakúló molluszkafaunának. (Dr. Cholnoky szóbeli közlése.)

Csak a minden tudományos törekvést derékba törő háború akadályozta meg, hogy Baltavár kincsei újabb évtizedig háborítatlanúl hevertek. 1924-ben Igazgatóságunk megbízása folytán Baltavárra utaztam, hogy a közelben táborozó 48. sz. Rákóczi-cserkészcsapat segitségével néhány napos próbaásatást végezzek annak meg-

állapítására, vajjon érdemes volna-e ott ujabb ásatásokat rendszeresíteni.

Kormos szelvényei egy közepes szélességű, gyorsvízű folyónak lerakódásait tárják elénk, mely a mészben dús vidékeken keresztülfolyva mészbe ágyazta a belehullott állatok csontszilánkjainak tizezreit. Feladatomnak nemcsak annak megállapitását tekintettem, hogy a telep ma milyen gazdag, hanem adatokat akartam találni arra nézve is, vajjon merre volt a néhai folyó folyásiránya, milyen volt a partalakulása, viztömege stb. Egyszóval ez ősfolyó természetrajzának megismerése volt célom.

Első utbaigazitóm Kormos Jelentése volt, melyben megjegyzi a szerző, hogy az ásott szakasz alsó harmadában mintegy 2—7 m. hosszban mellőzte az ásatást, mert ott *a csontos rétegek jobbra-balra kiékelődtek.* Célom odairányult, hogy ezt a kiékelődést megismerjem. Hála Kormosnak, hogy szüzen hagyta, igy sikerült a kiékelődés helyén a lefödetés után egy iskolapéldának beillő zátonyt találnom. *Mig a csontok finom fluviátilis homokba vannak ágyazva, a kiékelődés közepes és durva szemnagyságú folyami kavicsból állott,* melyben az átlag legnagyobbak a félgyerekfej nagyságot is elérték, de a fejnagyságuak sem voltak ritkák.

Csontanyag is adódott a két nap alatt, sőt néhány gyönyörü muzeális darab, de tekintve, hogy nem áshattam teljesen szűz területen, be kellett érnem a kevés zsákmánnyal. Azonban itt-ott megejtett próbagödreim meggyőztek a csonttelep óriási kiterjedéséről, miért is a következő évben az ásatás mielőbbi rendszeres megszervezését sürgettem.

Végre 1926 nyarán *Br. Miske Kálmán* muzeumiigazgató úrral hosszabb ásatásra indultunk. Most már az a határozott cél vezetett bennünket, hogy lehető kevés meddő munkával követhessük az ősfolyó medrét és azt munkánkkal parallel térképezhessük is.

Mindenekelőtt a kiékelődés helyét kerestem ujra fel és attól a folyás irányában mindkét parton ásatni kezdtem. Ásatásaink a lehető legsikeresebben végződtek, mert megismerhettük a harmadkor végén letünt ősfolyó természetrajzát.

Kopár, homokkőalkotta sikvidéket szelt át. Medre az egyágú felső szakaszán átlagos 8. m szélességü és mélysége itt 3 m. körül ingadozik. A víz aránylag gyors. Sebessége megfelel kb. a mi Vágunkénak, de leginkább a salzburgi Möll patakhoz hasonlithatnám, amint azt a görgetegek nagyságából megállapíthattam. A Kormos-ásta szakasz alsó harmadában végződik a 18.0 m-es zátony, melynek maximális szélessége a 8·0 m-t, magassága az 5.0 m-t is eléri a sodorvonaltól mérve.

A folyómederben kavicszsákok csak az egykori bögék helyén találhatók, egyes kavicszsinórok a sodorvonal mentén helyezkedtek el; különben a meder fenekén finom folyami homok képez üledéket. A homok részben messze vidékről származó, csillámdús, részben pedig a homokkőpadok málladéka. Az utóbbi sok szennyeződést tartalmaz (így meszet, vasat, szenes dolgokat), vagy erősen humuszos s az erős csikozást ez okozza.

A bögék (teknők) fenekén a mész nagy konglomerát tömböket alkot, ezekbe ágyazva találtuk a csontokat, melyeket csak a legnagyobb óvatossággal tudtunk megmenteni. Nagyban segitségünkre voltak Carter egyiptomi tapasztalatai e téren.

A zátony előtt 10 méternyire a sodorvonal hármas elágazást mutat. Ebből két ág a zátonyt fogja közre, egy pedig mintegy 3.20 m. mély vizesés után szűk oldalcanonban folytatja útját. Ez az ág mélyen bevájta medrét a homokkőréteget alátámasztó meszes rétegsorú fekübe.

A csontok elhelyezkedése a viz- és hordalékmozgások törvényeinek hódol. A kisebb terjedelmű, üreges csontok a partok mentén helyezkedtek el, mert egyrészt fajsúlyuk, másrészt üreges voltuk miatt a csendesebb viz is birja szállitani őket. De helyzetükből látjuk, hogy nem nyugodtan ülepedtek le, hanem a vizszálak egyenetlen lökései folytán ezerszilánkú törött felületükkel fúródtak a mély, puha iszapba.

A nagyobb darabok a sodorvonal mentén rakódtak le. Hogy ezeken is láthatók az ütődések által keletkezett törések nyomai, azaz ilyen nagyobb hordalékokra érvényes ugrálásszerü mozgásnak következménye egyrészt, másrészt pedig a fenéken elhelyezkedő nagyobb kődarabokhoz hozzáütődve sérültek meg.

Ilyesformán a csontok elhelyezkedéséből rekonstruálható volt a meder hajdani alakja. S mikor ezen talált csontokat felrakjuk a térképre a nekik megfelelő helyre, azt láthatjuk, hogy az egyenlő fajsúlyú, illetőleg egynemű csontok zsinórok alakjában helyezkedtek el.

A legnagyobb csontdarabok és a nagyemlősök maradványai a vízesést követő bögében találtak nyugalomra a kb. 70 cm.-es mély iszapban. A bögét, mely a tudománynak annyi érdekes s értékes darabot adott, Sinus Rohringeri névvel jelöltem meg Rohringer Sándor, a legnagyobb magyar vizépítő mérnök, műegyetemi tanár, mélyen tisztelt Professzorom iránt érzett tiszteletem és hálám jeléül.

Ezenkivül még az árterületen is találhatunk csontokat, melyek leginkább a bögék mélypontjai felé helyezkednek el. Ezek leginkább a *Mesopithecus*, *Hyaena*, *Hipparion* és *Sus* fajokat tartalmazzák.

Igy a modern hydrologiai tanulmányokat felhasználva a pontusi kor folyójának természetrajzát megismerhettük. S mig az eddig ismert ősfolyóknak csak folyásirányuk volt tisztázva (l. Lóczy geol. felvételei), ennek egész természetrajzát tisztán láthatjuk magunk előtt. Az ősfolyó Q=60—180 m^3-sec viztömeget zúdított le közép-, illetve árvíz mellett, ha az árviz mennyiségéből csak a szükebb árteret vesszük számításba.

Partjai Baltavár tájékán oly alacsonyak, hogy a belezuhant állatokra semmi körülmények között nem lehetett volna katasztrófális az esés; a mély szakadékos partnak jóval messzebb kellett lennie, amit a hosszú úton megrongált csontok is bizonyitanak. O. Abel professor által ismételten bizonyított steppetűz elmélet mellett tanúskodik az a cca 50 drb csont, mely az égés nyomát viseli letagadhatatlanul magán.

Az ősfolyót mélyen tisztelt professorom, dr. Schefarzik Ferenc egyetemi tanár, a geológia világhírű tudósa, nevéről hálás tiszteletből Fluvius Schafarziki ponticusnak neveztem el.

* * *

Az ősfolyó adatainak számításánál felhasznált alap-képletek:

$$Q = Fv, \text{ ahol } v = c\sqrt{RI}$$

$c = l. 42 \ldots\ldots$ Darcy szerint

$$R = \frac{F}{P} = \frac{\text{nedvesített terület}}{\text{nedvesített kerület}}$$

$$I = \frac{h}{l} = \frac{\text{esés magasság}}{\text{hossz}}$$

$S = 1000. B v.^2 \ldots\ldots$ mozgatott hordalékmennyiség.

* * *

Baltavár pontusi faunájának ismert fajai az 1926 évi ásatás után:

Emlősök: 1. Mesopithecus Pentelici, 2. Ursus ponticus, 3. Machairodus cultridens, 4. Hyaena eximia, 5. Chalicotherium Baltavarense, 6. Dinotherium giganteum, 7. Mastodon Pentelici, 8. Proboscidea sp., 9. Aceratherium incisivum, 10. Rhinoceros pachignatus, 11. Rhinoceros Schleiermacheri, 12. Rhinoceros sp., 13. Hipparion gracile, 14. Hipparion microdon, 15. Hipparion mediterraneum, 16. Hipparion sp., 17. Sus erymanthius, 18. Capreolus Lóczyi, 19. Dicroceros furcatus, 20. Cervida sp., 21. Helladotherium Duvernoyi, 22. Gazella brevicornis, 23. Gazella Gaudryi, 24. Gazella Baltavárensis, 25. Gazella sp., 26. Tragoceros amaltheus, 27. Tragoros oryxoides, 28. Dorcatherium crassum.

Hüllők: 29. Equus caballus fossilis, 30. Palaeobatrachus diluvianus.

Molluszkák: 31. Unio Wetzleri, Dunk, 32. Unio Baltavárensis Halav., 33. Unio Neszmélyensis, Halav., 34. Unio atavus, Partsch, 35. Neritodonta Radmanesti, Fusch, 36, Valvata piscinalis, Müller, 37. Valvata naticina, Menke, 38. Vivipara Semseyi, Halav. 39. Melanopsis praemorsa, Linné, 40. Melanopsis Entzii, Brusina, 41. Limnaea cfr. Kenesensis, Halav. 42. Planorbis cornu, Brogniart. 43. Helix Doderleini, Brus, 44. Helix Etelkae, Halav. 45. Helix ponticus, Halav. 46. Archaeozonites Kormosi, Halav. 47. Triptychia hungarica, Halav.

Literatura.

Abel O. Vorläufiger Bericht über die wissenschaftlichen Ergebnisse der Pikermiexpedition. — Sitzungsanzeiger der Kais. Akad. der Wiss, Wien, 1912.

„ Lebensbilder aus der Tierwelt der Vorzeit. Jena 1922.

„ Über einen Fund von Sivatherium giganteum bei Adrianopel. (Sitzungsber. d. Kais. Akad. d. Wiss. Wien. Math. Naturw. Kl. Bd. CXIII. I. Abt. 1904.)

„ Paläontologie und Paläozoologie. — (Kultur der Gegenwart, III. IV 4 Leipzig und Berlin 1914.)

„ Lebensbilder aus der Thierwelt d. Vorzeit. Leipzig.

„ Grundzüge der Paläobiologie der Wirbeltiere, 1912. Die vorzeitlichen Säugetiere. Jena G. Fischer 1914.

„ Studien über die Lebensweise von Chalicotherium. Acta Zoloogica, Stockholm, Bel. I. 1920.

Ameghino F. Les Édentés fossiles de France et d'Allemagne. (Annales des Museo Nacional de Buenos Aires. T. XIII. 3.)

Andrews C. W. On a Skull of. Orycteropus Gaudry. Forsyth Major, from Samos. (Proc. Zool. Joc. London, 1896.)

Antonius O. Untersuchungen über den phylogenetischen Zusammenhang zwischen Hipparion und Equus. (Zeitschr. f. induktive Abstammungs- und Vererbungslehre Bd. XX. Berlin 1919.)

„ Equus Abeli nov. sp. — Ein Beitrag zur genaueren Kenntnis unserer Quartärpferde. (Beiträge zur Paläont. und Geol. Öst. Ung. u. d. Orients Bd. XXVI. 1913)

Benda László: Ujabb adatok a baltavári pontuskori csonttelep ismeretéhez. (Földt. Közl. 1927. évf)

„ „ A teremtés országutján. Szombathely, 1926.

„ „ Baltavár 70 esztendős története. (Nyomás alatt angol nyelven. London, British. Museum kiadása.)

„ „ Vasm. Muz. II. évk. 1926-ról.

Darwin Ch. Reise eines Naturforschers um die Welt. — Cap. 7. Stuttgart 2. Aufl. d. deutsch. Ausgabe 1885.

Dames W. Hirsche und Mäuse von Pikermi in Attica. Zeitschr. der Deutschen geolog. Gesellschaft 1883 XXXV. Bd.

Dawkins W. Boyd: Contrib. to the History of the Deer of the European Miocene and Pliocene Strata. — Quart. Tourn. Geol. Soc. London.

Dietrich W. O. Vergleichende kraniologische Bemerkungen über Mastodon. (Sitzungsbericht. Ges. naturforsch. Freunde, Berlin, 1919.

Dunker W. Ueber die in der Molasse bei Günzburg, unfern Ulm vorkommenden Conchylien und Pflanzenreste. (Paleontographica, Bd. I. pag. 155.

Filhol H.: Observations concernant quelques Mammifères fossiles nouveaux du Quercy. (Annales des Sciences naturelles (7.) Zool. et Paléont. T. XVI. 1894.)

Fontannes F.: Note sur la découverte d'un Unio plissé dans le miocéne du Portugal. Lyon, 1883.

Forsyth Major C. I. Sur un gisement d' ossemens fossiles dans l'ile de Samos contemporains de l'áge de Pikermi. — (C. R. Acad. Sci. Paris, CVII. 1888, p. 1178) — Considérations nouvelles sur la Faune des Vertébrés du miocéne supérieur dans l' ile de Samos. — (C. R. Acad. Sci. Paris, Nov. 2. 1891.) Le Gisement ossifére de Mitylini et Catalogue d'Ossements fossiles recueillis á Mytilini, Ile de Samos. — 1892. — On the Okapi. — (Proc. Zool Soc, London, June 3. 1902.) — Weitere kleinere Mitteilungen desselben Autors in den Proc. Zool. Soc. und Geol. Mag. London (z. B. Geol. Mag., Dec. IV., Vol. VIII. 446. Aug. 1901) u. s. f. beziehen sich auf fossile Camelopardaliden von Samos, namentlich Samotheriu n. (P. z. S., London, 1891).

" " On Mustela palaeattisa from upper Miocéne of Pikermi and Samos. — (Proc. Zool. Soc., London, Febr. 18. 1902).

" " The Hyracoid Pliohyrax graecus from Samos and Pikermi. — (Geological Magazine, London, 1899.)

Fraas O. Die Fauna von Steinheim. — Jahreshefte d. Ver. f. vaterl. Naturkunde in Württemberg, 1870. 2. und 3. Heft, 1870. — W. Branco und E. Fraas. Das Kryptovulkanische Becken von Steinheim. — (Abhandl. d. kgl preuss. Akad. d. Wiss. Berlin, 1905.

Gaudry A: Animaux fossiles et géol. de 'Attique. Paris. 1862—67. Animaux fossiles du Morit Léberon, Paris. 1873.

Gaál I.: A magyar neogen-koru rétegek legújabb tagozása. Természettudományi Közlöny, Pótfüzet, 1922.

" A Niagarán észlelt tömeges madárpusztulásnak ös-élettani tanulságai. Természettudományi Közlöny, Pótfüzet 1924.

Gregory W. K. The Great Rift Valley. — London 1896.

Halaváts Gyula dr.: A balatonmelléki pontusi korú rétegek faunája. (A Balaton tud. tanulm. eredm. I. 1. l. rész. pa leont. függ.)

" " A baltavári felsőpontusi korú molluszka fauna. (A m. k. Föld. Int. Évkönyve XXIV. k. 6. füzet.)

Halmos A.: A neszmélyi pannoniai képződmény kifejlődése. Igló, 1914.
Holland W. I. and O. A. Peterson: The Osteology of the Chalicotherioidea. — (Memoirs of the Carnigie Museum, Vol. III. No. 2. Jan. 1914).
Kadić O. dr. A Balaton vidékeinek fossilis emlősmaradványai. Balaton tud. tan. eredm. Paleont. függ. IV. köt. XI. évf.
Kormos Tivadar dr. Az 1913 évben végzett ásatásaim eredményei. Baltavár. (A m. kir. Földt. Int. évi jelentése 1913.)
" " A polgárdi pliocén csontlelet. Földtani Közlöny XVI. köt.
Lepsius R. Geologie von Attika. Ein Beitrag zur Lehre von Metamorphismus der Gesteine. — Berlin 1893.
Lóczy Lajos dr. A Balaton környékének geológiai képződményei.
Lönnberg E. On a New Ocycteropus From Northern Congo and Some Remarks on the Dentilion of the Tubulidentata. — (Arkiv for. Zool. K. Svensk. Vet. Akad. Stockholm. Bd. III. 1906.) Vgl. :erner über diese Frage: W. K. Gregory, The Orders of Mammals. (Bull. Am. Mus. Nat. Hist. New York Vol. XXVII. 1910.)
Matthew W. D. A Revision of the Lower Eocene Wasatch and Wind Rives Faunas. — Part. V. — (Bull. Am. Mus. Nat. Hist New York. Vol. XXXVIII. Art. XVI)
" Climate u. Evolution. (Annals of the New York Akad. of. Sciens. Vol. XXiV. New York, 1915).
" The Phylogeny of the Felidae. — (Bull. Am. Mus. Nat. Hist. New York, Vol. XXVIII. Oct. 19. 1910 Art. 26.)
Osborn H. F. On Pliohirax Kruppi, Osborn, a Fossil Hyracoid, from Samos, Lower Pliocene, in the Stuttgart Collection. A New Type, and the First Known Tertiary Hyracoid. — (Proceed Fourth Internat. Congress of Zoology, 1899. Cambridge.)
Penecke K. A. Beiträge zur Kenntniss der Fauna der slavonischen Paludinenschichten. (Beitr. z. Paleont. Öst.-Ung. Bd. III.)
Pethő Gyula dr. Baltavár ősemlőseiről. A m. kir. Földtani Intézet évi jelent. 1884 ről.
Sandberger F. Die Land- und Süsswasser-Conchylien der Vorwelt.
Smith A. et Woodward, The Bone Beds of Pikermi, Attica, and Similar Deposits in Euboea. — (Geolog. Magazine, N. S. IV. Vol. VIII. 1901.)
Smith G. Elliot: The Brain in the Edentata. (Transactions Linneau Soc London, Vol. VII. 1898.)
Suess Ede: Die grossen Raubthiere der österreichischen Tertiärablagerungen. Sitzungsber. der Kais. Akad. der Wiss. Mathem. naturw. Classe. XLIII. Band I. Abtl. 1861.
" " Die Verschiedenheit und die Aufeinanderfolge der tert. Landfaunen in den Niederungen von Wien. — Sitzungsber. d. Kais. Akad. der Wiss. XLVII. Bd. 1863.
Schlesinger G.: Die Mastodonten des k. k. naturhistorischen Hofmumuseums. (Denkschriften d. k. k. Hofmus. in Wien Bd. I. 1917.)

Schlosser M.: Die fossilen Säugethiere Chinas. (Abhandl. kgl. bayr. Akad. d. Wiss. München. II. Kl. Bd. XXII. 1903.)

„ Die fossilen Cavicornier von Samos (Beiträge zur Paläont. und Geol. Öst.-Ung. u. d. Orients. Bd. XVII. 1904.)

„ Beiträge zur Kenntnis der oligozänen Landsäugetiere aus dem Fayum, Aegypten. — (Beiträge zur Paläont. und Geol. Öst.-Ung. u. d. Orients, Bd. XXIV. Wien, 1911.

Stoliczka: Übersichtsaufnahme des südwestlichen Theiles von Ungarn. Jahrb. d. k. k. geolog. Reichanst. XIII. Bd. pag. 13. 1883.

Troussart: Catal. Mammalium 2., et Quinquenni Suppl.

Weithofer A.: Beiträge zur Kenntnis der Fauna von Pikermi bei Athen (Beiträge zur Paleont. und Geol. Öst.-Ung. u. d. Orients, Bd VI. Wien. 1887.)

Wiman C.: Nach Mitteilungen von Kollegen. (O. Abel Grundzüge der Paläobiologie d. Wirbeltiere, 1912. p, 23.) C. Wiman, über die paläontologische Bedeutung des Massensterbens unter den Tieren. — (Paläontologische Zeitschrift, Berlin, Bd. I. 1913.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Az alsószelestei park.

Irta: báró Baich Mihály (Alsószeleste).

I. Fekvés, talaj, klíma.

Az Évkönyv természetrajzi részének szerkesztői célúl tűzték ki a vasmegyei parkok sorozatos ismertetését is és felszólításukra az alábbiakban ismertetem az alsószelestei parkot.

Alsószeleste a megye északi részén fekszik, annak az alacsony dombvonulatnak alján, mely a kőszegi hegyek felől a Rába völgye felé húzódik és Alsószelesténél ér véget. A kert részben ennek a lejtőnek oldalában, kisebb részben a platón terül el. Kiterjedése körűlbelül 15 kat. hold, legalacsonyabb része 166, legmagasabb része 191 m. magasságban a tenger színe felett. A esés egyenletesen oszlik el az egész kelet felé eső lejtőn, meredekebb helyek csak a mesterséges terraszirozás helyén vannak.

A talaj általánosságban közepesen nehéz világos színü, de eléggé termékeny víztartó agyag, mely helyenkint erősen mésztartalmú, másutt vastartalma miatt élénk rozsdaszínü. Helyenkint nem is jelentékeny mélységben nagyon terméketlen cementszínü vályog-altalaj van, mely a vegetációt szemmelláthatólag hátrányosan befolyásolja. Viszont a legmélyebben fekvő részeknek igen szívós agyagában a fák növekedése a legerőteljesebb. Kavics az altalajban még 8—10 m. mélységben sem található, holott a kert nyugati határán elterülő szántóföldeken mindenfelé van kavics a felszínen is és ott mélyebb árkok ásásánál tiszta folyókavics-rétegek kerűlnek elő.

A vidék éghajlata általában, de különösen kertészeti szempontból, nemcsak Csonka-Magyarország többi vidékeihez viszonyítva, hanem középeurópai relációban is kedvezőnek mondható és mérsékeltebb, mint Magyarország bármely más táján. A közeli Alpeseknek és kiterjedt erdőségeiknek kiegyenlítő befolyása, mely már a Rábán túl erősen csökken, Vasmegye nagy részében érvényesül és megnyilvánúl a csapadék egyenletesebb elosztásában, a nyári forróság tompításában és ami a kertészet szempontjából talán a legfontosabb, a levegő páratartalmának emelésében, mely körűlménynek köszönheti Vasmegye vegetációja első sorban frisseségét és üde színét; enyhébb teleit azonban a délnyugati Magyarország nem annyira a Nyugat befolyásának, mint inkább az Adria

közelségének köszönheti, melynek melege az Alpesek és Illyria közötti résen benyomúlva, a Dunántúl nagyrészének téli hőmérsékletét mérsékelni tudja és lehetővé teszi oly növények szabadföldi kulturáját, melyek már a Dunántúlnak kontinentálisabb vidékein is elfagynak.

Az alsószelesei kert egyébként fekvésénél fogva nagyon ki van szolgáltatva az itt uralkodó gyakori heves, hideg és egyfolytában három-négy napig is dühöngő északkeleti szeleknek („muszkaszél") melyek elől a kényesebb örökzöld növényeket védeni is kell, de éppen ennek a részben nyitott, szabad és relative magas fekvésnek is köszönhető, hogy kései tavaszi és korai őszi fagyok ritkán lépnek fel. Tartósan és vehemensen szokott fujni a déli szél is, mely nyáron tikkasztó fuvallatával gyorsan ellankasztja a növényzetet és szárítja a talajt, télen és kora tavasszal viszont azáltal válik veszélyessé, hogy melegével az örökzöld növényzet dermedt lombját hirtelen párolgásra készteti. Ha a lomb ily módon elveszitett viztartalmát a fagyott földből egyhamar pótolni nem tudja, elbarnul és elszárad.

A csapadék évi esőmennyisége 600 mm körül váltakozik, ami alig több az Alföld szárazabb részeinek csapadék-mennyiségénél de nem is lényegesen kevesebb, mint Anglia centrális és keleti vidékein. A levegőnek már említett nagyobb páratartalma mellett Nyugat-Magyarország vegetációjára nem kisebb előnyt jelent a csapadék egyenletesebb elosztódása, mert mig pl: a Bánságban a rendszerint nagyobb évi esőmennyiséget javarészt nagy nyári záporesők szolgáltatják, a csapadék nálunk nagyobbára hosszabb eső-periodusokban jelentkezik, melyek között sem szokott a csapadék hosszabb időn át elmaradni. Hátrányos körülmény emellett, hogy majd minden esztendőben egyszer vagy kétszer is 4—6 hétig tartó szárazabb időszak köszönt be. Hogyha ez az időszak a nap magas állásával s igy a leghosszabb napokkal esik össze, azon évben már helyre nem hozható károkat okoz a kertekben és különösen a virágültetvények aspektusát teljesen leronthatja.

A hó Vasmegyében mint ismeretes, rendszerint nem fekszik sokáig. Megmaradása kertészeti szempontból ugyis csak tartós fagyok idején kivánatos, mikor az alacsony növényzetnek a legjobb védelmet nyujtja. Nem jelent előnyt azonban a hosszu megmaradás akkor, ha fagyos földre hullott, mert késleltetvén a talaj fölengedését, a növényeket a vizfelvételben közvetve meggátolja. A szelestei kert örökzöld fakulisszáinak szél és napárnyékában 1—2 héttel tovább marad meg a hótakaró és lassu felolvadása elősegiti a talaj tökéletes átivódását.

II. A kert története.

A kertnek, mely korábban a szentgyörgyi Horváth-család tulajdona volt, mai alapjait gróf Festetits Andor (Böhönye, Tolnamegye) vetette meg. A Kulturegyesület felkérésére gróf Festetits 1927 január 14-én kelt levelében szives volt a kert megalapításának történetét következőleg ismertetni:

„1871 július elsején vettem át a birtokot, melynek uraságí kertje akkor még igen kezdetleges állapotban volt, a kertnek még kerítése sem volt, a kastély keleti oldalán egy gyepterület húzódott lefelé, közel a kastélyhoz egy pár magastörzsü rózsafával, a nyugati oldalon a kastélyhoz közel egy keskeny fa és bokorültetvény húzódott, amögött gyepterület, melyen szarvasmarhák legeltek, — a kastély északi oldalán szelid gesztenyefák és az üvegház voltak, útóbbi mögött szőllőhegy, a déli oldalán levő területen több öregebb fa, köztük egy tiszafabokor és egy *Abies Nordmanniana*. 1872-ben megkezdtem a kert fejlesztését, a keleti gyepoldalt átalakítottam három terraszra, melynek középsője rózsakert volt, — a kert kerítését felállíttattam és az üres, puszta területeket megfelelő módon beültettettem különféle lombfákkal és fenyőfélékkel. 1873-ban a bécsi világkiállításon egy hamburgi cégtől vásároltam egy csomó diszfenyőt, köztük az *Abies cephalonica*-t is, — később pedig még több Coniferát hozattam Erfurtból. A kertben található összes keresztesfenyőket pedig néhai gróf Erdődy István szivességéből a vörösvári erdőségekből hozattam. A kastély déli oldalán a kaputól átellenben az ottani terület jobb sarkán levő *Cryptomeria japonica*-t az üvegházból, ahol elég elgyengült állapotban volt, ültettem ki. Ezen kerti munkálatokat körülbelül 10 év alatt eszközöltem".

Festetits gróf 1910-ben költözött el a birtokról s az azt követő időben a főtevékenység új épületek létesítésére, a korábbi tulajdonos akadályoztatása miatt az utolsó években elhagyott kert helyrehozatalára, az összenőtt és szorongó fáknak rítkítására, illetőleg konzerválására, az elhatalmasodott akácok kiirtására szorítkozott. 1913-ban költözködött ide végre az új tulajdonos, e sorok írója. Még 1914-ben két kertészlakás, üvegház és melléképületek épültek fel a kert keleti végében, ugyancsak ekkor felmerül már a kert nyugat felé, kb. 15 kat. holddal való kibővítésének terve, de közbejött a háboru. S ez nem csupán sok tervnek kivitelét tette lehetetlenné, de a háborus években munkaerő és kedv hiányában még a létező értékek fenntartása is nehézségekbe ütközött. A háboru idejében külföldi növányanyag behozatala sem volt lehetséges, bár az a csereanyag, amit hazai magán- és nyilvános kertekből

ebben az időben beszerezni lehetett, meglepő volt sokfélesége miatt. 1924-ben érkeznek végre az első külföldi növény-szállitmányok: virághagymák Hollandiából (Tubergen-től, Roozen-tól), sziklai növények és magból nem nevelhető kerti fajták (őszi Asterek, szabadföldi Chrysanthemumok) Georg Arendstől, Goos & Koenemann-tól, majd 1920-ban diszcserjék Hessetől, egy vadrózsa és kúszórózsa-gyüjtemény P. Lambert-től, diszcserjék Unghváry szép herényi kertészetéből stb. 1924-25-ben épül a kastélyhoz vezető műút, mely két nagy kanyarodóval emelkedik fel a dombra. Az utolsó épitkezések és földmunkák előreláthatólag 1927. év folyamán végleges befejezést nyernek s akkor csak a részletek kiképzése lesz hátra és sor kerülhet a kert kibővitésének már 1914-ben felmerült tervére.

III. A kert leirása.

A kert jelenlegi kiterjedésében erdőszerű részletekből, ligetjellegü ültetvényekből és facsoportokkal egymástól szigorúan elkülönitett tisztásokból áll. Az egyetlen nagyobb nyiladék a kastély körüli térség, mely összefüggésben van a kelet felé elterülő teraszokkal. Ilyenformán a kert jellegzetes részekre tagozódik s a jövőre nézve főtörekvés ezen különböző, a vegetáció tekintetében is eltérő kertrészek további kidomborítása. A növények csoportositásánál ugyanis elkerülhetetlenek az általános oekológiai irányelvek, melyeknek követését már a növények egymástól eltérő kulturigényei is megkivánják s igy az egyes kertrészekbe többé-kevésbbé hasonló jellegü növények kerülnek. Viszont a kert architektónikus és geometrikus részeiben kizárólag esztetikai szempontok érvényesülnek és itt a növények társitásánál csakis a szinek összhangja vagy ellentéte, az egyidejü virágzás stb. sugalmazza a csoportosítást.

A lakóház angol cottage stílusban épült 1855-ben, az épitőművészet ezen sivár, történelmi visszapillantásokban és értelmetlen rekonstrukciókban kimerült korszakában; hibás arányaival, nyugtalan homlokzataival, sehogysem indokolható tornyával sajnos teljes díszharmoniában áll szép környezetével.

A déli homlokzat előtt nagyobb kavicsos térség terül el melyet tiszafa-sövény határol el a tájkerttől. A sövény mögött naturalisztikus csoportosításban öreg fenyőfák állanak, közöttük: az *Abies nobilis* valósággal kéknek látszó lombozatával és néhány *Abies Pinsapo* szétágazó koronákkal és hatalmas, vaskos festőies törzsekkel. A fák alatt a fűben szagos ibolya, hóvirág, *Scilla*, *Cyclamen*.

Nyugat felé nagy szilfa-csoportok állanak borostyánnal sűrün behálózva. Ezeket a ház körüli térségtől alacsony kőfal választja el, mely a kert rézsüjét van hivatva megtámasztani. A kőfal egyuttal sokféle sziklai növénynek nyújt szállást A facsoportok alatt nagylevelű puspáng és tiszafabokrok, hogy hátteret adjanak örökzöld lombjukkal a virágzásnak, mely a kertnek ezen a helyén főleg a fák kilombosodása előtt folyik le. Rendszerint már februárban virágzanak itt a hóvirág, tőzike, hunyorok, májfü, *Eranthis*, *Primula acaulis* és *Daphne Mezereum*, folytatják márciusban: tüdőfü, *Primula rosea*, *denticulata*, a kőfal réseiben *P. frondosa*, stb. a kerti Primuláknak, tulipánoknak, nefelejtseknek virágzását az *Iberis sempervirens*, *Anemone silvestris*, *Lithospermum purp.-coer.* váltják fel és mire a fák is meglombosodtak, a virágzásnak vége és misem emlékeztet már annak elmult tarkaságára.

Észak felől, közel a ház falához áll a kert legmagasabb fája, egy 30 m. magas, a ház tornyánál még csak valamivel alcsonyabb, *Picea excelsa* földig érő dús lombozattal. Koronája a közeli környéken mindenfelől látszik és a kert körvonalára nagyon jellegzetes. Ugyanitt egy hatalmas nyirfa, melynek alsó ágait fiatal korukban nyilván lehomolithatták, s most mint megannyi fa állják körül a főtörzset.

Kelet felé a háznak keskeny homlokzata előtt terülnek el a terraszok, melyeket váltakozva köt össze egy-egy középen, majd két oldalt elhelyezett kőlépcső, hozzákapcsolódva a ház architekturájához. A kastély előtti rézsüt karéjokra nyírott borostyán borítja, a terraszok többi rézsüje pázsittal van benőve. A legfelső terraszt, mely kavicsolva van s melyet széles nyírott puspáng-sövények tagoznak, két átellenes sarkán két szélesnövésü *Biota orientalis* és egy-egy *Chamaecyparis Lawsoniana erecta viridis* gyönyörü példányai határolják, mig a terrassz közepén ellipsis alakú virágágyak a kastélyt övező keskeny virágágyakkal együtt egynyári növényeknek vannak fenntartva. A második terraszt már csak egy egyszerü buxusnövény fogja körül és itt a hármas tagozást egyedül az útak hangsulyozzák, az útak között pázsit, melynek sarkaiban valamint az útakat kisérő keskeny virágágyakban számos évelő és egynyári virág egész éven át folyton változó képeket nyújt. A harmadik terrasz két oldalán nagy zárt csoportokban különböző *Chamaecyparis*-ok, *Cryptomeriák*, *Juniperusok*, *Thuyopsis*-ok és két nagy *Torreya* állanak a zöldnek mindenféle árnyalatával és a formák gazdagságával hatva, mig a közöttük elterülő pázsit, hogy a figyelem a fenyőkről el ne terelődjék, minden virágdísz nélkül maradt. A negyedik terraszon végre analógus kétoldali elhelyezésben szin-

pompás, sárga, vörösbarna és fehértarka lombozatú fák és virágzó cserjék állanak, kapcsolatban az alattuk kétoldalt álló két nagy piramis-hársfával, melyek szükebbre fogják a kilátást és ezáltal is mélyítik a távlatot.

Az egész most leirt kertrészletet két oldalról magas, jelenleg mintegy 24 m. magas lucfenyő-falak szegélyezik s különítik el teljesen a kert egyébb részeitől úgy, hogy a kastély előtt, vagy a legfelső terraszon álló szemlélő tekintete önkéntelenül a tengely irányába terelődik, hol az emlitett két hársfa között gyönyörü távlatos kilátás nyílik a Rába síkságára, középen az ostffyasszonyfai templomtornyokkal. Az előtér művészies csoportosított és gyönyörüen fejlett fapéldányai, a terraszok nyugodt arányai és egysége, a hatalmas fenyőkulisszáktól övezett növényzet gazdagsága és sokfélesége, a tájképpel mint háttérrel — különösen nyári estéken a nyúgodó naptól megvilágítva — oly harmónikusan szép képet alkotnak, hogy a kertnek e részletét bátran nevezhetjük az ország egyik legsikerültebb kertalkotásának.

A lakóháztól északnak indulva, örökzöld sürűség mellett elhaladva, öreg szelidgesztenye-ligetbe érünk, melyben a gesztenyéken kívül csak néhány tölgyfa, *Abies Nordmanniana* áll. A gesztenyésen két út vezet keresztül. A keleti útról szép panoráma nyílik most már a nemcsak a Rába síkjára, hanem észak-keletnek a Répce lapályaira is. A gesztenyés keleti előtere most áll kialakítás alatt. A gesztenyéshez közelebb eső rész tájkertészeti kiképzést fog nyerni, a távolabb eső rész egy nyerstéglából és fehér kőből épült lóistálló körül szigorúan geometrikus formákat kap. A gesztenyés talaját sokféle évelő-növénnyel átszőtt mohos gyep borítja. Tavasszal sok benne a *Pulmonaria angustifolia*, később *Orchis purp.*, *Campanula persicif.* és *glom.*, *Coronilla varia*, *Cytisus supinus*, *Aster amellus*, *Anemone silvestris* és *Iris graminea*, mely két utóbbit valószinüleg emberi kéz honositott meg itt. Ujabban nagyobb mennyiségü hóvirág, *Eranthis* és *Primula acaulis* került ide, utóbbi főleg, hogy kitöltse az űrt, melyet Vasmegye e bájos és jellegzetes virágának hiánya Szeleste flórájában eddig okozott. A gesztenyésen átvezető út északi szélén a dombnak kanyarodik s egy lomberdőbe ér, melyben helyenkint jobbra-balra kis tisztások nyílnak, mindegyik más-más speciális kialakításban, némelyike egy-egy növényfaj hegemóniáját szolgálva. Az első tisztás a *Primula denticulata*-nak szentelt kertecske, melybe hogy a környezettel jobb összangba kerüljön sok erdei virág *(Polygonatum, Asarum, Gentiana pannonica, Digitalis ferruginea, Carex silv. stb.)* van ültetve, s hogy a márciusi virágzáskor a friss tavaszi lomb

se hiányozzék, sok korán zöldülő *Hemerocallis fulva* és *Ribes alpinum*.

A második tisztáson a *Primula elatior* különböző színváltozatai, az egyik végén a fehérszínűek, a másikon a sötét-vörösek, s átmenetül a sárga szinek skálaszerüen sötétedő számos változata. Az egyes szinek mezőit itt is erdei növények csoportjai választják el, de a Primulák között is állanak egyes cserjék, azért, hogy az ültetvény az elvirágzás után semmiképen se üssön el erdei környezetétől. Hasonló kiképzés előtt állanak, de más vírághanyaggal (*Anemone*, *Helleborus*, *Lilium*, *Cypripedium*, *Dentaria* s közöttük szép lombdíszük miatt *Veratrum*, *Epimedium*, páfrányok stb.) a többi nyiladékok.

Maga az erdőrészlet szilfákból, tölgyekből, erdei fenyőkből áll, közöttük néhány hatalmas görcsöságu tölgyfa észak felé nagy részt akác és gyertyán. A bokor-aljnövényzet feltűnően sűrü. A kert e részében a törekvés az akácok teljes kiküszöbölésére s az aljnövényzetnek értékesebb, árnyékot kedvelő, télizöld cserjékkel való pótlására irányul. Az út a kertnek nyugati kapujához érve ketté oszlik, az egyik út egy *Thuja gigantea*-ból, *Abies*-ekből és két *Sequoia*-ból alkotott csoport mellett elhaladva nagyobb lucs és vörösfenyő állományhoz vezet, a másik balról erdei fenyőkkel, jobbról lucfenyőkkel szegve a kastélyhoz vezet vissza.

Ezeknek a fenyveseknek elhanyagoltsága szomorú fejezete a szelestei kertnek, mert a ritkitás kellő időben nem történt meg, a fák megnyúltak, felkopaszodtak, évgyürüik alig mutatnak valami vastagodást és a hossznövekedés oly aránytalan, hogy némelyik fa magában megállani sem képes már. Ahol még idejekorán közbelépni lehetett, az elgyengült fák több világossághoz és táplálálékhoz jutva, még meg tudnak erősödni és utólagos fejlődésnek indulnak, a faállomány egy részénél azonban annak kiirtásához vagy alátelepitéséhez kell folyamodni.

Ilyen ritkitatlan terület volt a fenyves szomszédságában, de egyéb fákból és cserjékből. A néhány év óta rendszeresen folytatott kiszabaditás óta és évenkénti trágyázással serkentve a megmaradt faanyag szembeötlő fejlődésnek indult. A ritkitásoknak néhány értékesebb faegyed is áldozatul esett, egy nagy *Pawlownia* és egy *Koelreuteria*, melyek azonban annyira be voltak ékelve a fák közé, hogy létezésükről jóformán csak az útra szórt lila és sárga virágaikból lehetett tudomást szerezni.

Észak-déli irányban a kertet beszegő nyugati, kb. 130 cm. magas buxus-sövény mentében a most emlitett facsoport mellett kis tisztás van, melyet három oldalról fenyők, köztük *Abies Veitchii*

Picea Alcockiana, a *Picea exelsa* néhány érdekes formája határol, mig a buxussövény fölött áttekintve a közeli környék szántóföldjei, fasorai s a távolban az Alpesek utólsó üdvözleteképen az Irottkő körvonalai látszanak. A *Tsuga Mertensiana* egy nagy példánya, mely néhány évvel ezelőtt rengeteg tobozt termett, koronájában teljesen elszáradt, s a fának életereje úgy látszik, annyira csökkent, hogy uj korona képzésére már nem elegendő. Innen délkeleti irányban lucfenyves terül el, melynek fokozatos megritkitása, majd kiirtása s ezen kertrésznek teljes átalakitása van tervbe véve. E lucfenyvesen áthaladva érünk a kertnek azon részébe, mely közel a kastélyhoz, de attól teljesen elkülönitve, minden oldalról magas facsoportok által szelektől és hidegtől védve, kedvező fekvése és tájkertészeti szépsége miatt a leggondosabb és változatosabb kialakitásban részesül. Itt áll a kert legszebb faegyede is: egy óriási *Abies cephalonica* messzire kiterjesztett dús ágazattal, (magasság 28 m, kerülete mellmagasságban 305 cm), két szépen fejlett *Chamaecyparis nutkaensis* jellegzetesen lecsüngő mellékágakkal egy hamvaszöld *Cedrus atlantica* és több kis facsoport és fapéldány. A környező lombfaállományok eltérőleg a nyugati erdőrészlet nyári zöld vagy könnyü strukturáju télizöld lombozattal biró aljnövényzetétől, sötét szinü örökzöld, merev és fényeslevelü cserjékkel vannak alátelepitve, minő az *Ilex aquifolium*, *Prunus laurocerasus*, *Mahonia*, *Lonicera pileata*, nagylevelü puszpáng, tiszafák, a fák törzsein a borostyán. Itt régente két mesterséges terrasz volt, melyek szabályos vonalai azonban idővel elmosódtak s most kétoldalt a régi feltöltések rézsüin és azok alján terül el az ugynevezett angolkert, a sarkokon pedig kis kőkertek létesültek, Az angolkert egy cserjékből és évelőkből álló nagyobbszerü növénygyüjtemény, mely lépcsőivel és kövezett ösvényhálózatával minden pontján megközelithető. A növények ennyi fajának idetelepitését esztetikus szempontok sugalmazták, mert kétségtelen, hogy ilyen tájkertészetileg elgondolt nagyobb ültetvényben rendkivül sokféle virágzó növénynek kell elhelyezést találnia, hogy a vegetáció egész folyamán megszakitás nélkül figyelemreméltó hatásokkal és szinképekkel találkozhassunk. A rézsüknek az egyik oldalon részben keleti, részben déli fekvése, a kocsiút másik oldalán pedig keletre, illetve északra lejtése sok lehetőséget nyújt a legkülönbözőbb növények sikeres kulturájához, mert a különböző foku megvilágitás s evvel szoros összefüggésben álló növény-vizgazdasági viszonyok kombinációja, hozzávéve a mindenfelé elszórtan álló fák árnyékának minden változását és fokát, a legkülönbözőbb tenyészeti igénynek megfelelő termőhelyeket nyujtja.

A kőkertek a szépen szinezett szentgáli mészkőből készültek, melyek már a sárgás-fehér és téglavörös között mozgó szinárnyalatukkal minden növényzet nélkül is élénken hatnak. A nagyobbik kőkert kis hegységet ábrázol, rétegezett és lépcsőzetesen eső lejtőkkel, kis görgeteggel és egy „erratikus sziklákkal" teleszórt havasi réttel, — a kisebbik egy szintén rétegezett lejtőt ábrázol, de ennek földje teljesen kőtörmelékkel van keverve. Az utóbbi főleg opuntiáknak és szürkelevelü növényeknek van szánva, a nagyobbik sokféle hegyi és sziklai és más egyéb kistermetü növénynek. E két „alpinetumnak" összekapcsolása és idővel az egész angolkert lejtős részének átalakitása egy nagyobb sziklakertté a jövő feladatai közé tartozik. Igen hatásosan viritanak az angolkertben a *Hepatica triloba*, *Primula Juliae, acaulis* és *elatior*-formák, *P. Bulleyana*, sáfrány, tulipánok, *Doronicum plantagineum*, *Viola cornuta*, *Aster alpinus*, *Paeoniák*, *Iris*-ek, *Centranthus*, *Aruncus*, *Incarvillea*-k, *Thalictrum dipterocarpum*, *Delphinium cultorum*, *Hemerocallis*-ok, *Galtonia*, *Helenium*-ok *stb.*

A kőkert virítása inkább a tavaszi hónapokra esik. Május elejétől junius derekáig azonban annál szinesebb és gazdagabb. A virágzás idején különösen feltünő a *Bulbocodium vernum*, *Iris reticulata*, *Cyclamen coum*, *Primula rosea*, *Aubrietia*, *Iberis sempervirens*, *Phlox subulata*, mohaszerü *Saxifraga*-k, *S. aizoon* és *cotyledon*, *Saponaria ocymoides*, *Erinus alpinus*, *Veronica saxatilis*, *Dianthus*-ok, *Campanula pusilla*, *turbinata*, *muralis*, *garganica*, *Lychnis Haageana* sat. Jól tenyésznek még: *Erica carnea* és *mediterranea*, *Schievereckia Bornmülleri*, *Tulipa Clusiana*, *Euphorbia Myrsinites*, *Iris xiphium*, *Hutchinsia alpina*, *Trollius pumilus*, *Cortusa*, *Aethionema*-fajok, *Leontopodium alpinum*, *Ramondia pyrenaica*, *Papaver rhaeticum*, *Sibbaldia*, törpe *Cotoneaster*-ek, *Notholaena*, *Scolopendrium* és egyebek.

Az itt ismertetett ültetvényeket kettészelő kocsiúton lefelé haladva a *Quercus suber* és *cerris* keresztezéséből keletkezett tölgyfához érünk, mely leveleivel jobban a csertölgyre emlékeztet, lombozatának sempervirenciája és a törzsén észlelhető paraképződés pedig másik szülőjére mutat. Az út itt kettéválik. Jobbra térve egy fenyők és lombfák között elrejtett kis félárnyékos, hűvös tisztásra érünk, melyen egyenkint és csoportokban szépen virító évelőnövények állanak. Ez a kert legnedvesebb része és hozzávéve a talaj rendkivül szivós voltát, magyarázatát találjuk olyan növényfajok itteni meglepően jó tenyészésének, melyeknek eredeti otthona a vizpart, a mocsár vagy a vizáztatta havasi rét. Különösen egészséges növekedésnek örvendenek itt az örvösen virító „emeletes" primulák.

(*P. japonica, birmanica, Beesiana, Bulleyana, helodoxa, pulverulenta, Cockburniana*) és ezek bastardjai, melyek közül némelyik nem ritkán eléri az 1 m. magasságot. A Primulákat virításukban kisérik, majd fe'váltják: *Iris sibirica, Heracleum pubescens*, később *Iris ochroleuca, Ranunculus aconitifolius, Astilbe*-k, *Senecio*-k, *Ligularia japonica*, végül október havában a szép *Cimicifuga simplex*. A tisztást környező tűlevelü fák között két magas *Libocedrus, Thuya Standishii, Cephalotaxus*-ok. E fenyőcsoporttól északra, ennek szélárnyékában örökzöld cserjeültetvény kiséri az út két oldalát: *Ilex aquifolium* különböző formák, *Aucuba*, füzlevelü *Prunus laurocerasus, Danaë, Viburnum utile, Lonicera nitida, Skimmia jap., Mahonia Bealei*, köztük *Helleborus foetidus* és *Bergenia*-k.

Innen az északnak kanyaródó úton továbbmenve nagyobb tisztásra érkezünk, mely egyszersmind a kastély előtti terraszok alsó folytatása és befejezése. Itt áll a terraszok leírásánál már emlitett két hársfa is, mint kerete a kestély felé nyiló kilátásnak. A tisztást különben minden oldalról magas lombfa sürüség zárja körül, a déli sarkát kivéve, ahol az előbb említett két Libocedrus, egy hatalmas laza növésü tiszafa és néhány Thuyopsis alkotja a határt. A terraszok tengelyében, tehát egyszersmind a kastély látókörében áll néhány magas *Magnolia liliiflora* és *Soulangeana* alátelepítve Primulákkal (*P. rosea, Beesiana, cortusoides*). A tisztás körzetében a lombfák tövében *Syringa*-fajok, *Sorbaria*-k, *Viburnum*-ok, *Clethra, Corylopsis, Exochorda, Hydrangea* sat., mögöttük háttérként a fák aljában télizöld *Ligustrum*-ok és *Viburnum rhitidophyllum*, közöttük pedig az előtérben különböző évelő növények, mint *Trollius, Funkia, Hemerocallis, Astilbe*, sokféle *Primula*, igy a *sikkimensis, secundiflora, vittata*. A tisztás gyepjének fehér kerti sáfránnal és a Magnoliákkal egyidőben virágzó *Narcissus poeticus*-szal való megélénkítése folyamatban van.

A tisztáson egyenes irányban átvezető út a kastélytól a lóistállóhoz vezető, a dombról két nagy kanyarodóval leereszkedő kocsiútra torkollik. Itt van még egy évelőkkel betelepitett tisztás a jobboldali erdőrészlet szögletében, melyet elhagyva a kocsiút utólsó kanyarodójánál kiérünk az istállót körülvevő, gyeppel borított nagyobb térségre. A kertnek ez a része az épület architekturájára támaszkodva geometrikus formákban nyert kiképzést és ennek megfelelően a környező tájkertészeti részektől erősen hangsúlyozott vonalakkal különült el: a domb felől a planirozás által előállott szárazfalnak kiépitett rézsüvel; a lejtő felől egy 220 cm. magas nyerstéglafallal, melyen néhány kapu közvetíti az összeköttetést az alatta elterülő gyümölcsös és virágoskerttel. A száraz-

falon sokféle sziklai és hegyi növény virágzik, míg a téglafal kúszónövényekkel és a fal védelmét megkivánó cserjékkel népesül be, a fal előtt pedig széles virágágy huzódik.

A gyümölcs- és virágoskert alsó részében áll két barokkizáló stilusban épült kertészház melléképületekkel és üvegházzal, mögöttük a keritésnél elvezető nyilvános ut mentén egy sor szépen fejlődő platánfa. Az ezen ut mentén korábban állott hatalmas nyárfák 1914-ben hatósági üldözésnek estek áldozatul. A kertnek ezekben a részeiben van egy említést érdemlő kuszó- és vadrózsa gyűjtemény. A táblák nagy része a növényszaporitás céljait szolgálja, csemetékkel és vágásra szánt virágokkal van betelepitve. Az összes utakat két oldalról virágágyak kisérik, minden egyes szakaszon más-más növénykombinációval, úgyhogy az év különböző időszakaiban más változó szinhatásokat eredményezve és más-más sövény vagy cserjésháttérrel keretezve egymástól nagyon eltérő képeket adjanak.

Sok helyűtt átalakitásra és továbbfejlesztésre vár még a kert. Ezeken a helyeken a jelenlegi állapot a jövendő célokat még csak sejtteti.

IV. Index Szelesteensis.

Polypodiaceae: *Onoclea* struthiopteris. *Athyrium* filix femina, *Aspidium* filix mas, acrostichoides, lonchytis. *Asplenium* trichomanes, ruta muraria, septentrionale, *Pteridium* aquilinum. *Polypodium* vulgare. *Ceterach* officinarum, *Notholaena* Marantae. *Scolopendrium* vulgare.

Ginkgoaceae: *Ginkgo* biloba.

Taxaceae: *Taxus* baccata (et var. fastigiata), cuspidata. *Cephalotaxus* Fortunei, drupacea, pedunculata fastigiata. *Torreya* californica.

Abietaceae: *Abies* amabilis, cephalonica, concolor, firma, grandis nobilis glauca, Nordmanniana, numidica, pectinata, pinsapo, Veitchii, Webbiana, *Biota* orientalis et 2 var. *Cedrus* atlantica, deodara, Libani. *Chamaecyparis* Lawsoniana (+ var. glauca, erecta viridis, filiformis, lutea, nana compacta etc.), nutkaensis (et var. argenteovarieg.), obtusa (var. aurea, lycopodioides, filicoides etc.), pisifera (var. plumosa, sqarrosa, filifera etc.), sphaeroidea, *Cryptomeria* japonica (+ var. elegans et spiraliter falcata.) *Juniperus* chinensis, (+ argenteovarieg. et procumbens aurea), sabina, virginiana (+ var. glauca), *Larix* americana, decidua, leptolepis. *Libocedrus* decurrens. *Picea* Alcockiana excelsa (et var. plur.), Morinda, nigra, Omorika, orientalis (et var. aureo. spicata), pungens glauca. *Pinus* Cembra (+ var. nana), calabria, nigra, silvestris, strobus, Yeffreyi. *Pseudokarix* kaempferi. *Pseudotsuga* taxifolia. *Sequoia* gigantea. *Taxodium* distichum. *Thuya* gigantea, occidentalis (+ var. div.), plicata, Standishii. *Tsuga* canadensis, Mertensiana. *Thuyopsis* dolabrata.

Salicaceae: *Salix* alba (var. splendens, vitellina, Britzensis), rosmarinifolia et spec. div. *Populus* alba, nigra, tremula.

Myricaceae: *Myrica* (Comptonia) asplenifolia.

Iuglandaceae: *Iuglans* nigra, regia.

Betulaceae: *Betula* pendula, *Carpinus* Betulus. *Corylus* Avellana, Colurna.

Fagaceae: *Castanea* vesca, *Fagus* silvatica (+ var. atropurp., asplenifolia). *Quercus* cerris, cerris × suber, imbricaria, robur (+ var. fastigiata), sessiliflora.

Ulmaceae: *Ulmus* glabra (et var. suberosa), scabra. *Celtis* australis.

Moraceae: *Morus* alba. *Ficus* Carica. *Broussonetia* papyrifera.

Aristolochiaceae: *Aristolochia* durior (Sipho), *Asarum* europaeum.

Polygonaceae: *Polygonum* affine, baldschuanicum, polystachyum, sachalinense, Sieboldii var. nanum, vacciniifolium. *Rheum* officinale, palmatum (+ var. tanguticum), Collinianum. *Muehlenbeckia* axillaris. *Eriogonum* umbellatum.

Chenopodiaceae: *Kochia* arenaria, trichophylla. *Hablitzia* thamnoides.

Phytolaccaceae: *Phytolacca* acinosa, americana.

Portulacaceae: *Claytonia* virginica, *Lewisia* Cotyledon.

Caryophyllaceae: *Arenaria* balearica, Bauhinorum, grandiflora. verna. *Cerastium* lanatum, Biebersteinii. *Dianthus* barbatus (var. div.), caryophyllus (var. div.), caesius, cruentus, deltoides, neglectus, plumarius (var. div.) suavis, superbus, Waldsteinii. *Gypsophila* paniculata (et v. fl. pl.), repens monstrosa, transsylvanica etc. *Heliosperma* alpestris. *Herniaria* hirsuta. *Lichnis* chalcedonica, coronaria, Flos Jovis, Haageana. *Paronychia* argentea. *Silene* Asterias, Elisabethae, Lerchenfeldiana, longifolia, saxifrage, Schafta. *Saponaria* ocymoides, cerastioides. *Sagina* subulata, Stellaria holostea. *Tunica* saxifraga et var. fl. pleno. *Viscaria* vulgaris fl. pl.

Ranunculaceae: *Aconitum* Fischeri, Wilsonii, Napellus var. bicolor, var. carneum et var. Spark's variety. *Actaea* spicata. *Adonis* vernalis. *Anemone* albana, apennina, blanda, coronaria hybr., japonica (var. div.), nemorosa, ranunculoides, rivularis, silvestris, pulsatilla, virginica, vitifolia. *Aquilegia* canadensis, coerulea hybr. chrysantha (+ var. alba etc.), oxysepala, vulgaris hybr. *Clematis* vitalba, recta, Davidiana, integrifolia, montana (+ var. rubens, v. Wilsonii), tangutica, paniculata, Jackmannii, patens hybr., Veitchiana, tubulata floribunda, pseudococcinea (coccinea + Jackmannii). *Cimicifuga* japonica, simplex. *Delphinium* cultorum (hybr. div.), grandiflorum (+ var. sinense), sulphureum, nudicaule, iliense, lichiangense. *Eranthis* hiemalis, cilicicus. *Hepatica* transsilvanica (+ v. alba). triloba (+ v. plena, rubra, rubra pl., alba pl.) *Helleborus* niger, foetidus, hybridus. *Nigella* damascena. *Paeonia* albiflora hybr., anomala, officinalis (et v. alba), sinensis hybr., suffruticosa, tenuifolia fl. pl., Wittmanniana hybr. *Ranunculus* gramineus, platanifolius (aconitifolius hort.) et fl. pl., acer fl. pl. *Thalictrum* adiantifolium, aquilegifolium dipterocarpum, glaucum, Delavayi. *Trollius* hybr., pumilus var. yünnanensis. *Xanthorrhiza* apiifolia.

Berberidaceae: *Aceranthus* diphyllus. *Berberis* vulgaris et v. atropurp., Thunbergii et v. minor, circumserrata, Francisci-Ferdinandi, Wilsonae, Vernae, verruculosa. *Epimedium* alpinum, maeranthum. *Mahonia* aquifolium, Bealei, repens. *Podophyllum* Emodi, peltatum.

Lardizabalaceae: *Akebia* lobata, quinata. *Decaisnea* Fargesii.

Menispermaceae: *Menispermum* canadense.

Trochodendraceae: *Euptelea* polyandra.

Magnoliaceae: *Magnolia* acuminata, denudata (Yulan), Soulangeana (+ var. Lennei), tripetala. *Liriodendron* tulipifera.

Anonaceae: *Asimina* triloba.

Calycanthaceae: *Calycanthus* floridus, occidentalis.

Papaveraceae: *Papaver* orientale (formae div.) aurantiacum, rhaeticum, nudicaule. Argemone platyceras. *Eschscholtzia* californica. *Meconopsis* cambrica, oculata, Prattii. *Sanguinaria* canadensis. *Bocconia* cordata. *Corydalis* cava, cheilanthifolia, lutea, nobilis. *Dicentra* cucullaria, eximia, formosa, spectabilis.

Cruciferae: *Aethionema* corridifolium, grandiflorum. *Alyssum* Benthamii, Moellendorffianum, saxatile (+ var. fl. pl. et var. citrinum), etc. *Arabis* alpina, albida et var. fl. pl., nivalis. *Aubrietia* graeca, Leichtlinü, hybrida. *Braya* alpina. *Cardamine* pratensis fl. pl. *Cheiranthus* Allionii, Cheiri. *Crambe* cordifolia. *Dentaria* bulbifera. *Draba* aizoides, glacialis, rupestris. *Hesperis* matronalis et var. nana alba. *Hutchinsia* alpina. *Iberis* corraefolia, gibraltarica, sempervirens, taurica, Tenoreana. *Isatis* alpina. *Lunaria* annua (L. biennis). *Schievereckia* Bornmülleri.

Crassulaceae: *Sedum* acre, album, anopetalum, boloniense, dasyphyllum, Fabaria, kamtschaticum, maximum, pruinatum, spectabile, spurium, reflexum et spec. div. *Sempervivum* arachnoideum, hirtum, tectorum, ruthenicum Wultenii et spec. div.

Saxifragaceae: Astilbe Arendsü, Davidü, grandis, japonica, rivularis, Thunbergii. *Bergenia* cordifolia, crassifolia, hybrida. *Deutzia* gracilis + 2 var., scabra + 2 var. *Francoa* spec. *Heuchera* sanguinea hybr. *Hydrangea* arborescens, opuloides, paniculata, pubescens (Bretschneideri), radiata, Sargentiana. *Itea* virginica. *Parnassia palustris*. *Peltiphyllum*, peltatum. *Philadelphus* coronarius formae div., microphyllus. *Ribes* alpinum, aureum, × Gordonianum, glutinosum, sanguineum (v. carneum ; plenum ; grandifl.) *Rodgersia* podophyilla. *Saxifraga* Aizoon et var. balcana, × Andrewsü, × apiculata, Burseriana v. maior, caespitosa, Cotyledon, decipiens hybr., × Elisabethae, granulata, Hostii, hypnoides, juniperifolia, lingulata, oppositifolia var. latina, Rocheliana, rotundifolia, sarmentosa, umbrosa. *Tellima* grandiflora. *Tiarella* cordifolia.

Hamamelidaceae: *Corylopsis* pauciflora, spicata. *Hamamelis* virginiana, mollis. *Parrotiopsis*. Jaquemontiana.

Platanaceae. *Platanus* acerifolia, orientalis.

Rosaceae. *Acaena* alpina v. macrophylla, glabra, glauca, microphylla, Novae-Zealandiae, sarmentosa. *Amelanchier* canadensis, rotundifolia. *Aruncus* silvester. *Chaenomeles* japonica var. div., Maulei + var. alpina. *Chamaebatiaria* millefolium. *Cotoneaster* adpressa, bullata, congesta, divaricata, Franchetii, foveolata, horizontalis, humifusa, microphylla, multiflora, nitens, racemiflora v. songarica, salicifolia v. floccosa, Simonsii, Zabelii. *Crataegus* oxycantha v. rubroplena, alboplena. *Dryas* octopetala. *Duchesnea* indica. *Exochorda* grandiflora, Giraldii. *Geum* coccineum + v. fl. pl., Heldreichii, rivale Leonard' s var. *Gillenia* trifoliata. *Holodiscus* discolor. *Kerria* japon. et v. fl. pl. *Malus* Niedzwetskyana, Schidekkeri, spectabilis. *Neviusia* alabamensis. *Osmaronia* (Nuttalia) cerasiformis. *Physocarpus* opulifolius. *Potentilla* arenaria, argyrophylla, atrosanguinea, aurea, fruticosa, × Friedrichsenii, hybrida, nepalensis v. Willmottiae, pyrenaica. *Prunus* cerasifera v. Pissardü, glandulosa v. sinensis, Laurocerasus (v. serbica ; v. schipkaensis formae ; Zabeliana ; Mischeana ; compacta), nana, Padus, serotina. *Phyracantha* coccinea, Lalandii. *Rhodotypus*

kerrioides. *Rubus* deliciosus, Henryi, illecebrosus, Kuntzeanus, laciniatus, odoratus, phoenicolasius, spectabilis, sulcatus. *Sibbaldia* procumbens. *Sorbaria* assurgens, sorbifolia. *Sorbus* Aria, aucuparia, torminalis. *Spiraea* × arguta, × Billiardii, Bumalda canescens, decurmbens pumilionum, filipendula et v. fl. pl. prunifolia fl. pl., Thunbergi, van Houttei, Veitchii.

Rosa § *Synstylae*: multiflora v. cathayensis et var. et hybr. 26, Wichuraiana circ. 12 var., többször virágzó fútórózsák 6 változatban, setigera var. 3, saturata, sempervirens, × Freundiana, arvensis. § *Indicae*: borbonica var. 2, chinensis var. 2, × Aschersoniana, Noisettiana var. 3, tearózsák, Teahybridek, polyantharózsák számos változata. — § *Banksiae*: Banksia alba. — § *Gallicae*: gallica (splendens conditorum, versicolor), alba, centifolia formae div., var. muscosa formae div., damascena v. trigintipetala. — § *Caninae*: pomifera, ferruginea, × lutetiana, × macrantha, rubiginosa var. magnifica, rub. × foetida = Penzenceana (formae. div.), rub. × tomentosa. — § *Carolinae*: carolina, nitida, virginiana, × Mariae Graebnerae (lucida × carol.), × Spaethiana (carolina × rugosa), — § *Cinnamomeae*: blanda californica, setipoda, Moyesü, nutkana, pendulina × tomentosa, pisocarpa, Willmottiae, × Pruhoniciana (Willm. × moyesü), rugosa, rug. hybr. (formae 12). — § *Pimpinellifoliae*: Hugonis, hispida. — § *Luteae*: foetida, v. bicolor, hybr. *(Pernettianae)* formae div, xanthina. — § *Sericeae*: sericea, omeiensis v. pteracantha. — § *Microphyllae*: Roxburghii.

Leguminosae: *Amorpha* fruticosa, microphylla. *Apios* tuberosa. *Astragalus* monspessulanus. *Caragana* arborescens, spec. *Cercis* canadensis. *Coronilla* Emerus. *Cytisus* elongatus. *Galega* bicolor, officin. v. Hartlandü. *Genista* dalmatica, germanica, sagittalis, tinctoria v. plena. *Gedltschia* japonica, triacanthos. *Gymnocladus* dioica. *Halimodendron* halodendron. *Hedysarum* obscurum. *Laburnum* anagyroides. *Lathyrus* latifolius. *Lupinus* polyphyllus, arboreus. *Lespedeza* Sieboldii. *Orobus* vernus. *Robinia* viscosa, pseudac. f. Bessoniana. *Sarothammus* scoparius v. Andreanus. *Sophora* jap. et v. pendula. *Spartium* junceum. *Vicia* unijuga. *Wistaria* floribunda.

Geraniaceae: *Erodium* Manescavi. *Geranium* argenteum, eriostemon, grandiflorum, ibericum v. platypetalum, lancastriense, sanguineum.

Oxalidaceae: *Oxalis* adenophylla.

Linaceae: *Linum* austriacum, dolomiticum, flavum, narbonense salsoloides, viscosum.

Zygophyllaceae: *Zygophyllum* Fabago.

Rutaceae: *Citrus* trifoliata. *Dictamnus* albus. *Orixa* japonica. *Ptelea* trifoliata. *Skimmia* japonica.

Simarubaceae: *Ailanthus* altissima.

Euphorbiaceae: *Andrachne* colchica. *Euphorbia* myrsinites, polychroma. *Mercurialis* perennis.

Buxaceae. *Buxus* balearica, sempervirens et v. arborescens, v. aurea. *Pachysandra* terminalis et v. varieg. *Sarcococca* ruscifolia.

Coriariaceae: *Coriaria* myrtifolia, japonica.

Aquifoliaceae: *Jlex* aquifolium, v. myrtifolia, v. laurifolia, v. aureomarginata, v. ferox, Pernyi.

Celastraceae: *Celastrus* scandens. *Evonymus* europaea, japonica, v. argenteomarg, radicans v. acuta, minima, reticulata, planipes, nana v. Koopmanii.

Staphyleaceae: *Staphylea* pinnata, colchica et v. macrocarpa.

Anacardiaceae: *Cotinus* Coggygria et f. atropurpurea, pinnata. *Rhus* glabra, typhina v. dissecta.

Aceraceae: *Acer* campestre, japonicum, Negundo et v. argenteo-varieg, palmatum, pensylvanicum, platanoides, pseudoplatanus et v. purpurascens, sacharinum, tataricum.

Hippocastanaceae: *Aescalus* × carnea, Hippocastanum, parviflora.

Sapindaccae: *Koelreuteria* paniculata. *Xanthoceras* sorbifolia.

Rhamnaceae: *Rhamnus* cath., Frangula. *Ceanothus* americanus, × hybridus.

Vitacea: *Ampelopsis* megalophylla. *Parthenocissus* Henryana, quinquefolia, tricuspidata, vitacea.

Tiliaceae: *Tilia* cordata, glabra, platyphyllos, tomentosa.

Malvaceae: *Althaea* rosea formae div., ficifolia. *Hibiscus* moschatus, syriacus. *Kitaibelia* vitifolia. *Sidalcea* candida, oregana.

Dilleniaceae: *Actinidia* Kolomikta, polygama, sinensis.

Guttiferae: *Hypericum* calycinum, Coris, polyphyllum, reptans, × Moserianum (calyc. × patulum).

Tamaricaceae: *Myricaria* germanica, *Tamarix* gallica, tetrandra.

Cistaceae: *Cistus* laurifolius, ladaniferus. *Helianthemum* amabile, chamaecistus, roseum, ledifolium.

Violaceae: *Viola* bosniaca, calcarata, cucullata, cornuta, gracilis, odorata, × G. Wermig, × hortensis.

Datiscaceae: *Datisca* cannabina.

Begoniaceae: *Begonia* Evansiana.

Cactaceae: *Opuntia* spec. div.

Thymeleaeae: *Daphne* cneorum, mezereum.

Elaeagnaceae: *Elaeagnus* argentea, glabra, reflexa. Hippophaë rhamnoides.

Lythraceae: *Lythrum* salicaria, virgatum.

Onagraceae: *Fuchsia* gracilis. *Epilobium* angustifolium et v. album; Hectori. *Gaura* Lindheimeri. *Oenothera* biennis, glauca imperialis, missouriensis, speciosa. *Zauschneria* californica.

Punicaceae: *Punica* granatum.

Araliaceae: *Aralia* racemosa. *Hedera* colchica, helix + 4 var.

Umbelliferae: *Astrantia* maior. *Eryngium* alpinum, amethystinum. Bourgati, giganteum, Oliverianum, planum. *Heracleum* Mantegazzianum, pubescens, villosum *Sanicula* europaea, *Trachymene* coerulea.

Cornaceae: *Aucuba* japonica, v. salicifolia. *Cornus* alba, florida, mas,

Ericaceae: *Calluna* vulgaris. *Erica* carnea (+ alba, rubra,) vagans, mediterranea hybr. *Rhododendron* catawbiense, hybr. *Clethra* acuminata, alnifolia v. tomentora.

Primulaceae: *Androsace* carnea v. brigantiaca, lactea, lactiflora, sarmentosa et. v. Chumbyi, septentrionalis. *Cortusa* Matthioli. *Cyclamen* coum, europaeum, neapolitanum. *Dodecatheon* spec. *Primula* acaulis, acaulis hybr., auricula, auricula hybr., Beesiana, Bulleyana, × Bullesiana, burmanica, Briscoei, Clusiana, Cockburniana, cortusoides, cashmeriana, denticulata, elatior hybr. frondosa, × Helenae, helodoxa, japonica, Juliae, × Silva-Taroucana (cockburn × pulverulenta), marginata, officinalis, Pallasii, rosea, Sieboldii, × Sueptizii, vittata. *Lysimachia* nemorum, nummularia, punctata, velutina.

Plumbaginaceae: *Armeria* caespitosa, cephalotes, maritima v. Laucheana. *Ceratostigma* plumbaginoides. *Statice* Gmelini, latifolia.

Ebenaceae: *Diospyros* virginiana.

Oleaceae: *Chionanthus* virginica. *Fontanesia* Fortunei. *Forsythia* suspensa, viridissima. *Fraxinus* excelsior, ornus. *Jasminum* Beesianum, nudiflorum, officinale, revolutum, *Ligustrum* coriaceum, lucidum, obtusifolium, ovalifolium et v. aureum, Regelianum, strongylophyllum, Stauntonii, vulgare, yunnanense. *Syringa* × chinensis, vulgaris et hybr., persica v. laciniata, Jósikaea, japonica, reflexa, Sargentiana, Wolffii.

Loganiaceae: *Buddleia* nivea, Davidii, Veitchiana, v. magnifica.

Gentianaceae: *Gentiana* augustifolia, asclepiadea, cruciata, gentianella, Grombnewskyi, pannonica, septemfida, tibetica.

Apocynaceae: *Vinca* minor, maior et v. elegans.

Asclepiadaceae: *Asclepias* incarnata, syriaca.

Polemoniaceae: *Polemonium* coeruleum, reptans. *Phlox* amoena, divaricata (formae div.), nivalis, subulata (formae 4), paniculata (formae 31), + Arendsii (formae 4), + glaberrima, suffruticosa (formae 3).

Borraginaceae: *Anchusa* italica, myosotidiflora. *Cynoglossum* amabile. *Borago* officinalis. *Lithospermum* graminifolium, petraeum, purpureocoer. *Mertensia* primuloides. *Myosotis* alpestris, palustris, rupicola. *Omphalodes* verna. *Pulmonaria* augustifolia, officinalis. *Symphytum* offic. argenteum.

Verbenaceae: *Caryopteris* incana. *Clerodendron* trichotomum. *Callicarpa* Giraldiana. *Vitex* incisa.

Labiatae: *Brunella* grandiflora. *Dracocephalum* Ruyschiana, peregrinum. *Eremostachys* laciniata. *Elsholtzia* Stauntoni. *Hyssopus* officinalis. *Lavandula* spica, v. nana. *Melissa* off. *Melittis* melissoph. *Monarda* didyma, fistulosa. *Nepeta* grandiflora, Mussinii. *Perowskia* atriplicifolia. *Phlomis* Herba-venti, fruticosa, tuberosa, viscosa. *Physostegia* virginiana, v. alba. *Rosmarinus* off. *Salvia* aethiopis, globosa, Horminum, nemorosa, virgata, ringens, patens. *Satureia* alpina. *Scutellaria* alpina, baicalensis, japonica, orientalis. *Stachys* grandiflora, lanata. *Teucrium* chamaedrys, hircanum. *Thymus* lanuginosus, serpyllum, v. alba, v. splendens.

Solanaceae: *Nierembergia* frutescens. *Physalis* Alkekengi, Francheti.

Scrophulariaceae: *Antirrhinum* Asarina, maius formae div. *Calceolaria* polyrrhiza. *Digitalis* ambigua, ferruginea, lutea, purpurea v. gloxiniaeflora. *Erinus* alpinus, v. albus. *Linaria* alpina, v. rosea; cymbalaria, macedonica, pallida, pyrenaeica, purpurea. *Mimulus* cupreus, luteus, moschatus, *Pawlownia* imperialis. *Phygellus* capensis. *Pentstemon* arizonicus, barbatus, barb. hybr., campanulatus, cobaea, pubescens, heterophyllus, virgatus. *Rehmannia* elata. *Verbascum* densiflorum, olympicum, pannosum, hybr. *Veronica* fruticans, gentianoides, Hendersonii, hederaefolia, incana, longifolia, spicata, prostrata, repens, orientalis. *Wulfenia* carinthiaca.

Bignoniaceae: *Bignonia* radicans, chinensis, *Catalpa* bignonioides, v. aurea. *Incarvillea* brevipes, Delavayi, grandiflora, lutea, thalictrifolia. *Amphicome* arguta.

Gesneriaceae: *Ramondia* pyrenaica.

Globulariaceae: *Globularia* trichosantha.

Acanthaceae: *Acanthus* longifolius, mollis, Perringii, spinosissimus.

Plantaginaceae: *Plantago* argentea, saxatilis.

Rubiaceae: *Asperula* nitida, odorata. *Cephalanthus* occidentalis.

Caprifoliaceae: *Diervilla* lonicera. *Dipelta* floribunda. *Leycestera* formosa. *Lonicera* amoena v. alba, brachypoda f. aureoreticulata, Brovnii v. fuchsioides, deflexicalyx, flava, fragrantissima. involucrata v. flavescens, japonica, Korolkowi, Ledebourii, myrtilloides, Morrowü, Maackü v. podocarpa, nitida, periclymenum, pileata, rupicoia. spinosa v. Albertii, Standishii v. lancifolia, syringantha, v. tatarica, tragophylla. *Sambucus* racemosa, nigra v. latisecta. *Symphoricarpus* racemosus. *Viburnum* alnifolium, betulifolium, cassinoides, lantana, macrocephalum v. sterile, nudum, opulus et v. sterile, rhytidophyllum, theiferum, tomentosum, venosum v. Canbyi, utile. *Weigelia* hybr. (5).

Valerianaceae: *Centranthus* ruber. *Patrina* palmata.

Dipsacaceae: *Cephalaria* tatarica. *Morina* longifolia, kokanica. *Scabiosa* caucasica.

Campanulaceae: *Adenophora* Bulleyana, Potaninii. *Campanula* barbata, carpatica, garganica, glomerata v. dahurica, kolenatiana, lactiflora, latiloba, macrantha. Portenschlagiana, pusilla, persicifolia formale div., pyramidalis et v. alba, Scheuchzeri, thyrsoidea, turbinata. × Wilsonii (pulla × turbinata), × Stansfieldi (pulla × Tommasiniana ?) *Codonopsis* ovata. *Jasione* perennis. *Lobelia* cardinalis, fulgens, syphilitica, Cavanillesü. *Michauixa* campanuloides. *Ostrowskya* magnifica. *Platycodon* grandiflorum. *Phyteuma* campanuloides, hemisphaericum, orbiculare, Scheuchzeri. *Symphyandra* Hofmanni.

Compositae: *Achillea* ageratifolia, aurea, filipendula, holosericea, lingulata, macedonica, millefolium fl. rubro, ptarmica, spinulifolia. *Adenostyles* alpina. *Anthemis* Kealwayi, *Antennaria* dioica. *Anaphalis* margaritacea. *Aetheopappus* pulcherrimus. *Artemisia* abrotanum, lactiflora, mutellina, pontica. *Aster* alpinus, fl. albo. amellus (formae 6), acris (formae 2), cordifolius Datschü, ericoides, hybridus (formae div.), Novae-Angliae, Novi-Belgü, paniculatus, ptarmicoides, subcoeruleus, Shortü. yunnanensis. *Bellis* perennis. *Boltonia* latisquama. *Brickellia* grandiflora. *Buphthalmum* speciosum, salicifolium. *Calendula* offic. *Catananche* coerulea. *Carlina* acanthifolia. *Camaepeuce* diacantha. *Chrysanthemum* indicum formae div., leucanthemum et latifolium formae div., Tschihatschewü, serotinum. *Chrysopsis* villosa v. Rutteri. *Centaurea* bella, dealbata, montana, macrocepha'a, heleniifolia, ruthenica. *Coreopsis* grandiflora, lacimiata. *Cirsium* Velenovskyi. *Doronicum* Matthioli, plantagineum. *Echinops* Ritro, humilis, sphaerocephalus. *Erigeron* aurantiacus Coulteri, glabellus, hybr. formae div., mesagrande speciosus. *Gaillardia* hybr. *Gerbera* kuntzeana. *Helenium* autumnale formae div., Bigelowi Hoopesü, grandicephalum striatum. *Helianthus* doronicoides, giganteus, multiflorus v. grandiplenus, orgyalis, scaberrimus (+ formae 4). *Heliopsis* scabra. *Heltchrysum* arenarium. *Hieracium* aurantaicum, lanatum, villosum. *Inula* glandulosa, Helenium, Roylei. *Leontopodium* alpinum, japonicum, sibiricum. *Liatris* callilepsis. *Microglossa* albescens. *Onopordon* bracteatum. *Petasites* japonicus, *Pyrethrum* roseum formae div. *Rudbeckia* lacinata, nitida, purpurea, speciosa *Santolina* chamaecyparis. viridis. *Scorzonera* rosea *Senecio* clivorum, japonicus, Wilsonianus. *Solidago* aspera, canadensis, Shortii v. nana, praecox.

Graminaceae: *Arrhenaterum* bulb. varieg. *Elymus* arenarius glaucus. *Festuca* glauca, ovina, scoparia (= F. crinum ursi), punctaria. *Gynerium* argenteum. *Miscanthus* sacharifer, sinensis (v. zebrinus, gracillimus,

variegatus). *Molinia* coerulea varieg. *Panicum* virgatum. *Pennisetum* jap., latif. *Poa* alpina. *Phyllostachys* viridiglaucescens.

Cyperaceae: *Carex* divulsa, plantaginea, pendulina, silvatica. *Cyperus* longus.

Commelinaceae: *Tradescantia* virginica.

Liliaceae: *Asparagus* verticillatus. *Agapanthus* umbellatus. *Asphodelus* albus. *Asphodeline* liburnica, Balansae. *Anthericum* liliago, ramosum. *Allium* baicalense, Bidwilliae. *Bulbocodium* vernum. *Convallaria* maialis. *Colchicum* speciosum. *Camassia* Cussickii, Leichtlinii v. alba. *Chionodora* Luciliae, gigantea. *Danaë* racemosa. *Eremurus* Bungei, Olgae, robustus *Erythronium* Dens canis, v. album., spec.? *Fritillaria* imperialis, Meleagris, v. alba. *Funckia* lancifolia (v. undulata, vittata, variegata, tardiflora), ovata, Fortunei, Sieboldiana, subcordata. *Galtonia* candicans. *Hemerocallis* aurantiaca, citrina, flava, graminea, fulva (et v. Kwanso), Middendorfii, hybrida formae div. *Hyacinthus* aureus. *Lilium* candidum, bulbiferum, tigrinum, Martagon et v. album. *Matanthemum* bifolium. *Muscari* botryoides, racemosum. *Ornithogalum* nutans, umbellatum. *Paris* grandifolia. *Polygonatum* multiflorum, officinale, verticillatum. *Puschkinia* libanotica. *Paradisia* liliastrum. *Scilla* bifolia, hispanica, nutans, nonscripta, sibirica et v. alba. *Triteleia* uniflora. *Tritoma* hybr. *Tulipa* Clusiana etc. *Uvularia* grandiflora. *Veratrum* nigrum. *Yucca* flaccida.

Amaryllidaceae: *Crinum* Powellii. *Galanthus* nivalis, Elwesii. *Narcissus.* bicolor, incomparabilis, poeticus et preudonarcissus formae div., Tazetta × poeticus, nanus. *Leucoium* vernum. *Sternbergia* lutea.

Iridaceae: *Crocus* hybr., iridiflorus, sativus, speciosus, zonatus. *Iris* aurea, foetidissima, graminea, Güldenstedtiana, halophila, Kaempferi, missouriensis, Monnieri, orientalis (ochroleuca), sibirica (+ v. alba), Susiana, reticulata, tectorum, pallida v. dalmatica, × Monspur (Monnieri × spuria), — germanica, interregna, pumila, xiphium, xiphioides, hollandica (xiphium × xiphioides) formae et hybr. div. *Montbretia* crocosmiaeflora. *Sisyrinchium* angustifolium, anceps, striatum.

Adalékok a kőszegvidéki gesztenyések történetéhez.

Irta: Pauer Arnold.

A hazai gesztenyések ügye a tudósokat tulajdonképen csak akkor kezdte némileg érdekelni,[1]) amikor Haynald Lajos kalocsai érsek a Magyar Növénytani Lapok 1877. évi 2. számában felhívását közzétette.[2]) De Candolle-nak arra a kérdésére kért felvilágító sorokat, hagy vajjon hazánkban a szelid gesztenye mészkőtalajon tenyészik-e? A szép számmal beérkező válaszok közül Haynald úgy látszik csak Szabó József, Inkey Béla, Hoffmann Károly és a saját megfigyeléseit közölte De Candolle-lal, aki a Nuovo Giornale Botanico Italiano-ban (1878.) megjelent cikkében számolt be az eredményről. Ezt a cikket Borbás Vince ismertette 1879-ben a Természettudományi Közlönyben,[3]) ahol Haynald, Kerner, Holuby, Staub, Tóth Nike, Inkey, Hoffmann, Rybár és Borbásnak e tárgyban tett nyilatkozataival találkozunk.

Ebből a közleményből tudjuk meg azt is, hogy Staub Mór volt az, aki a hazai gesztenyések őshonos voltát[4]) először hangoztatta Kerner-rel szemben. Bár nézetét külön cikkben[4]) érvekkel is támo-

---

[1]) Grossinger már 1797-ben említést tesz a kőszegi, nagybányai és egyházasmaróti, továbbá a bihar-, pozsony-, sopron- és zalamegyei gesztenyésekről. (J. B. Grossinger: Universa historia physica Regni Hungariae ... Posonii. 1797. Tom. V. Dendrologia, sive historia arborum et fruticum Hungariae. p. 11.) Ugyancsak megemlíti őket J. L. Stocz: Das Königreich Ungarn. Wien, 1823. c. munkájában (p. 29., 125, 161., 171., 329.) Az első olyan munkának, amely a hazai gesztenyésekkel érdemben foglalkozik. Katona Dienes: Értekezések a szelid gesztenyefáról ... stb. S. Patakon 1850. c. füzetét tekinthetjük. Szerinte a gesztenye Pozsony, Szentgyörgy, Gémes, Nagybánya, Pécsvárad, Zalamegyében sok helyen és Fraknón honos. A zalaiak a legnagyobb diókat (sic!) leveréskor kiválogatják, „bokros erdő vágásokba tüskés tokostól mindjárt elültetik, kapa után féltalpnyi mélyen; a tanyát nem tisztitják, tudván, hogy úgy nedvét tovább megtartja és a fiatal fák árnyas állomásban jobban nőnek. Némellyek a gesztenyét nedves homokban pincében teleltetvén, március vagy április hóban ültetik el és májusban, vagy júniusban kikelnek.“ — Legutóbb Boros Á. irt róluk. TTKözl. 1924. Pótf. 63–64.

[2]) A TTKözl.-ben is megjelent 1877. 125. V. ö. Erd. Lapok 1885. 1—11.

[3]) 104—109.

[4]) TTKözl. 1879.200. A szelid gesztenye hazánkban vadontermő, mely más növényekkel együtt „egy volt déli jellegü flóra maradványainak tekinthetők, melyek az éghajlati viszonyok változtával a létért való harcot kiállották ... Ez állításommal — úgylátszik — nem is állok elszigetelten ...“

gatta és valószínűvé tette, Borbás 1885-ben[5]) mégsem mert a kérdésről határozott véleményt mondani, holott a Vütőm hegycsoport (rohonci és borostyánkői hegyek) növényföldrajzi viszonyainak az Alpesek déli lejtőin díszlő flórához való hasonlóságát szembetűnőnek találta. Borbás határozatlanságának tulajdoníthatjuk, hogy ezekről az ősi gesztenyésekről a legújabb időkig[6]) mint emberi kéz ültette erdőkről beszéltek. Ez lehetett az oka annak is, hogy a tudományos és hivatalos körök általában később sem tulajdonítottak a hazai gesztenyéseknek sok jelentőséget. Holott kívánatos lett volna, hogy a rájuk vonatkozó kutatások újra meginduljanak, mert eddig még kevés adattal rendelkezünk felőlük, aminthogy bizonyára figyelemre méltó megállapításokat várhatunk róluk még természetvédelmi szempontból is.

Gáyer Gyulának legutóbb megjelent dolgozata,[7]) amelyben a hazai gesztenyéseket a harmadkori flóra maradványainak jelölte meg, növényföldrajzi szempontból a kérdést lezárta ugyan, de joggal hisszük, hogy fokozottabb mértékben fog a fentebb említett kutatások megindítására buzdítólag hatni.

•

Bár irodalmunkban — Borbás Vince néhány cikkén[8]) kívül — alig olvashatunk róluk, a Borsmonostor-Rőt-Kőszeg-Cák-Velem községek határában huzódó gesztenyések, amelyek valamikor kb. 3000 holdat meghaladó, többé-kevésbbé összefüggő erdőséget alkothattak,[9]) mindenképen megérdemlik a figyelmet.

Jóllehet a lakosság épület-, bútor- és szerszámfa szükségletét főleg a gesztenyésekből fedezte, a cáki ősgesztenyés ma is kb. 600 hold terjedelmű, a XVIII. század elején pedig még Kőszegen is erdőségeket alkotnak a gesztenyések.[10])

Ezt részben annak az előrelátó gondoskodásnak tulajdoníthatjuk, amellyel különösen a kőszegi városi hatóság a gyümölcs- és gesztenyefák védelmének fontosságát felismerte s főleg a tűzvész veszedelme ellen igyekezett őket megvédeni. Már kerek száz évvel a főkormányszék 1799. jan. 8-án kelt rendeletének megjelenése előtt

---

[5]) B. V. A szelidgesztenye hazai termőhelyéről és teméséről. Erd Lapok 1885. 142—160.

[6]) Fekete—Blattny: Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedése a magyar állam területén. Selmecbánya, 1913.94—130.

[7]) Gáyer Gyula: Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikumi flórasáv. Vasvármegye és Szombathely Város Kulturegyesülete és a Vasvármegyei Muzeum I. évkönyve, 1925. 20—27.

[8]) Erd. Lapok 1885. i. h. és Földmivelési érdekeink 1883. 474—75.

[9]) V. ö. Turistaság és Alpinizmus 1926. 134—35.

[10]) „... Castaneas, aliasque Nuces, praetereo, quippe quarum arbores integris fere Nemoribus, circa Civitatem ubere fructu amoenum in modum silvescunt." Mathiae Bélii: Notitia Comitatus Castriferrei a Georgio Gyurkovits descripta. Kézirat a M. Nemzeti Muzeum Széchenyi könyvtárában. p. 67—68. §. XIII.

— mellyel az erdőkben való tűzelést megtiltotta,[11]) — olvashatjuk az 1690. körül kelt városi szabályrendeletnek az erdők megóvásáról szóló részében alábbiakat:

„Wird genzlichen verboten dass baumgärten und k ö s t e n w ä l d e r ausbrennen bei 4 fl. strafe: so aber aus einiges nachlässigkeit und ungehorsam das feuer denen nachbarn, oder in gemeinen stad-wald einigen schaden solle machen, ein solcher wird neben der obbenanten strafe von einem löblichen stadt-rath noch 12 fl. unablässlich gestraft . . ."[12])

Hasonló rendeletek kiadására egyébként — úgy látszik — többször volt szükség, mint az egyik 1817-iki városi jegyzőkönyvben is olvashatjuk: „Minekutána tapasztaltatott volna, hogy az gesztenyeségekben való fa Leveleknek ki igettése gyakorta nagy károkat okozott, Determináltatott, hogy Dobb Szó által 12 f. Büntetés alatt Senki az öszve gráblált Leveleket az Gesztenyeségben, és Szőllő Hegy alán ki igettni ne merészelyen."[13])

Meg kell t. i. jegyeznünk, hogy nemcsak Kőszeg és Rohonc léteztek már első királyaink idejében, hanem a gesztenyetermő területen keletkezett telepek is megvoltak a XIII. században, mint azt egy oklevélből, amely a vasvári káptalan előtt 1279-ben kelt és amelyet u. a. a káptalan 1328-ban átírt, tudjuk: „. . . . Castrum S. Viti cum villis Bosuk, Zerudahel, Welem, Chák Niklus et Kosztony[14], vocatis . . ."[15]) 1279-ben tehát gesztenyés nevü község is volt e vidéken!

•

Minthogy ez az a terület hazánk gesztenyései közül, amely eddigi adataink szerint eredeti arculatát leginkább megtartotta, itt találhatjuk legjellegzetesebb természeti emlékeinket gesztenyeóriások képében.

Sajnos természeti emlékeink védelmét törvényhozási úton eddig még mindig nem rendezték, pedig „. . . műemlék és természeti emlék hasonló . . . megjelölések."[16]) Minthogy a 21.527/1900. sz. a. kelt FM. rendelet fenntartani és megőrizni csak kívánja pl. az olyan fákat, amelyek a hozzájuk fűződő történelmi emlék, rendkivüli kor vagy nagyság stb.-nél fogva kiválóak, valóban egyesek jóérzésének és kegyeletének tulajdoníthatjuk, hogy ilyenek egyáltalán fennmaradtak.

---

11) Tagányi: Magyar Erdészeti oklevéltár. II. 692.

12) U. o. I. 612.

13) Kőszeg-városi levéltár. Protocollum scriptum anni 1817. p. 294.

14) A „gesztenye" szó származéka V. ö. Föld és ember. 1922. 62—64.

15) Uj Magyar Múzeum, 1857. 182. — Chernel Kálmán: Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. Szombathely. 1878. 4. V. ö. Fejér: Cod. Dipl. VIII. 3. 321.

16) Kaán Károly: A természetvédelem és a természeti emlékek fenntartásának kérdéséhez. Bp. 1914.

Chernel Kálmánnak — a híres ornithologus, Chernel István, atyjának — az érdeme, hogy a kőszegi gesztenyeóriásnak az ismertetésével — 1864-ben — az ilyen természeti emlékekre a figyelmet először felhívta.[17])

Ez a fa Kőszeg egyik legszebb részén az u. n. Király-völgyben található más tekintélyes nagyságú (a többi közt 746 és 428 cm. kerületű)[18]) gesztenyefák társaságában. A mult század 60-as éveiben Stegmüller János kőszegi polgár tulajdona volt az a terület, ahol áll, később Czeke Gusztávé lett, aki 1917-ben a városnak ajándékozta. Chernel szerint „egyenes törzsének kerülete gyökerétől négy láb magasságban 32 láb vastag" — 10.11 m. — „hatalmas első ágai pedig két ölnyi magasságban nőnek ki törzséből. A fa egész magassága körülbelül 60 lábnyi" — 18.96 m. — „lehet, s ha a vihar egyik fő ágát nem horzsolta volna le, tekintélyes sudarai még magasabbra emelkednének." Chernel adatait később Borbás egészítette ki.[19]) E szerint a fa átmérője (4 láb magasságban) 100" 57"' = 276 cm, kerülete tehát kb. 8.5 m, „köbtartalma 1413 köbláb, vagyis 19 öl, az összes fatömeg súlya 928 mázsa" volna.

A faóriás, amennyire a Vasárnapi Ujságban megjelent rajzból megállapítható, nagyjából még ma is abban az állapotban van, amilyennek Chernel 1864-ben látta, csupán a korábban a földig leérő és ott kígyóként kúszó főágai rövidültek meg és csak a kegyetlen kirándulók faragták le sok helyen kérgét, hogy nevüket a fán megörökítsék. Kőszeg városa keritéssel vétette körül. A törzsére erősített táblával, — amelyen még a régi adatok (óriási gesztenyefa. Kb. 600 éves, kerülete 8.35 mtr.) olvashatók — a látogatók jóindulatába akarják, sajnos sikertelenül, ajánlani.

A legújabb becslések szerint 800 éves lehet; kerülete 925 cm.

Érdekes, hogy Lengyel Bálint, mikor 1897-ben hazánk néhány nevezetes nagy fáját ismertette,[20]) ezt a gesztenyefát teljesen mellőzte. Pedig ez vastagabb, mint a bajmóci öreg hársfa (a talajtól 20 cm-re 840 cm, 60 cm-re 726 cm), a zselizi őstölgy (832 cm) és a Szentes mellett levő nyárfa (710 cm), csak az ibrányi nyárfa (19m) múlja felül. Sőt a 826 cm-es velemi gesztenyefa is vetekszik velük, a korábban leírt[21]) hédervári nyárfa (755 cm) s a Pécs határában levő gesztenyefa (589 cm) pedig még e mellett is elmaradnak.

Már Borbás is említi,[22]) hogy „Chernel Ignác kőszegi birtokos szerint a velemi szőllőhegyeken 1819—20. körül színtén volt egy óriás gesztenyefa, melynek, madzaggal körülmérve 21—22 rőfnyi volt a körfogata. Már akkor korhadt állapotban volt és felülről egy deszka

17) Vasárnapi Ujság. 1864. 27. sz. 264.
18) Gáyer i. m. p. 37. 31)a.
19) Erd. Lapok. 1885.
20) TTKözl. 1897. 441 – 461.
21) Erdőszeti és Gazdászati Lapok. 1867. 344.
22) Erd. Lap. 1885.

védte, hogy az eső jobban ne rombolja. 1839-ben már nem állott, csak a pusztuló tuskója hirdette régi nagyszerűségét. Ezt is leírták a hírlapok, sőt költeményben is megemlékeztek róla."[23])

A hely, ahol a fa valamikor állott s ahonnan törzsökét kiásták, még ma is meglátszik. Molnár Péter velemi lakos mutatta meg Gáyernek. Molnár maga már nem látta a fát, de édes atyja, aki mezőőr volt, mesélt neki róla. Elmondotta, hogy gyakran jöttek oda urak, akik nem egyszer a fa odvában mulattak. Amikor a fát kivágták, törzsének egy darabját elvitték. Pestre-e vagy Bécsbe, arra Molnár Péter nem emlékezett.

Ezen az alapon tovább kutatva, Keissler Károly, a bécsi Staatsmuseum (Hofmuseum) növénytani osztálya igazgatójának s Zedelbauer professzornak segítségével sikerült kinyomozni, hogy a törzsdarab a mariabrunni Forstl. Bundesversuchsanstalt múzeumába került, ahonnan azonban a múzeum igazgatóságának alábbi, 1924. december 11-én 599/1924. sz. a. kelt, értesítése szerint a háború folyamán eltünt:

„Das bewusste Stammstück der uralten Castanea von dem Eisenburger Komitate findet sich zu unserem grösstem Bedauern in der hiesigen Sammlung nicht mehr vor und leider sind auch keine Aufzeichnungen über die Dimensionen vorhanden. Es muss während der Kriegszeit, da die Musealräume plötzlich in ein Spital umgewandelt wurden, trotz seiner Grösse abhanden gekommen sein."

Ilyenformán úgy látszott, hogy e gesztenyeóriásra vonatkozólag be kell érnünk azokkal az adatokkal, amelyeket a Sághy István dr. kámoni földbirtokos tulajdonában levő egykorú akvarellen jegyeztek fel. Ezek szerint a fa kerülete 6 öl és 18 hüvelyk = 11.81 m volt s Héra István és Farkas Éva velemi lakosok földjén állott.

Nemrégiben azonban Kaltenecker Károly, a kőszegszerdahelyiek új plébánosa, a plébánia levéltárában ráakadt e fa történetére, melyet Iványi Dezső velemi kántortanító szivességéből itt közlünk:[24])

„Velemi vastag gesztenyefa.

Hihető hosszas időkig emlékezetben lészen a Velemi vastag gesztenyefa; róla tehát megjegyzem, hogy a' helységtül éjszaknak az úgynevezett Pangertek[25]) sarkán állott ezen szelid gesztenyét termett nevezetes vastagságú fa. Mellynek ha aránylag magassága is lett volna, méltán bámulatos léendett. Mind a mellett azonban, hogy magassága 3 ölnél nem igen lehetett nagyobb[26]), mint a hogy területe

---

[23]) Nem találtam nyomát.

[24]) Kőszegszerdahelyi plébánia története I. kötet. Néhai László János plébános feljegyzései 1840. évből.

[25]) Baumgärten. Iványi szerint ezt a dülőt ma Pákónak hivják. (Valószinűleg a Pankert származéka.)

[26]) Nyilván az elágazásig.

14 rőfet meghaladott,[27]) ezen ritkán látható favastagság számtalan látogatókat ingerlett az elhíresedett Velemi gesztenye fához, kik közt volt maga Ferencz Császár és Király is, midőn Gróf Althánnál Bozsokon volt (1813.)[28]) Letelepülve árnyékában a látogatók, ha mit magokkal hoztak ennivalót elköltötték, a' favastagságát méregették és csodálták, nevöket igen sokan kérgébe vágták. Kellemetes idővel a' gesztenye fánál kedvtöltést találván csevegve távoztak. Megvolt pedig a' fa 1840-dik évig, a' midőn egy kapzsi Velemi jobbágy birtokába kerülvén általa kivágatott azon reménynyel, hogy odvában némelly bele ejtett értékes pipákat, gyürüket, és több illyeseket fog találni. Az való, hogy igen nagy mennyiségü fa, megégetve pedig szén került belőle, úgy hogy az egész birtokért adott pénzét a' parasztnak kétszeresen kifizette.

László m. p."

Borbás állítja, hogy 1848 előtt Kőszegről a sziléziaiak szállították el a gesztenyét kocsikon. A kőszegiek nem tudnak ugyan róla,[29]) de nem lehetetlen, hogy így volt. A XVIII. század elején — Bél Mátyás szerint — a sziléziaiak kitünő bort szállitottak Kőszegről[30]) s így valószínű, hogy egyúttal a náluk nem termő gesztenyét is vásárolták, amely különben Bécsbe, a királyi asztalra is eljuthatott a kőszegiek gyönyörű barackjával egyetemben. Ugyanis ahogy a pozsonyiak az első cseresznyével, a kőszegiek az első őszi barackkal kedveskedtek az uralkodónak.[31])

Ez annyival is inkább megtörténhetett, mert a kőszegieknek a gesztenyéből bizonyára feleslegük is volt. A cákiak, velemiek és szerdahelyiek, akik felesleges termésüket főleg Kőszegen értékesítették, valószinűleg gesztenyéjüket is idehozdták, mert bőven szüretelték, viszont az uraságnak dézsmát aligha adtak belőle. A rohonci

---

[27]) Valószínüleg kerülete s igy kb. megegyezik a Sághy-féle kép adatával.

[28]) I. Ferenc katonai pályáját Szombathelyen kezdte s így alkalmasint többször megfordult a vidéken, később, tehát 1813-ban is. Mikor azonban 1818-ban Karolina királynéval Kőszegen átutazott (júl. 2.) nem rándult ki Bozsokra. Hazai 'külf. tudósítások 1818. 42—43.

[29]) Pl. Auguszt János ny. polgármester a levéltár alapos ismerője.

[30]) Bél. 1. m. p. 67. §. XII. „... vinum gignitur nobile, generosum, gustusque, post Semproniense gratissimi. Itaqne in *Silesiis* amabatur, avehebatur saepius, ..."

[31]) U. o. p. 6. „Pruna imprimis Peroica, Cerasaque et Nuces Castaneae praecipue nobilitate commendantur: apud Kőszögienses, imprimis, ubi et ad molem alibi inusitatam excrescunt, et ea sunt Succi probitate, ut inter mensas secundas etiam lautissimorum hominum, adponi videas, et magna gustus adprobatione comedi. Certe ab incolis passim, ac Viennam potissimum tanta cum gratia dono mittuntur quanta in istiusmodi donatiis esse potest maxima. Hinc nobilis ille, adultusque mos, ut sicuti Posonienses, Cerasa, praecocia..., ita *Kőszögienses* pruna *persica* ad mensas Regum primi adportent".

uradalomnak — amelyhez a fenti községek tartoztak — 1767-iki urbáriuma gesztenyedézsmára vonatkozó adatot nem tartalmaz,[32]) bár az egyes községek jellemzésében a gesztenyéről megemlékezik.[33]) Ez azonban nem zárja ki, hogy az uraság is ne kapott volna a gesztenyetermésből, mert az urbáriumhoz mellékelt Informatió hitelesítési záradéka szerint a fenti községek a kilencedet földjük termékenysége miatt természetben óhajtották fizetni.

Ezen export lehetősége mellett szól az a körülmény, hogy a kőszegiek a gesztenyét a következő termésig el tudták tartani. Amellett más vármegyék is exportáltak gesztenyét (Zala és Veszprém, Stájerbe), továbbá, hogy e hatalmas gesztenyetermő területről nemcsak nagymennyiségű,[34]) de kiváló minőségü termést vethettek piacra. A kőszegi Pukl (Kugel?) nevű gesztenyésben[35]) és a szomszédos Klastrom-ban[36]) (Borsmonostor) szép nagyszemű gesztenyét szoktak szüretelni, amely méltán kiállja a versenyt a legjobb olasz maronival s amelyből, mint a fraknóváraljaiból, kb. 90—95. nyómhat 1 kg-ot.[37])

A kőszegi városi levéltár mostanában költözködik megfelelőbb helyiségbe, így lehetetlen volt az erre vonatkozó adatokat felkutatni. Legközelebbi feladatunknak tartjuk, hogy erre a kérdésre is fényt derítsünk.

---

[32]) Az uraság jóindulatát dicséri, pedig még az 1836-iki országgyűlés 6. törvénycikkének 4. pontja szerint is, mely a jobbágyak erdőlési és makkoltatási jogairól szól, csak „... (a gesztenyét, diót és más nemes gyümölcsöket kivévén) minden egyéb erdei vadgyümölcsöknek szedése a jobbágyoknnk szabad lészen". Tagányi i. m. III. 416.

[33]) Urbarium 1767. No. 3. Dominium Rohoncz: Informátio quoad Dominium Rohoncz: „Czák: ... Castanetis, et Hortis fructiferis Sat amplis provisi sunt, ex quibus notabile emolumentum Capiunt, ..." „Szerdahely ... Hortis fructiferis, et Cartanetis non destituuntur. Vitae media, et agri-et vinicultura, ac naturalium Suorum Ginsium, vel Rohonczium fieri solitae distractione obtinent ..." „Velem ... Hortis item fructiferis, et Castanetis abundunt ... In vicinia Civitatis Ginsiensis, et Oppidi Rohoncz existentes, omnia Sua naturalia, et Culinaría ut Bozsokienses, et Szerdahelyienses facile distrahunt". (Vasvármegye levéltára).

[34]) Hiszen pl. csak a visegrádi koronauradalom nagymarosi gesztenyés erdejében, amely 13 és félhold, termékenyebb esztendőben 400 p. mérő gesztenye termett, ami nem is sok, mert a baranyamegyei fák átlagos termése a 60-as években 2—5 pozsonyi mérő volt. A nagymarosi erdő 402 egészséges és 493 félig száraz gesztenyefából állott. Erdészeti Lapok 1871. 272-ik 500—505.

[35]) Borbás i. c. Erd. Lapok 1885. és Földművelési Érdekeink 1883. 474—75.

[36]) „Magyar maróni". Wittinger: Kőszeg városa és környéke. Kőszeg, 1889. p. 198.

[37]) TTKözl. 1880. 37.

Uj adatok Vasvármegye flórájához.

Irta: dr. Gáyer Gyula (Szombathely).

1. *A Hemerocallis flava* dunántúli előfordulásának spontaneitására vonatkozó kétségek újabb időben szünőben vannak ugyan,[1]) mindazonáltal hátra van még e faj lelőhelyeinek és az előfordulás körülményeinek pontos megállapítása.

Magam először a Rábaberkekben Ikervár és Bejc között találtam e fajt 1925 VI. 26-án termésben, 1926 V. 30-án pedig virágzásban oly helyen, ahol csak egy alig észrevehető, nem is mindenki által ismert s az évnek nem is minden szakában járható ösvény vezet át a berkeken s ahol gondolni sem lehet arra, hogy a növény ide valami kertből kerülhetett. A Hemerocallis e helyen egy főleg *Ulmus glabra*, *Populus tremula* és *Fraxinus exelsior*-ból álló, elszórtan *Tilia cordata* és *Acer campestre*-vel vegyitett, elég sürün bozótos (*Viburnum Opulus*, *Rhamnus Frangula*, *Prunus spinosa*, *Salix cinerea*) berekrészlet szélén *Deschampsia caespitosa*, *Lychnis flos cuculi*, *Symphytum officinale*, *Valeriana officinalis*, *Convallaria maialis*, *Myosotis palustris*, *Circaea lutetiana*, *Iris pseudacorus* társaságában fordul elő. *Iris pseudacorus* társaságában fedezte fel a Hemerocallist 1926 május havában ifj. gróf Batthyány Zsigmond Németujvár mellett a punici erdő patakja mentén nagy mennyiségben s ezzel Clusius németújvári adatát 350 esztendő után megerősítette.

Hogy a Hemerocallis a botanikusok figyelmét hosszú ideig elkerülte, annak egyebek mellett az az oka is van, hogy ha erdő nő főléje, hosszú évek elmulhatnak, amig az erdő letarolása után újból virágzáshoz jut. Alsószelestén, báró Baich Mihály erdejében is van a patak partján Hemerocallis, de még sohasem virágzott, amióta figyelik. Ilyen sterilis Hemerocallist a pozsonyi Bodinggrabenben is láttam és éppen a Kis-Kárpátok e pontján nem volna lehetetlen e faj előfordulása. Amellett bizonyos, hogy az elterjedés legészakibb pontjain apró klímatikus okok is gyakran gátolni fogják a virágzást, végül pedig, hogy spontán termőhelyéről gyakran úgy veszett ki, hogy széthordták a kertekbe.[2])

[1]) Degen Á.: Clusius botanikai jelentősége (Term. Tud. Közl. Pótfüzet 163—164, 1926, 65—72.)

[2]) Lásd a német szöveg végén felhozott esetet.

Vasmegyei adat még a következő: Vasvörösvári uradalom, őrállási határ, a Teichwald vadőri laktól délre eső völgyben. Gróf Ambrózy-Migazzi István pedig a következő somogymegyei adatokat volt szives velem közölni: 1. Somogytarnóca, külső tarnócai rezulák, északdéli hosszlénián a réttől északra a felsőszulyoki út felé egy kolónia. — 2. Gyöngyöspuszta, óriás kolóniák, sok helyen. — 3. Megerősitésre szoruló adat: zsombolyai uradalom területén, kenderáztatónak használt holt vizér partján.[1]) Pillitz Veszprémmegyéből, a Bakonynak több pontjáról közli e fajt s a veszprémi Múzeumban terméses és virágos herbáriumi példái is megvannak (Kabhegy, Úrkut). A kabhegyi termőhelyet magam is ismerem: zsombékos erdei tó partján, bazalttalajon. Zalamegyéből Keszthely mellől Szenczy, Huter és Wierzbicki közlik (Borb. Balaton növ. 325.) s ez adat helyességében nem lehet kételkednünk, ellenben Wierzbicki Elenchusának H. fulvája dr. Lovassy Sándor szives közlése szerint valóban ez a faj s a termőhely alapján (Csobánc, a szőllők között) nyilván elvadult példány.

2. *Narcissus angustifolius*, *Erythronium Dens canis*. Flóránk kutatása szempontjából különösen eredményes volt 1926 V. 5.-e. E nap délelőttjén Náray-Szabó Jenő, a szombathelyi kir. törvényszék elnöke közölte velem, hogy megelőző napon Szentgotthárdon vadon találta a fehér narcissust. Még aznap délben kiutaztam társaságában Szentgotthárdra, ahol Ónody Zoltán kir. járásbíró azzal a kérdéssel fogadott, hogy mi lehet az a virág, melyet ők tavaszi ciklámennek neveznek? Igy tehát nemcsak a Rába mentéről eddig ugy nálunk, mint a szomszédos Steyerben ismeretlen Narcissus angustifolius, de egy csapásra a régóta sejtett Erythronium is megkerült, sőt a városon keresztülhaladva az ablakokba kitett, kissé piszkosfehér sznü Niarcissus-csokrok elárulták, hogy a vad narcissust itt tavasszal a piacon árulják. E két faj felfedezése ékes bizonyítéka annak, hogy a megye flórája még mindig nincs eléggé átkutatva, de annak is, hogy a mindenhova és minden időben el nem jutó botanikus részére milyen értékes támaszt nyújthat a nálunk annyira ritka komolyabb és nemesebb érdeklődés.[2])

A hely, ahol Náray-Szabó Jenő a *Narcissus*-t megtalálta, az istvánfalvi völgy a várostól délre. Itt e faj a réteken a következő

[1]) A somogymegyei előfordulást illetőleg egyebekben Boros-nak a MBL. XXIII. (1924), 29. o. közölt adataira utalunk.

[2]) V. Ö. Filarszky: Folia Crypt. I. 234. — Baich Mihály báró közlése szerint a *Narcissus* Krassó-Szörénymegyében Kápolnás mellett gyakori, Hodossy Ernőné pedig Fony d és Bélatelep között az *Eranthis*-t találta.

növények társaságában él: *Polygonum Bistorta, Ranunculus acer. repens, auricomus, Rumex Acetosa, Myosotis memor, Sanguisorba officinalis, Alopecurus pratensis, Orchis latifolius, Filipendula Ulmaria* sat.

Az *Erythronium*[1]) Zsida község fölött egy gyertyánerdő, de eredetileg kétségtelenül bükkerdő szakadékos árkában fordul elő, ebben az időben természetesen már termésben, a következő növények társaságában: *Anemone nemorosa, Ranunculus Ficaria, Aconitum Vulparia, Caltha laeta, Oxalis Acetosella, Moehringia trinervia, Rubus hirtus, Orobus vernus, Viola silvestris, Knautia pannonica, Symphytum tuberosum, Primula acaulis, Phyteuma spicatum, Ajuga reptans, Galium vernum, Pirola rotundifolia, Carex silvatica, Luzula pilosa, pallescens, Convallaria maialis, Polygonatum multiflorum, Platanthera bifolia, Maianthemum, Nephrodium filix mas, Phegopteris polypodioides.* A gyertyán részben *Picea* és *Pinus*-szal keveredik, viszont az Erythronium nemcsak az erdőben, hanem azon kivül a réten, főleg az erdő szélén és cserjecsoportok körül, tehát féláruyékos helyeken is előfordúl.

Mindkét faj előfordulásának körülményei élénk fényt vetnek a Praenoricum jellemére a déli és a hegyvidéki fajok találkozása révén. Az *Erythronium* előfordulására vonatkozó ujabb adatokat illetőleg l. a német szöveget.

3. A német szövegben ezzel a sorszámmal jelelt fejezetben Jávorka Magyar Flórájának sorrendjében összeállítom a megye edényes növényeire vonatkozó s 1919 óta ujból megindult kutatások főbb eredményeit, I-gyel jelelve meg azokat a termőhelyeket, melyek a *Noricum*, II-vel, melyek a *Praenoricum*, III-mal, melyek a *Pannonicum* területére esnek.

---

[1]) Népies neve *csibetulipán*. Ezidén végre az *Asphodelus*-ét is (*királyné gyertyája*) sikerült megállapitanom Ezt azonban helyenkint (Bögötén a pásztorok) *gengyőte* néven ismerik.

Vasvármegye moha-flórájának előmunkálatai.

Irta: dr. Boros Ádám (Budapest).

Bevezetés. Vasmegye növényzete hazánknak növényföldrajzi szempontból nagyon nevezetes darabja. A magyar nórikumi és praenorikumi* flóravidékek növényzetét számos jeles botanikus tanulmányozta, úgy, hogy megyénk növénytani szempontból hazánk egyik legjobban ismert területe.

Míg Vasmegye virágos és edényes-virágtalan növényeit jól ismerjük, a növénytakarónak növényföldrajzi szempontból jelentős többi alkotóiról, főleg a mohokról, kevés irodalmi adatunk volt. S ami volt, az sem a megye arról a részéről, ahol a megye növényzete a legjellegzetesebben van kifejlődve, hanem mint pl. a Förster-től származók, a Rába egyhangubb vidékéről.

Ugy hiszem tehát, nem végzek fölösleges munkát, ha a Vasmegye mohflórájáról birt irodalmi és herbariumi adatokat az alábbiakban összeállitom és a mohavegetációt röviden jellemzem. Az alábbiak minden esetre bizonyitani fogják, hogy a megye mohflórája ugyancsak érdekes s további kutatásra méltó. A mohflóra ismerete, igy már az alábbi előmunkálat is, öregbiti Vasmegye nórikumi jellemvonásának ismeretét s bizonyítja azt, hogy a megye fenyvesei nem nélkülözik a fenyvesekre annyira jellemző mohok asszociációját.

Saját excursióim (az 1920—24.-években) célja első sorban Vasmegye növényzetének megismerése volt, s bár a mohokat állandóan figyelemmel kisértem, behatóbban csak az utóbbi kirándulásaimon foglalkozhattam velük. Ezek kapcsán átnéztem a Vasvármegyei Muzeum herbáriumában levő, Piers Vilmos által gyűjtött moha-kollekciót is, és tapasztaltam, hogy igen becses, zömét tekintve jól meghatározott anyag, melynek adatait szükségesnek láttam felvenni. Ez az anyag Piers ajándékaként került a Vasvármegyei Muzeumba, törzsherbariuma a pannonhalmai bencés gimnáziumba jutott. Utóbbi moha-anyagát Kálovics Rezső tanár szivességéből ugyancsak átnézhettem s az alábbiakban szintén felhasználtam.

* Gáyer Gy.: *Vasvármegye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikumi flórasáv.* Vasvármegye és Szombathely város Kulturegyesülete és a Vasvármegyei Muzeum I. évkönyve, 1925. U. itt a megye növényföldrajzára vonatkozó irodalom.

Piers a mohokat maga is jól ismerte, anyagának meghatározásában azonban Cypers és dr. Latzel támogatták. A legtöbb vasmegyei faj 1—2 példányát Cypers és Latzel is revideálták. Latzel, aki kiváló mohaismerő, maga is sok érdekes adatot gyűjtött Vasmegye területén, számos mohája van Piers gyűjteményében. Ezenkívül még dr. Tief is szerepel Piers herbariumában mint gyűjtő; nem tudom, véletlen-e, hogy utóbbinak gyűjtésében aránylag több hibás meghatározást láttam.

Cypers bizonyára azonos a csehországi (Harta) botanikussal, Latzel ezredorvos jól ismert botanikus, a Nyirség flórájának során is találkozunk nevével (Borbás munkájában: Szabolcs megye növényzete); dr. Tief-ről nem tudok semmit.

Piers Vilmos ny. őrnagy volt, Kőszegen élt, Vasmegye flóráját kitünően ismerte, gombákkal s a többi virágtalanokkal is foglalkozott. Vizsgálatainak eredményét sajnos nem, illetőleg csak igen kis részben publikálta. Gyűjteménye azonban gazdag tárháza a tudományos kincseknek. Igy tulajdonképpen *csak most ismerjük meg igazán, hogy milyen kiváló, széleskörű ismeretekkel rendelkező botanikus volt.* Csak sajnálhatjuk, hogy szerénysége miatt vizsgálódásait csupán saját lelki gyönyörűségére eszközölte s nem tette közkinccsé.

Piers Vilmos életrajzi adatait Drach Henrik ny. ezredes ur volt szives a Vasvármegyei Muzeum részére összeállitani. Ezeket ide iktatjuk:

„Piers Vilmos 1838. február 3-án született Tarnopolban, apja Piers Vilmos a cs. kir. 15. sorgyalogezred századosa. 1855. február 14-én ifj. Piers Vilmost Zaleszczykiben besorozták a 15. sorgyalogezredhez. 1859-ben hadnaggyá nevezték ki és ebben a rendfokozatban Velenczében szolgált, amikor ugyanezen évben a francia hajóhad körülzárta a várost. 1866-ban főhadnaggyá lépett elő, majd résztvett a 8. hadtest kötelékében a poroszok elleni hadjáratban a Skalitz, Königinhof, Königgrätz, Dub és Tobitschau melletti ütközetekben.

Háboru után a kőszegi katonai felsőnevelőintézet- (Obererziehungshaus)-hez vezényelték és itt, majd az ebből alakitott alreáliskolánál csekély megszakitásokkal 1879-ig mint tanár működött. Időközben 1874. január 26-án oltárhoz vezette Fügh Emiliát s ezáltal vált Kőszeg második otthonává. 1879 őszén csapatszolgálatra vonult be, Josefstadt, Mauer (Bécs mellett), Tarnopolban szolgált és igen jó eredménnyel végezte el a tőrzstiszti tanfolyamot. 1883-ban őrnaggyá lépett elő, de állandóan sulyosbodó fülbaja miatt 1884-ben szabadságra küldték, majd 1886-ban nyugállományba helyezték s ekkor végleg Kőszegen telepedett le.

A kőszegi katonai nevelőintézetben Piers mint fizika- és természetrajztanár működött. Tanitási módszeréről és eredményeiről nincsenek adataink, tanitványai azonban elragadtatással beszélnek róla. Angolul, franciául, lengyelül és oroszul épp oly tökéletesen beszélt, mint németül. Magyarul nem tudott jól, de irodalmunkat eléggé ismerte. Nyelvismeretének szaktanulmányainál nagy hasznát vehette. Fő- és kedvenc szakmája a botanika volt. A kőszegi nevelőintézet gyönyörű parkja is az ő alkotása. Saját kertjét is tanulmányainak céljaira használta és ez gazdag növényanyagot szolgáltatott még az intézeti

parknak is. A növénygyűjteményét néhány nappal halála előtt 6000 koronáért (118 aranykorona) a pannonhalmi főapátság vette meg.

Piers lovagias, jellemes, nagyképzettségű tiszt volt, aki bajtársai és elöljárói megbecsülését élvezte. A magánéletben szeretetreméltó, előzékeny, jókedélyű és vonzó egyéniségével kedvelt tagja volt a kőszegi társadalomnak, a lakosság minden rétegében pedig mint „Piers bácsi" a művelt, egyeneslelkű, jellemes ur mintaképe volt.

Piersnél a tudós sajátossága sem hiányzott. Tudományos búvárkodásai közben sokszor megfeledkezett a legelemibb szükségleteiről mint evés, ivás, alvás stb.; szórakozottságáról, különösen pedig megható élhetetlenségéről sok anekdotát lehetne elbeszélni. A háborus évek nehéz viszonyai között barátainak kellett őt a nélkülözés, sőt sokszor éhségtől állandó gondoskodásukkal megóvni.

1920. julius 3-án rövid szenvedés után elhunyt. Nevét márványba vésette a reáliskola igazgatósága, emlékművet állitva a park kies helyén, amely az intézetnek Piers őrnagy, mint a park atyja iránt érzett örök hálájáti és tiszteletét hirdeti." Arcképét a Vasvármegyei Muzeum Természetrajz osztálya őrzi.

Vasmegye mohlórájához még adatokat szolgáltattak: Förster, Borbás, Márton (mohait füleg Schillberszky határozta) Hazlinszky, ki Borbás mohait determinálta s mások. A forrásművek jegyzéke Borbás *„Vasvármegye növényföldrajza és flóriája 1887-"* c. műve 119—131. oldalain található, ismétlések kerülése céljából itteni közlését mellőzhetőnek vélem. Magam *„Adatok Magyarország mohflórájához"* címmel a MBL. 1924: 77—80. lapjain közöltem adatokat a megyéből, a *Sphagnum*-lápok mohavegetációját pedig *„Közép- és Nyugatmagyarország Sphagnum-lápjai növényföldrajzi szempontból"** c. dolgozatomban vázoltam. Saját adataimnál ezen közléseimet a továbbiakban ugyancsak nem idézem.

Mohaim meghatározásával magam eleinte csak másodsorban foglalkozhattam, minthogy első sorban növényföldrajzi tanulmányokat tűztem ki célul és e szempontból a virágos növényeket kell elsősorban figyelemben részesíteni. Igy gyűjtésem első részleteinek meghatározására bryologus specialistákat kértem fel; a májmohokat Prof. V. Schiffner (Wien), a lombosmohokat Hofrat J. Baumgartner (Wien), a tőzegmohokat P. Fürst (Wien) urak voltak szívesek elvállalni. Igy biztosan meghatározott anyagra tettem szert, amelynek segítségével későbbi gyűjtéseim javarészével már magam is boldogulhattam. Későbbi gyűjtéseim kritikusabb vagy nehezebben felismerhető lombosmohait L. Loeske ur (Berlin) volt szíves revideálni, illetve meghatározni. Szaktársaim nem fogják felróni, hogy a bryologia terén lemondtam az autodidaktikus kiinduló módszerről. Többoldalú tanulmányaim mellett azonban csak igy van módomban hazánk bryogeografiájához is adatokat szolgáltatni.

Piers gyűjtésének átnézése során találtam ugyan téves meghatározá-

*) A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának közleményei. II. 5. füzet. 1926.

sokat is, ezek száma azonban nem nagy. Így azt hiszem, adatainak közlése azok tüzetes ujabb átrevideálása nélkül is indokolt. Hazánk mohflórájával foglalkozók ugyis kritikailag fogják ez adatokat átvenni s szükség esetén a nevezett gyűjteményekben megtalálják a kérdéses példányokat. Jegyzékem azonban nem tartalmazza a gyűjtemény összes adatát, mert Piers sokszor nehezen olvasható írása miatt több példányt mellőznöm kellett. Ugyancsak elhagytam a meghatározatlan és kétes példányok adatait. Kétségtelen, hogy Piers gyűjteményének szakbryologus által való átrevideálása kivánatos volna, addig is azonban, mig erre sor kerül, értékes adatainak közkinccsé tételét szükségesnek látom. *Dolgozatom egyik főcélja épp az, hogy* Piers *gyűjtésére a figyelmet felhivjam.*

Az enumerációból tehát az előttem kétes herbariumi adatokat kihagytam vagy saját revizióm alapján vettem fel. Több, leginkább az érdekesebb adatoknál !-lel jelzem, hogy a meghatározást felülvizsgáltam. Az anyag többi részének beható revideálására nem vállalkozhattam, de amit felvettem, az a futólagos átnézés során, vagy rövid makroszkópos vizsgálat során, nem látszott téves határozásnak.

Vasvármegye mohflórájának rövid jellemzése. Vasmegye, mohflórájában túlnyomó az erdei, hegyvidéki elem, különösen jellemző a fenyvesek és a sphagnetumok mohflórája. A délies, Középmagyarországra (Mecsek, Bakony, Vértes, az Ősmátra többi része) annyira jellemző fajok közül számos hiányzik. Ilyenek pl. a következők: *Riccia Bischoffii, R. intumescens, Tessellina, Grimaldia fragrans, Fimbriaria fragrans, Reboulia hemisphaerica, Pleurochaete squarrosa, Funaria dentata, F. hungarica, Neckera Besseri* stb. A hiányzás részben a megfelelő substratum hiányának is tulajdonitható. Általában a megyében a szilikátos kőzetek urakodnak. mészkő kevés van, igy a savanyu talajok elterjedtebbek. A mészhavasokra és erdős mészhegyekre jellemző mohok közül számos, olyanok is, melyek Középmagyarországon is megvannak, mint pl. a *Plagiopus Oederi*, ez okból hiányoznak. Ez okozza a meszes források jellegzetes mohainak (*Eucladium, Hymenostylium)* hiányát is (Bozsok mellett meszes forrásban azért a *Cratoneurum falcatum* megvan).

Ezzel ellentétben számos hegyi moha, mely Középmagyarországon nem fordul elő, vagy háttérbe szorúl, Vasmegye mohflórájában megjelenik. Ilyenek a sphagnetum elemei, továbbá első sorban** az *Anomodon rostratus* (legkifejezettebben nóri elem, másutt az országban nem nő), *Buxbaumia aphylla, Timia bavarica* (legközelebb a Kiskárpátokban fordúl elő) stb.

Középmagyarország megfelelő formációinak mohavegetációjával a vasmegyeit összehasonlítva, Vasmegye gazdagabb a követ-

**) Az általános részben csak a teljesen biztos (általam gyüjtött vagy felülvizsgált) adatokra támaszkodom.

kezőkkel, illetve Vasmegyében nagyobb szerepet játszanak a következők.

I. A tőzeglápok mohflórájában: *Sphagnum subbicolor, Sph. Cymbifolium, Sph. teres, Sph. subsecundum, Sph. contortum, Sph. Warnstorfii, Sph. parvifolium, Sph. obtusum, Dicranum Bonjeani, Philonotis caespitosa, Aulacomnium palustre, Polytrichum strictum, Camptothecium nitens, Drepanocladus vernicosus.*

II. A fenyvesek és a fenyvesek területén lévő más savanyú talajú erdők aljnövényzetének asszociációjában

1. a fenyőtűvel fedett egyenletes talajú helyeken vastag mohapárnákban: *Bazzania trilobata, Madotheca laevigata, Dicranum undulatum, Leucobryum, Eurhynchium striatum, Scleropodium purum* stb.

2. az árnyékos, agyagos útszéleken, árokpartokon, avarnélküli erdei talajon, apróbb mohok alkotta associációban főleg sok májmoha: *Blasia pusilla, Blepharostoma trihophyllum, Lepidozzia reptans, Kantia trichomanis, K. fissa, Nardia crenulata, Sphaenolobus exsectus, Cephalozia bicuspidata, Diplophyllum albicans, Scapania curta, Sc. nemorosa, Dicranella heteromalla, Dicranum montanum, Bartramia pomiformis, Catharinaea Hausknechtii, Pogonatum nanum, P. aloides, Buxbaumia aphylla, Diphyscium sessile, Heterocladium squarrosulum.*

III. Erdei csermelyek mentén: *Pellia*-k, *Trichocolea tomentella, Dicranodontium longirostre*, stb.

IV. A phyllites (részben kissé meszes) sziklákon: *Frullania tamarisci, Dicranum longifolium, Seligeria recurvata, Timmia bavarica, Hedwigia, Antitrichia curtipendula, Anomodon rostratus.*

V. Fatörzsön, korhadó fán: *Dicranum montanum, Georgia pellucida, Anacamptodon splachnoides, Neckera pennata.*

VI. Sovány, homokos, kavicsos talajon a *Rhacomitrium canescens, Polytrichum piliferum, Hylocomium proliferum* stb. tömegvegetációja. Ezek a Dunántúl más részén is közönségesek, Vasmegyében azonban még nagyobb jelentőséggel bírnak.

A fenyvesektől távolabb eső lomberdők, réti csermelyek, rétlápok, a fakérgek stb. mohflórája nem tér el lényegesen a Dunántúl más vidékeinek viszonyaitól, igy ezeket külön jellemezni nem látom szükségesnek.

A kimutatható eltérések tehát mind a megye norikumi részére vonatkoznak. A megye praenorikumi és pannonikumi részén természetszerüleg a más megyék területére eső pannonikummal szemben lényeges külömbséget nem is várhatunk. Általában ugyan mondhatjuk, hogy Vasmegyében a mohavegetáció üdébb, bujább,

mint Középmagyaországon, alkotó elemeinek száma azonban, ha a norikumi résztől eltekintünk, nem lényegesen gazdagabb. Délies, mediterrán mohok, mik a Mecsek illirikus flórájában hattározottan kimutathatók. *(Tortula Mülleri)*, Vasmegyéből nem ismeretesek. Nori (alpesi) elemekben azonban a Borostyánkői hegység határozottan gazdag. A mohflóra viszonyai tehát ugyanazt mutatják, amit a megye növényföldrajzát tanulmányozó növénygeografusok (Borbás, Simonkai, Gáyer) a virágos növények alapján szélesköiű tanulmányaikkal már kimutattak.

Enumerácio.

Az erumeráció K. Müller, Péterfi, Limpricht sorrendjében tartalmazza Vasmegye mohainak felsorolását. A közvetlen határos részekről Sopronmegyéből (Dérföld) továbbá Alsóauszrtiából és Steierországból is bevettem adatokat, ezeknél zárójelben jelzem, hogy azok nem vasmegyei lelőhelyek. A Piers-féle adatok közt többször szereplő Borsmonostor is Sopronmegyében van.

Borbás, Márton, Szenczy, Förster, Chernel stb. adatai Borbás műve i. h. összeállított irodalmi adatokra, Piers, Latzel, Tief, Gáyer, Éder adatai pedig herbariumi példányokra vonatkoznak. Ahol nincs gyűjtő neve említve, az a saját adatom.

Jelek és rövidítések magyarázata:
! = általam felülvizsgálva.
!! = ugyanazon a helyen magam is gyüjtöttem.
h = hegy.
vgy = völgy.
c. fr. = cum fructu (terméssel.)
— két helynév közt azt jelenti, hogy az illető moha az említett két helység közt terem.

Hepaticae.

Riccia bifurca Hoffm. Bozsok, im Park von Hern J. Végh, am Teichrand (Gáyer) — *var. subinermis* Heeg. Im Torflager unter Alsólő? — *R. glauca* L. Gasztony (Förster.)

Conocephalus conicus (L.) Neck. Velem: Szt. Vit-h., Kőszeg: Hétforrás !, Szabóhegy etc. (Piers), Bozsok: Arany-patak Quelle (Gáyer), Borostyánkő (Tief), Hámortó — Rőtfalva, Határfő: Tedelweber, Mencsér: im Brunnen.

Chomocarpon quadratus (Scop.) Lindb. Kőszeg: Óház (Latzel.)

Marchantia polymorpha L. Velem, Kőszeg, (Piers), Nemeshegy

(Pápay), Kissomlóhegy (Borbás), Szombathely (Kunc), Katafa, Nádasd. „Vith." Kőszeg (Chernel) Kőpatak (Borbás), Hámortó, im Moore unter Alsólő (*var. aquatica*).

Metzgeria furcata (L) Lindb. Kőszeg: Hétforrás, Hámortó Rőtfalva ! (Piers), Salamonfalva — *M. conjugata* Lindb. Kőszeg: Óház, Hétforrás, Pogányvölgy ! etc. (Piers), villámosi-völgy, Salamonfalva, Mencsér — Borostyánkő, Pálkut bei Léka: zw. Hámortó — Rőtfalva u. beí Dérföld (Komit. Sopron): *var. elongata*.

Pellia epiphylla (L.) Lindb. Kőszeg: im Brunnen, Kalkgraben (Piers), Pogányvölgy (Tief), Jeli: Koponyás-patak, Pinkafő — Ehrenschachen. — *P. endiviaefolia* (Dicks.) Lindb. Hámortó (Frech), Bozsok: im Park von Herrn J. Végh (Gáyer), Kőszeg: in dem Bächlein der „Sinterrét" (Borbás, Piers !) u. unter dem „Seybold"-h. (Gáyer), im Moore unter Alsólő, Hámortó: Vogelsag-vgy., Rákosd (*var. lorea.*)

Blasia pusilla L. Kőszeg: am Gyöngyös-patak ! (Piers), Rohonc: Budi-Riegel — Szarvaskő, Villámosi-vgy., Salamonfalva: Gyöngyös-vgy.

Fossombronia pusilla (L.) Dum. Kőszeg: Hétforrás (Latzel.)

Eucalix hyalinus (Lyell.) Breidl Kőszeg (Latzel.)

Nardia crenulata (Sm.) Lindb. *var. gracillima* (Sm.) Hooker. Kőszeg: Hétforrás, Zeiger-h.

Alicularia schalaris (Schrad.) Corda Borostyánkő (Piers), Kőszeg: Hétforrás (Latzel.)

Haplozia lanceolata (Schrad.) Dum. Kőszeg (Tief), Velem: Szt. Vit-h. (Piers.)

Sphaenolobus exsectus (Schm.) Kőszeg: Hétforrás (Latzel), Zeiger-h.

Lophozia barbata Dum. Kőszeg !, Borostyánkő ! (Piers). — *L. ventricosa* (Dicks.) Dum. Kőszeg (Latzel), Velem: Szt. Vit-h. (Piers.) — *L. Mülleri* (Nees). Dum. Kőszeg: Kalkgraben (Latzel.)

Plagiochila asplenoides (L.) Dum. *var. minor* Lindb. Kőszeg: Óház (Piers), Zeiger-h., Hámor-tó — Rőtfalva, Olad — Sé, — *var. humilis* Nees. Kőszeg: Zeiger-h. — *var. major* Nees Borostyánkő ! (Piers), Kőszeg: Hétforrás (Latzel), Hámortó — Rőtfalva, Salamonfalva, Dérföld: Lampel-Gr. (Komit. Sopron.)

Lophocolea bidentata (L.) Dum. Borostyánkő, Kőszeg (Piers), Jeli: Koponyás-patak. — *L. cuspidata* Limpr. Olad—Sé. — *L. minor* Nees Kőszeg: Hétforrás etc. (Piers), Olad—Sé.

Chiloscyphus polyanthus (L.) Corda Kőszeg, Borsmonostor (Piers), — *var. fragilis* (Roth.) *f. erectus* Schiffn. Hámortó:

Vogelsang-vgy. — *var. rivularis* Loeske Pinkafő—Ehrenschachen, Jeli: Koponyás-patak.

Cephalozia bicuspidata (L.) Dum. Gasztony (Förster), Kőszeg (Piers), Pálkut bei Léka.

Kantia trichomanis (L.) S. F. Gray. Kőszeg: Hétforrás (Piers), Zeigerh., Pálkut bei Léka. — *K. fissa* (L.) Schiffn. Hámortó—Rőtfalva, Pálkut bei Léka, Kőszeg: Zeiger-h. — *K. Mülleriana* Schiffn. Kőszeg: Hétforrás (Piers).

Bazzania trilobata (L.) Gray. Gasztony (Förster), Hámortó: Gössbach-vgy. (Piers:), Salamonfa, Pálkut bei Léka, Kőszeg: Zeiger-h. *(v. minor).*

Lepidozzia reptans (L.) Dum. Rőtfalva. Kőszeg: Hétforrás! (Piers), Zeiger-h., Villámos, Salamonfalva, Hámortó—Rőtfalva, Maltern (Niederöstereich).

Blepharostoma trichophyllum (L.) Dum. Borostyánkő c. fr.!, Rőtfalva, Kőszeg—Rőtfalva, Kőszeg: Hétforrás! (Piers), Zeiger-h., Hámortó—Rőtfalva, Pálkut bei Léka, Salamonfalva.

Trichocolea tomentella (Ehrh.) Dum. Kőszeg: Stájerházak!. (Piers), Zeiger-h., Pinkafő—Ehrenschachen.

Diplophyllum albicans (L.) Dum. Kőszeg: Zeiger-h.

Scapania curta (Martius) Dum. Kőszeg: (Piers), Zeiger-h., Hámortó—Rőtfalva. — *Sc. nemorosa* Dum. Hámortó: Gössbach-vgy. (Piers), Kőszeg (Latzel, Piers), Zeiger-h., Pálkut bei Léka, Pinkafő—Árokszállás, Salamonfalva, Maltern! (Nöst.)

Radula complanata (L.) Dum. Szombathely (Szenczy), Léka, Kőszeg, Borsmonostor, Rőtfalva (Piers), Olad—Sé, Határfő.

Madotheca laevigata (Schrad.) Dum. Kőszeg: Óház (Piers) — *var thuja* (Nees.) Kőszeg: Pogányvölgy (Piers.) — *M. platypylla* (L.) Dum. Rábaszentmihály (Förster), Taródháza, Sorokkápolna (Márton), Kőszeg (Borbás, Piers), Rőtfalva, Cák, Hámortó, Léka (Piers), Kőszeg: Zeiger-h., Határfő

Frullania tamarisci (L.) Dum. Léka !, Borostyánkő (Piers). — *Fr. dilatata* (L.) Dum. häufig (Förster), Kőszeg (Borbás), Hétforrás (Latzel), Hámortó, Borsmonostor, Rőtfalva (Piers). Pálkut bei Léka, Tarcsafürdő.

Lejeunea cavifolia (Ehrh.) Lindb. Hámortó: Gössbach-vgy, (Piers in sched.)

Musci: Sphagnales.

Sphagnum imbricatum Hornsch Hámortó: Hárompatak-vgy. (Latzel). — *Sph. cymbifolium* Ehrh. Árokszállás (Simonkai, MBL. 1904:249.), Pinkafő, Villámos (Borbás), Borsmonostor

c. fr. (Piers), Hámortó: Gössbach-vgy. c. fr. !! (Piers), Jeli: Koponyás-patak, Rákosd, Ehrenschachen: Stegersbach (Steiermark). — *Sph. subbicolor* Hampe Hámortó: Vogelsang-vgy.

„*Sph. medium* Limpr." Hámortó: Hárompatak-vgy. (Piers)—Ist augenscheinlich falsch!

Sph. squarrosum Pers. Hámortó: Hárompatak-vgy. (Piers) — „*var. imbricatum*" Vogelsang-vgy. (Piers). — *Sph. teres* (Schimp.) Aongstr. Hámortó: Gössbach-vgy. !! (Piers), Vogelsang-vgy., Jeli: Koponyás-patak. — *Sph. squarrosulum* (Lesqu.) Schlieph. Hámortó: Gösbach-vgy. !! (Piers). — *Sph. subsecundum* Nees. Hámortó: Gösbach-vgy. c. fr. (Piers), Vogelsang-vgy, Rákosd, Ehrenschachen: Stegersbach (Stermk.) — *Sph. rufescens* (Br Germ) Limpr. Németgyirót: Schirnitz-vgy. (Piers). — *Sph contortum* Schultz Hámortó: Vogelsang-vgy., Jeli: Koponyás-patak. — *Sph. acutifolium* Ehrh. Arokszállás (Simk, 1, c), Hámortó: Hárompatakvölgy, Gössbach-vgy. (Piers) — „*f. flabellata*" Borsmonostor (Piers). — *Sph. Warnstorfii* Russ. Hámortó: Gössbach-vgy. !! (Piers), Rákosd. — *Sph Girgensohnii* Russ. Hámortó; Gössbach-vgy. !! (Piers), Pinkafő—Ehrenschachen (im Moorwalde). — *Sph. fimbriatum* Wils. Borsmonostor (Piers) — *Sph recurvum* P. Beauv. Hámortó: Gössbach-vgy ? — *Sph. amblyphyllum* (Russ.) Warnst. Hámortó: Gössbach-vgy. (Piers), Ehrenschachen: Stegersbach (Steirmk). — *Sph. parvifolium* Sendtn. Hámortó: Gössbach-vgy.!! (Piers.), Rákosd. — *Sph obtusum* Warnst. Rákosd. — *Sph. cuspidatum* Ehrh. Hámortó: Hárompatak-vgy. (Latzel).

Musci: Bryales.

Ephemerum serratum (Schreb.) Hampe Kőszeg (Piers.)

Acaulon muticum (Schreb.) C. Müll. Kőszeg (Piers)

Phascum Flörkeanum W. et M. Kőszeg (Piers.). — *Ph. cuspidatum* Schreb. Kőszeg (Piers) — *var. Schreberianum* (Dicks.) Brid. Kőszeg (Piers).

Astomum crispum (Hedw.) Hampe. Kőszeg (Piers).

Pleuridum alternifolium (Dicks.) Rabenh. Gasztony (Förster), Kőszeg (Piers). — *P. subulatum* (Huds.) Rabenh. Kőszeg, Pagony (Piers).

Hymenostomum squarrosum B. Germ. Kőszeg: Szabó-h. phyllit. (Piers). — *H. microstomum* (Hedw.) R. Brown. Rábaszentmihály (Förster), Kőszeg: Gubahegy (Piers) Hétforrás (Latzel).

Weisia viridula (L.) Hedw. Gasztony, Rábaszentmihály (Förster), Kőszeg, Borostyánkő—Edeháza, Velem: Szt. Vit-h. (Piers)

Dicranella varia (Hedw.) Schimp Rohonc, Kőszeg (Piers). — *D. subulata* (Hedw.) Schimp Hámortó, Kőszeg: Hétforrás Piers), meine Exemplare von Kőszeg sind unsicher.

D. heteromalla (L.) Schimp. Gasztony (Förster), Borsmonostor!, Rőtfalva!, Kőszeg häufig! (Piers), Zeiger-h., Pálkut bei Léka, Hámortó—Rőtfalva, Határfő, Jeli: Koponyás-patak.

Dicranum undulatum Ehr. Rábaszentmihály (Förster), Borostyánkő!, Borsmonostor c. fr.!, Kőszeg häufig! (Piers), Háromsátor, Pinkafő—Árokszállás, Borostyánkő: Steinstückel-h. — *D. Bonjeani* de Not. Borsmonostor! (Piers), Kőszeg. (Piers, Latzel), Jeli: Koponyás-patak, Borostyánkő, Hámortó: Gössbach-vgy., Dérföld: Neuwiesen-Bach (Komit. Sopron), Ehrenschachen: Finanzkaserne (Steirmk) — *D. scoparium* (L.) Hedw. Szombathely (Szenczy), Pinkafő, Ó-Hadász (Borb.), Kőszeg (Borb, Piers), Velem (Piers), Borostyánkő, Jeli — *var. recurvatum* Schpr. Kőszeg — *D. Müchlenbeckii* Br. Eur. („*D. viride*" Piers in sched.) Borostyánkő: Steinbruch! (Piers). — *D. montanum* Hedw. Villámos, Salamonfalva, Tarcsafürdő, Dérföld. Buch gr. (Komit. Sopron). — *D. longifolium* Ehrh. Kőszeg: Hétforrás, Lagerberg etc!: auf Phyllit (Piers).

Dicranodontium longirostre (Starcke) Schpr. Jeli: Koponyás-patak.

Leucobryum glaucum (L.) Schimp. Kőszeg c fr.! (Piers), Királyvölgy, Zeiger-h. c. fr, Borostyánkő, Alsólő—Tarcsafürdő, Pálkut bei Léka c. fr., Hámortó—Rőtfalva, Pinkafő—Árokszállás, Jeli: Koponyás-patak, Dérföld: Lampel-Gr. (Komit. Sopron).

Fissidens bryoides (L.) Hedw. Rátot (Förster), Kőszeg, Rőtfalva, Hámortó (Piers), Maltern (Nöst). — *F. exilis* Hedw. Borsmonostor—Répcekéthely (Piers). — *F. adiantoides* (L.) Hedw. Doroszló, Pagony (Piers), Borostyánkő (Fl. Hung. Ex. No. 28), Jeli: Koponyás-patak c. fr. — *F. decipiens* de Not Borostyánkő (Piers.) — *F. taxifolius* (L) Hedw. Gasztony (Förster), Kőszeg, Hámortó (Piers), Pinkafő—Árokszállás.

Seligeria recurvata (Hedw.) B. E. Kőszeg: Kalkgraben! (Latzel).

Ceratodon purpureus (L.) Brid. Borostyánkő, Kőszeg!! (Piers), Pinkafő (Borbás).

Ditrichum homomallum (Hedw.) Hampe Kőszeg: (Piers.) — *D. pallidum* (Schreb.) Hampe Borsmonostor, Kőszeg, Hámortó: Gössbach-vgy. (Piers.)

Distichium capillaceum (Sw.) B. E. Velem!, Kőszeg: Moosbründel (Piers).

Pterygoneurum cavifolium (Ehrh.) Jur. Kissomló-h. (Borb.)

Pottia truncatula (L.) Lindb. Kőszeg (Piers.) — *P. intermedia* (Turn.) Fürnr. Kőszeg (Piers.) — *P. lanceolata* (Hedw.) C. Müll. Kőszeg, Borostyánkő (Piers.)

Didymodon rubellus (Hoffm.) B. E. Rábaszentmihály (Förster), Kőszeg: Óház, Velem: Szt. Vit-h (Piers). — *D. rigidulus* (B. E.) Hedw. Szombathely (Borb.), Kőszeg: Óház, Moosbründel (Piers).

Tortella tortuosa (L.) Limpr. Kőszeg (Piers), Borostyánkő-Mencsér.

Barbula unguiculata (Huds.) Hedw. Kőszeg (Pirs), Rábahidvég, Taródháza, Csonkás-e. (Márton), Kőszeg (Piers). — *B. fallax* Hedw. Kőszeg (Piers), Taródháza (Márton) — *B. convoluta* Hedw. Kőszeg (Latzel), Csonkás e. (Márton).

Aloina rigida (Hedw.) Kindb. Kőszeg (Piers). — *A ambigua* (B. E.) Limpr. Kőszeg (Piers).

Tortula muralis (L.) Hedw. Soroktófalu: Kisköikedi-e. (Márton), Somló-h, Kőszeg (Piers), Felsőlövő. — *var incana* B. E. Kőszeg (Piers). — *T. aestiva* (Brid.) P. Beauv. „*f. piligera* Latzel" Kőszeg (Piers.) — *T. subulata* (L.) Hedw, Kőszeg, Velem, Rohonc, Borostyánkő (Piers) — *var angustifolia* (Jur.) Kőszeg. — *T. papillosa* Wils. Gasztony (Förster), Kőszeg (Piers). — *T. pulvinata* (Jur.) Limpr. Gasztony (Förster), — *T. ruralis* (L.) Ehrh. Szombathely (Szenczy), Kissomlyó (Borb.), Borostyánkő, Rőtfalva, Kőszeg (Piers).

Schistidium apocarpum (L.) B. E. Borostyánkő: Kimmberg, Kőszeg! (Piers).

Grimmia pulvinata (L.) Sm. Ságh. (Borb.), Kőszeg (Piers).

Rhacomitrium canescens (Weiss.) Brid. Hámortó!!, Kőszeg, Doroszló, Borostyánkő (Piers), Őriszentpéter (Gáyer), Rohonc, Ostffyasszonyfa, Jeli. — *Rh. lanuginosum* (Ehrh.) Brid. Sorokkápolna: Csonkás-e. (Márton, det. Schilberszky Hazslinszky; Borbás?)

Hedwigia albicans (Web.) Lindb. Kissomló (Borb.) Velem! (Piers), Kőszeg: Kendig. h. (Latzel)! — *var. leucophaea* Lindb. Borostyánkő (Piers). *Ulota crispa* (L. Brid. Kőszeg (Piers).

Orthotrichum anomalum Hedw. Velem: Szt. Vit-h., Borostyánkő, Somló-h. (Piers) — *O. cupulatum* Hoffm. Kőszeg: auf Mauern, Velem: Szt Vit-h. (Latzel) — *O. diaphanum* (Gmel.) Schrad Léka, Kőszeg (Piers). — *O. pallens* Bruch Csönge (Piers). — *O. stramineum* Hornsch. Svábfalu (Piers). — *O. patens* Bruch. Kőszeg, Svábfalu, Rőtfalva, Léka, Borostyánkő, Hámortó, Borsmonostor (Piers), — *O. pumilum* Sw. Rábaszentmihály (Förster), Taródháza (Borb.) — *O. Schimperi* Hammar Kőszeg, Csönge, Borsmonostor (Piers). — *O. Rogeri* Brid. Kőszeg (Piers). — *O. fastigiatum* Bruch Kőszeg, Léka, Csönge (Piers). — *O. affine* Schrad. Kőszeg, Velem, Svábfalu (Piers) — *O. rupestre* Schleich. „f intermedia Latzel" Kőszeg (Piers). — *O. Sturmii* Hornsch. Borostyánkő: Kimmberg Serpentin (Piers). — *O. speciosum* Nees. Gasztony (Förster), Doroszló, Cák, Kőszeg, Léka, Csönge, Svábfalu (Piers). — *O. leiocarpum* B. E. Gasztony (Förster), Kőszeg, Borostyánkő, Léka, Svábfalu, Rőtfalva, Borsmonostor (Piers). *O. obtusifolium* Schrad. Gasztony? (Förster). Taródháza (Márton), Kőszeg, Csönge, Léka (Piers).

Encalypta vulgaris (Hedw) Hoffm. Gasztony (Förster), Kőszeg (Borb., Piers), Somló-h. (Latzel). — *E. contorta* (Wulf.) Lindb. Borostyánkő.

Georgia pellucida (L.) Rabenh. Hámor-tó: Gössbach-vgy. ! (Piers)

Physcomitrium pyriforme (L.) Brid. Rohonc !, Kőszeg ! (Piers).

Entosthodon ericetorum (Bals. et de Not.) B. E. Velem, Borostyánkő (Piers) — *E. fascicularis* (Dicks.) C. Müll. Kőszeg (Latzel).

Funaria hygrometrica (L) Sibth. Borostyánkő, Felsőszénégető, Kemenesalja, Kiscell (Borb), Kőszeg, Rohonc (Piers), Hámortó (Gáyer).

Leptobryum piriforme (L) Schimp. Nagycsörötnek (Förster), Kőszeg (Tief).

Pohlia cruda (L.) Lindb. Kőszeg, Borostyánkő (Piers) Dérföld: Lampel-gr (Komit. Sopron). — *P. nutans* (Schreb.) Lindb. Rábaszentmihály (Förster), Kőszeg: Hermannforrás, Svábfalu, Bozsok: Kalaposkő (Piers), Kőszeg: Zeiger-h

Mniobryum carneum (L.) Limpr. Gasztony (Förster). — *Mn. albicans* (Wahl.) Limpr. „An der Raab" (Förster.)

Bryum pendulum (Hornsch) Schimp. Doroszló (Latzel) *B. capillare* L Rőtfalva, Kőszeg; Hétforrás (Piers). — *B. caespiticium* L. häufig (Förster), Kissomló (Borb.), Kőszeg: Her-

mannforrás etc. (Piers). — *B. atropurpureum* Wahl. Kőszeg (Piers.) — *B. Funkii* Schwägr Kőszeg: Óház (Latzel). — *B. argenteum* L. Taródházi-e. (Borb.), Kőszeg, Borsmonostor (Piers.) — *B. pallens* Sw Kőszeg (Latzel) — *B vernicosum* Dicks. Taródháza, Sorokkápolna (Márton), Borostyánkő, Doroszló: Pogány-rét (Piers), Alsólő, Rákosd.

Mnium hornum L. Hámortó: Gössbach-vgy. (Latzel), Jeli: Koponyás-patak. — *Mn. serratum* Schrad. Kőszeg: Hétforrás, „Ursprung" (Piers) — *Mn. undulatum* (L.) Weis. („*Thamnium alopocerum*" Hazsl. 238. apud Borb. 148. sec. Győrffy MBL. 1921: 48.) Katafa (Borb.), Sorokkápolna: Csonkás-e. (Márton), Taródháza (Borb.), Hámortó: Gössbach-vgy. c. fr. (Piers!), Őriszentpéter (Éder), Jeli. — *Mn. rostratum* Schrad. Velem, Cák, Kőszeg: Hétforrás, „Dreieckstein" (Piers). — *Mn. cuspidatum* (L.) Leyss. Rábaszentmihály (Förster), Kőszeg, Svábfalu, Velem, Kőszeg: Hermannforrás (Piers), Olad-Sé. — *Mn. Seligeri* Jur. Velem, Kőszeg: Pogány-vgy., Doroszló (Piers), Stájerházak. — *Mn. stellare* Reich Rábaszentmihály (Förster), Szentgotthárd, Taródháza (Borb.), Sorokkápolna: Csonkás-e. (Márton), Rohonc, Kőszeg (Piers). — *Mn. punctatum* (L.) Hedw. Kőszeg (Piers), Bozsok: Arany-patak-Quelle (Gáyer). Határfő.

Aulacomnium palustre (L.) Schwägr. Borsmonostor c. fr. ! (Latzel), Hámortó: Gössbach-vgy. c. fr. !! (Piers), Vogelsang-vgy., unter Alsólő, Salamonfalva, Rákosd, Jeli: in Mulden in Calluneten, Dérföld: Buch-Graben, Neuwiesen-Bach (Komit. Sopron), Maltern (Nöst.)

Bartramia pomiformis (L. p. p.) Hedw. Kőszeg: Hétforrás, Kőszeg-Rőtfalva („*var. crispa*"), Hámortó (Piers), Hámortó—Rőtfalva, Kőszeg: Zeiger-h., Salamonfalva, Borostyánkő—Mencsér, Dérföld: Lamper—Graben (Komit. Sopron).

Philonotis calcarea (B. E.) Schimp. Hámortó: Vogelsang-vgy. — *Ph. fontana* (L.) Brid Hámortó: Gössbach-vgy. Vogesang-vgy. !! (Latzel), Kőszeg: Stájerházak !! (Piers), Rákosd. — *Ph. caespitosa* Wils. Jeli: Koponyás-patak *(f. laxiretis)*, Hamvasd, Hámortó: Gössbach-vgy., Rákosd, unter Alsólő, Dérföld: Buch-Graben (Komitat Sopron), Ehrenschachen: Stegersbach (Steirmk.) *Timmia bavarica* Hessl. Velem: Szt. Vit-h ! (Latzel, Piers) *Catharinaea undulata* (L) W. et M. Szombathely (Szenczy), Csákány, Rohonc, Taródháza (Borb.), Sorokkápolna (Márton), Hámortó, Borostyánkő, Kőszeg (Piers), Villámos, Tarcsafürdő, Pinkafő—Árokszállás, Jeli, *var. policarpa* Jaco. Rákosd. — *C. Hausknechtii* (Jur. et Milde) Broth. Kőszeg: Gubahegy ! (Piers). — *Pogonatum nanum* (Schreb.) P. Beauv. Kőszeg:

Rechbründl ! (Piers). — *P. aloides* (Hedw.) P. Beauv. Gasztony, Rátót (Förster), Őriszentpéter (Éder), Kőszeg !! : Óház !, Hétforrás ! (Piers), Zeiger-h., Rohonc: Szarvaskő, Villámos, — *var. minimum* (Crome) Limpr. Öriszentpéter (Éder). *P. urnigarum* (L) P. Beauv Óvár (Piers)

Polytrichum attenuatum Menz. Kőszeg ! (Piers), Őrisztpéter (Éder) Kőszeg : Zeiger-h., Hámortó – Rőtfalva, Borostyánkő, Pálkut bei Léka, Villámos, Jeli, Dérföld (Komit. Sopron) — *P. gracile* Dicks. Rőtfalva (Borb), Jeli: Koponyás-patak. — *P. piliferum* Schreb. Kőszeg : (Piers ! !), Őriszentpéter (Éder), Ostffyasszonyfa, Jeli : in Calluneten, Dérföld (Komit. Sopron). — *P. juniperinum* Willd Hámortó : Vogelsang-vgy., Kőszeg (Piers), „häufig" (Förster), Irottkő, Rohonc, Kőszeg, Borostyánkő, Szergény, (Borb.), Háromsátor: auf Schilfdächer. — *P. strictum* Banks. Hámortó: Gössbach-vgy., in Sphagneten, bildet grosse Bülten, st.: Ehrenschachen : Stegersbach (Steirmk) — *P. commune* L. Rákosd (Boros), Szombathely (Kunc), Szentgotthárd, Rohonc—Felsőlövő (Borb), Kőszeg (Chernel, Piers), Velem : Szt. Vit-h. (Piers). Da ich in Mittel-u. Westungarn *P. commune* nur in Sphagneten getroffen habe, meine ich, dass diese Daten sich auf folgende Unterart beziehen, — *P. perigoniale* Michx. Rőtfalva (Piers), Őriszentpéter (Éder).

Buxbaumia aphylla L. Kőszeg !, Borsmonostor ! (Piers).

Diphyscium sessile (Schmid.) Lindb. Kőszeg ! !, Rőtfalva ! (Piers), Kőszeg : Királyvölgy, Zeiger-h., Pálkut bei Léka, Salamonfalva.

Fontinalis antipyretica L. Gasztony (Förster), Pinkafő—Sinnersdorf (Borb.), Egyházasfüzes: in der Quelle unter dem grossen Steinbruch (Gáyer).

Leucodon sciuroides (L.) Schwgr. Gasztony (Förster), Kőszeg (Borb., Piers, c. fr.) — „*f. puberula* Matouschek" Kőszeg: Kalkgraben, Hárompatakvölgy (Latzel).

Antitrichia curtipendula (Hedw.) Brid. Borostyánkő: Kimberg ! (Piers).

Neckera pennata (L.) Hedw. Hámortó ! (Piers). — *N. crispa* (L) Hedw. Velem, Borostyánkő ! (Piers). — *N. complanata* (L.) Hüben. Kőszeg : Kendig !, Velem, Hámortó : Gössbach-völgy (Piers), Borostyánkő—Mencsér.

Homalia trichomanoides (Schreb.) B. E. Kőszeg : Hárompatak-vgy., Markgraben c. fr. ! (Piers.) Taródháza (Márton), Olad—Sé.

Leskea nervosa (Schwäg.) Myrin. Kőszeg: Hermannforrás (Piers). — *L. polycarpa* Ehr. Gasztony (Förster), Kőszeg (Piers).

Anacamptodon splachnoides (Frön.) Brid. Kőszeg c. fr. (Latzel): Hétforrás, Dreieckstein, Hámortó (Piers)!

Anomodon viticulosus (L.) Hook. et Tayl. „häufig" (Förster), Taródháza (Márton), Szentgotthárd (Borb.) Kőszeg c. fr. (Piers). — *A. attenuatus* (Schreb.) Hüben. Geb. v. Sorok (Márton), Borostyánkő: Kimberg, Léka, Hámortó: Gössbach- vgy (Piers), Mencsér—Borostyánkő, Olad—Sé. — *A. rostratus* (Hedw.) Schimp. Kőszeg: Dreieckstein (Piers), Kendig, Cák, Léka, (Latzel) Rendek, Hámortó—Rendek (Piers), Mencsér—Borostyánkő.

Pterigynandrum filiforme (Timm.) Hedw. Kőszeg: Hétforrás (Latzel), Hermannforrás, Hámortó: Gössbach- vgy., Léka, Velem, Borostyánkő (Piers) Irottkő.

Heteroçladium squarrosulum (Voit.) Lindb. Határfő.

Thuidium tamariscinum (Hedw.) B. E. „häufig" (Förster), Szentgotthárd (Borb.), Da ich in Mittel- u. Westungarn niemals. *Th. tamariscinum* fand, halte ich es für wahrscheinlich, dass diese Angaben sich auf *Th. Philiberti* beziehen. — *Th. delicatulum* (Dill.) Mitt. Kőszeg, Cák, Velem (Piers). Jeli: Koponyáspatak. — *Th. Philiberti* Limpr. („(*Th. tamariscinum*" Piers in sched.) Hámortó!, Kőszeg (Piers), Borsmonostor. — *Threcognitum* (L.) Lindb. Kőszeg, Borsmonostor (Piers) Taródháza (Borb.) „häufig" (Förster), Tarcsafürdő. — *Th. abietinum* (Dill.) B. E. „Häufig(Förster). Szentgotthárd(Borb.), Velem (Piers), häufig.

Platygyrium repens (Brid) B, E. Kőszeg (Piers).

Pvlaisia polyantha (Schreb.) B. E. „Häufig" (Förster), Szentgotthárd (Borb.), Kőszeg, Hámortó (Piers),

Cylindrothecium concinum (de Not.) Schimp. Kőszeg (Latzel).

Climacium dendroides (L.) W. et M. Szombathely (Szenczy), Taródháza (Márton), Őriszentpéter (Éder), Kőszeg c. fr.! Hámortó: Gössbach- vgy.!! c. fr. (Piers), Jeli, Rákosd, Alsólő, Perint, Tarcsafürdő, Rohonc, Dérföld (Kom. Sopron).

Isothecium myurum (Pollich. (Brid. Rohonc (Borb.) Hámortó: Gössbach vgy.! (Piers), Maltern (Nöst.)

Homalothecium sericeum (L.) B. E. Velem: Szt. Vit-h., Somló-h., Borostyánkő (Piers). — *H. Philippeaenum* (Spruce) B. E. Kissomló (Borb.), Kőszeg: Kalkgraben (Piers) Velem (Latzel).

Camptothecium lutescens (Huds.) B. E. Szombathely (Szenczy), Borostyánkő, Kőszeg (Piers). — *C. nitens* (Schreb.)

Schimp. Hámortó: Gössbach-vgy. !! (Piers), Vogelsang-vgy., Rákosd.

Brachythecium salebrosum (Hoffm.) B. E. Borsmonostor, Kőszeg: Hermannforrás (Piers). — *B. campestre* (Bruch.) B. E. ...(Förster). — *B. populeum* (Hedw.) B. E. Kőszeg: Hosszuvölgy, Cák (Piers.), Határfő. — *B. velutinum* (L.) B. E. Rábaszentmihály (Förster), Sorokkápolna (Márton), Kőszeg !!, Borostyánkő, Doroszló, Hámortó, Borsmonostor (Piers.) — *B. rutabulum* (L.) B. E. Kőszeg, Hámortó, Borsmonostor (Piers). — *B. glareosum* (Bruch.) B. E. Taródháza (Márton), Kőszeg (Piers, Latzel). — *B. albicans* (Neck.) B. E. Kőszeg? (Piers) — *B. rivulare* B. E. Gasztony (Förster), Kőszeg (Piers), Jeli.

Scleropodium purum (L.) Limpr. Nagycsörötnek c. fr. (Förster), Taródháza (Márton), Kőszeg !!, Borostyánkő !! (Piers), Őriszentpéter (Éder), Rákosd, Pinkafő—Árokszállás.

Eurhynchium strigosum (Hoffm.) B. E. Rábaszentmihály (Förster), Kőszeg, Kőszeg—Rőtfalva, (Piers). — *E. striatum* (Schreb.) Schimp. Rohonc (Borb.), Kőszeg c. fr. !!, Hámortó, (Piers), Hámortó—Rőtfalva, Pálkut bei Léka, Alsólő—Tarcsafürdő, Salamonfalva, Dérföld (Komit. Sopron). — *E. crassinervium* (Tayl.) B. E. Velem (Latzel, Piers), — *E. Tommasini* (Sendtn.) R. Ruthe. Olad—Sé. — *E. piliferum* (Schreb.) B. E. Kőszeg: Szt. Benedek-kert (Latzel.) — *E. speciosum* (Brind.) Milde. Jeli? — *E. praelongum* (L.) B. E. Kőszeg: (Piers). — *E. Schwartzii* (Turn.) Curn. Kőszeg (Piers) — *E. Schleicheri* (Hedw. f.) Lorenz. Rohonc (Piers)

Rhynchostegium confertum (Dicks.) B. E. Kőszeg, Borostyánkő: Kimberg (Piers). — *R. murale* (Neck.) B. E. Rőtfalva, Kőszeg (Piers) — *R. ruscifolme* (Neck) B. E. Velem, Kőszeg, Hámortó: Gössbach-vgy. (Piers).

Plagiothecium silvaticum (Huds.) B. E. Kőszeg: Hétforrás (Piers), Jeli. — *Pl. Roeseanum* (Hpe.) B. E. Hámortó, Kőszeg !! (Piers). — *Pl. denticulatum* (L.) B. E. Kőszeg: Hétforrás, Cák, Rőtfalva (Piers), Hámortó (Latzel). — *Pl. silesiacum* (Seliger) B. E. Rohonc, Hámortó (Piers), Hámortó—Rőtfalva.

Amblystegium confervoides (Brid.) B. E. Borostyánkő, Kőszeg, Gyöngyösfő (Piers). — *A. subtile* (Hedw.) B. E. Nagycsörötnek (Förster), Kőszeg (Piers). — *A. filicinum* (L.) de Not. Taródháza (Márton?), Gasztony (Förster), Velem, Hámortó: Gössbach-vgy. (Piers), Vogelsang-vgy, Hámortó—Rőtfalva, Borostyánkő. — *A. fallax* (Brid.) Milde. Velem (Piers). — *A. irriguum* (Wils.) B. E. Kőszeg [Piers, Latzel]. — *A. serpens*

[L.] B. E. Szombathely [Szenczy]. Borostyánkő [Borb.], Sorokkápolna: Csonkás-e [Márton], Somló-h., Rőtfalva, Kőszeg; Hermannforrás [Piers]. — *A. radicale* [P. Beauv.] Mitt. Borostyánkő, Kőszeg [Piers] — *A. Juratzkanum* Schimp. Kőszeg [Latzel] Zieger-h. — *A riparium* [L.] B. E. Sorokkápolna: Csonkás-e. [Márton], Rohonc, Kőszeg: Hétforrás [Piers]. —

Campylium Sommerfeltii [Myrin] Bryhn. Gasztony [Förster] Kőszeg [Piers] — Pinkafő—Árokszállás. *C. chrysophylum* [Brid.] Bryhn „Häufig"]Förster], Kőszeg]Piers). — *C. stellatum* (Schreb.) Bryhn. Hámortó: Gössbach-vgy. Jeli.

Drepanocladus vernicosus (Lindb) Warnst. Hámortó: Gössbach-vgy. — *D. uncinatus* (Hedw.) Warnst. Szombathely [Szenczy], Kissomló [Borb.] — *D Sendtneri* [Schimp.] Warnst. Borostyánkő [Piers]. — *D. aduncus.* [Hedw.] Mönkem. „Häufig" [Förster]. — *D. pseudofluitans* [Sanio], Kőszeg, Borsmonostor [Piers]. — *D. subaduncus* Warnst. Unter Alsólő. — *D. exannulatus* [Gümb.] Warnst. Rákosd. — *D. fluitans* [L.] Warnst. Nemesdömölk, Bozsok [Borb., Kőszeg (Borb., Piers), Borsmonostor (Piers).

Cratoneurum commutatum (Hedw.) Roth Velem osszu-: H vgy., Borostyánkő, Hámortó (Piers), Hámortó-Rőtfalva. — *Cr. falcatum* [Brid.] Roth Bozsok, kalkhaltige Quelle [Gáyer].

Ctenidium nolluscum [Hedw.] Mitt. Borostyánkő [Piers], Pálkut bei Léka, Kőszeg: Zeiger-h. — *var. condensatum* Braithw. Hámortó [Piers[. *Homallium incurvatum* [Schrad.] Loeske Gasztony [Förster], Rohonc, Borostyánkő [Piers], Kőszeg: Zeiger-h.

Hypnum cupressiforme L. Taródháza, Sorokkápolna (Márton), Rohonc, Szentgotthárd (Borb.), Óris entpéter (Éder), Kőszeg, Borostyánkő, Borsmonostor (Piers), Perint, Tarcsafürdő etc. — *var. longirostre* B E. Kőszeg (Piers), — *var. filiforme* Brid. Hámortó [Piers] — *var. uncinulum* B. E. Őriszentpéter: in Calluneten [Éder] — *var. tectorum* B. E. Kőszeg [Piers]. — *H. callichroum* [Brid.] B. E. Kőszeg: Moosbründel [Piers]. — *H. arcuatum* Lindb. Gasztony [Förster], Taródháza, [Márton], Kőszeg: Gubahegy [Piers, Latzel], Jeli: Koponyás-patak.

Hygrohypnum palustre (Huds.) Loeske Kőszeg, Hámortó: Gössbach-vgy. (Piers.)

Acrocladium cuspidatum [L.] Lindb. Taródháza, [Márton], Velem, Kőszeg [Piers], Őriszentpéter [Éder], Hámortó: Vogelsang-vgy., Alsólő, Hamvasd, Felsőlövő, Jeli, Dérföld (Komit. Sopron).

Hylocomium proliferum (L.) Lindb. Borostyánkő c. fr. ! Kőszeg c. fr. (Piers), Őriszentpéter (Éder), Felsőoszkó, Háromsátor c. fr.

Pleurozium Schreberi (Willd.) Mitt. Sorokkápolna: Csonkás e. (Márton), Kőszeg c. fr. !, Borsmonostor (Piers).

Rhytidiadelphus triquetrus (L.) Warnst. Szombathely (Szenczy, Kunc.) Kőszeg!! (Chernel, Piers, c. fr. !), Taródháza, Sorokkápolna: Csonkás-e. (Márton), Őriszentpéter (Éder), Felsőoszkó. — *R. squarrosus* (L.) Warnst. Rőtfalva ! (Piers), Dérföld : Neuwiesen-Bach (Komit. Sopron), Maltern (Nöst.)

Rhytidium rugosum (L.) Lindb. Gasztony (Förster), Taródháza (Márton), Kőszeg !, Borostyánkő ! (Piers).

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ARCHAEOLOGIE.

NATURWISSENSCHAFT.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Die „*Graf Rud. Széchenyi-Sammlung*“ im Museum des Komitates Vas in Szombathely.

Von Br. Koloman Miske (Kőszeg).

Graf Rud. Széchenyi senior bereicherte die prähistorische Abteilung unseres Museums im Herbste 1925 mit einer Spende von fast unermesslichem wissenschaftlichen Werte, indem er seine reiche archaeologische Sammlung — Resultat einer Arbeit von Jahrzehnten — samt dem grossen, eigens hiezu angefertigten Schranke unserem Museum schenkte. Die Sammlung, welche dem Wunsche des Spenders gemäss gesondert unserem Museum einverleibt wird, enthält Funde von *Velem-Szt.-Vid* und *Tömörd*.

Die Fundstelle von *Velem-Szt.-Vid* verdankt ihren Ruhm mehreren Umständen: a) die Stelle war während der ganzen prähistorischen Zeit ununterbrochen bewohnt, — b) hier wurde Bronze nicht nur gegossen und bearbeitet, sondern auch feingeschmiedet, — c) dadurch wurde die Siedelung ein wichtiges Zentrum des Bronzehandels, — d) sie ist auch eine der ersten Stellen, wo Eisen gewonnen und bearbeitet wurde. Unser Museum hatte auch bisher schon ein grosses Material von diesem Fundorte, durch die Spende des Grafen aber ist jetzt das ganze Material, das seit Entdeckung des Standortes aufgebracht wurde, in unsere Hände gelangt. Ausserdem enthält die Sammlung mehrere Typen, die uns bisher fehlten, auch wurde unser Material aus der Voreisenzeit, älteren und jüngeren Eisenzeit bedeutend bereichert, ebenso die Sammlung aus der keltischen La Tène-Periode und die keramische Sammlung. Leider gestattet uns der Raummangel nicht, einzelne Gegenstände eingehender zu würdigen.

Die Fundstelle von *Tömörd* gehört zum Neolithikum. Leider konnten dortselbst bisher noch keine Ausgrabungen durchgeführt werden und so hat uns Graf Széchenyi umsomehr zu

Dank verpflichtet, indem er die durch den Pflug zu Tage gebrachten Funde systematisch sammelte. Die Sammlung bedeutet für unser Museum nicht nur die Ausfüllung einer schwer gefühlten Lücke, sondern sie ist auch geeignet, auf die bisher fast unbekannte Kultur der *Mikrolithe* ein Licht zu werfen.

Der ungarische Text enthält den Katalog der Sammlung.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Der am Capitolium von Savaria im Jahre 1791 aufgefundene Mosaikfussboden.

Von Dr. Ludwig Nagy (Budapest)

Die Zahl der am Boden Pannoniens bisher aufgedeckten Mosaiken, oder deren Spuren ist auf 200—250 zu setzen: ein Beweis dafür, dass der Drang nach Prunk und Ausschmückung der Wohnhäuser auch auf der nördlichen Grenze des römischen Reiches allgemein war. — Der raschen Verbreitung und vielfachen Anwendung zufolge büsste die Mosaikarbeit ihren künstlerischen Charakter ein und verfiel einer handwerksmässigen Behandlung. Das gilt auch für die pannonischen Mosaiken. Vollendete Technik und künstlerischen Wert weist kaum 1/10 unserer Denkmäler auf. — Die Archeologie wendete ihre Aufmerksamkeit auf pannonischem Boden erst am Ende des 18. Jahrhunderts den Mosaikdenkmälern zu. — Die erste Mosaik-Beschreibung von Peter *Katanchich* (1782) behandelt den Fussboden eines in Ossiek ausgegrabenen römischen Hauses. *Schönwisner* erwähnt in seinem Werke über Savaria eine in Steinamanger 1780 ausgegrabene Mosaikplatte. — Der hier besprochene Mosaik kam während der Bauarbeiten des Domes in Steinamanger im Jahre 1791 zum Vorschein. Leider musste er aber der dringenden Arbeit zum Opfer fallen und bis vor kurzem war bloss eine spärliche Beschreibung desselben bekannt. Die von Ingenieur Alexander *Czvitkowich* gleichzeitig angefertigte Zeichnung (S. Tafel) hat ein junger ungarischer Kunsthistoriker erst vor einigen Jahren im bischöflichen Archiv entdeckt. — Die Grösse des Mosaikfussbodens ist in wiener Ellenmass angegeben. Die Länge des Oblongums beträgt 6, die Breite 4·3 Meter. — Vor allem sind die figuralen Dekorationen unseres Mosaiks einer eingehenderen Beachtung würdig. Ähnliche symbolische Motive weisen Denkmäler verschiedenster Herkunft auf. H. *Villefosse* beschreibt 24, und *Gauckler* bereicherte diese Zahl mit weiteren interessanten Stücken. Dieser Gruppe gehört auch unser Exemplar an. — Die vier beflügelten Kinder in den Ecken des mittleren Vierecks personifizieren die vier Jahreszeiten. Dergleichen Darstellungen der Jahreszeiten waren im römischen Reiche allgemein und erscheinen besonders auf Mozaiken aus dem II. und III. Jahrhundert sehr

häufig. Zwischen den beiden kleinen Genien in einem runden Medaillon ist ein Kentaur zu sehen. Auch diese Figur entspricht der allgemeinen Darstellungsart der antiken Kunst. Sowohl die Genien, wie der Kentaur haben symbolische Bedeutung, die in der Dionysos-Sage wurzelt. In der spätgriechischen Mythologie gehören nebst den Satyren, Silenen, Menaden, etc. auch Kentauren zum Gefolge des Dionysos als Vertreter der irdischen Fruchtbarkeit. — Dem Kentaur gegenüber, auf der anderen Seite des Mosaiks ist ebenfalls in einem Medaillon eine Pflanzenform auszunehmen, die wohl als allgemeiner Hinweis auf die Natur und das von Bacchus geförderte vegetative Leben gedeutet werden darf. — Der schönste und best ausgeführte Teil unseres Mosaiks dürfte das zugrunde gegangene Emblema gewesen sein, darin das Bild eines Gottes, oder eine Gruppen-Szene dargestellt war, mit welcher die Genien der Jahreszeiten, der Kentaur und die Pflanze als Symbole der Fruchtbarkeit im Zusammenhange gestanden waren. — Auf Grund der unter Note 48—55 angeführten Beispiele ist mit Wahrscheinlichkeit anzunehmen, dass im Emblema entweder Bacchus selbst, oder eine auf ihn sich beziehende Szene abgebildet war. In diesem Falle ist auch das Vorhandensein der am Rande des Mosaiks befindlichen Delfine und Meeresungeheuer genügend motiviert, dieselben beziehen sich nämlich auf die beiden bekannten Meeresabenteuer des Bacchus. Und diese Einheit des dargestellten Stoffes weist darauf hin, dass der savarische Mosaikarbeiter seinem Musterbuche treu gefolgt ist. — Die Kentaur- und Pflanzenbilder fügen sich aber nicht organisch in den geometrischen Plan des Mosaiks, auch die Delfine und Seeungeheuer sind mit besonderen Ramen umgeben, und die Genien fanden auch nur auf Kosten der sonst in den Ecken gebräuchlichen Blumendekorationen Platz. — Auffallender Weise fehlen auf unserem Mosaik die sonst charakteristischen Umramungen der figuralen Darstellungen, das doppelte oder dreifache Gewinde, Meander, Dreieck und die ausgefüllten Wellenreihen. Diese figuralen Motive sind also nicht ursprüngliche Mosaik-Formen, sondern dem Emblema-Gegenstand zu liebe einem anderen Gebiete der bildenden Kunst entnommen. Wir stehen also einem Denkmal älterer Zeit gegenüber, in der das geometrische Formsystem noch im Werden begriffen war und der Musivarius zur Ausfüllung seiner Felder-Abschnitte sich noch fremder, von anderen Künsten gebotener Muster bediente. — Mit solchen, dem Dionysos-Gegenstand entsprechenden Musterbildern dienten in der frühen Kaiserzeit vor allem die *oscilla*. Das oscillum ist rein römischen Ursprungs, seine Verbreitung gehört dem I. und

dem Anfang des II. Jahrhunderts an. Das Muster unseres Mosaiks stammt daher aus einer römischen oder mittelitalienischen Werkstätte und dürfte nach den oscilla eines Dionysos-Tempels entworfen worden sein. — Als Produkt der Zeit, als die geometrische Einteilung zur Mode ward, ist unser Mosaik auf pannonischem Boden alleinstehend. Mit Berücksichtigung der Forschungen Gaucklers darf es zwischen die Mosaikarbeiten der antoninischen Periode eingereiht werden. Es weist alle charakteristischen Eigenschaften der Mosaikfussböden vom Anfange dieser Zeit auf, gehört also den frühesten Jahren dieses Stils an und stammt demnach spätestens aus den letzten Jahrzehnten der esten Hälfte des II. Jahrhunderts. Diese Zeitbestimmung bestätigen auch die bekannten Mosaikdenkmäler Pannoniens, die alle späteren Zeiten und einem völlig veränderten Stile angehören — Über die Fundstelle unseres Mosaiks ist nur soviel gewiss, dass sie dem Kapitolium von Savaria angehört hat.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Karl Clusius (1526-1609) und die naturwissenschaftliche Literatur des Komitates Eisenburg.

Von Dr. Julius Gáyer. (Szombathely).

Während der Jahre, die Karl Clusius, der grösste Naturforscher seiner Zeit, in Wien verbrachte (1573—1588). kam er als Gast des Grafen Balthasar Batthyány häufig nach Németujvár (Güssing) in das Eisenburger Komitat und die Freundschaft der beiden hervorragenden Geister hatte zur Folge: die durch Batthyány ermöglichte Bereisung der damaligen, von den Türken nicht besetzten Teilen Ungarns und im weiteren die Verfassung der ersten Flora von Ungarn, dann aber auch die erste wissenschaftliche Bearbeitung der Pilze. Die Grundlage zu dieser Arbeit bildete die, unter dem Namen Clusius-Codex bekannte, in Leyden befindliche Aquarellsammlung, welche durch einen eigens hiezu in die Burg von Szalónak berufenen Maler unter persönlicher Leitung und auf Kosten des Grafen angefertigt wurde. Clusius war es auch, der mit Hilfe des Superintendenten Stefan Beythe die volkstümlichen ungarischen Pflanzennamen als erster systematisch sammelte.

Anlässlich der 400 jährigen Wiederkehr des Geburtstages von Clusius würdigt Verfasser die Verdienste des grossen Gelehrten, der in vielen Richtungen der botanischen Forschung bahnbrechend war und gibt eine kurze Übersicht der naturgeschichtlichen Literatur des Komitates.

Auf das Licht, das Clusius gleich einem Meteor um sich verbreitet hatte (Neilreich), folgt — wie auch anderswo — tiefe, finstere Nacht und erst am Anfang des XIX-ten Jahrhunderts beginnt wieder die naturwissenschaftliche Erforschung des Komitates. Aus dieser Zeit sei die Entdeckung des Edelserpentins durch I. V. Lenk (1802) bei Bernstein und des Serpentinfarnes (Asplenium Forsteri Sadl. 1820) am gleichen Orte erwähnt. Lange Jahrzehnte hindurch war die Umgebung von Kőszeg (Güns) Gegenstand eingehender floristischer Erforschung durch Waisbecker, Freh und Piers. Die Flora und Pflanzengeo gra-

phie des ganzen Komitates aber wurde durch Borbás (Geographia atque enumeratio plant. comit. Castriferrei, Szombathely, 1887; der allg. Teil dieses Werkes erschien in der Monogr. des Komitates, 1898, mit wenigen Änderungen wieder), die Pflanzengeographie im I. Jahrbuche unseres Vereines vom Verfasser bearbeitet. Im Anschluss an die Skizze der botanischen Literatur erwähnt Verfasser auch die Garten-Literatur des Komitates, wichtig aus dem Grunde, weil die speziellen Verhältnisse des Komitates mehr Kulturmöglichkeiten bieten, als die übrigen Teile von Ungarn. Bereits die Oest. Ung. Dendrol. Gesellschaft hatte den Schlosspark von Bogát und Vép in prächtigen Heften gewürdigt.

Die Zoologie des Komitates wurde von Jablonowski zusammenfassend bearbeitet. Den ornithologischen Teil dieser Arbeit hat Stef. Chernel verfasst und von den damals aus Ungarn bekannten 327 Vogelarten 212 Spezies und 11 Abarten aus dem Komitate nachgewiesen. Stef. Chernel, dessen Vater und Grossvater sich bereits mit der Ornithologie befassten, war der grösste Ornithologe Ungarns, Mitarbeiter von Naumann, Verfasser des grossen Werkes: Die Vögel von Ungarn (1899). Seine Liebe zur engeren Heimat bekundete er durch Gründung der naturwiss. Abteilung unseres Museums. Aus der neueren zoologischen Forschung ist als wichtigste Entdeckung die Auffindung der *Planaria alpina* nächst Velem bei 330 m. in Gesellschaft von *P. gonocephala* durch Prof. Méhely zu erwähnen. Es ist das der niedrigste, bisher bekannte Standort dieser Art und ein Beweis für den Einfluss der Eiszeit auf den gebirgigen Teil unseres Komitates.

Für die zoologischen Verhältnisse des Komitates im Pleistocän ist die Entdeckung von Lemmingresten bei Kőszeg von Wichtigkeit. Über die tertiäre Fauna von Baltavár berichtet eine eigene Arbeit in unserem Jahrbuche. Die Entdeckung von devonischen Petrefakten aber knüpft sich an den Namen von Karl Hofmann

Hofmann und Inkey haben sich besonders viel mit der Geologie unseres Komitates befasst. Letzterer hat auch eine zusammenfassende Arbeit über die geologischen Verhältnisse des Komitates publiziert, welche später durch Lóczy ergänzt nochmals erschienen ist. Von den neueren Forschungen aber seien die Bazalt-Studien von Jugovics und Winkler hervorgehoben.

Über das Antimonerz von Szalónak (Schlaining) und dessen Begleitmineralien schrieb Lörenthey, über den Edelserpentin

(=pseudophit) von Bernstein Krenner, über die Mineralquellen von Tarcsa (Tatzmannsdorf) Beszedits über die von Sóskut (Sulz) Mittermayer. Die agrogeologischen Verhältnisse des Komitates aber wurden besonders durch Peter Treitz studiert.

Als wichtiges Handbuch für jedem, der sich mit dem gebirgigen Teil des Komitates befessen will, wird der Turistenführer von Thirring (Oedenburg und die ungar. Alpen) erwähnt.

Über die praktische Seite der Mikroorganismenforschung haben in populärem Stiele Alex. Gothard und Stef. Tulok geschrieben. Auf dem der Naturgeschichte verwandtem Gebiet der Astronomie hat Eug. Gothard gewirkt. Und als Forscher, deren Tätigkeit sich zwar nicht auf das Komitat bezieht, die aber das Komitat doch als die seinigen betrachten kann, werden Franz Hollendonner, Alois Walz und der Asien-Forscher Georg Almásy erwähnt.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Die Lagerung der pontischen Knochenfundstelle von Baltavár.

Von Ladislaus Benda jun. (Budapest).

In den 50-er Jahren des vor Jahrhunderts wurden in S W. Ungarn bei Baltavár Beinstücke von Säugetieren aufgedeckt, die als tertiär erkannt und von Ed. *Suess* (Wien) bearbeitet wurden. Das damals gesammelte sehr schöne Material befindet sich im Besitze des Staatsmuseums in Wien, und enthält die Reste von 8 Säugetieren, von denen *Machairodus cultridens* und *Hyaena hipparionum* neu beschrieben, letztere aber später mit *H. eximia* identifiziert wurde.

Die im Jahre 1884 durch Pethő durchgeführten Ausgrabungen brachten zwar neuere Reste aufs Tageslicht, so dass insgesamt 13 Säugetiere festgestellt werden konnten, auf Grund des Berichtes von Pethő war man aber lange Jahrzehnte hindurch der Meinung, der Fundort sei erschöpft.

Im Jahre 1913 aber brachten die Ausgrabungen von Kormos als Resultat einer Arbeit von 3 Wochen ungefähr ein halbes Tausend Knochenreste und es erhöhte sich die Zahl der Arten auf 17, von denen 2 *(Ursus ponticus* und *Hipparion microdon* Kormos) überhaupt neue Arten waren. Auch wurde festgestellt, dass die Knochen in der auf einer Länge von 35 m aufgedeckten Schicht in einer Tiefe von 2·5—6·6 m. vorkommen, weiters, dass die Fauna völlig mit der von Pikermi übereinstimmt, und auch die Lagerung die gleiche ist: es kommen nämlich in den Knochenführenden Schichten Molluskenbänke vor, die nach Bestimmung von Halaváts dem *Unio Wetzleri-Niveau* angehören.

Die Molluskenschalen liegen oft unmittelbar auf den Knochen, welcher Umstand die Ansicht von prof. Cholnoky beweist, dass nämlich vor Entstehung der von Halaváts beschriebenen Seen an dieser Stelle ein nur zeitweilig mit Wasser gefülltes Flussbeet (Vadi) war, in dessen Vertiefungen zurückgebliebenes Wasser gleich kleinen Süsswasserseen die Lebensbedingungen für die Entwickelung der Molluskenfauna darbot (mündl. Mitteilung).

Im Jahre 1924 veranstaltete Verfasser eine Probe-Ausgrabung und zwar nicht nur um festzustellen, ob weitere Arbeit sich

noch lohnen würde, sondern auch um den einstigen Flusslauf auszuforschen.

Kormos erwähnt bereits in seinem Berichte, dass er im unteren Drittel der von ihm aufgedeckten Schicht, in ca. 2—7 m. Länge die Ausgrabung nicht weiterführte, weil die Knochen dort links und rechts keilförmig ausstrahlten. Gerade die Untersuchung dieser Stelle führte zur Feststellung einer als Schulbeispiel brauchbaren einstigen Bank. Während die Knochenreste in feinen fluviatilen Sand gebettet waren, bestand die Bank aus mittelgrossem und grossem Flussgerölle, deren grösste Stücke die Grösse eines Kinderkopfes erreichten.

Probegrabungen an anderen Stellen bewiesen die grosse Ausbreitung des Knochenlagers.

Im Jahre 1926 ward es endlich möglich, durch systematischen Ausgrabungen den einstigen Flusslauf festzustellen.

Der Fluss durchsetzte ein kahles, von Sandstein gebildetes, flaches Gelände. Im oberen, einarmigen Teile war seine Breite rund 8 m. seine Tiefe 3. Das Wasser hatte einen schnellen Lauf. Nach der Grösse des Gerölles kann der Fluss am besten mit dem Möll-Flusse im Salzburgischen verglichen werden. Die Bank hat eine Länge von 18 m. maximale Breite von 8 m. Höhe über der Wasserlinie bis 5 m. Im Flussbeete sind Schottersäcke nur in den einstigen Vertiefungen zu finden, sonst ist dass Beet mit feinem Flusssand bedeckt. Der Sand ist teilweise glimmerreich und stammt aus grosser Entfernung, teils stammt er von den Sandsteinbänken der Umgebung. In den Vertiefungen finden sich grosse Kalk-Konglomerate. In diese eingebettet fanden wir die Knochenreste.

10 m vor der Bank spaltet sich der Fluss auf 3 Äste, von denen 2 die Bank umfangen, der dritte aber mittels eines Wasserfalles von 3.20 m Höhe in einen engen Kannon hinuntersteigt und dort sich tief in die unter dem Sandstein lagernde kalkhaltige Schicht hineingegraben hat.

Die kleineren oder hohlen Knochenreste, die auch von seichterem Wasser fortgeführt werden konnten, finden sich entlang der Uferlinien, die grösseren Stücke aber längs der Stromlinie. Wenn wir die Knochenreste auf eine Karte einzeichnen, so sehen wir, dass die gleichschweren Knochen fadenförmig sich aneinander resten.

Die grössten Knochenstücke fanden sich in dem Becken knapp unter dem Wasserfalle. Dieses Becken, welches für die Wissenschaft so bedeutende Daten lieferte, nennt Verf. *Sinus Rohringeri*, zu Ehren von Alex Rohringer, Prof. am Polytechnikum

zu Budapest, den Fluss aber *Fluvius Schafarziki ponticus*, zu Ehren von Dr. Franz Schafarzik, Prof. der Geologie ebendaselbst.

Der Fluss hatte bei Mittel o. Hochstand eine Wassermenge von $Q = 60-180$ m³/sec. Seine Ufer waren bei Baltavár so niedrig, dass ein Hineinfallen für die Urtiere keinerlei katastrophale Folgen haben konnte. Die Tiefe schluchartige Stelle musste weit oberhalb Baltavár gelegen sein, was auch daraus ersichtbar ist, dass der grösste Teil der Knochenreste eben als Folge des langen Wassertransportes stark beschädigt ist. Für die Theorie von Prof. Abel, nach welcher Prairiefeuer zur Katastrophe so vieler Tiere führte, sprechen ca. 50 Knochenreste, welche zweifellose Brandspuren aufweisen.

OSZK

Über die Systematik und Nomenklatur einiger ungarischer Thymus-Arten.*)

Von K. Ronniger (Wien).

I. Die dicht behaarten Parallelrassen.

In der Gattung *Thymus* können wir relativ häufig den Fall beobachten, dass neben einer Rasse mit kahlen Blattflächen eine solche mit dicht zottig behaarten Blättern auftritt, von denen die zweite nach der Gesammtheit aller übrigen Merkmale offenbar mit der ersten in nahen verwandtschaftlichen Beziehungen steht. Die Beziehungen der zottig behaarten zu den kahlen Rassen sind aber innerhalb der einzelnen Artengruppen nicht in gleicher Weise zu beurteilen. Es ist unschwer zu erkennen, dass bei den phylogenetisch älteren Arten die Trennung der behaarten Sippen schon weiter vorgeschritten ist als bei den jüngeren abgeleiteten Typen. Die phylogenetisch ältesten *Thymus*-Formen sind zweifellos halbstrauchige, nicht kriechende Pflanzen von *Origanum*-artigem Habitus, wie solche besonders im westmediterranen Gebiete, insbesondere in Marokko, Algerien, Portugal und Spanien in prächtigen Formen auftreten. Wenn wir uns fragen, welche von den ungarischen Arten als phylogenetisch ältere Typen zu betrachten sind, so müssen wir in erster Linie auf *Thymus pulegioides L.* (inclus. *ovatus* Mill., *montanus* W. K.), *Thymus Marschallianus* Willd. (inclus. *brachyphyllus* Lyka, *auctus* Lyka etc.) und *Thymus glabrescens* Willd. hinweisen, bei denen der aufrechte Wuchs und die geringe Ausbildung der Läufer vorherrschen, hingegen müssen wir die Arten *Thymus praecox* Opiz (inclus. *clivorum* Lyka) und *Thymus Serpyllum* L., bei denen der lang kriechende Wuchs und die

---

* Rendszertani és nomenklatorikus megjegyzések néhány magyarországi Thymus-fajról. Szerző kimutatja, hogy a Th. pannonicus All. valóban magyarországi növény s a Th. Kosteleckyanusszal azonos.

Ausbildung langer Läufer dominiert, als entwicklungsgeschichtlich junge Arten bezeichnen. Hiemit stimmt der Befund der behaarten Rassen überein. Die mit *Thymus pulegioides*, *Marschallianus* und *glabrescens* verwandten behaarten Rassen treten gewöhnlich unvermittelt neben den kahlen Pflanzen auf. Die Übergänge mit spärlich behaarten Blättern spielen nur eine geringe Rolle und treten nur dort auf, wo beide am selben Standorte vorkommen; es handelt sich hier offenbar um sekundäre Bastarde. Noch auffallender aber ist, dass sich bei diesen Formengruppen die Verbreitungsgebiete nicht decken. Der mit *Thymus pulegioides* L. verwandte behaarte *Thymus Froelichianus* Opiz (*Th. carniolicus* Borbás) hat ein ausgesprochen atlantisches Verbreitungsgebiet, er ist häufig in Spanien (Gebirge), Frankreich, Südwestdeutschland, der Schweiz, reicht südlich der Alpen bis Krain, nördlich der Alpen aber nur bis Baiern und Böhmen, fehlt in Ungarn, *Thymus pulegioides* aber reicht nach Osten bis tief nach Russland hinein. Bei *Thymus Marschallianus* ist ebenfalls zu konstatieren, dass die behaarte Pflanze lange nicht so weit nach Osten geht, wie der kahle Typus; ich sah aus Russland noch keine derartige behaarte Pflanze, obwohl dort der kahlblättrige *Thymus Marschallianus* eine grosse Verbreitung besitzt; das gleiche gilt von *Thymus glabrescens*. Ich neige sogar der Ansicht zu, dass die behaarten Typen als ursprünglicher anzusehen sind, weil die ältesten Formen der Gattung im mediterranen Entwicklungszentrum der Gattung fast durchwegs mit reichem Indument ausgestattet sind. Anders liegen die Verhältnisse bei den jungen Arten *Thymus praecox* und *Thymus Serpyllum*, hier ist die Abgliederung der kahlen und behaarten Sippen von einander noch nicht durchgedrungen. Wir finden in weiten Gebieten ein Übergangsstadium mit nur spärlich behaarten Blättern entwickelt.

Ich bin der Ansicht, dass diese Erkenntnis auch in der Systematik zum Ausdrucke zu kommen hat und daher die behaarten Sippen aus dem Verwandtschaftskreise der phylogenetisch älteren Arten, bei denen schon eine schärfere Scheidung (insbesondere auch in geographischer Beziehung) zu konstatieren ist, als eigene Arten zu behandeln sind. Bei den jüngeren Typen wären diese Formen nur als Unterarten zu bewerten.

Diese allgemeinen Bemerkungen musste ich vorausschicken, um auf die Nomenklaturfrage der mit *Thymus Marschallianus* verwandten zottig behaarten Pflanzen, deren Vereinigung zu einer eigenen Art ich für nötig halte, überzugehen.

II. Auf welche Pflanze ist der Name *Thymus pannonicus* All. anzuwenden?

Schon im Jahre 1895 hat J. Briquet in seinem Werke Les Labiées des Alpes maritimes, III, p. 559, sich in ausführlicher Weise darüber geäussert, welche Pflanze als *Thymus pannonicus* All. zu bezeichnen ist. Er stützte sich dabei auf die im Herbare Allioni's erhaltene Herbarpflanze, welche aus den piemontesischen Alpen stammt und auf die Standortsangabe in Allionis Flora Pedemontana (1785) p. 20, wonach die Pflanze in den Westalpen bei Exilles (an der Mont-Cenis-Bahn) vorkommt

Gelegentlich einer Reise nach Italien war es mir möglich, in das Herbar Allioni's ebenfalls Einsicht zu nehmen und das Original des *Thymus pannonicus* genau zu untersuchen. Hiebei fand sich, dass Briquet's Beschreibung in einigen Punkten von dieser Pflanze abwich. (Die Dimensionen der Blätter gibt Briquet mit 5—6 mm. Länge und 2 mm. Breite an, in Wirklichkeit sind die Dimensionen der gut entwickelten Blätter 11—12 mm. Länge und 3 mm. Breite; die Blütenstiele sind nach Briquet abstehend behaart, tatsächlich aber retrors behaart.

Ich habe eine genaue Beschreibung des Herbarexemplares in der Allgemeinen Botanischen Zeitschrift, Jahrg. 26/27 (1925) p. 14 veröffentlicht und sprach mich damals dafür aus, den Namen *Thymus pannonicus* als Sammelname für alle mit *Thymus glabrescens* W verwandten dicht behaarten *Thymi* zu verwenden. Nunmehr bin ich allerdings zur Erkenntnis gelangt, dass die Pflanze des Herbars Allioni, die ich auch selbst an mehreren Standorten sammelte, die aber nur vereinzelt auftritt, einen Bastard des *T. Froelichianus* Opiz mit einer Form des *Thymus vallesiacus* (Briquet) darstellt.

Ich muss sagen, dass es mich immer unangenehm berührt hat, dass eine Pflanze der italienischen Westalpen, die in Ungarn gar nicht vorkommt, den Namen „*Thymus pannonicus*“ tragen soll. Ich war daher erfreut, als ich bald nach Erscheinen meiner Arbeit in der Allg. Botan. Zeitschrift ein Schreiben des in systematischen und Nomenklaturfragen hervorragend kompetenten Prof. Thellung (Zürich) erhielt, worin er mich darauf aufmerksam machte, dass sich sowohl Briquet als ich in einem Irrtume befinden, wenn wir den Namen „*pannonicus*“ auf Pflanzen anwenden, die mit Allioni's Herbarexemplar

A kőszeg-királyvölgyi óriás gesztenye.

A velemi nagy gesztenye.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

übereinstimmen. Thellung schrieb: „Was *Thymus pannonicus* All. betrifft, so möchte ich mir gestatten, darauf hinzuweisen, dass die Frage — Was ist *Th. pannonicus* All.? — sich nicht in einfacher Weise dadurch lösen lässt, dass die Zugehörigkeit des Original-Exemplares ermittelt wird. *Thymus pannonicus* erscheint nämlich zum ersten Male nicht in der Flora Pedemontana (1785), sondern schon im Auctuarium ad Synopsim methodicam Stirpium horti reg. Taurinensis in den Miscellanea Taurinensia, tomus V. 1771—73 (1774) pag. 58 und zwar ohne eigene Beschreibung, lediglich begründet auf ein Synonym von Haller. Es spielt daher die Zugehörigkeit von Allioni's Herbarexemplar für die Interpretation des *Urpannonicus* gar keine Rolle, sondern es kommt darauf an, ob Haller's Pflanze mit genügender Sicherheit identifiziert werden kann, wes mir nicht ganz aussichtslos erscheint."

Infolge dieser Anregung suchte ich die betreffenden Literaturstellen auf und fand folgendes:

Die Stelle in den Miscellanea Taurinensia lautet: „*Thymus pannonicus*" mit der Fussnote „Thymus foliis ellipticus hirsutis Haller hist. 236."

In dem Werke von Haller, Historia stirpium indigenarum Helvetiae inchoata, tom. I. (1768) pag. 103 (species No. 236) heisst es:

„*Thymus foliis ellipticis hirsutis.*

Serpillum pannonicum III, Clus. p. 627.

Serpillum saxatile hirsutum, thymifolium incanum, flore rubello Boccon. p. 108. t. 89, Scheuchzer it. II. p. 142 si omnino huc pertinet ad vias arenosas Valesiae, aut memorabilis varietas, aut propria planta. — Caules prostrati, toti hirsuti, folia longiora, ut latitudo longitudinis tripla sive quadrupla, non ciliata, sed tota hirsuta, subtus nervosa. — Thymus verior trans alpes Penninas in valle Augusta provenit, nobis nondum in Helvetia visus. Valde suspicor, in transalpina reperiri."

Aus den Angaben Haller's ist zu ersehen, dass er sich in erster Linie auf Clusius stützt, allerdings der irrtümlichen Meinung ist, dass die von Clusius beschriebene Pflanze auch im Wallis und im Aostatale vorkommt. Die Zitate Boccone und Scheuchzer beziehen sich, wie ein Studium der betreffenden Literaturstellen lehrt, auf den in Süditalien und Sizilien heimischen *Thymus spinulosus* Ten. Scheuchzer beruft sich

übrigens seinerseits wieder auf Boccone, so dass diese 2 Zitate eigentlich in eines zusammenfallen.

Aus der weiteren Korrespondenz mit Prof. Thellung möchte ich noch folgende Meinungsäusserung Thellung's zu diesem Gegenstande zitieren:

„Die Spezies Haller's besteht, abgesehen von den 2 auf Boccone und Scheuchzer zurückgreifenden Zitaten, aus 2 Bestandteilen: 1) der zuerst genannten Pflanze des Clusius, welcher der Allioni'sche Name entnommen ist, 2) der von Haller in concreto vor Augen gehabten und beschriebenen Walliser Pflanze, ob die übrigen Synonyme Haller's sich damit decken oder nicht, vermag ich nicht zu entscheiden. Ich möchte nun folgende Entscheidung (unter Berufung auf Art. 47* der Nomenklaturregeln) vorschlagen: Der älteste Bestandteil der Haller'schen (und damit auch der Allioni'schen) Art ist die pannonische Pflanze des Clusius, von der auch der Allioni'sche Artname entlehnt ist; da dieselbe, wie Sie schreiben, durch eine gute Abbildung eindeutig definiert ist, so ist es gewiss das Rationellste, den Namen *Thymus pannonicus* All. in diesem Sinne zu gebrauchen."

In dem Werke Caroli Clusii, Rariorum aliquot stirpium, per Pannoniam, Austriam et vicinas quasdam provincias observatarum Historia (1583) finden wir auf pag. 627 die Beschreibung und Abbildung des „Serpillum Pannonicum Ill."

Die Abbildung ist, wie aus den Dimensionen des Kelches deutlich zu ersehen ist, ungefähr in 2/3 der natürlichen Grösse gehalten und stellt ganz zweifellos den *Thymus Kosteleckyanus* Opiz, (Natural. Tausch No. 9, pag. 104, 1824) dar, eine schmalblätterige und dabei relativ kurzblätterige Form aus dem Formenkreise der mit *Thymus Marschallianus* verwandten behaartblättrigen Thymi.

Da ich die Argumentierung Prof. Thellung's für absolut richtig halte und mich ihr voll anschliesse, komme ich zu dem Schlusse, dass der Name *Thymus pannonicus* All. im weiteren Sinne als Sammelname für die behaartblättrige Parallel-Art des *Thymus Marschallianus* W., welche sich natürlich in zahlreiche Unterarten und Formen gliedern lässt, anzuwenden ist.

---

* „Zerlegt man eine Art oder eine Unterabt. einer Art in 2 oder mehrere gleichartige Gruppen, so bleibt der Name für diejenige Form beibehalten, die zuerst unterschieden oder beschrieben worden ist."

Die Parallelart des *Thymus glabrescens W.* mit behaarten Blättern wäre infolge dieser Anordnung nunmehr als *Thymus austriacus* Bernh. ex Reichenb. Fl. germ. excurs. p. 312 (1831) zu bezeichnen.

Es dürfte sich nunmehr empfehlen, für jene Pflanzen, welche bisher irrtümlich als *Thymus pannonicus* bezeichnet wurden, neue Namen einzuführen.

Für *Thymus pannonicus* Borbás Symbolae ad Thymos europ. p. 103 (1890) habe ich bereits in Allg. Bot. Zeitschrift 26/27 (1925) p. 16 den Namen ***Thymus bulsanensis*** Ronn. vorgeschlagen.

Der von J. Briquet beschriebene *Thymus pannonicus* (Labiées des Alpes maritimes, pag. 560, 1895) pro var. wäre als ***Thymus Briquetianus*** Ronn. zu bezeichnen. Es ist dies eine in den Westalpen häufige klein- und schmalblätterige pseudorepente Pflanze aus der Verwandtschaft des *Thymus vallesiacus* (Briquet).

Endlich erübrigt noch die im Herbar. Allioni liegende Pflanze, welche ich an folgenden Standorten sammelte: Susa, Borgo San Dalmazzo, Entraque (Beschreibung siehe Allg. Bot. Zeitschrift loc. cit). Diese Form bezeichne ich als ***Thymus dedemontanus*** *(Froelichianus×Briquetianus)* Ronn.

Országos Széchenyi Könyvtár

Der Park von Alsószeleste.

Von Michael Baron Baich (Alsószeleste).

Alsószeleste liegt im nördlichen Teile des Komitates Vas, der Park selber teils am Abhange, teils am Plateau eines niederen Hügelzuges, welcher von den östlichsten Ausläufer der Ostalpen kommend an dieser Stelle sein Ende findet. Ausdehnung des Parkes ca. 15 kat. Joch, Höhe üb. d. Meeresspiegel 166—191 m. Der Boden: mittelschwerer, heller, aber genügend fruchtbarer, wasserhältiger, stellenweise stark kalkhaltiger Lehm. Klima: günstig. Der ausgleichende Einfluss der Alpen und seiner ausgedehnten Waldungen ist hier, sowie im grössten Teile des Komitates wirksam, die Verteilung der Niederschläge daher mehr gleichmässig, die Luft relativ feucht. Die im allgemeinen milderen Winter sind aber auf den Einfluss der Adria zurückzuführen, deren warme Luftströmungen durch die Lücke zw. Alpen u. Illyrien eindringen und in diesem Teile Ungarns Kulturmöglichkeiten bieten, die in den kontinentaleren Teilen des Landes nicht mehr vorhanden sind. Schädlich sind die nordöstlichen, oft 3—4 Tage lang wütenden kalten Winde, aber auch die Südwinde können — besonders im Vorfrühling und im Sommer — für viele Kulturpflanzen verhängnisvoll werden. Jährl. Niederschlagsmenge ca 600 mm. Sie verteilt sich ziemlich gleichmässig, welcher Umstand insoferne einen grossen Vorteil bedeutet, als z. B. im Banat der reichere Niederschlag in der Regel in der Form grosser Sommerregen erscheint. Allerdings gibt es auch in unserer Gegend fast alljährlich eine (manchmal zwei) 4—6 Wochen lange Trockenperiode. Der Schnee bleibt im Komitate im allgemeinen nicht lange liegen.

Der Park wurde in seinen heutigen Umrissen vom Grafen Andor Festetits gegründet, welcher vom Jahre 1871 durch 10 Jahre an der Gartengestaltung arbeitete, später aber daran verhindert war, so dass der Garten ziemlich vernachlässigt war, als Verfasser, der heutige Besitzer denselben (1910) übernahm. Die Terrasse-Anlagen wurden von Festetits geschaffen. Sie können in ihrer heutigen Entwickelung als eine der schönsten und gelungensten Gartenanlagen Ungarns angesprochen werden. Auch der grösste Teil der Bäume, besonders die Coniferen, stammen noch von Festetits. Die Bäume des Parkes sind heute im allgemeinen 18—24 m. hoch.

Besonders bemerkenswerte Exemplare sind eine *Picea excelsa:* Umfang in Brusthöhe 254 cm., Höhe 29·6 m., — *Abies cephalonica*: Umf. 305 cm., Höhe 28 m., — *Abies Nordmanniana:* Umf. 225 cm., Höhe 28·5 m., — *Abies Pinsapo:* Umf. 255 cm., Höhe 24 m., — *Abies Pindrow*: Höhe 8 m., — *Abies nobilis*: Umf. 128 cm, Höhe 18·5 m., — *Picea orientalis*: Umf. 180 cm., Höhe 22·7 m., — *Ilex Aquifolium*: Höhe 9·9 m., — *Castanea:* Umf. 5 m.

Der ung. Text enthält die detai lierte Beschreibung des Parkes in ihrer heutigen Form mit den verschiedenen Anlagen (Steingarten, Trockenmauer, Rosarium, Staudengärten, immergrüne Anlagen, Saisonrabatten, Waldpartien, Waldlichtungen, Kastanienhain etc.). Die einzelnen Partien des Gartens sind voneinander durch Baumkulissen etc. getrennt, so dass jeder Teil eine den Standortsverhältnissen (Lage, Exposition etc.) entsprechende Ausbildung erhalten konnte und jeder Teil für sich ein eigenes, abgeschlossenes und ein einheitliches Bild darbietet.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Beiträge zur Geschichte der Kastanienwälder der Umgebung von Kőszeg (Güns).

Von Arnold Pauer (Szombathely.)

Obgleich sich schon bei älteren Autoren (Grossinger 1797, Stocz 1823) Angaben über die Kastanienwälder Ungarns finden, ist das 1850 erschienene Heft von Katona die erste Arbeit, die sich speziell mit diesem Gegenstande befasst. Aber erst die von De Candolle aufgeworfene Frage, ob Castanea in Ungarn auf Kalkboden vorkommt, hat auf Iniciative des Erzbischoffs Haynald vom Jahre 1877 an ein regeres Interesse für die Kastanien-Frage aufgeweckt. Trotzdem aber, dass zu dieser Zeit wertvolle Daten veröffentlicht wurden und trotzdem, dass Staub schon damals die Spontaneität der Kastanie in Ungarn betonte, wurde die Sache doch nicht mit dem nötigen Interesse weiter verfolgt und so konnte es — zum Teile wohl auch wegen der zaudernden Stellungnahme von Borbás — vorkommen, dass bis zur jüngsten Zeit selbst im Gebiete unseres Komitates, am SO-Abhange der Berggruppe des Geschriebenen Steines die Kastanie als kultiviert bezeichnet wurde, obwohl sie allein in diesem Gebiete in einem, ursprünglich zusammenhängenden Areale von über 3000 Kat.-Joch nachgewiesen werden kann. Die pflanzengeographischen Verhältnisse dieses Gebietes wurden im I. Jahrbuche unseres Vereines von Gáyer behandelt, aber auch interessante historische Daten finden sich in den Archiven sowohl über die Kastanienwälder, als auch über einzelne Bäume.

Bereits im Jahre 1279 existierte im Gebiete eine Gemeinde, die ihren Namen von der Kastanie hatte. Die Wichtigkeit dieses Baumes als Nahrungsmittel beweist eine Verordnung des Magistrates von Güns (Kőszeg) aus d J. 1690, wo das Feuermachen in den Kastanienwäldern mit strenger Strafe bedroht wird. Diese Verordnung wurde im Laufe der Zeiten öfters wiederholt, da die Bevölkerung das verdorrte, in einem Haufen gesammelte Blattwerk an Ort und Stelle zu verbrennen pflegte. Im Urbarium der Rohoncer Herrschaft (1767), zu welchem gerade das Zentrum des hiesigen Kastaniegebietes gehört, werden zwar die ausgedehnten Kastanienwälder und auch der Umstand erwähnt, dass die Be-

wohner von denselben eine beträchtliche Einnahme ziehen, es findet sich aber keine Angabe darüber, dass ein Teil der Kastanienernte dem Gutsherrn abzuliefern wäre. Selbstverständlich kann dies in der Praxis doch der Fall gewesen sein. Nach Borbás war die Kastanie dieser Gegend vor dem Jahre 1848 eine wichtige Exportware nach Schlesien. Da das Stadtarchiv von Güns gerade zurzeit vor einer Übersiedlung steht, konnte Verfasser hierüber noch keine genauen Daten aufbringen, Mathias Bél erwähnt aber vom Anfange des 18-ten Jahrh., dass Pozsony (Pressburg) mit den ersten Kirschen, Güns mit den ersten Pfirsichen die Tafel der Könige schmückte und da er auch die Güte der hiesigen Kastanie besonders hervorhebt, so ist es wohl wahrscheinlich, dass die Kastanie ebenfalls nach Wien gebracht und mit dem regen Weinhandel auch nach Schlesien exportiert wurde umsomehr, als sich die hiesige Kastanie zwischen Sand oder in den Fruchtschalen leicht bis zum nächsten Frühjahre konservieren lässt und frisch bleibt.

Unsere Tafel bringt die grössten zwei Bäume der Gegend, einen aus mehreren Stämmen zusammengewachsenen, ursprünglich wohl an Stelle eines vor Jahrhunderten ausgehauenen Stammes erwachsenen Baum bei Velem (Stammumfang 826 cm), und den grossen Baum im Königstale von Güns (Umf. 925 cm). Verfasser stellt die historischen Daten über diesen Baum zusammen und führt sodann die neueren Daten über die im Jahre 1839 oder 1840 ausgehauene Riesenkastanie von Velem an. Dieser Baum hatte einen Umfang von 11·81 m. Im Jahre 1813 hat ihn auch Kaiser und König Franz besucht, wie dies Pfarrer László in der handschriftlichen Kronik der Diözese Szerdahely aufgezeichnet hat. Die Kronik enthält auch die genaue Standortsangabe und ist die Stelle — durch einen weiten, niedrigen Ringwall gekennzeichnet — auch heute noch sichtbar.

Neue Beiträge zur Flora des Komitates Vas (Eisenburg).

Von Dr. Julius Gáyer (Szombathely).

1. Hemerocallis flava. Als Clusius in den Jahren 1573—1588 als Gast des Grafen Balthasar Batthyány in der Burg Németujvár (Güssing) weilte, fand er dort auf sumpfigen Wiesen Hemerocallis flava in Menge in spontanem Zustande. Trotz dieser Angabe wurde die Spontaneität dieser Art in Ungarn vielfach angezweifelt. Verfasser zeigt nun auf Grund eigener und fremder Angaben, dass Hemerocallis im südwestlichen Ungarn (in den Komitaten Vas, Veszprém, Zala, Somogy), vielleicht auch bei Pozsony (Pressburg) auf sumpfigen, buschigen Wiesen, am Rande von Auwäldern, an Bachläufen als seltene, jedenfalls aber oft übersehene, ausgerottete* oder als Folge der Bewaldung des Standortes auf längere Zeit verschwindende Art zweifellos spontan vorkommt und hebt als besonders interessanten Fund hervor, dass das Vorkommen bei Güssing durch den Grafen Sigmund Batthyány jun., einem späten Nachkommen des Grafen Balthasar Batthyány nach rund 350 Jahren bestätigt wurde. Die Pflanzengesellschaft, mit welcher Hemerocallis am Rande eines Auwaldes längs der Raab zwischen Ikervár und Bejc vorkommt, ist im ung. Texte angeführt, bei Güssing aber fand Gr. Sig. Batthyány jun. die Pflanze am Punitzer Bachrande häufig mit Iris pseudacorus. Von den im ung. Texte angeführten Standorten liegen Güssing und Rothenturm im Burgenlande. Sowohl die spontane, als die in Gärten kultivierte Hemerocallis flava fruchtet bei uns entgegen der Ang. in Asch. Gräbn. Syn. III, 56 reichlich und regelmässig, und es ist sehr wahrscheinlich, dass die Pflanze in die südwestungarischen Gärten vielfach von den spontanen Standorten versetzt wurde Auch ist im Gegensatze zu der Angabe in Hegi Ill. Flora v. Mitteleur. III, 204 H. flava (und nicht fulva) eine abends erblühende Eintagsblume.

2. Narcissus angustifolius, Erythronium Dens canis. Narcissus, welcher im Eisenburger Komitate, aber auch im angrenzenden

---

* Stehe den am Schlusse dieser Publikation erwähnten Fall.

Alpenvorlande von Steiermark bisher nur aus dem Flussgebiete der Mur bekannt war, wurde im Flussgebiete der Raab bei Sztgotthard auf nassen Wiesen in Gesellschaft der im ung. Texte angeführten Pflanzen entdeckt.

Nach Hayek Pflgeogr. Steierm. 1923, 163 wäre unsere Pflanze = *N. stelliflorus* Schur, doch werden a. a. O. die Unterschiede von *N. poeticus* s. str., *radiiflorus* und *stelliflorus* nicht angegeben und auch die Originalbeschreibung des N. stelliflorus in ÖBZ. XIX, 1865, 205—206 enthält diesbezüglich keine genügenden Anhaltspunkte. Die von Schur beschriebene Pflanze aus der Gegend von St.-Aegydi i. NOe. blüht nach dem Autor Ende Mai bis Anfang Juni, 14—21 Tage später als N. poeticus und radiiflorus. Die hiesige Pflanze neigte am 5. Mai schon zum Verblühen, ihre Blütezeit stimmt daher nicht mit der Angabe von Schur. Die Grösse der Blüten ist stark variabel. Abwechselnd sind je 3 Perigonblätter, u. zw. die inneren schmäler und kürzer, oben spitz (in der folgenden Kolumne mit I bezeichnet), die äusseren breiter und länger, oben abgerundet mit aufgesetzter Spitze (II). Über die Dimensionen gibt folgende Kolumne eine übersicht:

	Breite d. Perig. Bl.		*Länge d. Perig. Bl.*	
	I.	II.	I.	II.
1)	12 mm.	13·5 mm.	24 mm.	26 mm.
2)	11 „	12·5 „	18 „	19 „
3)	9 „	9 „	20 „	21 „
4)	20 „	21 „	25 „	28 „
5)	8 „	11 „	25 „	27 „

Die sub 1—3 angeführten Fälle wurden ausgewählt, um die Variationsgrenzen der Blüten zu zeigen. Fall 4 bezieht sich auf ein auffallend gross und breitblütiges, fast rein weisses und auch höher gewachsenes (jedoch gleichfalls schmalblättriges) Individuum, bei welchem auch dte inneren Perigonblätter oben abgerundet, kurz bespitzt waren, Fall 5 aber auf ein Individuum mit besonders schmalen und langen Perigonbläfter. Die Blattbreite schwankt zwischen 3·5—6 mm. Zweiblütige Exemplare (*f. dianthus* Schur) sind auch nicht selten.

Erythronium, dessen Vorkommen im Komitate Eisenburg auf Grund der steirischen Standorte zu erhoffen war, wurde gleichfalls bei Sztgotthárd, oder der Gemeinde Zsida in einem kleinen, schluchtartigen Graben eines stellenweise mit der Fichte und Rotföhre vermengten Weissbuchenwaldes (ursprünglich aber sicher Rotbuchenwaldes) auf Lehmboden in Gesellschaft der im ung. Texte angeführten Pflanzen entdeckt.

Die Standorte beider Arten zeigen deutlich den karakteristischen Zug des westungarischen Alpenvorlandes: das Zusammentreffen alpiner und illyrischer Elemente.

Heuer (25. 27. III, 3. IV) besuchte ich den Standort zur Blütezeit, um die Verbreitung weiter zu untersuchen, und fand Erythronium auf den Hügeln, die sich südöstlich der Gemeinde Zsida im Halbkreise lagern, in den verschiedensten Expositionen allgemein verbreitet, stets in grösster Anzahl in Weissbuchenbeständen, wo die ursprünglichen Standortsverhältnisse sich am

wenigsten geändert haben. Aber auch in reinem Föhrenwalde, das nach Abholzung des Buchenwaldes teils spontan, teils durch Menschenhand auftrat, ist Erythronium häufig und wächst da in Gesellschaft von *Lycopodium clavatum, Daphne cneorum, Gnaphalium dioicum, Chimaphila, Pirola secunda, minor, rotundifolia, Luzula pilosa, nemorosa.* Nur wo der Waldboden seinerzeit aufgeackert wurde, und heute wieder Hochwald steht, ist Erythronium nicht, oder nur an den Randteilen zu finden, wo der Standort an Waldpartien angrenzt, deren Boden nicht berührt wurde. Die Pflanze zeigt übrigens eine ungemeine Zähigkeit. Sie erhält sich reichlich im *callcunetum* mit *Pteridium, Juniperus, Betula;* im Buschwerke mit *Dianthus barbatus;* auf der *Nardus*-Wiese; im Brombeerengebüsch; im Kieselgerölle eines kleinen Baches, und wo die Rubus-Sträucher abgebrannt wurden, sprosst sie siegreich aus dem schwarzen Boden heraus. Oft kann man beobachten, dass sie zahlreich an solchen Stellen vorkommt, wo zeitweilig das Wasser hinüberläuft und wohin die Samen offenbar vom Wasser hingeschwemmt wurden (was ich übrigens auch bei *Fritillaria Meleagris* in den Raabauen beobachtete.) Ihre Zähigkeit verdankt die Pflanze der tiefen Lage ihrer Zwiebel, wodurch ihr eine Veränderung des Standortes erst nach längerer Zeit fühlbar wird. Auch ist sie in der betreffenden Schicht konkurrenzlos, denn die übrigen Waldpflanzen *(Anemone nemorosa, Polygonatum* etc.) bewohnen eine obere Schicht. Die Zwiebel von Erythronium lagern aber selbst auf tiefhumosen Standorten nicht in der Humussicht, sondern unter derselben im Lehmboden. Wenn aber die Humusschicht nach einem Kahlschlag abgeschwemmt wird, und sich minder anspruchvolle Pflanzen im Lehmboden ansiedeln, dann ist auch Erythronium nicht mehr ohne Konkurrenz. Wo Vaccinium Myrtillus den Unterwuchs bildet, fehlt es auch tatsächlich. Auf Grund verschiedener Beweise, die ich an anderer Stelle anführen werde, lässt sich die ehemalige zusammenhängende Verbreitung der Buche auf den Hügeln längs der Raab lückenlos feststellen (hier will ich nur auf die noch bestehenden Buchenwälder und auf die zahlreichen Riedbezeichnungen: Bükkös, Bükkalja, Bakony hinweisen), und es ist zweifellos, dass Erythronium in der Gegeng von Zsida an der Stelle einstiger Rotbuchenwälder wächst, und eigentlich einen Überbleibsel des Rotbuchenunterwuchses darstellt, ebenso wie die Verbreitung von *Primula acaulis* im Komitate mit der einstigen Verbreitung der Rotbuchen und Kastanienwälder zusammenhängt. Ober Graz sind beide Arten noch karakteristische Elemente der Buchenwälder.

Zur Blütezeit von Erythronium ist die Umgebung noch ziemlich blütenarm. Nur zahlreiche *Primula acaulis,* stellenweise *Anemone nemorosa,* etwas *Viola hirta, Pulmonaria anguslifolia,* einzelne Sträucher von *Daphne mezereum* und *Salix aurita* blühen. Von Insekten sah ich nur einige Bienen und eine Hummel an Erythronium anfliegen, während über Primula acaulis — als liebliches Bild — oft gleichgefärbte, überwinterte Zitronenfalter schweben.

3. Im Folgenden werden die wichtigeren Ergebnisse der auf die Gefässpflanzen des Komitates bezüglichen, seit dem Jahre 1919 wieder aufgenommenen Studien in der Reihenfolge von Jávorka's Magyar Flóra zusammengestellt, wobei die Standorte je nach ihrer Zugehörigkeit zum entsprechenden Teile des Komitates mit I (*Noricum*), II (Praenoricum), III (Pannonicum) bezeichnet werden. Über die Bedeutung dieser Bezeichnungen vgl. Gáyer, Pflgeogr.

Kom. Eisenbg. (im I. Jahrb. dieses Vereines), hier sei nur kurz bemerkt, dass I als der östliche Ausläufer der Alpen mit xerothermischen Pflanzenstationen, II als Alpenvorland mit illyrischem Einschlag, III als zum Gebiete der pannonischen Flora gehörig bezeichnet werden kann. Ein Teil der sub I u. II angeführten Standorte kam mittlerweile unter österr. Herrschaft (Burgenland), bei diesen ist der deutsche Ortsname eingesetzt. Die für das Komitat neuen Angaben sind mit einem vorgesetzten * bezeichnet. Zahlreiche Daten wurden mittlerweile an folgenden Stellen publiziert:

(1) Gáyer: Lüneburgi Heide Magyarországon TTK. Pótfüz. 1926, CXLV—CXLVIII, 57. — (2) Ders.: Die alpinen Moorpflanzen des Balatongebietes, MBL. 1925. 57. — (3) Ders.: Pflgeogr. d. Komit. Eisenbg. (Jahrb. I, 1925, erschienen 10. II. 1926). — (4) Ders. in Jávorka Magyar Flóra, 1924—5 und in — (5) Jáv. Magy. Fl. kis hat. 1926.

Thegopteris polypodioides Fée II Jeli (Boros: Die Sphagnummoore Mitt. u Westungarns, 1927), Zsida. — *Nephrodium montanum* (Vogl.), II Jeli (Boros l. c.). — *Dryopteris lonchitis* (L.), I am Aufstiege von Rohonc (Rechnitz) zum Kalaposkő im Buchenwalde auf einem (kalkhältigen) Phyllitfelsen mit anderen Farnen, II Szombathely, 1 Exemplar an einer mit Cystopteris und Asplenium trichomanes bewachsenen Steinmauer. — **Thillitis. scolopendrium* (L), I Velem, II Jáplán, Sárvár (Gáy. Bot. közl 1923, 79).* — *Asplenium viride* Huds. I Bozsok (3). — **Ceterach officinarum* Lam. et DC. I Velem (Gáy. l. c). — **Ophioglossum vulgatum* L. I Gyöngyösfő (Günseck): Neumayer Verh. zool. bot Ges. Wien, LXXIII, 1923 (211). Auch im benachbarten Oedenburger Komitat beim Répcebányaer Sauerbrunnen! — *Botrichium lunaria* (L.) I Czák. — *Lycopodium clavatum* L. II Jeli (1), Jáplán Zsida. — *L. complanatum* L I Zw. Szalonak u. Drumoly (Schlaining—Drumling) von Lili Seregély entdeckt. — *Equisetum silvaticum* L II Talapatka beim Waldhüterhause.

**Potamogeton fluitans* Roth, II Raabauen bei Gyertyános III Marcal bei Celldömölk. - **P. acutifolius* Lk. Toter Arm der Raab bei Sárvár. — **P obtusifolius* M. et K. II Rabauen bei Gyertyános (determ. Jávorka). — *Aira caryophyllea* L., *capillaris* Host, *Ventenata dubia* (Leers) II Alsószeleste in Heidekrautbeständen. — *Avenastrum planiculme* (Schrad.) II Vashegy (Eisenberg). — *Eragrostis megastachya* (Koel.) I Celldömölk. — *Nardus stricta* L. II Óriszentpéter (230 m.), lehmige Abhänge nächst der Bahnlinie mit Calluna; Zsida, sehr verbreitet im Tale (240 m.)

* Wurde von † Baeumler im Komit. Pozsony bei Bojostyánkő (Ballenstein) entdeckt, während Dryopteris lonchitis von † R. Szép am Grate der Kl.-Karpathen ob. St.-Georgen gefunden wurde.

und auch auf den Hügeln (ca 290 m.), dann östlich von Zsída bis ober Csörötnek beobachtet. Bildet eine Übergangszone zw. dem Callunetum und Juncetum. Die Zone oder der Standort, den sie innewohnt, ist weniger feucht, als im Juncetum, aber feuchter, als im Callunetum und wo die Juncus-Büsche oder Calluna-Sträucher locker stehen, ist Nardus stricta das dominierende Element. Über die florengeschichtliche Bedeutung der Bürstengraswiesen in den Ostalpen vgl. Nevole, das Hochschwabgebiet, 1908, 37. — **Eriosphorum vaginatum* L., I zwischen Oberwarth und Unterschützen (2) detexit Scheffer. — *Heleocharis ovata* (Roth), zw. Ispánk und Viszák. — *Carex Fritschii Waisb.*, II Németkeresztes (Deutschkreutz). — **Acorus calamus* L., II am rechten Raabufer bei Rum ein grosser, ehemals aber weit grösserer Bestand, da der Fluss zurzeit an dieser Stelle zehrt. In der Spezialkarte (mit Nachtr. 1897) ist der Standort noch als toter Arm eingezeichnet. — *Arum maculatum* L. der *Typus mit gefleckten Blättern II Jeli (gr. Ambrózy-Mig.), Gyertyános, sonst nur: *immaculatum* Schott. — *Juncus atratus* Krock., II Alsószeleste. — **I. tenuis* W. I Pinkafeld, Boros in (4), II Güssing (4), Kirchfidisch, Podersdorf. — **I. sphaerocarpus* Nees und *I. bufonius* L, f. **fasciculatus* (Bert.), III Celldömölk. — **J. Roeperi* (fuscoater x articulatus) A. et G., III Celldömölk. — **Luzula pallescens* (Wahlenb.), Zsida. — *Hemerocallis flava* L., s. oben. — *Fritallarai Meleagris* L., II Raabauen bei Ikervár (3). — Wald Besfa im Innundationsgebiet des Pinkabaches bei Pinkamindszent (br· Mich. Baich). — **Erythronium dens canis* L., (5) und s. oben. — *Scilla bifolia* L. f. **praecox* (Wild.), II Olad. — *Muscari botryoides* L., Sótony—Nyőgér. — *Narcissus angustifolius* Cust., siehe oben. — *Tamus communis* L., II Telekes (3). — *Crocus albiflorus* Kit., I von Kőpatak (Steinbruch) bei Pörgölin (Pilgersdorf) häufig auf Wiesen neben dem Bache. — *Iris graminea* L. II Csényei tilos (ursprünglich Zerreichenwald) nächst d. Bahnstation Porpác. — *Cypripedium Calceolus* L. I Drumoly (Drumling), II Gyepüfüzes (Kohfidisch). — **Helleborine microphylla* (Ehrh), I Velem. — *Spiranthes spiralis* (L.), II Viszák.

Salix aurita L. *f. *liocarpa* A. Gr., II Talapatka, im Tale. des Hársos—Baches. — *Fagus silvatica* L. *f *quercoides* Pers. I Kőszeg, ein Baum beim Alten Hause und ein zweiter zwischen den Steierhäusern und dem Hörmannbrunnen. — *Rumex thyrsiflorus* Fing., II zw. Podersdorf und Kohfidisch, Bajti, Raabauen zw. Ikervár und Bejc. — *Polygonum Bistorta* L., II Őriszentpéter (3), Szentgotthard, Viszák, — var. **ramosum* Peterm. (autum-

nale Rasse), I Oberwart—Unterschützen (3). — **Montia verna* Neck., II am Teiche von Tömörd. — **Silene dichotoma* Ehrh., II Vép, in einem Kleefelde, 1924. — *Caltha laeta* Sch. N. et Ky., II Zsida. — *Isopyrum thaliatroides* L., I, II nur als f. *pubescens* Wierzb. (3). — *Aquilegia vulgaris* L., I Felsőőr (Oberwart(in einem Holzschlage des Nadastales, weit von aller menschlichen Behausung mit violetten, blauen, rosa und weissen Blüten und als f. *stellata* hort., schwerlich verwildert, sondern als Folge der plötzlichen Veränderung des Standortes entstanden (1914). — *Aconitum Vulparia* Reichb. II Deutschkreutz, Kirchfidisch, Zsida. — *Ranunculus Flammula* L. vor. **ovatus* Pers, II Tömörd. — *Myosurus minimus* L, II Vép, Szeleste, III. Vásárosmiske. **Mahonia domestica* Ambr.-Mig. *ined.*, eine in den Gärten sehr häufige Form mit dem niederen, kriechenden Wuchs der *repens*, aber mit im Winter rotgefärbten und auch der Form nach mehr zu *aquifolium* neigenden Blättern, vom Autor als *aquifolium x repens* gedeutet: verwildert, jedenfalls von Vögel verschleppt im Fichtenwalde bei Sé (II), zwei kleine Sträucher (1919, 1927!). — *Thlaspi stenopetalum* Borb. f. **rubicundum* Gáy. I Bernstein (3). —*Peltaria alliacea* Jacq., II Körmend (3). — **Hirchfeldia nasturtiifolia* (Poir.), III Celldömölk, am Rangierbahnhofe. — **Roripa hungarica* (amphibia x austriaca) Borb. et f. **Borbásii* Menyh., II Kisunyom. — *Droscera rotundfolia* L. II Jeli (1). — **Sedum dasyphyllum* L. I Rechnitz, verwild auf einer Steinmauer. — **Spiraea oblongifolia* W. K., I Városhodász = Burghodisz (3). — **Comarum palustre* L. I zw. Oberwart und Unterschützen (2). — **Potentilla perglandulosa* Gáy., I Bernstein, Bozsok—Kőszeg (3, 4). — *Potentilla arenaria* Borkh **f. quinquevulnera:* petalis basi macula sanguinea notatis. II Vashegy (Eisenberg) leg. E. Mályusz. — **Rosa Szabói* Borb., III. Hercseg (determ. Degen). **Rosa silvestris* Tausch, II Raabauen zw. Ikervár und Bejc (determ. Degen). — *Prunus spinosa* f **argyrophylla* Gáy. in Fedde Rep. XXII., 1925, 191 zw. Ikervár und Bejc. — *Laburnum anagyroides* Med., I bei Bozsok zweifellos spontan. — **Sarothamnus scoparius* (L) II Jeli (1), Nyögér, Viszák, Oriszentpéter mit Calluna, Juniperus, Betula, zweifellos spontan. — **Robina dubia* (viscosa x pseudacacia) Fouc., II Balogfa, Alsószeleste mit R. pseudac. an Wegrändern gepflanzt. — **Cytisus austriacus* L. III Ságh-hegy. — **Trifolium patens* Schreb III Celldömölk. — **Geranium divaricatum* Ehrh., III. Ságh-hegy (4). — **G. pratense* L., II Kámon adventiv (3). — *Mercurialis ovata* Sternb. et Hoppe. II Csádberg (3). — *M. perennis* L. f. **saxicola* S. Beck, I Kő-

szeg (Óház). **Euphorbia villosa* W. K., III Celldömölk (aus dem Komit bisher nur die f. *glabra* Wiesb. = glabrifolia Borb, II Senyeháza, Őriszentpéter bekannt. — **E. pseudoesula* (esula x cyparissias) Schur, III unter dem Ságher Berg zw. d. Eltern. — **Callitriche stagnalis* Scop. II Raabauen bei Gyertyános. — **Impatiens Roylei* Walp. I Felsőőr (Oberwarth) 1920. — *Rhamnus cathartica* L. f. **sphenophylla* (Borb.), II Egyházasfüzes Kirchfidisch). — **Viola elatior* Fr. (non auct. Castrif), II Raabauen zw. Rum und Gyertyános. — **V. Semseyana* (canina x pumila. Borb, zwischen Tömörd und Asszonyfalva. — *Daphne cneorum* L., II sehr häufig auf Hügeln südl. von Szentgotthard. — *Lythrum salicaria* L. f. **tomentosum* (DC), III. Celldömölk, Hetye. — **L. virgatum* L, III Celldömölk. — *Trapa natans* L., II in toten Armen entlang der Raab bei Molnári, Rábakovácsi und in Unmassen in den Fischteichen bei Németujvár (Güssing), wo sie den ganzen Wasserspiegel bedeckte und zuerst durch Mähen unter Wasser, dann nach Entwässerung der Teiche durch Ausbrennen gerottet wurde.

Pirola rotundifolia L* *f. ovalifolia* G. Beck, II Zsida. — *Pirola uniflora* L., *Chimaphila umbellata* (L.), Őriszentpéter, Dávidháza, Zsida in Föhrenwälder, erstere stellenweise zahlreich. — *Primula acaulis* (L.), f. **albiflora Evers* I Kőszeg im Pogánytale unter Kastanien zahlreich mit dem Typus. Südliche Form, ausser in Südtirol verbreitet in den höheren Regionen der Adria-Inseln (s. Baumgartner, Verbr. d. Gehölze i. N. Ö. Adriagebiet, 1916); — *f *caulescens* Koch, vor 30 Jahren 1 Exemplar bei II Olad und 1927 ein Exemplar bei I Kőszeg (Pogány), ganz sicher kein Bastard. — **Androsace elongata* L. II Megyehid. — *Centunculus minimus* L., Felsőszeleste auf Waldwegen. — *Gentiana ciliata* L, I Máriafalva (Mariendorf), Podgoria, an letzterer Stelle sehr zahlreich. — *G. asclepiadea* L., II Alsószeleste (br. Mich. Baich), eine Kolonie im Walde, bei 180 m. Seehöhe. Auffalender Standort, der aber nach dem Entdecker darin eine Erklärung findet, dass der aus der Richtung der Günser Berge kommende, niedrige und bei Alsószeleste endende, bewaldete Hügelzug das Herabsteigen alpiner Elemente begünstigt. —f, *ramiflora* Borb., I zerstreut im Gebiete des Hirschensteins, scheint aber eine Monströsität zu sein, ebenso wie *Campanula glomerata* L. *monstr. *ramiflora m.* glomerulis ramulis 2—4 cm. longis insidentibus II Kirchfidisch. — *Symphytum tuberosum* L f. **lutidum* G. Beck, II Nárai, in sehr ausgeprägten Formen. — *Pulmonaria Heinrichii* (angustifolia×mollissima) Sabr., I Drumling und auch sonst überall-

wo die Eltern zusammentreffen. — **Ajuga foliosa* Host, III Celldömölk, in meinem Garten — **Lycopus sublanatus* Borb., II Alsószeleste. — *Verbascum austriacum* Schott *fl. albo et fl. pallido*, I mit dem Typus bei Bozsok. — **V. Brockmülleri* (phlomoides × nigrum) Ruhm, II Vasvár. — *Linaria glabra* (Peterm.), II Kirchfidisch, Rum. — *Veronica spicata* L. f. **Falz-Feiniana* Tuzs., II Alsószeleste. — **V. acinifolia* L., II. Dávidháza (3). — **Melampyrum moravicum* H. Br., I Hámor (Hammer) —Rőt (Rattersdorf). — **Orobanche arenaria* Borkh., III Sághegy (3). — **Galium digeneum* (verum×silvaticum) Kern., I Kőszeg. — **Knautia ramosissima* (arvensis×pannonica) Szabó, I Kőszeg, II Répceszentgyörgy. — **Sicyos angulatus* L., I Rohonc (Rechnitz) an einem Zaun, 1912. — **Aster laevigatus* Lam., II Szombathely, am Ufer der Perint — **Achillea Ptarmica* L., II Alsószeleste (br. Mich Baich). — *A. scabra* Host, II Dömötöri. — *Anthemis austriaca* Jacq. f. **discoidea m.* ligulis deficientibus, III Celldömölk. — **Senecio Serpentini* Gáy., I Vörösvágás (Redlschlag) (3, 4) und Bot. Kőzl. XXII, 78. — *S. fluviatilis* Wallr., II Répceszentgyörgy. — *S. tenuifolius* Jacq., II Felsőszeleste, auf der Schweinshalde. — *Centaurea carniolica* Host und **C. borsodensis* (carniolica×pannonica) Wagn., II Egyházasfüzes (Kirchfidisch). — *C. nigrescens* W. und *C. Thaiszii* (nigrescens+pannonica) Wagn., I Kőszeg, II Szombathely, an beiden Stellen auf Wiesen neben dem Bache Gyöngyös. — *C. Beckiana* (pannonica×rhenana) Muelln., II Egyházasfüzes (Kirchfidisch). — *Picris sonchoides* Vest, II Güssing, Kirchfidisch. *Sonchus oleraceus* L. f. **pallidiflorus m.* fl. albescentibus, III Celldömölk, in meinem Garten seit über 20 Jahren, also jedenfalls samenbeständig. — **Lactuca Thaixii* Vill., Répceszentgyörgy.

Zum Schlusse führe ich noch aus dem Nachbarkomitate Oedenburg ausser dem bereits erwähnten *Ophioglosum* noch *Ornithogalum pyramidale* L., (Kleefelder zw. Sopronlövő und Nemeskér), *Ranunculus heleophilus* Arv Touv. (häufig bei Csorna), und *Cardamine parviflora* L. (in Hanság beim Földsziget M. H.), aus dem Komitate Veszprém aber *Leucoium vernun* auf Sumpfwiesen des Hajagos-Baches bei Vinár nächst dem Csögi M. H. (132 m) als neue Angaben an. Letzterer Standort ist sehr auffallend, findet aber seine Erklärung darin, dass hier ehemals ausgedehnte Auwälder standen, in denen auch Galanthus vorkam. Heute ist alles Ackerland und Robinienwald), entlang des Baches aber dienen die Sumpfwiesen als Weide für die Schweine. Seitdem der durch die Blumenhändler geheim gehaltene Standort von der Bevölkerung entdeckt wurde, wurde die Pflanze korbweise in die Bauerngärten verschleppt, fast gänzlich ausgerottet und ist nur an den am schwersten zugänglichen Stellen erhalten geblieben.

Vorarbeiten zu einer Moosflora des Komitates Vas (Eisenburg).

Von: Dr. Ádám Boros (Budapest).

Während das Komitat Vas inbezug auf die Blütenpflanzen und Gefässkryptogamen zu den am besten durchforschten Gebieten Ungarns gehört, besitzen wir über die übrigen Kryptogamen, so auch über die Moose nur wenige, und zumeist ältere literarische Angaben. Verfasser stellt sich nun die Aufgabe, nebst Aufzählung der bisherigen literarischen Angaben, einerseits seine eigenen Sammlungen, ganz besonders aber das von weiland Major Wilhelm Piers gesammelte, unveröffentlichte, für die Kenntnisse der Moosflora des Komitates überaus wichtige Material zu publizieren. Das Stammherbar von Major Piers befindet sich im Benidiktiner-Kollegium von Pannonhalma, eine wertvolle Kollektion hat Piers seinerzeit dem Museum des Komitates Vas in Szombathely geschenkt. Beide Sammlungen hat Verfasser durchgesehen und in seiner Publikation fast zur Gänze verwendet. Major Piers kannte die Moose sehr gut, überdies wurde er im Determinieren durch Cypers und Latzel unterstützt. Auch dr. Tief fungiert als Sammler. — Den Verfasser unterstützten in seiner Arbeit die im ung. Texte angeführten Spezialisten. Auch die auf das Komitat bezughabenden Literaturstellen sind im ung. Texte angeführt.

In der Moosflora des Komitates Vas ist das Wald- und Gebirgselement überwiegend, besonders characteristisch ist die Moosflora der Nadelwälder und der Sphagneten. Es fehlen von den südlichen, für Mittelungarn (Mecsek, Bakony, Vértes, die übrigen Teile des Ösmátra) usw. characteristischen Arten viele. So z. B.: *Riccia Bischoffii, R. intumescens, Tessellina, Grimaldia fragrans, Fimbriaria fragrans, Reboulia hemisphaerica, Pleurochaete squarrosa, Funaria dentata, F. hungarica, Neckera Besseri,* u. s. w. Ihr Fehlen kann teilweise dem Mangel des entsprechenden Substrats zugeschrieben werden. Im allgemeinen sind im Komitate die Silikat-Gesteine vorherrschend, Kalkstein ist nur wenig vorhanden, die sauren Böden sind verbreiteter. Eben darum fehlen von den für die Kalkalpen und bewaldeten

Kalkberge characteristischen Moosen viele, die auch in Mittelungarn aufzufinden sind, so z. B. *Plagiopus Oederi.* Auf dieselbe Ursache ist das Fehlen der characteristischen Moose der Kalkquellen *(Eucladium, Hymenostylium)* zurückzuführen (bei Bozsok ist aber in einer Kalkquelle *Cratoneurum falcatum* aufzufinden).

Dagegen erscheinen viele Gebirgsmoose, die in Mittelungarn nicht vorkommen, oder in den Hintergrund gedrängt sind. Solche sind die Sphagneten-Elemente, ferner in erster Reihe *Anomodon rostratus* (ausgeprägt norisches Element, anderswo kommt es im Lande nicht vor), *Buxbaumia aphylla, Timmia bavarica* (nächster Standort in den kleinen Karpathen) u. s. w.

Verglichen mit den entsprechenden Formationen Mittelungarns, ist das Komitat Vas mit den folgenden Arten reicher, bezw, spielen die folgenden im Komitat Vas eine grössere Rolle:

I. In der Moosflora der Torfmoore: *Sphagnum subbicolor, Sph. cymbifolium, Sph. teres, Sph. subsecundum, Sph. contortum, Sph. Warnstorffii, Sph. parvifolium, Sph. obtusum, Dicranum Bonjeani, Philonotis caespitosa Aulacomnium palustre, Polytrichum strictum, Camptothecium nitens, Drepanocladus vernicosus.*

II. In Nadelwäldern nnd in anderen Wäldern mit saurem Boden auf dem Gebiete von Nadelwäldern

1. in den dicken Moospölstern, an mit Nadelwäldern bedeckten Stellen mit beiläufig gleichmässigem Boden: *Bazzania trilobata, Madotheca laevigata, Dicranum undulatum, Leucobrvum, Eurchinchium striatum, Scleropodium purum,* u. s. w.

2. an schattigen, lehmigen Wegrändern, Grabenrändern, an Waldböden ohne Graswuchs in der Assoziation kleiner Moose besonders viele Lebermoose: *Blasia pusilla, Blepharostoma trichophyllum, Lepidozzia reptans, Kantia trichomanis, K. fissa, Nardia crenulata, Sphaenolobus exsectus, Cephalozia bicuspidata, Diplophyllum albicans, Scapania curta, S. nemorosa, Dicranella heteromalla, Dicranum montanum, Bartramia pomiformis, Catharinaea Hausknechtii, Pogonatum nanum, P. aloides, Buxbaumia aphylla, Diphyscium sessile, Heterocladium squarrosulum.*

III. An Waldquellen und Bächlein entlang: *Pellia* Arten, *Trichocolea tomentella, Dicranodontium longirostre,* usw.

IV. An (teilweise etwas kalkhaltigen) Phyllit-Felsen: *Frullania tamarisci, Dicranum longifolium, Seligeria recurvata,*

Timmia bavarica, Hedwigia, Antitrichia curtipendula, Anomodon rostratus.

V. An Baumstämmen an verwittertem Holz: *Dicranum montanum, Georgia pellucida, Anacamptodon splachnoides, Neckera pennata.*

VI. An magerem, sandigem Kieselboden Massenvegetation von *Rhacomitrium canescaens, Polytrichum piliferum Hylocomium proliferum* u. s. w.

Diese sind auch an anderen Stellen Transdanubiens gemein im Komitate Vas haben sie aber eine noch grössere Bedeutung.

Die Moosvegetation der von den Nadelwäldern entfernteren Laubwälden, von Wiesenbächlein, Wiesenmoose und Baumrinden, u. s. w. weicht nicht wesentlich ab von den Verhältnissen anderer Gebiete Transdanubiens, so erübrigt sich die Characteristik derselben.

Die nachweisbaren Abweichungen beziehen sich alle auf den nordischen Teil des Komitates. An den praenorischen und pannonischen Teilen des Komitates können wir naturgemäss gegenüber dem Pannonicum anderer Komitate keinen wesentlichen Unterschied erwarten. Im Allgemeinen können wir zwar sagen, dass im Komitate Vas die Moosvegetation frischer, üppiger ist, als in Mittelungarn, die Zahl der sie bildenden Elemente aber abgesehen von den norischen Einschlägen — nicht wesentlich reicher ist. Südliche, Mediterran-Mosse, die in der illyrischen Flora des Mecsek nachzuweisen sind *(Tortula Mülleri)*, sind aus dem Komitate Vas nicht bekannt, an norischen (alpinen) Elementen ist aber das Borostyánkőer (Bernsteiner) Gebirge entschieden reich. Die Verhältnisse der Moosvegetation verschärfen also die Konturen jenes Bildes, welches die Pflanzengeographen (Borbás, Simonkai, Gáyer), auf Grund der Blütenpflanzen entworfen haben.

Bemerkung.

Die Enumeration zählt die Moose des Komitates Vas in der Reihenfolge K. Müller's, Péterfi's und Limpricht's auf. Von den unmittelbar benachbarten Gebieten aus dem Komitate Sopron (Dérföld), ferner aus Niederösterreich und Steiermark habe ich auch einige Angaben aufgenommen, bei diesem bemerke ich (eingeklammert), dass die Standorte ausserhalb des Komitates liegen. Das in den Angaben Piers' oft vorkommende Borsmonostor liegt auch im Komitate Sopron.

Pier's, Latzel's, Tiel's, Gáyer's, Éder's Angaben beziehen sich auf Herbar-Exemplare, die übrigen auf die im Werke von Borbás aufge-

zählten literarischen Angaben. Wo kein Sammler erwähnt ist, sind es meine eigenen Angaben.

Erklärung der Zeichen und Verkürzungen:

! = von mir überprüft.

!! = auf derselben Stelle auch von mir gesammelt.

h. = Berg.

vgy. = Tal.

c. fr. = cum fructu (mit Frucht) — zwischen zwei Ortsnamen bedeutet, dass das betreffende Moos zwischen den beiden erwähnten Ortschaften wächst.

Die Enumeration siehe im ungar. Texte.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

Előszó — — — — — — — — — — — — — 3
A Kulturegyesület működése 1925 októberétől 1927 júniusáig. Irta: *Dr. Várady Imre* — — — — — — — — 5
Az egyesületi munka naptára 1925. október 3-tól 1927. június 1-ig. — — — — — — — — — — 21
Pénztári forgalom az 1926—27. évben. Közli: *Dr. Horváth Róbert* — — — — — — — — — — 54
A Kulturegyesület jótevői — — — — — — — — 56
A Kulturegyesület tiszteleti tagjai — — — — — — — 57
A Kulturegyesület tisztikara, igazgató-választmánya és bizottságai — — — — — — — — — — — 57
Vasvármegye és Szombathely Város Kulturegyesülete alapszabályai — — — — — — — — — — 60
A Vasvármegyei Muzeum jelentései
A) Régészeti osztály — — — — — — — — 73
B) Természetrajzi osztály. Közli *dr. Gáyer Gyula* — 73
C) Képtár. Ismerteti *Fábián Gyula* — — — — 74
D) Néprajzi tár — — — — — — — — 79
E) Iparművészeti gyüjtemény. Közli *Horváth Tibor Antal* 79
F) Könyvtár. Ismerteti *dr. Pavel Ágoston* — — — 81

Szépirodalom és irodalomtörténet.

Ünnepi beszéd. Mondotta *dr. Krisztin Ernő* a Celldömölkön 1926 május 9-én tartott országos Berzsenyi-ünnepségen 93
Naplementekor. Vers. Irta *dr. Giay Frigyes* — — — — 96
Rianások. Bizánc. Versek. Irta *Székely László* — — — 97
Mocsár. Novella. Irta *Ősz Iván* — — — — — — 99
A szombathelyi püspöki könyvtár. Irta *dr. Géfin Gyula* — 103
Az apostolok lovain. Vers. Irta *Bárdosi Németh János* — 109
Álom. Vers. Irta *dr. Ribó Zoltán* — — — — — — 110
A Hunyadiak a délszláv népköltészetben. Irta *dr. Pavel Agoston* — — — — — — — — — — 111
Szent Ferenc fiacskái. Vers. Irta *Kocsis László* — — — 125
Az elhagyott. Szentháromság. Versek. Irta *Bakó József* — 126

Régészet.

A Vasvármegyei Muzeum „gróf Széchenyi Rezső gyüjteménye". Irta *báró Miske Kálmán* — — — — — — — — 129
A savariai kapitóliumon 1791-ben talált mozaikpadló. Irta *Dr. Nagy Lajos (Budapest)* — — — — — — 141

Természettudomány.

Clusius Károly (1526—1609) és Vasvármegye természetrajzi irodalma. Irta *dr. Gáyer Gyula* — — — — — 163
A baltavári pontuskori csonttelep situsa. Irta *ifj. Benda László (Budapest)* — — — — — — — — 170
Az alsószelestei park. Irta *báró Baich Mihály* — — — 179
Adalékok a kőszegvidéki gestenyések történetéhez. Irta *Pauer Arnold* — — — — — — — — — — 197
Uj adatok Vasvármegye flórájához. Irta *dr. Gáyer Gyula* — 204
Vasvármegye moha-flórájának előmunkálatai. Irta *dr. Boros Ádám (Budapest)* — — — — — — — — 207

Archaeologie. Naturwissenschaft.

Die „Graf Rud. Széchenyi-Sammlung" im Museum des Komitates Vas in Szombathely. Von *Br. Koloman Miske* (Kőszeg) — — — — — — — — — — 227
Der am Capitolium von Savaria im Jahre 1791 aufgefundene Mosaikfussboden. Von *Dr. Ludwig Nagy* (Budapest) — 229
Karl Clusius (1526—1609) und die naturwissenschaftliche Literatur des Komitates Eisenburg. Von *Dr. Julius Gáyer* (Szombathely) — — — — — — — — — 232
Die Lagerung der pontischen Knochenfundstelle von Baltavár. Von *Ladislaus Benda* jun. (Budapest) — — — — 235
Über die Systematik und Nomenklatur einiger ungarischer Thymus-Arten. Von *K. Ronniger* (Wien) — — — 238
Der Park von Alsószeleste. Von *Michael Baron Baich* (Alsószeleste) — — — — — — — — — — 244
Beiträge zur Geschichte der Kastanienwälder der Umgebung von Kőszeg (Güns). Von *Arnold Pauer* (Szombathely) 246
Neue Beiträge zur Flora des Komitates Vas (Eisenburg). Von *Dr. Julius Gáyer* (Szombathely) — — — — — 248
Vorarbeiten zu einer Moosflora des Komitates Vas (Eisenburg). Von *Dr. Ádám Boros* (Budapest) — — — 256

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár